

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

David Svoboda

BOJ O CIZÍ DUŠI
Ukrajinství a ukrajinský nacionalismus v české reflexi
1900 - 1938

Disertační práce

Studijní program: antropologie

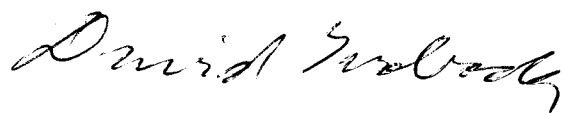
Studijní obor: kulturní a sociální antropologie

Školitel: PhDr. Mirjam Moravcová, CSc.

Praha 2007

Prohlašuji, že jsem tuto disertační práci vypracoval samostatně a s použitím uvedených zdrojů.

David Svoboda

A handwritten signature in black ink, reading "David Svoboda". The script is cursive and fluid, with the first letters of each word being capitalized and prominent.

OBSAH

ÚVOD	4
SLOVO K OBSAHU, METODICE A BIBLIOGRAFII	11
I. Nečekaný národ? Ukrajinci a čeští obrozenci v 19. století	25
II. Rusínský valčík: Češi, Ukrajinci a „fin de siècle“	33
1. České slovanství v novém věku	33
2. Návštěva z Haliče: rusínské studentské hnutí a česká veřejnost na počátku 20. století	35
3. Soubor národností a identit: ukrajinská emancipace v pozdním Rakousku-Uhersku	37
4. Spor o hosty: rok 1902 a velká debata o ukrajinské otázce	43
5. Slovo do prance: Češi a ukrajinské sociálně-politické boje 1902-1914	51
III. Od východu bouře: Češi a ukrajinství v letech 1914-1921	80
1. Češi a Ukrajinci ve válečném Předlitavsku	80
2. Brestlitevský syndrom	85
3. Nástup moderních česko-ukrajinských vztahů ve středoevropském kontextu	96
4. Konkurz na národ: Ukrajina v české polemice 1919-1921	108
IV. Líbánky na rozloučenou: svobodní Češi a nesvobodní Ukrajinci 1919-1930	129
1. Podkarpatská Rus jako aspekt ukrajinské otázky 1919-1923	129
2. „Reálné“ ochlazení: česko-ukrajinský poměr a evropská konsolidace	151
3. Ukrajinská politická emigrace v Československu 20. let	159
4. Příklad „zlých“ Ukrajinců: Češi a ukrajinský integrální nacionalismus 1920-1930	173
V. Noha ve dveřích: Češi a Ukrajinci v dekádě krize	196
1. Čs.-polský problém a ukrajinská emigrace	196
2. Obávaný spojenec: čs.-sovětské sblížení a ukrajinská otázka	209
3. Loučení s Podkarpatskem: ukrajinství a tamní národnostní otázka 1931-1938	216
4. Ukrajinská otázka v posledním roce republiky	224
ZÁVĚR	231
SHRNUTÍ / SUMMARY	236
BIBLIOGRAFIE	241

ÚVOD

Téma, jímž se zabývá předkládaná disertační práce, může při zběžném pohledu působit jako poněkud nestandardní skloubení národopisné slavistiky s víceméně okrajovou politickou tematikou. Moderním ukrajinským dějinám je v českém akademickém prostředí – a nejen v něm – do dnešních dnů věnován prostor zcela nedostatečný; pokud jde o ukrajinský národotvorný proces a jeho recepci u sousedních etnik v dobových mocenskopolitických souřadnicích, platí to dvojnásob. Zkušenost české společnosti s ukrajinskou národností v období vyznačeném v titulu práce se z politického hlediska nemohla co do významu srovnávat s jejími vztahy k sousedním národům střední Evropy, jejichž politické aspirace se, ať již v kladném či záporném smyslu, dotýkaly i české strany. Ve světle těchto skutečností se tedy předmět práce zahrnující ukrajinskou otázku a její ohlas v českých zemích možná jeví jako pozoruhodná sice, zato snad až příliš specifická variace na akademicky srozumitelnější a vděčnější téma česko-ukrajinských vztahů.

Úlohou úvodu ke každé odborné práci by vedle seznámení čtenáře s rozpracovanou látkou a nastínění základních postupů při jejím výkladu mělo být v neposlední řadě její „existenciální“ ospravedlnění. To se v akademické rozpravě děje cestou jejího zařazení do souvislostí dosavadního bádání, jímž se demonstruje přínos díla pro další rozvíjení dané problematiky. V případě, že se téma vymyká zavedeným směrům na poli příslušné disciplíny, je úkol poněkud těžší: přesvědčit, že prezentovaná záležitost v odborném diskursu chyběla neprávem a že její zkoumání otevírá prostor žádoucímu rozšíření vědecké pozornosti na nový jev. Vzhledem ke sdělení obsaženém v předcházejícím odstavci je nasnadě, že před podobným úkolem stojíme i nyní.

Zde bude dobré vychýlit se z příkré „vědecké“ cesty a pohlédnout na věc českýma očima raného 21. století. Slovo *Ukrajinci*, *Ukrajina* dostalo v našem prostředí posledních patnácti let zcela nové významové zbarvení. V tomto případě jde o posun historický, ovlivněný politicko-geografickými a neméně tak ekonomickými změnami, jaké na konci předešlého století daly ve vzájemných stycích mezi národy střední a východní Evropy vzniknout mnoha novým mentálním vzorcům. S trochou nadsázky lze říci (a vycházím tu ze své autentické zkušenosti), že na pomyslném žebříčku „hovorových národností“, mohu-li tak nazvat ty, které v různých souvislostech vstupují do našeho každodenního horizontu, jichž si nelze nevšimnout a o nichž tedy často mluvíme, soupeří *Ukrajinci* o prvenství s Rómy. Ponechme stranou, že průzkumy by v obou případech hovořily nejspíš o nápadně záporných

asociacích; důležité je, že národnost, která zeměpisně nepřiléhá k etnicky českým územím a liší se od českého obyvatelstva kulturou i kolektivní pamětí, se během několika málo let v očích českého člověka vyprofilovala natolik výrazně, že bude skoro nemožné najít někoho, kdo by s *Ukrajinci* neměl přinejmenším zprostředkovanou zkušenost, kdo by o nich tak či onak nesoudil. Přítomnost statisíců ekonomických migrantů z Ukrajiny na území České republiky a problémy s tím spojené vedly k tichému, široce sdílenému opovržení lidmi nevábneho svérázu, určeného jejich nuzným sociálním statutem a existencí na okraji většinové společnosti. Stojí za povšimnutí, že přirovnáme-li někoho vzhledově k „Ukrajinci“, přítel si z něj zaručeně neuděláme. Oč lépe se pak v našich komplimentech uplatní takový „Ital“, „Švéd“ nebo dnes poměrně módní „Žid“...

Dojem ze sezónních ukrajinských pracovníků v nekvalifikovaných profesích se po celá 90. léta vděčně proplétal s obrazem jejich mateřské země, jaký se zabydlel v novinových zprávách a lidovém povědomí. Ukrajina v něm propůjčila své jméno postsovětskému marasmu v jeho nejkrajnějších podobách, stala se eldorádem zločinu státního, organizovaného i čistě kriminálního, pro který turisté nebylo radno vkročit na její půdu. Vžitá představa Ukrajiny jako kraje, kde cizince „zabijí pro tenisky“, a Ukrajinců jako těch, kdo – pro ty soucitnější z nás - dřou do úmoru, pro většinu se však hodí spíš pro špinavou práci obrazně i doslova, by již nyní zakládala na solidní badatelské téma z oblasti etnických obrazů. Je nade všechnu pochybnost, že zlidovělé postřehy, dávající specifickému zápachu vlhkého nepraného oděvu přezdívku „Ukrajina“, vtípkování o někdejším nálezu zakopaného ukrajinského dělníka na pozemku populární televizní osobnosti nebo pohružka, že na někoho „pošleme Ukrajince“, se již stihly zařadit do muzea ustálených českých představ o „těch druhých“ a v budoucnu snad mohou zaujmout novou generaci, která nezažila dobu chaotického kapitalismu ve středovýchodní Evropě s jeho průvodními znaky, ke kterým patřila i migrace dělníků z východu.

Tolik o vnímání Ukrajinců v rovině přímé zkušenosti na pozadí českého postkomunistického dneška. Záběr této práce je však jinde. Pokud jsem naznačil, kde se rozkládá živné pole pro aktuální imagologii, chtěl jsem spíše vytvořit vhodný úvod k výkladu titulní látky své práce. Ta by se totiž jen nesnadno dala zařadit do kategorie výzkumu etnických obrazů. Jak již slovo *nacionalismus* v titulu naznačuje, dotýká se její obsah citelně politické problematiky; práce ovšem neusiluje být politologickým rozbohem ani studií čistě historickou, přestože je situována do první poloviny 20. století. Naopak se snaží vycházet z jakési kulturně-mentální introspekce českého myšlení vyznačené doby a více než reálné

historické události rozebírat pohnutky a představy, které ovlivňovaly český pohled na vzrůstající sebeuvědomění a z toho plynoucí politické požadavky ukrajinského národa.

Pojmu *obraz* se při charakterizaci své práce vyhýbám ze dvou důvodů. Používat tento výraz i ve vztahu k politickým projevům hodnoceného etnického celku není náležité, pokud jim na straně, která si obraz vytváří, nepředchází představy kulturní, se všemi doprovodnými jevy jako jsou iluze, stereotypy, projekce..., jež by posléze ovlivňovaly vidění daného objektu *také* na úrovni velké politiky. Nepočítáme-li v evropském měřítku podstatně rozšířenější mýtus kozáctva a dílčí pozornost čelných osobností českého veřejného života věnovanou „rusínským kmenům“ na sever i na jih od Karpat, pak určitější představa Ukrajinců-Rusínů a jejich kultury jako jednoho celku v české společnosti na předělu 19. a 20. století prakticky absentuje nebo se ztrácí v mlhavém oparu nejasností. V době, kdy se Češi v závislosti na stupni svého národního rozvoje mohli vztahovat ke konkrétním etnikům s jejich kulturními a sociálními atributy a promítat do jejich reflexe své sny a tužby, bylo ukrajinství čímsi příliš novým, než aby na sebe vázalo jakýkoli *obraz*, pokud za protoobraz svého druhu nepokládáme fakt, že ojedinělé polemické zmínky o „*maloruském*“ národu v Rusku a jeho *rusínských* protějšcích v hranicích rakousko-uherského panství zmiňovaly nevědomost zbytku národa panující na tomto poli.

Okolností, kterou je třeba – jde-li o vysvětlení cílů této práce a jejího významu – zvýraznit, je raritní povaha ukrajinského problému v rámci veřejné debaty v pokročilé éře českého národního vývoje. České prostředí se od počátků svého moderního národotvorného procesu vztahovalo k ostatním slovanským etnikům střední a východní Evropy. Toto vědomí vzájemné příbuznosti bylo v českých zemích 19. století posilováno příslovecným „stýkáním a potýkáním“ s germanofonním elementem v hranicích rakouského mocnářství a z toho plynoucími českými nadějemi na společný postup slovanských národů pod egidou Ruska. Tato vědomá sounáležitost v patrné míře přetrvávala i zvraty posledních let Rakouska-Uherska. V čase znovu nastolené české státnosti podléhal však poměr k našim slovanským protějškům okolnostem a impresím nové politické doby; jeho romantické podbarvení ustupovalo nutnosti reálnějšího pohledu na středo- a východoevropské skutečnosti.

Ukrajinský případ si od přelomu 19. a 20. století v souvislostech českého slovanofilství uchoval specifický rys: šlo o jedinou slovanskou národní otázku, jejíž vnímání z české strany dlouhodobě charakterizovalo nepochopení ústící až v otevřené antipatie. Jedná se tu zajisté o jev s mnoha výjimkami, bližší pohled na časový úsek obsažený v titulu disertace nás přesto utvrdí, že i ony byly podmíněny a musely se vyrovnávat s mírou české přichylnosti

k velkému Rusku na východě, z níž problematické nazírání české společnosti na Ukrajince od pozdních let habsburského impéria vyrůstalo.

Jak se vyrovnat s existencí až nápadně setrvalých tendencí, jaké se v českém chápání ukrajinské otázky v politickém smyslu vyskytovaly fakticky až do konce studené války? Dokonce již dlouho předtím, než jsem se začal zabývat moderními dějinami a než bych si dovedl představit, že mě zájem jednou dovede k ukrajinské problematice, začalo v mých myšlenkách krystalizovat téma této práce. Aniž bych o Ukrajině něco věděl, stál na počátku nejasný pocit, že ukrajinské sebeurčení, ukrajinský nacionalismus a boj za nezávislost byly nadány něčím podezřelým, co šlo v rozhodujících chvílích proti žádoucímu směru evropského vývoje a co se v mezních okamžicích vyznačovalo jakousi anarchickou krutostí a primitivní nespoutaností. Neslavně vyvrcholit měly tyto průvodní jevy za druhé světové války, kdy se naplno zapojily do služeb nacistické mocnosti zla a svou ukrutnost ukrajínští pachatelé demonstrovali organizovanými vraždami židovského obyvatelstva.

Tento pocit byl tedy odrazem předsudku, sdíleného našimi prarodiči a záměrně přikrmovaného komunistickou propagandou. Byly tedy z pohledu poválečné historiografie za války mezi „hodnými“ Slovany i černé ovce, třeba *Ukrajinci*. Abych se vyhnul podezření z účelové dramatizace svého tématu, nehodlám předstírat, že cejch kolaborantství nesli pouze oni. Částečně ulpěl například na Chorvatech nebo – nač chodit daleko – na Slovácích. Ovšem Ukrajinci nebyli pouze v nemilosti komunistické historiografie. Její invektivy, setrvačně mířící na ukrajinské „buržoazní nacionalisty“, nemusely totiž na těch, které nástupu komunistů u nás předcházely, mnoho měnit. V tom u nás drží Ukrajinci jako člen slovanské rodiny výrazné prvenství. Primární asociaci Ukrajinců jako kolaborantů s nacisty, jak ji živily promoskevské tlapače a od nich namnoze přebíraly i univerzitní kruhy na Západě, v Čechách v tradiční formě předcházelo nařčení z ukrajinského germanofilství, namířeného proti slovanským zájmům. Ve skutečnosti se šlo ještě dále: *Ukrajinci* totiž podle mnohých neexistovali - byli jen zhoubným vynálezem německých stratégů.

Pozoruhodnou kulminací této vžitě nedůvěry k ukrajinství bylo její psychologické vyjádření v honu na tzv. banderovce brzy po skončení druhé světové války. Skutečnost, že si tato po vojenské stránce okrajová kapitola našla své pevné místo v československé kolektivní paměti, je ovlivněna také tím, že se (zcela neúměrně svému významu) dočkala kulturního ztvárnění v bezpočtu literárních a filmových děl poválečné doby. Tím vyrostla do podoby faktické lidové legendy, která díky moderním komunikačním prostředkům mohla vyživovat sama sebe. Zjistěte bychom našli její o dost divočejší obdobu v sousedním Polsku, včetně dějinami vypěstované nelásky k ukrajinskému národnímu hnutí.

V tomto případě se ovšem jedná o historické účty dvou sousedních národů, které si vždy měly co oplácet (nebo se to alespoň často domnívaly). Češi naopak na Ukrajince hleděli od počátku z odstupů, jejich optika nevycházela z reálných mocenských ohledů a ani nemohla zohledňovat dějinné reminiscence. Tím je tato látka ozvláštněna o významný moment: ryze abstraktní, ideologicky podbarvená hlediska, které rusofilsky smýšlející osobnosti vtiskly české straně a Češi pak uplatňovali při svých odsudcích politického ukrajinství. To odpovídalo sentimentální povaze českého slovanofilství své doby, zrovna tak jako vrozenému sklonu českého politického myšlení uvažovat ve vyhrocených kategoriích Pravdy a Lásky, jehož důsledkem může být odtažitě moralizování.

Můžeme tedy mluvit o dlouhodobém neporozumění pro politické snahy ukrajinského národního hnutí, sahající od dob koexistence s haličskými poslanci na říšské radě ve Vídni po druhou sovětizaci Ukrajiny, nastoupivší s vítězným tažením rudé armády za druhé světové války. Předělem byla komunistická éra, kdy tato otázka doznala v Československu účelového zkreslení; proto by toto období vydalo na oddělené téma. Toto neporozumění by však nemohlo tak vytrvale působit bez nosného argumentu, jímž byla údajná neexistence ukrajinského národa. Nejasnosti v samotné vědecké komunitě ohledně svébytnosti „ukrajinské větve velkoruského národa“ přetrvávaly i konec habsburského soustátí a pomáhaly udržovat mýtus o vykonstruovaném národu při životě.

Základy tohoto problému leží již v polovině 19. století, když se v českých zemích poprvé rozběhla polemika o charakter rusínského národa a jeho úděl ve slovanské rodině. Práce začíná s 20. stoletím, kdy byly česká veřejnost a její politická reprezentace již náležitě vyzrálé, aby bylo možno zachytit jejich ustálené postoje k dané záležitosti a plynule si všímat jejich kontinuity napříč dějinnými zvraty až po nástup první československé republiky. Zajímavou kapitolou česko-ukrajinských vztahů je právě éra první československé republiky, které v mé práci připadne nejvíce místa. Bylo to poprvé a zřejmě naposled, co Češi s „Ukrajinci“ obývali jeden stát. Přítomnost Podkarpatské Rusi v československém státním celku postavila Prahu před novou situací. V první řadě šlo o to, jak nové území pozvednout; o slovo se ale záhy drala otázka dlouhodobě naléhavější – jak se zorientovat v nejasné národnostní situaci v regionu. Jak se ukázalo, „ukrajinský“ problém se stal nečekaně i problémem československým. Soutěžící kulturní a jazykové vlivy v národnostně nevyhraněné oblasti brzy učinily z těchto složitostí téma pro palcové titulky a jejich ohlas se přenesl na nejvyšší politickou scénu. *Ukrajinci* se z abstraktního pojmu stali českým publicistům a politikům reálnou silou v karpatském národnostním sporu, vlivným proudem, o který se sváděl boj napříč politickým spektrem. Ozvěny náhledů na ukrajinskou otázku, které

krystalizovaly v parlamentní politice habsburské říše, v letech první republiky zřetelně vstupovaly do veřejného diskursu v závislosti na politickém členění; konzervativní pravice chovala rusofilské sentimenty, zatímco směrem doleva rostlo pochopení pro ukrajinské národní hnutí. Podkarpatská Rus se kvůli naznačeným rozporům stala střelnicí pro zácvik ideologických zbraní, kterými spolu sváděly boj dva hlavní české tábory – rusofilský a ukrajinofilský.

Jestliže právě slovo *ukrajinofilský* vyhlíží vzhledem k výše nastíněnému kontextu nepřilíš přesvědčivě, je třeba říci, že éra první československé republiky propůjčila prezentovanému problému dynamiku sycenou politickým zápalem, který se v samostatném státě naplno rozvinul spolu s různými myšlenkovými směry. To umožnilo navázat i na ideologii nezátížené pohledy na ukrajinskou otázku z předválečných časů. Vydatně k tomu přispěly i revoluční změny ve střední a východní Evropě v podobě nového státního uspořádání na místě bývalého Rakouska-Uherska, které s sebou neslo novou distribuci etnicky ukrajinských území mezi nové státní útvary, a nastolení sovětského režimu v Rusku, který největší část ukrajinského území podrobil zcela zásadním experimentům, sahajícím od oficiálně podporované ukrajinizace po čistky a hladomor.

Na všechny tyto jevy musela česká strana reagovat. V popředí českého zájmu o ukrajinství byla z důvodů pochopitelných Podkarpatská Rus. Důrazně se ale hlásily také složité československo-polské vztahy, s nimiž ukrajinská otázka přímo souvisela. Proměnou v neposlední řadě procházel český poměr k Rusku. Rusofilství sice nezmizelo, muselo však ve srovnání s „idylickým“ 19. stoletím čelit zrychlenému běhu času a vyrovnat se se vznikem docela nového politického celku na místě většiny bývalého ruského impéria.

Každý postulát postihující společenské nálady, myšlenkové trendy a morální rozpoložení konkrétního historického období nutně riskuje jistou apodiktičnost. Bylo-li naznačeno, že ukrajinská otázka narážela u české veřejnosti zpravidla na zamčené dveře, pak by přesto nemělo být a také není snahou prezentované práce snášet zpětná zdůvodnění uvedeného tvrzení a synteticky konstruovat výztuž pro původní tvrzení o nešťastném národu, na který si Češi z vlastního rozmaru zasedli. Postup musí být opačný: vyváženým výběrem dobových dokumentů poskládat ucelený obraz objasňující nazírání na ukrajinskou otázku v řadách politiků, politických myslitelů, publicistů a osob jinak veřejně činných, denního tisku i bezpečnostních složek. Touto cestou lze ozřejmit základní obrysy naznačeného problému a poskytnout výpověď o myšlenkových schématech živených ve zkoumaném období vůči nacionálním a politickým ambicím ukrajinského národa jakožto entity, jejíž životní projevy se

vlivem historických a kulturních okolností dostávaly do kolize se vžitým pohledem české společnosti na Rusko a jeho roli mezi slovanskými národy. Teprve pak bude náležité formulovat zobecňující závěr o českém poměru k záležitosti tak „delikátní“ – lépe řečeno historiograficky opomíjené, jakou bylo ukrajinství. Tím také vynikne širší rozměr rozebíraného problému, jenž není možné pouze stěsnat do mantinelů konstatování české nelásky ke všem projevům ukrajinské suverenity: v souladu s titulem práce, kde se ostatně objevuje slovo *boj*, půjde o vhléd do problému prostřednictvím dobových kontroverzí, tedy rovnovážné zdůraznění stanovisek apologetů ukrajinského snažení i poukázání na jejich nesamozřejmost v prostředí, které mu nepřálo.

Věřím, že i skrze „boj o cizí (v tomto případě ukrajinskou) duši“, jako boj, který Češi sváděli současně sami se sebou, vynikne povaha českého poměru nejen k Ukrajincům, ale v neposlední řadě k národu polskému, a co je stěžejní - k Rusku - v celé škále táhnoucí se od afektivní příchylnosti až k rozumovému odstupu. Vynikne ovšem i rezervovanost k politickým ambicím národa, jež v titulu své monografie britský historik Andrew Wilson nazval národem *neočekávaným*.¹ Tato výhrada byla limitem, který bránil v dobovém diskursu „pokrokově“ uvažujícím osobnostem přijmout ukrajinskou věc do všech důsledků a tedy otevřeně přiznat Ukrajincům nárok na vlastní státnost. A vynikne také zajímavá skutečnost o limitech českého slovanství jako citového tíhnutí i politického programu.

Pokud nenastane nějaká zásadní změna, budou se cesty Ukrajinců a Čechů, byť v malém měřítku, protínat i nadále. Obraz, který si o příchozích z východu pěstujeme, nebude úplný a stál by ve vzduchoprázdnu, pokud se nepodíváme dále do minulosti. Boj, který jsme mezi sebou kdysi vedli o ukrajinskou duši, jej zasadí do patřičného rámu.

¹ Andrew Wilson, *The Ukrainians: Unexpected Nation* (New Haven and London: Yale University Press 2000).

SLOVO K OBSAHU, METODICE A BIBLIOGRAFII

Na předchozích stránkách se v hojně míře vyskytovalo slovo *ukrajinství*, *ukrajinská otázka* a *nacionalismus*. V zájmu terminologické přesnosti je tyto výrazy třeba vysvětlit. *Ukrajinstvím* se míní sebeidentifikační projevy obyvatel ukrajinských etnických území směřující k utvrzení jejich etnicko-jazykové sounáležitosti překračující hranice vytyčené tehdejšími impérii. Bylo předpokladem životaschopnosti národního vědomí, mnohem později ho lze terminologicky použít v případě socialistických směrů v emigraci, které se spokojily s územně autonomistickými cíli.

Ukrajinský *nacionalismus* je politickým vyjádřením předešlého, oproti politicky neutrálnímu *ukrajinství* již ale obsahuje státotvornou ambici. Na významu narůstal od poloviny 20. let minulého století, kdy jako jeho nositelé vynikali radikálně naladěni ukrajinství studenti. To ale již mluvíme o nacionalismu integrálním, který nejvíce lekal československé státní orgány pro své otevřené aspirace na Podkarpatské Rusi. V širším smyslu jde o snahu korunovat národní suverenitu suverenitou státní. Ukrajinská *otázka* je pak reflexí obojího v politické rozpravě.

Práce je zasazena do časového rámce let 1900 až 1938. Toto vymezení má své opodstatnění: dolní hranice se nekryje s žádnou přelomovou událostí, je ovšem stanovena coby pomyslný středobod éry, která do probírané problematiky vnesla průvodní zkušenosti, postoje a emoce: v tomto případě tedy posledních deseti let 19. století a prvních let věku nového, do něhož česká společnost vstupovala jako stále sebevědomější prvek pozdně habsburské konstituční politiky. V českých zemích i na půdě tehdejší říšské rady se rýsovaly zárodečné platformy politických směrů budoucí první republiky, důležitější ovšem je, že se tehdy také aktivizovala a posléze i vývojově posunula česká slovanská politika. Toto umístění se ale rozhodně nekryje s genezí ukrajinské otázky jako takové: čítankově zbytnělým velikánům jako byl Karel Havlíček, František Palacký nebo František Ladislav Rieger slouží ke cti, že ji jako první uvedli do české politické diskuse. Věnuji jim úvod *Nečekaný národ? Ukrajinci a čeští obrozenci v 19. století* soustředěný kolem roku 1848.

Na samém počátku jsem zamýšlel zvolit pro svou práci kratší časový úsek let 1918 až 1938 a psát tedy o česko-ukrajinském poměru jen po dobu první republiky. Léta předcházející neměla být opomenuta, ale chystal jsem se je nastínit jen formou nutného úvodu. Vedla mě

k tomu jednak obava, aby se rozšiřováním časového záběru práce nestala příliš povšechnou na úkor podrobného analyzování konkrétní éry, jež je pro tuto záležitost dostatečně reprezentativní. Masarykovská republika takové potřebě bezesporu vyhovuje. Konečně také období předcházející nastolení novodobé státnosti je podstatně chudší na studijní materiál než politicky rušné dvacetiletí 1918 - 1938. Náhled na danou problematiku byl v monarchii formován pouze zkušeností s *rusínskou* (tj. habsburskou) částí dnešního ukrajinského teritoria, o osudech Ukrajinců v ruském impériu (tzv. „*Malorusů*“), neřkuli z tzv. Uherské Rusi, bylo známo v politickém smyslu slova podstatně méně.

Zvítězil ovšem pocit, že by taková redukce nebyla vůči čtenáři poctivá. Předkládaná látka totiž pro lepší srozumitelnost vyžaduje zasazení do dlouhodobých souvislostí české slovanské politiky, která v prvních letech samostatného Československa byla v mnoha svých aspektech již uzavřenou kapitolou z dávných časů, v politických sporech ovšem namnoze přežívala pocitově, jak průběžně dokazoval intenzivní interes proruský citících politiků věnovaný ruskému údělu po nástupu bolševické moci. Je tedy správné uchopit celou věc tak, aby se náš poměr k ukrajinské emancipaci jevil v názornější časové perspektivě - nejprve v rámci rakouského konstitučního prostředí, posléze už za ukrajinských bojů za nezávislost se všemi jejich mezinárodními důsledky.

K tomuto časovému rozpětí se váže ovšem podstatný problém. Období do roku 1918 může působit disproporčně, neboť bylo podstatně chudší na zásadnější diskuse o politických aspektech ukrajinské otázky. Ta byla, jak již naznačeno, v prvních dvou desetiletích 20. století formulována ještě v mantinelech kulturně-sociálního obrození utlačovaného národa a dávala o sobě vědět spíše na pozadí „velkých“ událostí jako byly novoslovanské iniciativy mladočeských politiků nebo četnými dílčími rozepřemi na parlamentním fóru. Na rozdíl od první republiky nebyla česká společnost ještě vystavena ostře formulovaným politickým výzvám ukrajinské emigrace, ukrajinství se jí nejevilo, a ani nemohlo jevit, jako globálně výbušné téma, nýbrž jako lokální ohnisko střetu v hranicích rakouského mocnářství. Nucenou odmlku pak představují léta Velké války, kdy tato věc až na výjimky zcela mizí z pořadu dne.

Časový strop práce se kryje s rokem 1938, kdy se uzavřela éra Masarykovy republiky. Okupace českých zemí v následujícím roce vytvořila zcela novou realitu a pokračování veškeré veřejné diskuse znemožnila. Svobodná rozprava na toto téma posléze po roce 1945 ztrácela v nových mocenských souřadnicích svůj význam. Ostatně to, že se tou dobou Československo nacházelo již v sovětské sféře vlivu, ilustrovala výmluvně i připomínaná akce B, kdy se o účastnících ukrajinského osvobozenického boje hovořilo již tendenčně jako o pohrobčích fašismu.

Protože jde o látku rozprostraněnou do delšího časového horizontu, vyhovuje pro tento účel jednoznačně chronologické uspořádání. Hlavní názorová stanoviska se vyvíjejí na časové ose rozdělené do čtyř částí, aby mohly jasněji promluvit i historické souvislosti a byl patrný jejich vliv na vývoj postojů. Těmto souvislostem věnuji náležitě místo, neboť jen tak jsou česká stanoviska srozumitelná ve svém vývoji. Na druhou stranu, jakkoli je to místy svůdné, se vyhýbám tomu, aby práce zabředávala do popisného výkladu moderních ukrajinských dějin více než je nutno. Najmě po roce 1914 usiluji o zachování rozumných proporcí mezi nutností objasnit, co se na ukrajinských územích ve vleku velkých pohybů dělo, a potřebou stručnosti, aby se výklad neodkláněl od původního smyslu: vyličit především českou *percepci* toho, *co se odehrávalo*.

Zvláštní kapitolu představuje poznámkový aparát. Slouží jednak standardnímu odkazovému účelu, obsahuje však bezmála ve stejné míře vysvětlivky týkající se osob, institucí a pojmů citovaných v textu. Má tak napomoci rychlé orientaci v problematice, která nemusí být čtenáři zcela známa, za situace, kdy by její podrobnější rozvinutí v textu působilo rušivě. Vysvětlivky jsou zařazeny selektivně, z pochopitelných důvodů se jim vyhýbám tam, kde se pojednává o fenoménech či postavách v obecné známosti (např. T.G.Masaryk, mladočeši ap.). Narozdíl od hlavního textu se v nich nevyhýbám zkratkám, aby snáze vyvstal rozdíl mezi vysvětlivkou a doplňkem; v druhém případě s textem zacházím standardním stylistickým způsobem. Tam, kde to pokládám v zájmu stručnosti za vhodné, jsou ovšem vsuvky zařazeny přímo v textu, odděleny závorkou a zakončeny autorskými iniciálami ‚D.S.‘ Pokud ale jde pouze o drobná časová zpřesnění či životopisné letopočty, zařazuji je v několika případech do závorky bez dodatečných iniciál.

Co do názvosloví, používám tam, kde je to možné, ustálené české přepisy místních jmen (podle vzoru *Kijiv* (ukr.) – čes. *Kyjev* / *Černivci* (ukr.) – čes. *Černovice*). Tam však, kde by to mohlo být matoucí, se pro větší přehlednost uchyluji k fonetickému názvosloví zažitému v popisované historické etapě na daném území. Zakarpatsko se v textu objevuje jako *Podkarpatsko* (též *Podkarpatí*): oba termíny jsou historicky rovnocenné, z perspektivy střední Evropy je ovšem na rozdíl od pohledu z Kyjeva náležitější hovořit o území *pod* Karpatami.

Pokud jde o pojmosloví vztahující se k národnostem, vzniká problém jednoznačně v případě *rusínsko/ukrajinské* názvoslovné dvojkolejnosti. Do roku 1918 používám oba pojmy pro označení Ukrajinců v rakouské části habsburského impéria jako synonyma. Jiné je to v souvislosti s *Rusíny* „*uherskými*“ a ruskými „*Malorusy*“. V prvním případě tato slova

respektují odlišné podmínky vývoje národnostního uvědomění, což vytane zejména na příkladu masarykovské republiky, kdy „nedotažené“ ukrajinství v Karpatech petrifikovalo – pokud jde o tamní obyvatelstvo - podnes přetrvávající slovo *Rusíni* v českém slovníku. Navíc by pak byl poněkud setřen rozdíl mezi soupeřící identitou *ukrajinskou* a *rusínskou* v regionu, jejichž boj se rozhořel po připojení Podkarpatska k ČSR.

Výraz *Malorusové* užívám jen v reprodukováných souvislostech s dobovým tiskem. Mimo ně užívám termínu *Ukrajinci*, tím spíše, že se předešlé pojmenování u uvědomělých Ukrajinců zapsalo postupem doby jako derogativum. Závěrem je ale třeba říci, že všechny termíny byly ve zkoumaném období (do r. 1914) užívány zcela rovnocenně a v libovolných obměnách.

Informativní předkapitola nese titul *Nečekaný národ? Ukrajinci a čeští obrozenci v 19. století*, kde jsou vyloženy česko-rusínské politické styky a jednání v době vrcholícího národnostního obrození. Úvodní kapitola *Rusínský valčík: Češi, Ukrajinci a „fin de siècle“* postihuje léta 1900 až 1914, kryjící se s počáteční percepcí „rusínského“ problému a jeho projevů ve veřejném životě habsburské éry. Podíváme se blíže na stav české slovanské politiky té doby, na základní reakce na rusínskou-ukrajinskou otázku a její zohlednění v české akademické rozpravě. Oddíl je rozdělen na následující části: *Slovanství v novém věku*, kde krátce hovořím o stavu, v jakém se nacházela česká slovanská politika počátku 20. století; část *Návštěva z Haliče* a navazující *Spor o hosty* odděluje vložený exkurz *Souboj národností a identit: ukrajinská emancipace v pozdním Rakousku-Uhersku*, který uvádí zevrubněji do problému české informovanosti o ukrajinství na pozadí polsko-ukrajinského národnostního boje v Haliči a také stručněji do snah Rusínů karpatských a bukovinských. Postavení ruských Ukrajinců docházelo vlivem carské autokracie české pozornosti mnohem slaběji a česká diskuse si jej pravidelně všimla až po vzniku Československa; poznámka mu bude věnována v dalších souvislostech.

Slovo do prance: Češi a ukrajinské sociálně-politické boje 1902-1914 je kontinuálním přechodem k letům zvýšeného národnostního napětí ve východní Haliči a sociálního vření v ruské říši. V prvním případě byla česká pospolitost přímým svědkem všech zlomových procesů a mohla k nim zaujímat pohotová stanoviska; v případě druhém byla její informovanost limitována geografickou a především politickou odlehlostí ruského dějiště, takže se řídké reference o snahách ruských Ukrajinců jeví o mnoho matněji. Kritický „ruský“ rok 1905 navíc Čechy zaměstnal mnohem spíše ve smyslu politickém a stal se roznětkou masových demonstrací v Předlitavsku za demokratickou volební reformu. Doba, kdy dění na

ruské Ukrajině s převahou zastínilo osvědčenou Halič, měla nadejít až na sklonku dalšího decenia.

V dalším oddílu *Od východu bouře: Češi a ukrajinství v letech 1914-1921* se pokusím přiblížit kritická léta 1914–1921, přemostující válečný předvečer české státnosti a roky konsolidace suverénního Československa. V letech války byla diskuse o titulním problému vyloučena, omezují se proto na základní historické skutečnosti, které celou věc pomáhají v dané etapě objasnit. Kapitola dělím na úsek *Češi a Ukrajinci ve válečném Předlitavsku*, kde zachycuji náladu na domácí půdě a konfrontuji ji s pocity a očekáváním východohaličské společnosti a všímám si ojedinělých styčných ploch mezi politikami obou národností, české a haličsko-ukrajinské. Navazující *Brestlitevský syndrom* pojednává o přímé zkušenosti českého člověka s ukrajinstvím, ve srovnání s tou v zázemí vlastně prvořadou. Jde o postoj Masaryka a čs. legií coby účastníků významných dějů v ukrajinské historii. Kapitola pak volně přechází do rozboru jejich meziválečného ohlasu, který se značnou měrou ovlivnil celkový obraz ukrajinského boje v následujících dvaceti letech.

Nové dějství nastávalo krátce po vzniku ČSR, kdy na Ukrajině zuřila válka mezi několika stranami celoruského konfliktu včetně polských armád. Zároveň mladému československému státu připadla Podkarpatská Rus a zejména politická reprezentace západoukrajinských území revoltujících proti Polsku hledala v Praze svůj záchytný bod pro další pokračování svých snah. Začínala léta živých názorových střetů o budoucnost Ruska a středovýchodní Evropy. *Nástup moderních česko-ukrajinských vztahů ve středoevropském kontextu* přináší rozbor strategických, hospodářských i etických ohledů, s nimiž politika nového československého státu pracovala, když se seznamovala s ukrajinskou otázkou v jejich reálných historických projevech. Navazující část *Konkurz na národ: Ukrajina v české polemice 1919-1921* zprostředkovává související polemiky nad povahou a perspektivami ukrajinství, na jaké byly kritické měsíce bohaté.

Období dvacátých let líčí kapitola *Líbánky na rozloučenou: svobodní Češi a nesvobodní Ukrajinci 1919-1930*. Jde o časový úsek z hlediska česko-ukrajinských vztahů v úhrnu nejvřelejší, ovšem odsouzený k nedlouhému životu, s předělem v polovině dekády. Ukrajinské věci se dostávalo intenzivního mediálního pokrytí, současně stihla mobilizovat i tábor svých odpůrců. Dvacátá léta ilustrují rozpolcenost českého hlediska. Jde také o dobu vzniku nové tendence na ukrajinské scéně: ukrajinského integrálního nacionalismu. Jeho aktivity doplnily české publikum o dalšího zúčastněného diváka: ministerstvo vnitra. Rešerše jeho dokumentů je cennou výpovědí o narůstajícím zneklidnění státních orgánů nad jeho projevy (zejména na podkarpatském teritoriu).

Začínáme oddílem *Podkarpatská Rus jako aspekt ukrajinské otázky 1919-1923*, seznamujícím se základními politickými fakty a tendencemi na novém a nacionálně málo vyhraněném území Československa. „*Reálné*“ ochlazení: česko-ukrajinský poměr a evropská konsolidace analyzují kontext, v němž se český diskurz přizpůsobil novým mezinárodněpolitickým danostem - zejména upevnění sovětského režimu a nutnosti normalizace vztahů s Polskem. *Ukrajinská politická emigrace v Československu 20. let* přibližuje politickou skladbu ukrajinských příchozích a vývoj jejich ideologických představ. Důležitá jsou zde právě hlediska a preference českých hostitelů. *Příchod „zlych“ Ukrajinců: Češi a ukrajinský integrální nacionalismus 1920-1930* ukazuje prvotní konfrontaci české podkarpatoruské správy a později i veřejnou debatu nad fenoménem ukrajinského integrálního nacionalismu. V případě Podkarpatska se výrazněji ozývaly státně-bezpečnostní reflexy, kterými se řídil postup příslušných míst proti rušivým vlivům z polské Haliče; s jejich sílením se posléze probouzely zasunuté resentimenty české společnosti vůči ukrajinství, jež měly koncem desetiletí sklon ovlivňovat i myšlení prohradní mediální platformy. Protiukrajinské cítění českých rusofilů uvažujících v jen lehce modifikované kontinuitě se svými předválečnými představami, zde pracovaly i ve službách politického zápasu první republiky, najmě v národnostní politice směrem k Podkarpátí a v otázce vztahů se Sověty.

Poslední oddíl *Noha ve dveřích: Češi a Ukrajinci v dekádě krize* se věnuje rokům 1930 – 1938. Jednalo se o změny v mezinárodní situaci a z toho plynoucí příklon československé diplomacie k sovětské straně. Paralelní posilování nacionalistických proudů v nejvýchodnější části republiky přispívalo k již tak napjaté situaci mezi Prahou a citelně se odcizující ukrajinskou diasporou. Výklad dospěje k samému závěru prvorepublikové éry, kdy převratné události evropské politiky změnilly podobu československého státního uspořádání. Zdálo by se, že závěr, dospívající k uskutečnění kýžené podkarpatské autonomie, je vlastně šťastný. Její krátkodechost a obecně i rozpad česko-ukrajinských, jakkoli doposud problematických vazeb, jsou ovšem již mimo dosah předložené práce. „*Nohou ve dveřích*“ česko-ukrajinského soužití jsou tu osudové změny, které na střední Evropu vzápětí čekaly za oněmi „dveřmi“.

Oddíl uvozuje pasáž *Čs.-polský problém a ukrajinská emigrace. Obávaný spojenec: čs.-sovětské sblížení a ukrajinská otázka* je částí objasňující ukrajinský problém v ovzduší stoupající celoevropské nervozity. *Loučení s Podkarpatskem: Češi a tamní boj o ukrajinství 1931-1938* se zaměřuje na ozvěny politického vývoje republiky v její východní výspě. Naznačeny jsou zde milníky v dějinách Podkarpatska, jako posun v národnostní politice Prahy a zdoluhavý pohyb směrem k autonomii. Průběh její realizace v podmínkách pro čs. stát již kritických popisuje část *Ukrajinská otázka v posledním roce republiky*.

Těžiště práce je z povahy věci založeno na rešerši periodik, sborníků, monografií i odborné literatury příslušející k té které periodě. Metodicky to znamenalo vytipovat z deníků a občasníků ty, které se k problému vyslovovaly s jistou pravidelností a tendencí, přičemž vzhledem k jeho okrajovosti v kontextu transparentnějších otázek české slovanské politiky tato kvalita u českého politického deníku zdaleka nebyla samozřejmou. První republika se ovšem v tomto ohledu ukázala být bohatým lovištěm. Na rozdíl od jiných příbuzných témat českého slovanství, jejichž dřívější politická naléhavost nebo kulturní podmanivost v toku nové doby ztratily lesk a odezněly, šel ukrajinský moment cestou spíše opačnou a z mnoha již vyjmenovaných důvodů na sebe strhával pozornost angažovaných osobností. Ani ta z něj nicméně neučinila téma dne, ale přežívala v ústraní, potažmo se vázala na příležitostné výkyvy zájmu, podnícené výraznějším děním domácím či v blízkém zahraničí.

Metodika těchto rešerší doznala zásadního obratu ve chvíli, kdy začalo být zřejmé, že zaměřit se na významné události, u nichž se předpokládalo, že přitáhnou zájem tisku, nepovede k výsledkům. Z charakteru toho kterého občasníku vyplývalo, že tehdejší tisk, stavovsky a stranicky rozrůzněný, o zlomových dějích vztahujících se k ukrajinským problémům referoval právě tak, jako je jindy zcela obcházel. Tento fakt mě postupně přiměl k selekci titulů podle míry jejich zaujetí inkriminovanou otázkou, především měl ale za následek, že bylo při pátrání po jakékoli zmínce o zkoumané věci nezbytné denním tiskem listovat soustavně - den po dni. To si vyžádalo své časové penzum a bez předem zpracované bibliografie pak pochopitelně nebylo lze obsáhnout veškerý objem politických oběžníků dvou desetiletí. Ve zkratce: za první republiky toho bylo k ukrajinství napsáno zajisté více, než je předloženo v této práci. Výběrem tiskovin jsem se ovšem snažil dát dostačující prostor každé politické platformě zaujímající k subjektu nějaké trvalejší stanovisko a vytvořit tak proporčně vyvážený obraz.

Rád bych zde přičinil ještě jednu poznámku. Ukrajinskou stranu zohledňuji v tomto kontextu rovněž, pokud se její publicistika dotýká podstaty problému. Tituly, které tuto podmínku splňují, uvádím na následujících rádcích věnovaných základní bibliografii. Celková recepce chování Čechů na straně meziválečné ukrajinské diaspory by vydala na zvláštní téma a perspektivně i detailnější rešerši v českých archivech. Vzhledem k dramatickému osudu ukrajinské pozůstalosti po roce 1945 jde o problém s otevřeným koncem. Přesto jsou dílčí poznatky o vnímání česko-ukrajinského poměru na straně našich protějšků zčásti k dispozici ve zkoumaných fondech, o nichž bude řeč níže.

Hlubší zájem o problematiku východní Haliče byl v letech „Rusínského valčíku“ vyhrazen stoupencům pokrokovosti (ve smyslu tíhnutí k demokratickému řešení národnostních otázek tehdejšího Rakouska-Uherska). Tuto podmínku zcela splňoval tehdejší orgán České strany lidové (realistické) *Čas*, řízený Janem Herbenem, z odborných periodik pak měsíčník *Slovanský přehled* významného slavisty Adolfa Černého, jehož produkce překlenovala čistě publicistický horizont směrem k odborné slavistice. *Čas* již ve své době vynikal povzneseností nad černobílou národnostní optiku tehdejšího českého tisku. Např. v česko-německém konfliktu si zakládal na neutralitě. Šlo také o deník protiklerikální, nesocialistický a hájící svobodomyšlné pozice (z tohoto důvodu též musel čelit nařčení nacionalistů, že je deníkem židovským).²

Silnou oponenturu této politické platformě představovali rusofilští a státoprávně radikální mladočeši se svými *Národními listy*, kteří na pozadí odlišných politických představ rovněž vytrvale odmítali uznat individualitu Rusínů-Ukrajinců. Další tábory se k naší záležitosti vyjadřovaly s menším zanícením, jak vyplývá například z řídkých a méně angažovaných vstupů katolických *Lidových listů*. Pro ospravedlnění konzervativní publicistiky je ovšem dobré zmínit staročechům blízký *Hlas národa*, který o věcech ukrajinských referoval bez zaujatosti vlastní ukrajinofobnímu proudu, přičemž ve střetu mezi národnostními liberály a nacionalisty stál na smírných, konstitučních pozicích. Pojednání prvního úseku je tedy polarizováno mezi prvními dvěma denními listy, přičemž jisté limity mému bádání stanovila nedostupnost některých ročníků *Národních listů* (pro dvacátá léta již kritická), které se v Národní knihovně nacházejí dlouhodobě ve stadiu mikrofilmového zpracování, aniž by to však ohrozilo konstrukci celé kapitoly.

Velice přínosné jsou i řídké případy rusínské publikační činnosti - osvětové brožury určené českému publiku. Je z nich patrné, že nesnáze s uchopením ukrajinské kauzy byly na straně východohaličské reprezentace vnímány a v omezené míře také řešeny cestou jakýchsi informačních „manuálů“ apelujících na českého čtenáře. Jejich tématem bylo především národnostní postavení Rusínů-Ukrajinců v Poláky dominované korunní zemi Haliči. Sem patří spisek rusínského poslance Julijana Romanczuka *Die Ruthenen und ihre Gegner in Galizien*. Pozoruhodné je vzhledem k době svého vzniku také provolání význačného sociálně demokratického novináře Olherda Bočkovského (pseudonym Ippolit Boczkowski), jenž v prvním válečném roce vydal spisek *Ukrajina a ukrajinská otázka*, v němž rozmlouval

² Viz Pavel Kosatík, *Ferdinand Peroutka. Život v novinách (1895-1938)* (Praha-Litomyšl: Paseka 2003), s. 50.

Čechům jejich proruské iluze. Teprve v prvním poválečném roce doplnila tuto trojici brožura Stanyslava Dnistrjanského *Ukrajinci Čechům* (Praha 1919).

Z literatury se k mému subjektu bezprostředněji váže jen užitečná monografie Tomáše Zahradníčka *Jak vyhrát cizí válku. Češi, Poláci a Ukrajinci 1914 – 1918* (Praha 2000), která jde do hloubky politických vztahů mezi třemi etniky a jejich protilehlých státoprávních aspirací. O česko-ukrajinských vztazích v rovině sociální a kulturní, jejichž znalost je pro tento výklad nepostradatelná, referuje ovšem přehledně Bohdan Zilynskij v práci *Ukrajinci v Čechách a na Moravě 1894 – 1994* (Praha 1995), zatímco knihy *Česká politika a Rusko (1848 – 1914)* (Praha 2004) a *T.G.Masaryk a česká slovanská politika 1882 – 1910* (Praha 1999) Vratislava Doubka podrobně rozebírají pochody české slovanské politiky z přelomu století a tím vyjasňují i okolnosti tehdejšího posuzování politického ukrajinství. O tomtéž, se zaměřením na její profilující osobnost, kvalitně vypovídá dílo autorů Karla Hermana a Zdeňka Sládka *Slovanská politika Karla Kramáře* (Praha 1971). Množství příspěvků vztahujících se k této osobnosti nebo české slovanské politice lze nalézt roztroušené ve sbornících a odborných periodikách posledních let, za všechny uvedme jen sborník *Slovanství ve středoevropském prostoru: iluze, deziluze a realita* (Praha 2004).

Z publikací pomocných si zaslouží uznání *Slovník českých dějin* (Brno 2000) brněnského historika Libora Vykoupila, který je vítanou pomůckou k ujasnění základních pojmů českého politického života raného 20. století, a dodnes nepřekonaná *Encyclopedia of Ukraine* pod vedením ukrajinského geografa Volodymyra Kubijovyče (1900-1985) – po autorově smrti pak Danyla Husara Struka, jejíž hesla se vztahují i k národům koexistujícím s ukrajinským etnosem. Heslovitou výpověď o stavu poznání Ukrajinců na poli tehdejší slavistiky pak poskytuje *Ottův slovník naučný* (svazek XVI., Praha 1900), přičemž jeho dodatky v letech pozdějších poskytují kvalitní informace o osobách, místech a orgánech meziválečného Československa.

Evropské události překrývající se s raným obdobím první republiky přispěly k tomu, že se diskuse vrátila v plné síle ke svým prvopočátkům a nezřídka se odvolávala na dávné vídeňské zkušenosti, jejichž ozvěny ta která strana proklamativně nacházela i v nové době. Studijní materiál pro toto neplodnější období sestává v mé práci ze dvou rovin. Na jedné straně stojí tištěné materiály: sekundární studie novější provenience zachycující související problémy první republiky, stanoviska zúčastněných osobností a situaci ukrajinských a ruských emigrantů v novém státě; dobové pamflety, studie, a konečně denní tisk, utříděný podle názorových hledisek. Na straně druhé jsou to archivní fondy ministerstva vnitra, jejichž prvorepublikové části jsou dnes uloženy ve Státním ústředním archivu (SÚA) na pražském

Chodovci a archiv parlamentu České republiky, resp. stenografické záznamy z jednání obou komor Národního shromáždění republiky Československé, které jsou v kompletní podobě dostupné na internetových stránkách Poslanecké sněmovny a Senátu České republiky.

Pokud jde o historiografickou produkci pro léta 1918-1938, podstatu mého tématu hlouběji neanalyzuje fakticky žádná monografie. Z těch, které mají co říci k příbuzné problematice (např. ukrajinské emigraci v ČSR) vybírám ty, které mi výrazněji pomohly při studiu. Vedle již uvedených prací Karla Hermana se Zdeňkem Sládkem a Bohdana Zilynského jde ještě o esejistický pohled třetího jmenovaného na emigraci v příspěvku *Uprchlíci ze „stepní Helady“ v srdci Evropy* (Revolver Revue č. 22/1993), který se dotýká i složitostí českého vidění celé záležitosti. Přímo o nich pak týž autor obecněji pojednává v rozhovoru s Karlem Kýrem pro časopis Český týdeník (č. 111/ 1996) nesoucí titul *Česká společnost se dívala na ukrajinství s podezřením*. Článek *Ruská emigrace v Československu* Zdeňka Sládka vyšel v 79. ročníku Slovanského přehledu (1993) a zčásti se zabývá také emigrací ukrajinskou. Sborník *Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR v letech 1918 – 1945* uspořádaný Václavem Veberem (Praha 1993) obsahuje vstup Světlany Tejchmanové *Politická činnost ruské a ukrajinské emigrace v Československu v letech 1920 – 1939*.

Politickým spojitostem československo-ukrajinského poměru s naším vztahem k Polsku se z polské historiografie věnuje monografie Krzysztofa Lewandowského *Sprawa ukraińska w polityce zagranicznej Czechosłowacji w latach 1918-1932* (Wrocław, Warszawa 1974), jež pracuje s archivy ministerstva zahraničí i vnitra a všímá si zejména politické instrumentalizace ukrajinství u jednotlivých pražských aktérů česko-ukrajinské „hry“ (Hradu, ministerstva zahraničí, policie). Polského obvinění na adresu Československa pro údajné spojení s protipolským podzemím se dotýká i Jerzy Kozeński v práci *Czechosłowacja w polskiej polityce zagranicznej w latach 1932 – 1938* (Poznań 1964). V angličtině vydaný sborník *Ukrainian Statehood in the twentieth Century* (Oleksandr Dergachov, ed., Kyiv 1996) obsahuje i kapitolu o Československu. Paul Robert Magocsi přispěl svým *The Shaping of a National Identity. Subcarpathian Rus', 1848 – 1948* k zevrubnému vhledu do politických peripetií karpatské oblasti v nové republice. K ujasnění dílčích hesel opět poslouží Kubijovyčova Encyklopedie Ukrajiny a Magocsiho *Encyclopedia of Rusyn History and Culture*.

Co se týká publikovaných dokumentů, je třeba zmínit práci *Korespondence T. G. Masaryk – Karel Kramář* (Praha 2005) sestavenou historiky z Historického ústavu AV ČR. Podobně užitečnou se ukázala i redakční práce Zd. Šolleho *Vzájemná neoficiální korespondence T.G. Masaryka s Eduardem Benešem z doby pařížských mírových jednání*

(říjen 1918-prosinec 1919) (Praha 1994). Politik a posléze protivník Masarykovy zahraniční akce za světové války Josef Dürich vydal počátkem 20. let své paměti *V českých službách. Vypsání mého pobytu za hranicemi 1915 – 1918* (Kláster nad Jizerou 1921). Jiří Pokorný, bývalý účastník rakouského tažení na Ukrajinu ve vzpomínkové knize *V Ukrajině a o ní. Několik vzpomínek s aplikací na dnešní politické poměry* (Praha 1920) naopak účtuje s českou nedůvěrou k ukrajinství a vychází z osobní zkušenosti. Radikální socialista Mykyta Šapoval posmrtně vydanou knihou *Mižnacional'ne stanovyšče ukrajins'koho narodu* v roce 1934 účtoval pro změnu s „indolencí“ vůdčích českých politiků k ukrajinskému národu a přispěl tak ke zkoumané látce první zajímavou odezvou z druhé, ukrajinské strany. Řadit sem lze opět i slovníková hesla z českého fondu, přičemž radikální posun ve zpracování „ukrajinských položek“ v dodatcích *Ottova slovníku naučného* připadá bohužel již na pozdější, nadto nesvobodnou protektorátní dobu.

Poněkud „zvýhodnění“ jsou v práci lidé, kteří se ukrajinstvím zabývali soustavněji a přispěli tak k profilaci českého uvažování o této problematice. Čelnou postavou diskutované historické etapy byl T.G. Masaryk, jehož osobnost je pro dějiny česko-ukrajinských vztahů neodmyslitelná a vnesla svůj vklad prakticky do každé jejich fáze. Masaryk se k rusínskému problému poprvé vyslovil na parlamentní půdě v roce 1908. Válečná zkušenost v Rusku Masaryka přivedla do epicentra událostí v hroučícím se carském impériu a konfrontovala jej přímo s realitou ukrajinského boje o nezávislost. Masarykovo jednání za ukrajinské revoluce je esejem o sobě; jako teoretik se o slovanských otázkách vyjadřoval dlouhodobě v mnoha pojednáních. Na prvním místě stojí jeho *Nová Evropa (Stanovisko slovanské)*, kterou měl na úsvitu ukrajinské revoluce již rozepsánu, v poválečném díle se k ukrajinství vyslovil i spisem *Slované po válce* (Praha 1923) a ve *Světové revoluci* (Praha 1925), kde již reagoval i na aktuální situaci v souvislosti s Podkarpatskou Rusí. Masarykovo slovanství bylo hodnoceno i druhými osobami, jako byl Adolf Černý (*Masaryk a Slovanstvo*, Praha 1921) a Olherd Bočkovskij, jenž Masarykova hlediska a jejich proměnu v čase a okolnostech zhodnotil s nebojácnou objektivitou (*T.G.Masaryk. Nacional'na problema ta ukrajins'ke pytannja*, Poděbrady 1930). Dalším aspektem celé věci je Masarykovo osobní tíhnutí ke kulturním a vědeckým aktivitám ukrajinské emigrace v ČSR. Uvidíme, že i to mělo své mantinely dané diplomatickými závazky k Polsku.

Jaromír Nečas, poslanec, ministr a postava se zajímavým a pohnutým osudem, vyjadřoval z české komunity sympatie k ukrajinské věci nejotevřeněji. Poválečná produkce vydavatelského družstva Čas a jeho edice *Poznejme Ukrajinu* zahrnuje řadu brožur podepsaných jeho jménem. Jejich tituly jako *Prosím za jeden slovanský národ*,

Východoevropská tragedie a Ukrajina či podtitul další z nich *Neuzavírejte kruh našich nepřátel!* staví Nečasovy postoje do výmluvného světla. Podobnou autorskou veličinou byl Vincenc Charvát, Nečasův brněnský kolega, jenž svými pravidelnými příspěvky do Slovanského přehledu pokrýval situaci Ukrajinců v Polsku a na jeho vrub připadá i dílko *Ukrajinci a jejich osvobozenecké hnutí*.

Jakýmsi antipodem k masarykovskému a tím spíše Nečasovu hledisku byl Karel Kramář, předák Československé národní demokracie. Jako aktivní přispěvatel do stranické tribuny *Národní listy* se k ukrajinství vyjadřoval množstvím článků v kontextu svých postojů k Rusku. Mezi jeho kritickými monografiemi zaujímá přední místo *Na obranu slovanské politiky* (Praha 1926), kde Kramář své protiukrajinské přesvědčení rozvinul v plné šíři. Předcházela jí již klasická autorova *Ruská krize* (1921) a časově se kryla se spiskem *Naše slovanství a uznání Sovětů* (1926). Impulsem k jejímu sepsání byla stať Edvarda Beneše o problémech slovanské politiky ve Slovanském přehledu, což podtrhuje silný stranický aspekt „boje o cizí duši“ a v těchto intencích i s tím svázaný paradox: Benešovi bylo veškeré ukrajinoфильství vzdáleno, jakékoli ohledy cele podřizoval svým dlouhodobým záměrům a nešel nikdy tak daleko vstříc Ukrajincům, jako to činil Masaryk (ještě si všimneme, že spouštěčem Kramářova výpadu byla Benešova snaha o diplomatické sblížení se Sověty).

Práce s denním tiskem patřila metodicky k nejnáročnějším. Například exempláře *Národních listů* vázící se ke dvacátým rokům jsou v pražské Národní knihovně trvale ve stádiu mikrofilmového zpracování, studovna Národního muzea má pro badatelské účely pro změnu zcela nedostačující provozní řád. Kompletní svazky z let třicátých ovšem poskytuje Slovanská knihovna v Praze. *Národní listy* shrnovaly všechny důležité příspěvky Karla Kramáře vyjadřující jeho osobní názor k věcem týkajících se Ruska, jeho národnostních menšin, diplomatického uznání SSSR. Kromě Kramáře se v nich publicisticky v tomtéž smyslu exponovali Vladimír Sís a Antonín Hajn.

Metodickou výhodou je však košatá publicistika konzervativního rusofilského tábora, která doplňuje a nezřídka i splývá s ústředním tiskovým orgánem národní demokracie. Její týdeník *Podkarpatská Rus* vycházející v Užhorodě nabízel jakýsi amalgám antiukrajinství, doplňovaný vyhraněnými sociálními, až „kriminologickými“ motivy. Z ideologických plátků je to revue českého integrálního nacionalismu *Národní myšlenka* sdružující osobnosti spjaté s národními demokraty (Vlastimil Klíma, Ladislav Rašín). V agendě tohoto měsíčníku se často vyskytovaly úvahy o národnostním boji na Podkarpatské Rusi vyznačující se jasnou protiukrajinskou tendencí.

Názorově protilehlé jsou pak *Podkarpatské Hlasy*, deník hájící práva Čechoslováků v oblasti. Nikoli však ve smyslu náklonnosti k ukrajinství, nýbrž volbou třetí, „státotvorné“ cesty, jíž bylo protežování *rusínské* orientace tamního obyvatelstva.³ Otiskem příspěvků Petra Hataláka na stránkách ‚Hlasů‘ je pak jeho esej *Jak vznikla myšlenka připojení Podkarpatskou Rus k Československu* (Užhorod 1935).

Odbornější náhled poskytovala *Podkarpatoruská revue*, měsíčník vydávaný v Bratislavě Jaroslavem Zatloukalem, rovněž v tehdy oficiálním prorusínském tónu. Tentýž autor redigoval sborník *Podkarpatská Rus*, vydaný Klubem přátel Podkarpatské Rusi v Bratislavě (1936); přispěli do něj svými odlišnými názory veličiny jako E. Beneš, historik Kamil Krofta či Václav Kľofáč.

Z deníků hovořily oficiální řečí *Lidové noviny*, jejichž práce ohledně problematiky Ukrajiny dokumentuje vývoj českých sympatií. V prvních poválečných letech razily vstřícnost k bojujícím Ukrajincům, po navázání formálních diplomatických styků se sovětským Ruskem věnovaly věci již jen příležitostný zájem. Nikdy ovšem neopouštěly střízlivou distanci od podkarpatského národnostního pnutí a odmítaly velkoruské teorie. Totéž, co jsem uvedl o dostupnosti prvorepublikových *Národních listů*, se pohříchu týká i prvních deseti meziválečných ročníků *Lidových novin*, jejichž druhé desetiletí našťestí pokrývají exempláře Slovanské knihovny.

Ještě markantnější je v tomto proudu prohradní deník *Tribuna* vedený Ferdinandem Peroutkou, poskytující prostor diskusím osobností zasvěcených do problematiky (Alois Krejčí, Jaroslav Bidlo, Lubor Niederle, Ferd. Peroutka); počátkem 20. let stály tyto noviny v čele snah o popularizaci ukrajinského tématu a soustředily i příspěvky oponující, aniž by tyto vycházely z konzervativní rusofilské strany. Další „peroutkovský“ týdeník *Přítomnost* sice požíval značné prestiže, problematice Ukrajiny věnoval ovšem zcela minimální místo.

Národní socialisty zastupovalo *České slovo*. Pozoruhodná je tu dichotomie mezi jejich hlavou Václavem Kľofáčem, tíhnoucím nepokrytě k velkoruskému ideálu, a Edvardem Benešem, který hledal ve shodě s Masarykem realistickou cestu, jak se vyrovnat s novou, vzdor původním prognózám stále pevněji ukotvenou realitou na východě. Rozpor je zřejmý i mezi duchem strany, politicky blízkým Hradu, a její tiskovou tribunou, která, vyjadřujíc se k podkarpatským záležitostem, hovořila standardně v protiukrajinském a proruském smyslu.

³ Rusínstvím se tu míní směr stavící na autochtonní identitě podkarpatoruského obyvatelstva, tzv. Rusínů. Spojitost s haličskými Rusíny, jak se do světové války nazývali tamní Ukrajinci, je jen rámcová: název je odvozen z původního označení obyvatelstva Kyjevské Rusi.

Z levicových novin jsem sporadicky sáhl po sociálně demokratickém *Právu lidu*, které ovšem zaujímalo výhradně ideové hledisko v souladu se svou socialistickou linií, a tak nechávalo promluvit své ukrajinské ideové protějšky, a pro ilustraci komunistické *Rudé právo*, resp. jeho přílohu *Rudá zář*, hledící na věc z doktrinářsky třídních pozic.

Posud měla slovo publicistika, slovo určené ke zvážení a diskusím. Archivní fondy policejního prezidia ČSR převedené z Archivu ministerstva vnitra do SÚA obsahují zajímavý doklad, co si státní orgány myslely „doopravdy“. Jde o autentický pohled na československé zpracování fenoménu ukrajinského nacionalismu a jeho činnosti ve středoevropském regionu z hlediska bezpečnostních složek. Velký důraz je kladen na zabezpečení Podkarpatské Rusi, přičemž z policejních zpráv krom dobré informovanosti o podobě a činnosti ukrajinské politické emigrace v ČSR vysvítají i obavy – leckdy podepřené fámami - oficiálních míst, týkající se činnosti OUN a výskytu jejích předáků na našem území. Dokumenty bezpečnostních složek mne v kontextu tématu zajímaly od samého počátku. Právě na nich bývá znát skutečná tvář státní politiky, která se podle historických okolností stává po čase i politikou oficiální. V případě ukrajinského nacionalismu jako marginálie gravitující k dílčím kapitolám československých dějin je ostatně jeho přesah do pozdních desetiletí 20. století až groteskní.⁴ Fondy také obsahují mnoho detailů o životě a počínání výraznějších osobností ukrajinského politického života, zčásti i jejich soukromých postřehů a plánů.

Stenografické záznamy Národního shromáždění RČS mi díky péli pracovníků internetových stránek Parlamentu České republiky bylo umožněno studovat v pohodlí své pracovny. Je z nich patrná diskuse k věci na pomezí politického a veřejného fóra. Projevy jednotlivých aktérů, kteří na senátní nebo sněmovní půdě vystoupili, otvírají pohled na méně formální podání problému, než jaké bylo prezentováno v denním tisku. Znat je i reakce publika, tudíž bezprostřední reflexe konkrétního sdělení.

⁴ Viz Jiří Hofman a kol., *Volynští Češi v prvním a druhém odboji* (Praha: Český svaz bojovníků za svobodu 2004), resp. recenze Davida Svobody in *Slovanský přehled*, 4/2005, s. 536. Antotnín Boček byl ještě v roce 1981 šikanován StB pro své údajné korespondenční spojení s „banderovci“.

I. Nečekaný národ? Ukrajinci a čeští obrozenci v 19. století

Pojem rusínství stál v r. 1900 před českým pozorovatelem jako solidní odkaz poznatků angažovaných osobností českého veřejného života první poloviny 19. století.⁵ Mezi období, kdy se o ukrajinskou otázku vedly polemiky, jež si svou vášnivostí v ničem nezadaly s časovým úsekem, jímž se zabývá tato práce, a kradným nástupem ukrajinského problému na jeviště velkých dějin, se v politickém smyslu rozkládá půlstoletí mlčení.⁶ Charakteristická je však pro tuto premiéru českého dialogu nad ukrajinským příběhem jeho epizodičnost, která vlivem zmarněných nadějí „jara národů“ nepoložila základy k jeho kontinuitě. Vyvolaly ji k životu revoluční události let 1848 – 1849 a pražský sjezd zástupců slovanských národů v červnu 1848, mezi jehož exponenty patřil František Palacký, Karel Havlíček Borovský i František Ladislav Rieger, a s jejich odezněním zase utichla.

Prvním, kdo se vyslovil pro rusínský etnos jako pro svébytnou národnost („Nation“), byl Josef Dobrovský: učinil tak ve sborníku *Slovanka* (1814), kde marmarošským Rusínům věnoval celou kapitolu.⁷ Směrodatný pokus vnést jasno do otázky národa obývajících ukrajinská území nepodnikl nikdo menší než František Palacký - snad ještě bez vědomí dopadu svých slov, která nabyla na závažnosti až o necelá dvě desetiletí později; učinil tak v roce 1830 v *Časopise Českého museum*: tak jako Dobrovský prohlásil i on rusínský národ za odlišný od Rusů i Poláků: „*Národ rusínský již za věků dávných ztratil samostatnost svou.*“ Tím Palacký zdůvodňoval sociální skladbu rusínské populace, která byla selská, zatímco šlechta a měšťané v rusínských krajích „*obyčejně neb po polsku anebo po rusku mezi sebou*

⁵ Etymologie slova *Rusín* se odvíjí od nejstarších dob. První zaznamenaný název pro obyvatele Kyjevské Rusi (v první osobě množného čísla) zněl *Rusyny*, *Rusyči*, *Rusy* (lat. Russi, Rutheni). V průběhu 10.–12. století počal označovat již jen slovanské obyvatele dnešního území Ukrajiny, později pak protoruské obyvatele severovýchodní části Kyjevské Rusi (neboť patřili pod „Rus“). Počátkem 16. století byli Moskvou nazýváni Čerkasy, a konečně v 17.–18. stol. se prosadilo známé *Malorusové* (původní termín patriarchy Konstantinopole ze 14. století, jenž tak mluvil o zemích spadajících pod haličskou metropoli), které znovu uvedli do praxe ukrajinští duchovní v 17. stol. Od 60. let 19. stol. se ale vůči tomuto pojmenování v ruské Ukrajině vzrůstala nevole a začalo být vnímáno hanlivě (podobně jako ruská nadávka *chocholi*). Samotný název *Ukrajinci* pochází od *Ukrajina* (poprvé se objevuje v Letopise kyjevském r. 1187); ještě před slovem *Ukrajinci*, raženým probuzeneckými aktivisty v carské říši 19. století, se sporadicky objevovalo i *narod ukrajinskij* (v pozdním 18. stol. a části 19. stol. v carském Rusku platilo pojmenování *Ukrajinci* jen pro tzv. Slobidskou Ukrajinu na severovýchodě dnešní Ukrajiny; Poláci tak zase v 19. stol. mluvili o obyvatelích kyjevské gubernie, zatímco západní Ukrajinci o sobě hovořili jako o *Rusínech*). Název *Ukrajinci* se ve východní Haliči a Bukovině uchytil až v první čtvrtině 20. stol. a na Podkarpatské Rusi až ve 30. letech 20. stol. Nálepku *Malorusové* pak byli výsměšně častováni národně neuvědomělí Ukrajinci. Viz heslo „Ukrainians,“ in Danylo Husar Struk (ed.), *Encyclopedia of Ukraine*, Vol. V. (Toronto: University of Toronto Press 1993), s. 459.

⁶ Příslušníci ukrajinské kultury a vědy nacházeli po celou druhou půli 19. století v Praze působiště i inspiraci, kontroverze se na veřejném fóru měly ovšem rozvinout až v pozdější fázi rakouského politického života.

⁷ *Jsou slovanského kmene, nejbliže příbuzní Rusům, s jichž řečí má jejich vlastní nejvíce podoby.* Cit. podle Florian Zapletal, *Rusíni a naši buditelé* (Praha: Kolokol 1921), s. 4.

mluví. “ Celá tak nazývaná malá, černá i červená Rus byly podle Palackého ve skutečnosti rusínské „*a jen veliká Rus jest rossijská, čili, jak pravíme, ruská.*“ Od východní Haliče definoval ukrajinské osídlení přes Podolí, Volyň až za Dněpr, „*ano po polední Rusi až k řece Kubanu.*“ (...) *Původně Kozáci všichni jsou vlastně Rusíni, ne Rusové, ale odedávna již jazyk ruský (moskevský) se mezi nimi rozšiřuje.*“⁸

Obecně zůstala české společnosti rusínská otázka blízká až do nástupu rakousko-uherského dualismu, přičemž zájem o ni kulminoval v jarních měsících roku 1848 a setrval také později na půdě ústavodárného sněmu v Kroměříži, kde již česko-rusínské spojenectví prokázalo svou vitalitu v otevřené polemice výrazných postav českého tábora s polskou stranou.

Rusíni nejprve vyslali své zástupce na slovanský sjezd v Praze, kde působili jako plnoprávný člen v sekci s Poláky vedle sekcí československé a jihoslovenské, což se fakticky rovnalo jejich uznání rovnocenným národem. Tomuto dění v Rakousku čerstvě předcházelo zrušení roboty a volby do prvního zastupitelského sboru, v němž zasedlo taktéž 39 poslanců ukrajinské národnosti. Zrodil se zároveň první politický orgán rakouských Ukrajinců Hlavní rada rusínská ve Lvově, která se ve svém manifestu prohlásila za jednotu všech Ukrajinců napříč oběma impérii a požadovala utvoření jedné korunní země ze všech tří rakouských regionů s převažujícím ukrajinským elementem – východní Haliče, Bukoviny a Podkarpatska. Její předáci v čele s duchovním Ivanem Borysykevičem tvořili delegaci na pražském slovanském sjezdu, jejímž veřejným aktivitám neseným v tónu emancipace na Uhrách a na Polácích bylo v českých zemích nasloucháno s vřelým porozuměním.⁹

Tíhnutí k Rusínům bylo psychologicky významnou měrou živeno všeprostupujícím pnutím mezi českými a polskými představami. Již v soukromé korespondenci českých iniciátorů ještě před zahájením sjezdu nacházíme ozvěnu jejich nevole nad tím, že polské státoprávní nároky neúhybně směřovaly ke znovunastolení polské suverenity a opětovnému sjednocení historických polských zemí. To protirečilo výsostně austroslovanskému pojetí chystané události, která si v Palackého režii stavěla za cíl stmelit Slováky pod záštitou rakouského státu, a to také rezonovalo v řádkách listu Františka Jáchima adresovaného Palackému. Varoval, že Polákům jde jen o obnovu svých starých hranic „*spolu s národem rusínským, který podmanivše utiskovali (...).* Z té příčiny jim ani vaše nebeská vzájemnost

⁸ *Časopis Českého museum*, I., s. 76. Cit. podle Zapletal, *Rusíni a naši buditelé*, s. 5.

⁹ Stejně hovořilo svolání I. Sjezdu slovanského v Praze k národům evropským. Dále v lednu 1849 přinesly Havlíčkovy Národní noviny list ze Lvova: „*Vzájemná přichylnost mezi Čechy a Rusíny jest již říkáje zakotvena, ano slyšeli jsme z úst vzdělaného Rusína, litujícího, že Rusíni s Čechy nehraničí ...*“ Cit. podle „*Rusíni a naši buditelé*,“ *Venkov*, 6.7. 1921.

*nemůže chutnat, neboť ona zamýšlí pravdivou rovnost mezi národy, kterou oni sice ústy vychvalují, v srdci svém ale rovně tak nenávidějí, jako přepjatá strana Čecho Němců.*¹⁰

Kritika byla ostatně i veřejná a - třeba říci - oboustranná. Havlíček psal 12.5. trpce v ‚Národních novinách‘, že Polák zná jen svou rodnou zem a Francouze; oproti tomu polský list Jutrzenka zahlížel na české snahy stát se vůdčím hybatelem Slovanstva: jak se mohlo pár milionů Čechů, utopených v německém živlu, domáhat primátu, když se dvacetimilionovému národu polskému, proslulému svou vojáckostí, upírá právo setřást cizí jho?¹¹

Za teorii hovořila na sjezdu fakta. Ivan Borysykevych prosadil přes velký odpor Poláků, aby se polsko-rusínská sekce rozdělila na dva rovnocenné národnostní výbory po šesti členech. Polovina členů ukrajinského výboru byla ovšem tvořena polonizovanými šlechtici – výmluvný důkaz toho, že polské uvažování se neodchýlilo od vymezování národnosti výhradně podle zeměpisného (tedy „haličského“) klíče. Polské pohrdání *svatojurci* – zástupci staroruského proudu, který hovořil za Rusíny na základě řeckoktolicke identity a ostentativní loajality k Rakousku – v polských obstrukcích sehrálo nezanedbatelnou úlohu.¹²

Pro ukrajinskou delegaci z Haliče byly navíc závěry sjezdu, jakkoli deklarativní a nezávazné, významnou psychologickou vzpruhou: společné provolání za polsko-rusínskou sekci slibovalo reorganizaci úřední řeči v Haliči na základě převahy toho či onoho živlu v jednotlivých obvodech, vydávání vládních nařízení v obou jazycích a zejména přelomový ústupek ve formě budoucího správního rozdělení Haliče po linii obou hlavních národností – to ovšem až po svolání požadovaného ústavodárného zemského sněmu v Haliči.¹³ Polské manévrování v národnostní otázce (jmenovitě snaha sáhnout pro zástupce Rusínů do řad jejich polonizované šlechty), které kýženým závěrům předcházelo, navíc posílilo již tak existující nevoli českých exponentů a jejich podporu rusínským snahám.

Osamělým předřečníkem obhájců rusínských národnostních práv v roce polemik byl příznačně Karel Havlíček Borovský, jenž o tuto věc svedl tiskovou bitvu s oponentem z Ranního listu vydávaného Jaroslavem Svobodou. U Havlíčka vlastně začínají dějiny jedné rozepře, když do nich o dva roky dříve vstoupil slovy svého slavného článku ‚Slovan a Čech‘ v Pražských novinách: *„Ukrajina jest ustavičná kletba, kterou nad sebou vyřkli Poláci i*

¹⁰ List Frant. Jáchima Palackému z 16.5. 1848. Cit. podle Ivan Bryk, *Slavjans'kyj zjzid u Prazji 1848 r. i ukrajins'ka sprava* (Lvov: 1920), s. 68. O pár dní později (21.5.) píše v témže smyslu Karlu Vladislavu Zapovi: *„(...) Rusíni jsou, jak jsme jich právě znali, vždy věrní spojenci naši, o čemž se bohdá Čechové brzy přesvědčejí. Ale Poláci, Poláci! těch to k nám netáhne, ani k druhým Slovanům (...)*“ Tamtéž. O polském postupu na sjezdu se v soukromí nelichotivě vyjádřil i K.V. Zap. K dichotomii polských a českých představ viz též Vratislav Doubek, *Česká politika a Rusko (1848 – 1914)* (Praha: Academia 2004), s. 55.

¹¹ Lawrence D. Orton, *The Prague Slav Congress of 1848* (New York: East European Quarterly 1978), s. 48-49.

¹² Název *svatojurců* je odvozen od jejich sídla v katedrále sv. Jiří ve Lvově. Tamtéž, s. 72-73.

¹³ Ivan Bryk, *Slavjans'kyj zjzid u Prazji*, s. 72. Nic z toho se v budoucnu neuskutečnilo.

*Rusové, jest jablko nesvornosti, hozené osudem mezi tyto dva národy (...) Duch národa maloruského pohřbili Poláci i Rusové, ale o veliké tělo počali se dělit a jak to obyčejně bývá při dělení, počali se svárit a podnes se ještě neporovnali.*¹⁴

Havlíčkův postoj byl plodem osobní zkušenosti z jeho cesty do Ruska, z níž mělo vzejít Havlíčkovu průlomové dílo *Obrazy z Rus*. Není bez jisté zajímavosti, že jeho několikaměsíční poznávání reality východní Haliče vzešlo z nedopatření: Havlíček se do Ruska vypravil bez pasu, a musel se tak od hranic vydat zpět a vyčkat do jeho úředního vyřízení. Za dobu svého vynuceného pobytu ve Lvově (něm. Lemberg) u Karla Vladislava Zapa¹⁵ a jeho polské choti si stihl vypěstovat nelichotivé mínění o Polácích: znechuceně pozoroval polskou aroganci, která přičítala rusínskému jazyku status zkažené polštiny, a jeho hlavní výtka směřovala vůči polské šlechtě, pro niž v sociálně a národnostně stratifikované oblasti, kde Rusínům bez národně uvědomělé středostavovské složky náležel prakticky poddanský status, byl „chlop“ „o málo více než zvíře.“¹⁶ O to více si jej získali Ukrajinci, kteří mu byli ideálem národa bez šlechty, sestávajícího ze sedláků a kněží a nesoucího hrdinně svůj kříž.¹⁷

Kromě vrchnosti připadla u Havlíčka takřka démonická role i jezuitům, „*onoho upíra* (každé jim) *odporné vzdělanosti a osvěty*,” který v Čechách potlačil husitství a v Haliči řecké (pravoslavné) vyznání; zde zaváděl autor symbolickou spojnicí mezi českým a ukrajinským osudem. Že Češi v národním ohledu docela neklesli, vysvětloval setrvalým tajným působením lásky k národu od pobělohorských dob; u Rusínů to byl naopak obřad církevní, který odporoval jejich důslednému popoštění, zatímco jejich šlechta věrolomně přijala latinský obřad a tím i cestu polonizace.¹⁸

V pohrdlivém a vyhoceně propolském duchu reagoval v Ranním listu autor podepsaný značkou –y– (plátek redigovali redaktoři Václav Svoboda a František Girgl) na rusínskou politickou profilaci statí ‚Poláci a Rusíni‘ z 23. a 24.11. 1848: „*Velká část našinců hrstku nedouků, kteří se národem rusínským nazvali, národem býti uznala a u všelikém počínání schvaluje. V stavu úplné nevědomosti a tuposti nacházeli se Rusíne, když pamětní dnové březnoví Evropu svobodou překvapili: Stadion, správce Haliče od r. 1847, by*

¹⁴ K.H. Borovský, „Slovan a Čech,“ *Pražské noviny*, únor-březen 1846. Cit podle Florián Zapletal, „Probuzený národ,“ *Tribuna*, 18.2. 1921.

¹⁵ Karel Vladislav (František) Zap (1812 – 1871), český historik a archeolog, povoláním účetní úředník. Od r. 1836 působil ve Lvově, kde se i oženil. Zprávy odtud publikoval v řadě tehdejších periodik (Květy, Česká Včela, Vlastimil...). Od r. 1845 středoškolským prof. v Praze. Autor mnoha prestižních publikací v oboru památkářství, archeologie a čes. dějin, mj. též díla *Cesty a procházky po Halické zemi*.

¹⁶ Jaromír Bělič, *Karel Havlíček Borovský a Slovanstvo* (Praha: M. Stejskal 1947) s. 36.

¹⁷ Bělič, *Karel Havlíček Borovský a Slovanstvo*, s. 34.

¹⁸ *Národní noviny*, 23.1. 1849, cit podle Zapletal, *Rusíni a naši buditelé*, s. 43.

svobodomyslným tendencím Poláků dokonale půdu podkopal, stvořil nový, posud neznámý národ, totiž rusínský.¹⁹ Podivuhodná věc, že nikdo z Rusínů před březnem r. 1848 na to nepomyslel, národ svůj k životu probudit, že rusínské duchovenstvo i rusínskou původní literaturu vysedět hodlá (...).“ V dalším mluví autor o „hrstce rusínských popů,“ o rusínském zpátečnictví, které „nevyrží boje s obrovským duchem polským,“ a s pobouřením se zmiňuje o nedávné Petici Rusínů (28.10.), kterou prý mnozí Čechové „s radostí ba skoro s jásáním uvítali,“ ač prý očerňovala Poláky.²⁰ Stejným tónem jako Ranní list psal i český panslavisticky laděný plátek Lípa Slovanská (jeho redaktorem a zakladatelem stejnojmenného spolku byl Josef Podlipský a J. Slavomil Váňa).

Předhůzky týkající se komplicity rusínských národovců s vládními místy měly jistý reálný základ. Hrabě Franz Serafin von Stadion se u polské strany setkával s nedůvěrou pro své obstrukce kladené polskému tisku ve Vídni a stranění rusínské věci, které se mj. projevovalo i politickou podporou Hlavní rady rusínské a finanční podporou její tiskové tribuny. Ve svém memorandu z počátku května přímo hovořil o úmyslu čelit touto kartou ambiciózním Polákům.²¹ Polská kritika nicméně zastírala meritum věci, jakým byla existence mladého probouzejícího se národa v jejich sousedství.

Havlíček se bránil námitkami věcnými („*My se nemůžeme dost nadiviti ne-li zlomyslnosti, aspoň hrubé nevědomosti lidí domnívajících se, že dovedou jedním tahem péra zahladiti národ, který v Evropě 15 milionů a jen v samém soustátí rakouském až ke třem milionům duší počítá.*“) i apelem morálním, opřeným o své etické zásady: co se nepodařilo utlačovatelům tohoto národa za pět staletí, mínil, „*toho bohdá ani vaše husí brka, byť i co nejostřeji příříznuta, nedovedou.*“²² Pro Čecha ale zůstane snažení takové již proto nejvyšší hanbou, poněvadž ještě všichni dobře pamatujeme, jak jsme z toho samého stavu sotva vybredli, z kterého se národ rusínský nyní propracuje, a že by nám spíše slušelo v tomto snažení jeho pomocné ruky mu podati, nežli u spolčení s nepřáteli jeho hany naň kydati a jsoucnosti jeho rovnými důvod upírati; jakými jsoucnost naši ještě nedávno upírali Němci. Sám svobody kdo hoden, svobodu zná vážiti každou.“²³

¹⁹ Hr. Franz Serafin von Stadion (1806-1853), rak. politik. V l. 1846-48 gubernátor Haliče, kde pragmaticky využíval polsko-rusínského konfliktu. V r. 1848 potlačil jménem rak. vlády revoluční nepokoje ve Lvově. Do r. 1848 rak. min. vnitra, autor oktrojované, tzv. Stadionovy ústavy z března 1849.

²⁰ „Poláci a Rusíni,“ *Ranní list*, 23., 24.11. 1848, cit. podle „Probuzený národ“. Je pozoruhodné, že právě Františku Girglovi adresoval Havlíček o sedm let dříve své listy ze Lvova, kde se vyjádřil tak rozhořčeně k polsko-rusínskému poměru.

²¹ Orton, *The Prague Slav Congress*, s. 21.

²² *Národní noviny*, 19.12. 1848, cit. podle Zapletal, *Rusíni a naši buditelé*, s. 42.

²³ *Národní noviny*, 19.12. 1848, cit. podle „Probuzený národ“.

Havlíček dotvrdil svůj postoj i praktickými kroky na stránkách svých Národních listů. V listopadu 1848 publikoval ‚Úvodník o Slovanech v Uhřích‘, kde ztotožnil obyvatelstvo „severovýchodní hornatiny“ v Uhrách s jejich haličskými protějšky.²⁴ Pro dopisování Františka Jáchima ze Lvova zavedl samostatnou rubriku ‚Rusíni‘ a uveřejnil také provolání Hlavní národní rady rusínské, vyzývající k zakládání národních rusínských gard na obranu rusínských práv v Uhrách (v podkarpatské oblasti) a také provolání, beroucí se za společný úděl obou rusínských větví („*Jako my zde polské, tak jste vy tam maďarské přemoci podlehli.*“).²⁵ Poznamenejme, že to bylo několik měsíců poté, co nový gubernátor Haliče Wacław Zaleski vymohl na vládě odvolání slibu povolit v Haliči vyučování ve školách i v ukrajinštině.

Poprvé se problém přesunul na úroveň politické rozpravy, a to dokonce v takřkajíc mezinárodním měřítku. V ústavním výboru říšského sněmu rokujícího v Kroměříži za rusínská práva vystoupili Palacký a Rieger. Jejich reakce byla vyvolána projevem polského poslance Floriana Ziemiałkowského, obránce polských práv v Haliči, který se na předešlé schůzi výboru neuctivě vyslovil proti rusínské národnosti a řeči.²⁶ Palackého slova na obranu rusínského národa zůstala hojně citována i o mnoho let později všemi apologety Ukrajinců: „*Podivil jsem se a dotklo se mne nemile, když Ziemiałkowski řekl, že národ Rusínů byl minulého roku vynalezen. Jsou to Malorusové, jichžto žije v Rusku přes 10 milionů. Rusíni jsou zvláštní národ, který teprve loňského roku byl emancipován, a to snad rozuměl Ziemiałkowski vynalezením. Tento národ dosud byl utiskován od vlády a od Poláků. Nyní bohdá rozvine své značné schopnosti, bude dělati rychlé pokroky a bude míti účast v dobrodiní západoevropské vzdělanosti.*“ Ziemiałkowski nato Palackému vytkl, že se snaží pozvednout rusínskou otázku na problém celoevropského významu. Palackého ovšem den po jeho projevu doplnil nedvojznačně i Rieger. Ohradil se vůči vývodům Ziemiałkowského a označil taktéž Rusíny za samostatný národ („*eine selbstständige Nation*“). To, že jeho literatura nebyla příliš bohatá, neznamená, že neexistoval. Tisková svoboda měla podle

²⁴ Karpatsí (Uherští) Rusíni byli na slovanském sjezdu účastni dvoučlennou delegací vedenou Adolfem Dobrjanským. Ten formuloval národnostní požadavky podkarpatských Rusínů ve shodě s těmi slovenskými. Šlo o uznání obou národnostních skupin za samostatné subjekty (ačkoli Dobrjanský řadil Rusíny s ostatními Ukrajinci k velkému ruskému národu).

²⁵ Zapletal, *Rusíni a naši buditelé*, s. 56.

²⁶ Jaroslav Bidlo, „Rusíni a naši buditelé,“ *Tribuna*, 1.7. 1921 (recenze na knihu Floriana Zapletala *Rusíni a naši buditelé*).

Florian Ziemiałkowski (1817-1900). Právník a polský polit. činitel. V l. 1844-45 vězněn za účast na osvobozenckém spiknutí, r. 1848 spoluautorem žádosti adresované císaři volající po návratu politických svobod pro Halič. Byl účastníkem slovanského sjezdu v Praze, posléze poslancem říšského sněmu ve Vídni, později přešel politicky na konzervativní pozice; několikrát zvolen do zems. sněmu i rak. parlamentu za Polské kolo; v l. 1873-78 ministrem pro správu Haliče. Jeho paměti byly v českých zemích přijaty se značnou nevolí jako protičesky laděné.

řečníka do budoucna dát rusínskému národu vyniknout. Postoj Poláků připodobnil Rieger k tomu ruskému: také ten přisuzoval všemu rusínskému nálepku *ruský*; ve stejné situaci se ale nacházel Josef Jungmann a jiní, kteří se před patnácti lety začali zabývat českou literaturou: „*A přece můžeme dnes založit famosní českou univerzitu a jednat v této řeči o všech odvětvích vědy,*“ dovozoval.²⁷ Totéž se, věřil řečník, jenž se o budoucnost národa, který podle něj čítal 16 milionů (13 z toho v Rusku) neobával, mělo ukázat brzy u Rusínů. „*Vzdejte úctu národním snahám tohoto dosud jak se strany Poláků tak i se strany Rusů pronásledovaného a k samostatnosti povoláného národa (...) Rusíni nemají ani šlechty, ani měšťanstva, ale proto ještě nelze rusínský element považovat za nezpůsobilý k rozvoji.*“²⁸

Charakteristicky je v této dikci přikládán důraz na sociální hierarchii v souvislostech národního rozvoje. Právě již citovaný Havlíček uplatňoval, jak bylo tehdy běžné, při hodnocení haličské národnostní situace sociální měřítko, se silným mínusovým znaménkem pro aristokracii, jež byla vůdčí složkou polské strany. Rusínská strana byla z českého pohledu znevýhodněna absencí měšťanské složky; jak se ukáže, tento způsob nazírání se vzhledem k sociální nehybnosti diskutovaného regionu u Čechů uplatňoval i o více než půlstoletí později.²⁹

Závěr 40. let 19. století vdechl život intenzivní česko-rusínské vzájemnosti. Vzдор její místy až intimní podobě zvítězil ovšem běh času, který po rozehnutí sněmu v březnu 1849 aktuálnost rusínské problematiky překryl jinými problémy. Citovaný Karel Havlíček ale udržoval tuto věc v chodu i po zákazu svých Národních novin. V nástupnickém Slovanu dokonce heroizoval podkarpatské Rusíny jako jediný slovanský národ v Uhrách, který po vpádu ruských armád do Uher odolával ještě maďarizačním tlakům, a předpověděl mu zářné příští.³⁰ Šanci nadále dával i Rusínům „ostatním“: vedle kmene ruského, polského, jihoslovanského a českého byla šance na vytvoření páté samostatné literatury a národnosti také z „*rusínského nářečí,*“ čímž by ruský kmen „*velikou ujmu utrpěl a zcela jiného postavení jak k ostatním Slovanům tak i k celé Evropě nabyt. Polský kmen vlastní sobě též Rusíny co nářečí jazyka svého a nedá se upříti, že Bělorusi se svým nářečím skutečně mezi polštinou a ruštinou zrovna uprostřed stojí a k oběma se skoro stejným právem počítati dají, nemají-li se již s ostatními Malorusy (Rusíny) za zvláštní kmen považovati.*“³¹ Bylo to rok před rozpuštěním

²⁷ Zapletal, *Rusíni a naši buditelé*, s. 37.

²⁸ Cit. podle Jaromír Nečas, *Upřímné slovo o stycích česko-ukrajinských* (Kyjiv-Praha: Čas 1919), s. 5.

²⁹ Srov. Doubek, *Česká politika a Rusko*, s. 40.

³⁰ *Slovan*, srpen 1850. Cit. podle Zapletal, *Rusíni a naši buditelé*, s. 65.

³¹ Cit. podle <http://citanka.cz/toISO-8859-2.en/havlicek/sltoc.html>, Karel Havlíček Borovský. *Články ze Slovana 1850-1851*. Havlíčkova subjektivní obliba hovorové ukrajinštiny ostatně přerostla v myšlenku, aby se Češi ve

národní rady ve Lvově a převzetím polské iniciativy v Haliči s taktickým souhlasem rakouských míst. Tak jako byl Havlíček jedním z průkopníků celé polemiky, stál i u jejího odeznění.

II. Rusínský valčík: Češi, Ukrajinci a „fin de siècle“

1. Slovanství v novém věku

Posledních deset let „století páry“ ukázalo limity dosavadní aktivistické politiky mladočeské strany, která na půdě vídeňského parlamentu neuspěla při obhajobě českých státoprávních požadavků ani národnostního vyrovnání v českých zemích. Jazyková nařízení ministerského předsedy Kazimira Badeniho z dubna 1897 znamenala sice oslnivé, leč krátkodeché vítězství politického úsilí vůdčí české národní strany, příkrý odpor bloku německých stran a následné vyhlášení výjimečného stavu nad Prahou jim však přisoudily jepičí život a přivodily posléze i pád Badeniho vlády. Nezdary při sledování vlastních národnostních cílů v závěru 19. století vtiskly nového ducha i koncepcím české slovanské politiky.³²

Ideál všeslovanské spolupráce působil v české kolektivní psyché jako trvalý podpůrný prvek, k němuž se vztahovaly české naděje podle míry uspokojení českých národnostních požadavků. Politicky byla pak panslovanská – konkrétněji rusofilská - karta vzdor svému romantickému náboji převážně prostředkem nátlaku na vídeňskou vládu.³³ K oživování slovanských iniciativ počalo docházet již v posledních letech končícího století. Od roku 1898 se konaly každoroční sjezdy slovanských novinářů, z nichž první se uskutečnil v Praze, vzniká zároveň Svaz slovanských studentů Rakousko-Uherska.³⁴ Tíhnutí významné části představitelů české politiky k velkému ruskému ochránci na východě se ovšem vyznačovalo podmíněností reálnými poměry. Ruský faktor cítili jako finální útočiště, jehož hodnota může ještě vzrůst po očekávaném odeznění ruského absolutismu ve prospěch nového, liberálního Ruska, a austroslovanské řešení, v němž by české země tvořily plnohodnotný článek habsburské federace na rovni s Uhrami, si v jejich uvažování udržovalo trvalou prioritu. V rozporu s austroslavismem předešlým, který naopak před Ruskem hledal útočiště v silném

³² Srov. Doubek, *Česká politika a Rusko*, s. 226-227.

³³ Radomír Vlček, „Mýtus Ruska a ruského slovanství v českém prostředí 19. století,“ in Mirjam Moravcová a kol., *Pravda, láska a ti na „východě“* (Praha: UK FHS 2006), s. 53.

³⁴ Výrazná osobnost tohoto trendu, chorvatský politik Stěpan Radič, inspiroval svými smělymi plány na slovanskou federaci v rámci Rakousko-Uherska a vzdor jejich nereálnosti probuzení zájmu o společný postup slovanských zástupců na říšské radě. Viz Vratislav Doubek, *T.G. Masaryk a česká slovanská politika 1882 – 1910* (Praha: Academia 1999), s. 112. Radič také na rozdíl od českých politiků nechoval předsudky vůči Rusínům, jak o tom svědčí jeho záměr pořádat letní novinářské školy mj. vedle Krakova i ve Lvově, přičemž Halič měla být jednou z pěti částí budoucího soustátí. Viz *Čas*, 4.5. 1902.

Rakousku, byla nyní akcentována jeho role v zájmu budoucí mezinárodní spravedlnosti pro malé slovanské národy.³⁵

V domácí rakouské politice se od počátku nového století projevovalo utužení centralismu a ofenzíva velkoněmeckých tendencí; souběžně ochabovala na české straně ochota k pozitivní politice. Tyto skutečnosti, spolu s revolučním neklidem v Rusku, jenž skýtal příslib zásadních demokratizačních změn, oživovaly všeslovanské sny, tentokrát pod vlajkou tzv. novoslovanství. To oproti tradičnímu panslavismu vyzdvihovalo rovnoprávnost všech slovanských národů a prosazovalo jejich spolupráci na úrovni hospodářské a kulturní. Nemělo ambice měnit stávající státoprávní poměry slovanských národů, Rusko pro ně ovšem opět bylo osou, kolem které se soustředně pohybovaly novoslovanské iniciativy. V zájmu zahraniční politiky pokládali stoupenci novoslovanství za žádoucí sblížení habsburské říše s carským impériem, aby tak postavili solidní blok proti pangermánským tendencím: ve smyslu Palackého prvotních představ by slovansky silné Rakousko-Uhersko s oporou Ruska spolehlivě bránilo německému *Drang nach Osten*.³⁶ Pro mladočechy vedené Karlem Kramářem tato nová platforma znamenala naději na oživení aktivistické politiky, jejíž nepřiliš úspěšný program předcházela jejich zdrcujícím odchodu z politického výsluní po volbách v roce 1907. Ani tentokrát se Kramář nehodlal v intencích novoslovanství vzdát prorakouské orientace, která měla tvořit ochranný deštník nad malými slovanskými národy a současně umožnit jejich pozvolné sílení. Novoslovanství mělo být primárně omlazující kůrou pro mladočeský politický program, jíž by si strana v nesnázích znovu získala prvenství v českém politickém táboře.³⁷

V tomto klimatu se do zorného pole české veřejné rozpravy stále více dostávala otázka, jejíž nárok na zásadnější politický dosah musel ještě zůstat skromný. Niterný obsah české slovanské ideje ve všech jejích konceptuálních proměnách byl nakonec utvářen kulturním a politickým prizmatem, jakým české prostředí pohlíželo na své slovanské partnery. „Rusínská“, možno již říci *protoukrajinská* problematika byla v éře změny kurzu českého slovanství ještě vtěsnána do provinčních mantinelů korunní země Haliče, kde se projevovala v souvislostech polsko-rusínského konfliktu. Právě s raným dvacátým stoletím se ovšem paralelně s prudkým vzestupem národnostního sebeuvědomění rakouských Rusínů-Ukrajinců začala profilovat stále ostřeji, bokem a víceméně navzdory „oficiálním“ všeslovanským

³⁵ Radomír Vlček, „Masaryk, Světová revoluce, Rusko a české rusofilství,“ in *T.G. Masaryk a Světová revoluce: sborník příspěvků z XI. semináře Masarykova muzea v Hodoníně 16. listopadu 2004* (Hodonín: Masarykovo muzeum v Hodoníně 2005), s. 56. O nadějích v Rusko též Karel Kramář, *Poznámky o české politice* (Praha 1906), cit. podle Doubek, *Česká politika a Rusko*, s. 239.

³⁶ Viz Libor Vykoupil, *Slovník českých dějin* (Brno: Julius Zirkus 2000), s. 402.

³⁷ Doubek, *T.G. Masaryk*, s. 121.

konceptím. Jde tedy o výrazný rozpor mezi ideály aktivně pěstovanými českou společností, jež usilovaly o vzestup slovanských etnik mezi Německem a Ruskem, a znepokojením, jaké na téže straně vyvolávaly životní projevy národa, který do kýžené slovanské harmonie vnášel pro české uši rušivé tóny.

2. Návštěva z Haliče: rusínské studentské hnutí a česká veřejnost na počátku 20. století

Jako označení pro příslušníka národnostní skupiny byl termín *Ukrajinec*, *ukrajinský* na prahu 20. století v užívání ještě poměrně vzácně. České kolektivní povědomí o Ukrajincích v této době názorně shrnovalo příslušné heslo („*Malorusové*“) v XVI. svazku Ottova slovníku naučného.³⁸ Hovoří se v něm hned zkraje o „*větvi velikého národa ruského*“ (sic) nazývající se v Rakousko-Uhersku *Rusíny* nebo *Rusnaky*, v Rusku obyčejně *krestany* (tj. sedláky); nejčastěji se ale označovala místními názvy, jejichž výčet slovník udával. Slovník vedle názvu *Rusíni* pro většinovou národnost východní Haliče správně uváděl, že označení *Ukrajinci* se zatím více pojilo k tzv. „*Malorusům*“ v carském impériu. K terminologickému zmatku do doby, než se pro obyvatele ukrajinských území prosadilo jednotné označení *Ukrajinci*, přispívalo i to, že se příslušníci téhož národa, obývajících ovšem dva státní celky, častovali protilehlými jmény: pro rakouské Ukrajince (*Rusíny*) byli jejich ruští soukmenovci „*ukrajínští Rusíni*“, zatímco Ukrajinci žijící v Rusku traktovali zase Haličany, Bukovince a podkarpatské Rusíny jako „*rakouské Ukrajince*“.³⁹ A snad poněkud kontraproduktivním shrnutím by zde mohla být citace Rudolfa Brože na stránkách Slovenského přehledu z r. 1904: pro národ jako celek radil užívat nejspíše pojmenování *Malorusové*, jejich rakouskou část doporučoval označovat za *Rusíny*, zatímco pojem *Ukrajinci* měl platit jejich jihoruské větvi.⁴⁰

Národnostní třenice v Haliči spolu se sympatiemi, jimž se český kulturní prostor u národně uvědomělých Ukrajinců dlouhodobě těšil, se záhy dotkly i české půdy a postavily doposud málo informovanou českou veřejnost před celou jeho složitost. Stalo se tak poprvé ve výrazné míře v prvních lednových týdnech roku 1902, kdy do Prahy přesídlilo na zhruba půl stovky rusínských studentů ze Lvova, kde doposud studovali na tamním polském vysokém učení. Tento akademický exodus na jiné středoevropské univerzity - vedle Prahy jmenovitě taktéž do Vídně a Krakova - byl svéráznou protestní akcí mající upozornit na

³⁸ Ottův slovník naučný je největší českou encyklopedií všech dob. Má 27 + 1 svazek a vycházel v nakladatelství Jana Otta v l. 1888 až 1909. Tyto svazky obsahují téměř 186 000 hesel (podle jiných pramenů jen kolem 140 000) na 27 789 stranách se 4 888 ilustracemi a 479 zvláštními přílohami. V době českého národního rozvoje sehrál významnou úlohu při formování veřejné vzdělanosti. Později vycházely i jeho dodatky.

³⁹ S.Tomaševskij, „*Malorusové*,“ in *Ottův slovník naučný*, sv. XVI. (Praha: Jan Otto 1900), s. 717.

⁴⁰ Rudolf Brož, „*Probuzení národa maloruského*,“ *Slovenský přehled*, roč. VI. (1904), s. 67.

neuspokojené volní po zřízení rusínské univerzity ve Lvově, jež by byla rovnocenná té polské.⁴¹

Již v listopadu předešlého roku se narovnání ve vzdělávací otázce snažila dosáhnout ukrajinská parlamentní iniciativa. Po jejím nezdaru se režie chopili samotní studenti, jejichž shromáždění v aule Lvovské alma mater bylo ovšem vedením ústavu za dramatických okolností prohlášeno za nepovolené (jeho předešlé návrhy na místo a čas konání odmítli studenti jako nevyhovující a účelové). Následující postihy ze strany akademického senátu pohnuly všech 650 studujících Ukrajinců k odchodu.⁴² Šlo o první akci tohoto rozsahu od podobné studentské secese v Krakově r. 1549. Je třeba říci, že v Praze zakotvilo v porovnání s jinými univerzitními městy nejmenší množství příchozích, patrně i vzhledem k tomu, že původním cílem měly být bukovinské Černovice; tam však byli příchozí německou většinou odmítnuti. Smutnou ironii v tomto případě dokresluje i povzdech měsíčníku Slovanický přehled pod vedením významného slavisty Adolfa Černého: „*Tu nemůžeme potlačit poznámku, že bylo každému u nás divno, proč nikomu z Rusínů na mysl nepřipadla Praha – nýbrž Vídeň. Nepřipadla ani studentům, ani rusínským patriotům ve Lvově slovanská universita, nejstarší vysoké učení nejen v Rakousku, nýbrž ve střední Evropě vůbec!*“⁴³ Údajně bez známky trpkosti vyjádřila redakce víru, že jejich pražský pobyt přispěje ke vzájemnému sblížení. Toto přání se jí vyplnilo a rusínské působení v Praze nakonec patřilo mezi nejvýraznější.

Pražské studentstvo reagovalo na příchod hostů z východu s nejvyšší vstřícností. Rusínským studentům se na přátelské večeri v Měšťanské besedě dostalo uvítání jménem Slovanického klubu a zástupců českého studentstva.⁴⁴ Tím byli také Pražané v zájmu všeslovanských ideálů a sympatií s utlačovanými slovanskými národy vyzýváni k účinné podpoře, „*ježto mnozí z nich jsou nemajetní a neznajíce jazyka našeho, nemohou se vedlejší*

⁴¹ Viz Bohdan Zilynskyj, *Ukrajinci v Čechách a na Moravě 1894 – 1994* (Praha: X-egem 1995), s. 10.

⁴² Julian Romanczuk, *Rusíni a jejich odpůrci v Haliči* (Praha: Rusínsko-ukrajinská hromada 1902), s. 24.

⁴³ Volodymyr Hnaťuk, „Z haličské Rusi (Záležitost rusínské university ve Lvově),“ *Slovanický přehled*, roč. IV. (1902), s. 230. Slovanický přehled, měsíčník Adolfa Černého, byl založen v říjnu 1898 jako pokračování Slovanického sborníku Ed. Jelínka s podtitulem „Sborník statí, dopisův a zpráv ze života slovanského“. Spolupracovníky byli odborníci čeští, slovenští i příslušníci ostatních slovanských národů. Vydávání listu přerušila svět. válka a pro svou diplomatickou činnost v cizině jej mohl Černý obnovit až r. 1925. První redakční kruh vytvořili r. 1927: Jos. Fiala, Ant. Frinta, V. Charvát, Em. Janoušek, Hub. Ripka a Jan Slavík. Ze zdrav. důvodů se vzdal Černý koncem r. 1930 redakce, kterou převzal Ant. Frinta (do 1939) s J. Slavíkem. Na rozdíl od předválečného Sl. p. se žurnál věnoval více současným událostem.

⁴⁴ Beseda měšťanská, vlastenecký spolek praž. měšťanů, zal. r. 1845. Od r. 1869 sídlila na trvalé adrese ve Vladislavově ulici na Praze 1. V novém domě byl zřízen kulečníkový sál, čítárna, herna, zasedací místnost a zejména velký a vysoký sál pro hudební a taneční produkce a zábavy. Ve třetím patře byl také prostor pro zpěvácký spolek Hlahol a v přízemí hostinec. Měšť. beseda přežila obě svět. války, za totality však fungovat nemohla. V l. 1993-94 proběhla gen. rekonstrukce budovy pro nezávislou televizní společnost Nova (Vladislavova ul. č.20). Viz internetová adresa Pražské informační služby www.pis.cz, oddíl „Praha“, pododdíl „Památky“, heslo „Měšťanská beseda“.

zaměstnáním vydržovati. “ Šlo o poskytnutí ubytování a stravy „*bratrům Rusínům,*“ kteréžto nabídky se zavázal registrovat spolek českých mediků.⁴⁵

Pisatel v liberálním deníku *Čas*⁴⁶ ovšem vnímavě postřehl i neurózu, která u Čechů vše spojené s ukrajinstvím obestírala. V reportáži o slavnostním večeru v besedě poskytl autentickou výpověď o tehdejšímu klimatu: „*Rusínové byli rozradostněni. Mluvily to jejich tváře, říkal to každý jejich pohyb, zpívaly to jejich písně. (...) Ale cosi cizího je mezi vámi. Každý řečník bojí se narazit, bojí se ukázat na něco, co by mohlo způsobit disharmonii.*“ Tím „něčím“ byl podle pisatele poměr „Rusů“ a „Rusínů“, neboli tzv. „moskalofilů“ a ukrajinoofilů, a pak neznalost domácích rusínských poměrů, kvůli níž diskuse ulpívala na povrchu. Ovzduší bylo navíc trvale napjaté, neboť výtky vznesené proti carské despotii vyvolávaly u větší části publika upřímný potlesk, zato u menší části, složené z přítomných stoupců velkoruské haličské orientace, projevy nevole. Rozpoutaná polemika pak podle tohoto svědka oplývala „*ubohými naivnostmi,*“ z nichž vypíchl odsudek rusínských snah stále trhat Rusko, neboť pak se prý Němci „*jistě ničeho nebudou báti.*“

Závěr ovšem končí v obligátně idylickém tónu: po sborovém zapění na uvítanou nového roku podle pravoslavného kalendáře si návštěvníky vzali na starost jejich čeští kolegové a odvedli je do téhož odpoledne najatých obydlí. „*Nová přátelství jsou odstraněna, disharmonie uklizeny. Účastníci odnášejí si z večera velmi poučný obraz slovanských shromáždění.*“⁴⁷ Poslední věta zůstává otevřena různým výkladům.

3. Soubor národností a identit: ukrajinská emancipace v pozdním Rakousku-Uhersku

Poznámka o *rusko-ukrajinském* sporu se dotýkala hluboko ukotvené skutečnosti východohaličské politiky: tzv. moskvofilové byli proruskou orientovanou částí tamního spektra zastoupenou od roku 1900 Ruskou národní stranou, která hlásala ukrajinsko-ruskou národnostní, jazykovou a kulturní jednotu. Ukrajinství pro tento segment představovalo nejen výzvu, ale i provokaci, umělý konstrukt matoucí pravý stav věcí. Proto se jeho předáci na veřejnosti ostentativně vyjadřovali v ruském jazyce, zatímco ukrajinštinu pokládali za pouhý dialekt jazyka ruského.⁴⁸

⁴⁵ „Rusínští studenti v Praze,“ *Čas*, 10.1., 13.1. 1902.

⁴⁶ *Čas* (1887-1915), český polit. a kulturní list, vydávaný Masarykovými realisty. Do r. 1889 čtrnáctidenník, do r. 1901 týdeník, posléze až do svého zastavení rakouskými úřady (1915) vycházel denně. Do října 1903 byl tiskovým orgánem Masarykovy České strany lidové. Šéfredaktorem byl Jan Herben. V roce 1920 byl obnoven jako „nezávislý deník“, vycházel do začátku roku 1923. V roce 1924 na něj navázalo Národní osvobození.

⁴⁷ „Slovanský večer,“ *Čas*, 15.1. 1902.

⁴⁸ Není bez zajímavosti, že označení *ukrajinoofilové* se v ruském záboru užívalo obecně hanlivě proti těm Ukrajincům, jejichž národní uvědomění podle nacionalistů (Mykola Michnovskij) nepřekračovalo folkloristickou zálibu. Vytýkala se jim dvojí příslušnost – ukrajinská a ruská. Ukrajinoofilové byli národním

Tuto tendenci na západoukrajinských územích posilovala dějinná absence ukrajinské státnosti, která v rakouské Bukovině, Haliči a Podkarpatsku ústila v naději na záchranu přicházející ze směru, kde se rozkládalo velké „bratrské“ Rusko. Vzpruhou pro tyto sentimenty v Haliči a podkarpatské oblasti bylo období tzv. Bachova absolutismu v 50. letech 19. století. Než byl sám jmenován na Bachovo ministerské místo, působil hrabě Agenor Romuald Gołuchowski od potlačení bouří v Rakousku jako haličský místodržitel, jehož vláda byla poznamenána soustavnou polonizací zemské správy.⁴⁹ Vídeň si touto cestou získávala polskou loajalitu, neboť politicky málo vyspělá ukrajinská společnost nemohla být pro ni silovým partnerem pro ústupky v oblasti vnitřní politiky říše. Polský přístup vyjádřitelný formulí *gente Rutheni, natione Poloni* (lid rusínský, národ polský) pak zakládal na ostrý národnostní boj, jeden z nejvytrvalejších v podunajské monarchii.

Umrtvení rusínského národního života, které přišlo po krátkém, ale o to intenzivnějším vzletu, posilovalo v Haliči konzervativní větev uniatského kléru, tzv. starorusy (*starorusyny*). Ti prosazovali staroslověnský církevní jazyk, takřečenou církevní slovanštinu neboli méně uctivě „jazyčije“ a postupně ovládali důležité tiskové orgány a vzdělávací instituce.⁵⁰ Tato skupina se ztotožňovala s řeckokatolickým vyznáním a deklarovala svou oddanost císaři. Oproti historickému odporu vůči unii s Římem, jež byla nástrojem polského opanování pravoslavných Ukrajinců, na sebe nyní uniatství paradoxně vzalo úlohu obranné identity.

Rakousko-polské vyrovnání v 60. letech 19. století ovšem tlačilo značnou část starorusů do procarského tábora, tím spíše, že vojenské porážky Habsburků v l. 1859 a 1866 je utvrdily v bezperspektivnosti jejich loajality k chátrající říši, které po bitvě u Sadové prorokovali brzký konec. Jazykové sblížení s ruštinou bylo součástí příprav na výhledové spojení s carskou říší.⁵¹ „Jazyčije“ se nemohlo měřit se spisovnou ruštinou, přináležející

hnutím v carském Rusku 60.-80. let 19. století, které mělo vzhledem k povaze carského režimu převážně kulturně-národopisný charakter. Jeho páteř netvořily politické požadavky, jako tomu bylo v Haliči, a nikdy nepřekročily meze federativního svazku s Ruskem.

⁴⁹ Hr. Agenor Romuald Gołuchowski (1812-1875), halič. šlechtic a rak. politik. V l. 1849-1859, 1866-68 a 1871-75 místodržícím v Haliči. Byl faktickým tvůrcem císařovy vnitřní politiky, vypracoval konzervativně federalistický projekt reformy monarchie, spočívající v zavedení stavovského federalismu, pro kt. získal podporu aristokracie. V roce 1859 se v rámci „re-polonizace“ bezúspěšně pokoušel prosadit pro Halič jako jednotné písmo latinku. Jeho projekt vtělený do říjnového diplomu z 20.10. 1860 narazil na silný odpor centralistických německých i maď. liberálů, což vedlo téhož roku ke Gołuchowskému demisi.

⁵⁰ Řeckokatoličtí duchovní byli hlavními nositeli rusínské národní myšlenky. Na venkově ji zprostředkovali učitelé. Konfesionální předěl mezi uniaty a katolickými Poláky upevňoval ukrajinské vědomí vlastní odlišnosti. Viz Andreas Kappeler, *Kleine Geschichte der Ukraine*, (München: C.H. Beck 1994), s. 136-137.

⁵¹ Volodymyr Hnaťuk, „Z haličské Rusi (Rusínský tisk roku 1901),“ *Slovanský přehled*, roč. IV. (1902), s. 185. Autor dále píše: „V každé publikaci té (které) strany jest jiné ‚jazyčije‘. Umi-li její vydavatel lépe rusky, převládají rusismy.; zná-li lépe církevní slovanštinu, má v jeho publikaci vrch církevština (na př. v časopisech uhersko-rusínských). Polštiny je všude stejně (...).“

k vyspělé kultuře Puškina, Lermontova aj. a zastupující mocný carský stát. Zaměření na ruskou kulturu pak bylo o to snazší, že jejich konfesijní vymezení a konzervativní hlediska oddělilo starorusy od radikálně naladěných ukrajinských národovců vysokou zdí.⁵²

Staroruský směr žil z peněžité podpory z Ruska, jejíž výše ovšem klesala vlivem jeho slábnoucí přitažlivosti v haličské populaci. Po dvou desetiletích jeho vůdčí pozici nezvratně podlomil Lvovský soudní proces v roce 1882, ke kterému rakouské úřady přikročily pod dojmem obav ze vzrůstající se panslavistické propagandy vedené z ruské říše. Ačkoli byli obžalovaní nakonec osvobozeni (stanul mezi nimi i A. Dobrjanskij, přítomný za podkarpatskou větev na pražském slovanském sjezdu), starorusy obvinění, že osnovali připojení východní Haliče k Rusku, zdiskreditovalo a nakonec vedlo jejich čelné zástupce k odchodu do Ruska, zatímco ruská místa stočila svůj zájem k rusofilům, kteří se loajalitou k Vídni nikterak nezatežovali.⁵³

Carát svého perspektivnějšího spojence zásoboval štědrými finančními prostředky a na rozdíl od jeho staroruských předchůdců mohl v tomto případě vydatně sázet i na šíření pravoslaví mezi věřícími Haliče a Podkarpatska, kde se tato politicky sponzorovaná misie setkala s nemalým úspěchem. Podobně si vedla v Bukovině, která byla již většinou ortodoxní, a u Lemků v hornatině jihozápadní Haliče. Obzvláště rafinovaně byla tato snaha napřena na rusínské emigranty v Americe, kteří se ze své přechodné domoviny nezřídka vraceli s vydělanými penězi domů, kde šířili v zámoří získanou víru.⁵⁴

Procesy z počátků 80. let ovšem v zásadě poznamenaly proruskou scénu jako celek. To uvolnilo cestu vitálním a progresivním ukrajinským populistům z řad učitelstva, studentů a liberální inteligence včetně nižších uniatských duchovních. Roku 1890 vzniká jako vůbec první ukrajinský politický subjekt Rusínsko-ukrajinská radikální strana s agrárně-socialistickými a výrazně proticírkevními akcenty, která ve svém programu otevřeně vyslovila požadavek ukrajinské státní nezávislosti. Následně tento program v Jihlavě rozvedl mladý Lvovský právník Julijan Bačynskij ve svém spise *Ukraina irredenta* určeném socialistickému teoretikovi z ruského záboru Mychajlo Drahomanovi.⁵⁵ K členům této strany se počítal i nejvýznamnější západoukrajinský básník Ivan Franko a etnograf a spisovatel Mychajlo Pavlyk.

⁵² Paul Robert Magocsi, *A History of Ukraine* (Seattle: University of Washington Press 1997), s. 445.

⁵³ F.H., „Ku příjezdu rusínských studentů,“ *Čas*, 21.1. 1902. Magocsi, *A History of Ukraine*, s. 449. Do exilu odešel např. Venedykt Ploščanskij, redaktor staroruského orgánu Slovo, či Jakov Holovackij, profesor Lvovské univerzity.

⁵⁴ Magocsi, *A History of Ukraine*, s. 449.

⁵⁵ Zilynskij, *Ukrajinci...*, s. 9.

Do posledního desetiletí 19. století vstupovali národně uvědomělí východohaličtí Ukrajinci posilnění na duchu. Houstnoucí napětí mezi Rakousko-Uherskem a Petrohradem mezi lety 1890-1894 vedlo vládu z iniciativy ministra zahraničí hraběte Gustava Kálnokyho k ojedinělému pokusu podnitit narovnání mezi Rusíny a Poláky v zájmu zajištění jejich loajality pro případný konflikt s Ruskem (s Haličí se počítalo jako s bojištěm budoucí války). Záměr se setkal s tuhými výhradami radikální strany a protipolsky naladěných starorusů, za svou ji ovšem vzali ostatní populisté. Tehdejší zemský guvernér Kazimir Badeni, kterému realizace tohoto kurzu kompetenčně připadala, ale nabízel Ukrajincům jen nepostačující ústupky, takže brzy ochladla i vstřícnost umírněných populistů, reprezentovaných poslancem říšské rady Julijanem Romanczukem. Hmatatelné výsledky se však nakonec ukázaly na úseku školství, konkrétně zřízením druhého ukrajinského gymnázia v Kolomyji, zavedením místopisu v učebnicích podle ukrajinské fonetiky a v neposlední řadě povolením další ukrajinské katedry na Lvovské univerzitě, v jejímž čele záhy stanul z Ruska dorazivší velikán ukrajinské historické vědy Mychajlo Hruševskij.⁵⁶

Když roku 1893 rakouské úřady uznaly spisovnou ukrajinštinu podle předlohy učence Pantelejmona Kuliše za vyučovací jazyk, dala vláda fakticky zelenou ukrajinofilům a připravila moskvofily o půdu ve vzdělávacím systému.⁵⁷ Navíc volby do haličského zemského sněmu v roce 1895 a o dva roky později volby parlamentní doprovázelo falšování a úřední ústrky, což vedlo k politické mobilizaci ukrajinské komunity a vzniku Národně demokratické strany (1899: sloučením populistických skupin s pravou frakcí radikálů) stojící na pevném nacionálním stanovisku. Tato všenárodní politická síla prosazovala národnostní rozdělení Haliče, jež mělo být předstupněm ke konečnému sjednocení všech Ukrajinců v jednom státě.⁵⁸ Ve volbách do sněmu získávala 60 procent ukrajinských hlasů, nechávajíc přitom pozadu radikály (kolem 30 procent) a sociální demokraty; v říšských volbách byly její výsledky ještě patrnější – v roce 1907 a 1911 si připsala na své konto skoro čtyři pětiny všech ukrajinských mandátů v říšské radě (jako v Haliči dominovala scéně i na Bukovině). V jejím

⁵⁶ Jaroslav Hrycak, *Narys istoriji Ukrajiny* (Kyjiv: Vydavnyctvo Heneza 2000), s. 77.

Mychajlo Hruševskij (1866-1934), přední ukraj. historik a státník. R. 1899 spoluzakládal Nár. demokratickou stranu, předsedal Ševčenkově učené společnosti, po roce 1905 zakládal v Kyjevě Ukrajinskou učenou společnost. Za svého působení v rakouské Haliči koncem 19. stol. prosazoval nahrazení jména *Rusíni* označením *Ukrajinci*, aby zanikla veškerá podobnost s Ruskem. R. 1917 byl zvolen do čela ukrajinského parlamentu Centrální rady, později byl prvním zvoleným prezidentem Ukrajinské lidové republiky. Od r. 1919 v exilu, r. 1924 se navrátil do Sovětského svazu, kde pokračoval v psaní své monumentální monografie *Historie Ukrajiny-Rusi*. Ve 30. letech byl politicky šikanován a zemřel ve faktickém vyhnanství na severním Kavkaze.

⁵⁷ Wilson, *The Ukrainians*, s. 108. Magocsi, *A History of Ukraine*, s. 443.

⁵⁸ Srov. *Encyclopedia of Ukraine*, Vol. III., s. 589.

vedení zasedali mj. M. Hruševskij, Ivan Franko a J. Romanczuk, členem byl i budoucí prezident Západoukrajinské lidové republiky Jevhen Petruševyč.

Rusofilství bylo na počátku nového století již reliktem někdejšího slabého národního uvědomění ukrajinských mas a asimilace elit s vládnoucími kulturami (v haličském případě šlo o polonizaci šlechty a měšťanstva). Stále vlivnější ukrajinský proud, zejména mezi ukrajinskou mládeží, odsouval na přelomu století horovatele pro carské impérium na vedlejší kolej. Zatímco jejich rivalové se upínali k nejdespotičtějšímu režimu Evropy, Ukrajinci si získávali pauperizované obyvatelstvo svou aktivní sociální politikou, zřizováním peněžních ústavů, zemědělských kooperativ, čítáren a kulturních institucí.⁵⁹

To vše z moskvofilů ještě nečinilo odepsaný faktor a neumenšovalo jejich působivost u části haličského studentstva. Z 27 haličsko-rusínských poslanců zvolených v roce 1907 do vídeňského parlamentu na základě všeobecného a rovného hlasovacího práva jich sice jen pět náleželo k moskvofilům, přesto byli po národních demokratech se 17 mandáty druhým nejúspěšnějším hráčem na východohaličském kolbišti. O rok později jich do haličského zemského sněmu vstoupilo deset (vedle jedenácti národovců) – zde byl však z polské iniciativy zachován starý kuriální systém, který zajišťoval Polákům opírajícím se o majetnější vrstvy a aristokracii trvalou kontrolu sněmu.

Připomeňme, že podle tamního volebního zákona připadalo Ukrajincům zastoupení pouze v kurii venkovských obcí, což odpovídalo sociálnímu profilu ukrajinského národa východní Haliče (v této kurii se navíc volili pouze nepřímo volitelé, kteří pak veřejně vybírali konkrétní kandidáty). Rurální kurie měla vzhledem k rozvrstvení haličské společnosti na půdě sněmu poměrně nejpočetnější zastoupení, paradoxně jí ale nenáležela většina, takže ukrajinské zájmy mohly být snadno přehlasovány, navíc Rusíni tvořili v rurální kurii jen část - na přelomu století jich ve sněmu zasedalo pouze deset.⁶⁰

Podstatnou okolností pro životaschopnost rusofilské politiky byla její vytrvalá podpora ze strany polských konzervativců. Ta měla své opodstatnění coby taktické budování protiváhy ukrajinským národovcům, i když postupně nechyběla ani náklonnost ideová ze strany polských národních demokratů, kteří pod vedením ruského Poláka Romana Dmowského

⁵⁹ Pozici ukrajinského obyvatelstva v oblasti názorně dokumentují tyto údaje: z 95% byli haličští Ukrajinci rolníky, přitom 80% z nich vlastnilo pozemky menší než 4 hektary. 40% orné půdy bylo rozděleno mezi 2 400 polských velkostatkářů. Podle Stanisława Szczepanowského (1888) umírala polovina dětí před 5. rokem věku a jeden lékař připadal na 9 000 osob. Srov. Andrzej Chojnowski, *Ukraina* (Warszawa: Wydawnictwo Trio 1997), s. 17-18.

⁶⁰ Postup polonizace v Haliči je zřejmý z počtu ukrajinských zastupitelů na zemském sněmu: v r. 1849 činil 49, dále 1877 (14), 1883 (11). Teprve v r. 1913 byl zvýšen na 30 (z celkového počtu 150 poslanců). Volby do sněmu probíhaly každých šest let. Viz Volodymyr Kubijovyč (ed.), *Encyclopedia of Ukraine*, Vol. I., s.669-670.

nabrali svůj příznačně proruský kurz, jenž se zákonitě střetával s „germanofilskými“ ambicemi Ukrajinců.⁶¹

Teprve roku 1909 hnutí oslabilo schizma na tzv. *staro-a novokursnyky* (tj. zastánce starého a nového kurzu). První zachovávali věrnost rakouské říši a nezřikali se ani hovorové ukrajinštiny, k těm druhým se obrátil pohled ruských zahraničněpolitických míst jako k faktoru, jenž může v období zhoršujících se mezinárodních vztahů na východní výspě mocnářství pracovat pro zájmy Petrohradu.⁶²

Podkarpatsko tvoří odlišnou kapitolu v dějinách ukrajinského národa. Již centralizační úsilí Marie Terezie a Josefa II. přineslo oblasti posílení gramotnosti, ale s tou i současně náchylnost podlehnout dominantní maďarské kultuře. Podkarpatská inteligence tak vstupovala do 20. století vydatně maďarizována, což se týkalo i jejího jazykového projevu. Venkovské obyvatelstvo v horách tomuto vlivu sice unikalo, bylo ovšem Budapešti mnohem více na očích, než jako tomu bylo v případě Ukrajinců podřízených Petrohradu. Jestliže v důsledku osvětové politiky bylo k roku 1874 v kraji 479 škol v místní řeči, po jazykových reformách let 1902 a 1907 nezbyla ani jedna.⁶³ Vzhledem k těmto skutečnostem bylo mnohem těžší postavit životaschopné alternativy maďarské identity, zejména když se nástrojem maďarizace stala pod tlakem úřadů i řeckokatolická církev.⁶⁴ Kontakt s pokročilejší Haličí i s ruským vlivem byl omezen na minimum a převažující sebeidentifikace horského obyvatelstva se dala vyjádřit okřídleným slovem „*tutešni*“ („zdejší“).

Ukrajinství zde mohlo stavět jen na vratké půdě (převážně návazností na slavná revoluční léta 1848-49 a apel rusínské rady na sjednocení Podkarpatska s Haličí), a tak roli ochránců místních před tlakem maďarských nacionalistů přebíral lokální rusínský směr vycházející z místní odlišnosti od okolního světa nebo panslavismus, opírající se o Rusko (Adolf Dobrjanskyj v roce 1849 poskytoval praktickou pomoc ruským armádám, když překračovaly karpatský hřeben, aby potlačily revoluci v Uhrách).⁶⁵ Rusínští národovci zastoupení Jevmenijem Sabovem, Jurijem Žatkovičem a Avhustynem Vološynem tiskli

⁶¹ Roman Dmowski (1864-1939), polský politik z Ruska. R. 1897 spoluzakladatel a od r. 1905 vůdce polské národní demokracie, propagující sepětí s Ruskem proti snahám Berlína, rozchod s polským „povstaleckým“ romantismem a přijetí silového pohledu na mezinárodní politiku. Za války se přiklonil k západním mocnostem a v Paříži zal. Polský nár. výbor, uznaný Francií za legitimní polskou vládu. R. 1919 účastníkem pařížské mírové konference, 1923 min. zahraničí ve vládě W. Witose. Ve druhé pol. 20. let se přiblížil k filofašistickým koncepcím. Dmowski vytrvale osočoval aktivní Ukrajince ze spráhnutí s Berlínem.

⁶² S. Ripetsky, O. Sereda, „Russophiles,“ in *Encyclopedia of Ukraine*, Vol. IV., s. 474.

⁶³ Chojnowski, *Ukraina*, s. 20.

⁶⁴ Hrycak, *Narys istoriji Ukrajiny*, s. 83.

⁶⁵ Wilson, *The Ukrainians*, s. 113.

počátkem nového století několik novin v lokálním dialektu a do konce trvání habsburské říše trvali na specifické identitě svého slovanského kmene. Zvláště ve spojitosti s Vološynem a jeho působností v letech 1920-1938 je jen zdánlivě paradoxní fakt, že skupina zarytě odmítala ukrajinství, podbízející se z opačné strany Karpat. To ilustrují i Vološynova slova pronesená ještě v roce 1910: „*Strašné nemoce ukrajinství a radikalismu, které se rozšířily z Haliče, přinesly stálý svár a odcizily Rusína od jeho církve, jazyka i jména Rusín.*“⁶⁶

V předlitavské Bukovině se ukrajinoфильství dařilo lépe než na svazích Karpat, nicméně s Haličí se rovnat nemohlo. Jeho vyhranění brzdil fakt, že převážně pravoslavní Ukrajinci sdíleli jednu víru i se svými rumunskými antipody, kteří navíc církevní struktury plně ovládali (duchovenstvo zde tedy nemohlo hrát v národním obrození Ukrajinců obdobnou roli jako východohaličtí grekokatolíci). Vznik rumunského státu roku 1858 měl pro rakouské Rumuny silnou přitažlivost a přítomnost početného německého a židovského elementu posilovala zase na Bukovině sounáležitost s občanským *rakoustvím*.⁶⁷ Ukrajinskému národnímu životu dala tato země Mykolu Vasyľka, vedoucího činitele ukrajinské parlamentní politiky a pozdější bête *noire* českého politického tábora. Svázána je též s působením jazykovědce Stepana Smal-Stockého, později trávícího meziválečná léta v Československu, který sem z Haliče roku 1885 přijel vyučovat na černovickou univerzitu. Na přelomu staletí se národní hnutí v Bukovině přiblížilo v hlavních parametrech tomu haličskému včetně tří hlavních stran – národně demokratické, sociálně demokratické a radikální. Obě územní frakce také těsně spolupracovaly na říšské radě. Díky tomu, že vztahy mezi národnostmi byly na Bukovině daleko utěšenější, nežli tomu bylo v Haliči, vykazovaly se vzdělávací a občanské ústavy v kraji nejlepší úrovní ze západoukrajinských území.⁶⁸ První rakouské demokratické volby r. 1907 vynesly do poslaneckých křesel pět národně demokratických poslanců z Bukoviny, čímž ukrajinské zastoupení v říšské radě vzrostlo na 32 (z 516 poslanců).

4. Spor o hosty: rok 1902 a velká debata o ukrajinské otázce

Soud pokrokového Času o proruské platformě, která o sobě dala slyšet již na citovaném uvítacím večeru, nemohl být jiný než příkře zamítavý. Článkem, který bezděčně otvíral velkou polemiku nastávajících desetiletí, se jeho autor, podepsaný iniciálami ‚F.H‘, postavil za ukrajinskou národní kauzu. Čechům přiznal nejsoustavnější péči o slovanskou vzájemnost, v níž ovšem Rusínům doposud připadala podle jeho slov role popelky. Hned

⁶⁶ Magocsi, *A History of Ukraine*, s. 456.

⁶⁷ Wilson, *The Ukrainians*, s. 116.

⁶⁸ Hrycak, *Narys istoriji Ukrajiny*, s. 83.

zkraje také vyslal šíp do tábora mladočeských odpůrců realistů, reprezentovaných Národními listy: vinil tento list, že české společnosti zavazoval oči před skutečností svým zatvrzelým popíráním existence Rusínů-Ukrajinců a vnucoval jí domněnku, že ve východní Haliči žili až na několik „fonetikářů“ (ukrajinských mluvčích) jen Rusové. Proti tomuto sklonu části české žurnalistiky se ostatně veřejným prohlášením ohradili i samotní příchozí.⁶⁹ Příjezd rusínských studentů pak ocenil jako příležitost, aby se veřejnost poučila o osudech tohoto národa nejen v Haliči (kde ho žily 3 miliony), ale i o postavení 18 milionů Ukrajinců v Rusku a jejich snahách po „*volnosti svého národa a jazyka ve svobodném, federovaném Rusku.*“⁷⁰

Ačkoli byli tedy Češi nabádáni, aby se smířili s tím, že Rusíni nechtějí být porušeni a „*naši přátelé ruského absolutismu budou si musiti zvyknouti, že z úst rusínských studentů budou zníti těžké žaloby na utlačování jejich soukmenovců v Rusku,*“ ani liberální zastánci jejich práv národnostních neuvážovali o případných ukrajinských nárocích státoprávních. Rusínskému lidu v Haliči a Bukovině vzdal autor hold za to, že s vědomím své samostatné národnosti, nezávislé na velkoruství, „*obdělává ve své chudobě a těžkých poměrech s úctyhodnou vytrvalostí a energií pole své vzdělanosti.*“⁷¹

Příznačné je, že se debata vedla v kulisách tehdejší politické polarity mezi konzervativci (častovanými v zápalu boje přídomek „zπάtečníci“) a stranami liberálními a socialistickými: „*Co jest pokrokového a lidového v životě haličských Rusínů, stojí pod vlajkou rusínskou, za Rusy vyhlašuje se hlouček konzervativců, ti jsou představiteli klerikalismu a zkoštatělého zpátečnictví.*“ Rusofilství mezi Rusíny v Haliči označil pisatel za druh národního nihilismu, který měl zavinit zpomalení pokroku národa o desítky let a v Uhrách přivedl rusínský národ „*na pokraj úplné národní smrti.*“ Poněkud zjednodušeně tvrdil, že národní probuzení mezi haličskými Rusíny a jejich jazykový rozmach v revolučním roce 1848 se uskutečnily výhradně na podkladě ukrajinštiny.⁷²

„*Moskalofilství*“ v Haliči vnímal jako živořící politicky i kulturně: hnutí nemělo ve svých řadách ani jediného, „*byť i jen prostředního*“ spisovatele, a pěstovalo literaturu hlavně otiskováním ruských spisovatelů do svého žargonu. Haličští starorusové - uváděl Čas - až na malé výjimky neovládali správnou ruštinu. Několik svých časopisů, které za pomoci z Ruska udržovali (hlavním bylo Russkoje slovo, D.S.), vydávali žargonem smíšeným ze

⁶⁹ *Hlas národa*, 21.2. 1902.

⁷⁰ F.H., *Ku příjezdu rusínských studentů.*

⁷¹ Trvalým momentem v českém hodnocení rusínské situace byl sociální profil v drtivě většině rustikálního obyvatelstva ukrajinských území. Viz kap. *Neočekávaný národ?*

⁷² Církevní elity se zanašely úmyslem vyzdvihnout slaveno-rusínštinu (viz výše) a ve veřejném styku používaly polštinu. Ukrajinština byla lidovou mluvou a veřejnou premiéru měla v literárních snahách tzv. Rusínské trojky (Markijana Šaškevyče, Ivana Vahylevyče a Jakiva Holovackého).

staroslověnštiny, ruštiny, ukrajinštiny a polštiny (míněno citované jazyčí, D.S.). „*Žargon ten jest pravému Rusu nesnesitelný, a proto snaží se moskalofilé aspoň jeden svůj list (Haličanin) psáti správněji ruštinou – která má však přece jen do spisovné ruštiny ještě daleko.*“ Autor také vyčítal moskvofilským studentům, jichž byla nicméně mezi čerstvými „exulanty“ menšina, obojetnost, resp. to, že se připojili k protestu většiny národně cítícího studentstva teprve značně později. Závěrem opět mířil do tábora politických soupeřů: „*Není divu, že takovéto živly těší se podpoře Národních listů: vždyť v Národních listech důsledně věnují svou přízeň všemu zpátečnictví.*“⁷³

České hostitele přes veškeré kontroverze s touto záležitostí spojené ovšem ani na okamžik neopouštěla víra ve „*zdravé semě, které česká věda a literatura v ostatním Slovanstvu rozsévá.*“ Rusínům, byli přesvědčeni, kynulo v Praze totéž duševní vzpružení, jaké si odnesli vlivem moderních a pokrokových proudů českých, zvláště realismu (sic), Slovinci, Chorvaté, Slováci aj.⁷⁴ Tato sebejistota nebyla zcela neopodstatněná, soudě podle odezvy nových příchozích. Jejich korespondence z Prahy se nesla v pochvalném tónu a, jak doufali zúčastnění činitelé, oddělovali českou veřejnost od „zpátečnictví“ Národních listů. V jednom lednovém dopise hovořil budoucí představitel družstevního hnutí a politik Ostap Luckyj o úmyslu založit Rusínsko-ukrajinskou hromadu v Praze, již se Spolek českých mediků vedle darů z veřejné sbírky, jež byla na podporu rusínských studentů mezi Pražany uspořádána, zavázal vyjít vstříc propůjčením jedné místnosti.⁷⁵ Tento úmysl byl také záhy realizován a hromada se stala vůbec první ukrajinskou organizací v českých zemích.⁷⁶

Nejvlastnějším smyslem pražského pobytu ukrajinských, z povahy věci ne zcela dobrovolných návštěvníků, se po dobu necelých dvou semestrů svého pobytu (většina se během léta vrátila do Lvova, aniž by byl jejich původní požadavek polskými místy uspokojen) stalo přesvědčování nezavěšené české veřejnosti o národnostní realitě v Haliči. Nezahálela ovšem ani strana opačná, staroruská, jakkoli bylo již naznačeno její proporcionálně slabší postavení mezi příchozími studenty. 7. února se konala univerzitní schůze v Karolinu, kde Ivan Bryk přednesl referát o hnutí za Lvovskou univerzitu a zdůvodnil hromadné vystoupení z tamní univerzity polské. Shromáždění stoupenci staroruské orientace museli samozřejmě reagovat posměchem a pokřikováním: student Labenskij hovořil o totožnosti Rusínů s „Velkorusy“ a reklamoval pro ně univerzitu ve Lvově s vyučovacím jazykem ruským; pozorovatelé stojící na ukrajinské straně ovšem uváděli, že Bryk i přítomní

⁷³ F.H., „Ku příjezdu rusínských studentů.“

⁷⁴ Tamtéž.

⁷⁵ „Rusíni v Praze,“ *Čas*, 31.1. 1902. K 8.2. činila její výše 50 tis. korun. *Čas*, 8.2. 1902.

⁷⁶ Zilynskyj, *Ukrajinci...*, s. 10.

čeští řečníci uvedli „*tolik důvodů pro samostatnost a odlišnost národa ukrajinsko-rusínského a vlastní univerzitu,*“ že strhnuli shromážděné studentstvo na stranu Rusínů, které pak přes odpor oponentů přijalo v tomto smyslu společnou rezoluci.⁷⁷

Liberální slovanofilství realistů našlo v tomto přesahu haličského dění příležitost vyjádřit své premisy. V otázce jazykové, psal Čas, nestáli pouze na stanovisku jazykozpytném a ponechávali proto odborníkům - antropologům a etnografům - bádát o tom, byli-li *Malorusové* od *Velkorusů* tak odlišní, že mohli nárokovat vlastní spisovný jazyk a kulturu. V potaz brali zejména sociální rozměr, zprostředkovaný v dílech Drahomanova a Franka, a jako analogii nabízeli po Masarykově vzoru vztah česko-slovenský (tento moment se i v budoucnu vyskytoval jako hojně užívaná pomůcka demokratických posuzovatelů poměru mezi Ukrajinci a kulturně mohutnějšími Rusy)⁷⁸: otázka spisovného jazyka měla zůstat stranou, ale Slované měli „*pilně pro svůj lid pracovati opírajíce se při tom kulturně a literárně o kulturu a literaturu nejbližší,*“ aby se neustále nepřetřásalo „*všeliké zrádčování.*“⁷⁹ Čas proto vyjádřil naději, že studentstvo z Haliče obou táborů bude především dbát svých studií a že právě proto bude pokrokové. Nepřekvapí, že stranický Čas právě realistům připisoval zásluhu na sblížení srbské a chorvatské mládeže v minulosti. V případě Poláků a Ukrajinců ovšem přecenil své síly.

Realisté se ovšem ukrajinství zastávali i exkurzem do širších politických souvislostí, které podle nich překračovaly čistě haličský rozměr a zasahovaly i na českou stranu. Jejich výtky směřovaly proti polské klerikálně-konzervativní (tzv. *stańczykovské*) většině v haličském zemském sněmu, vyznačující se loajalitou k Vídni a protiukrajinským zaujetím.⁸⁰ Co se týká *stańczyků*, z jejich řad pocházeli vládní ministři i ministerský předseda Badeni. Tato strana rovněž disponovala privilegiem navrhnout císaři místopředsedu pro Halič a jako součást tzv. Polského kola (nacionální parlamentní frakce v rakouském parlamentu) tvořila

⁷⁷ Čas, 8.2. 1902.

⁷⁸ Masaryk byl podle H. Bočkovského prvním, kdo z české strany naznačil období mezi rusko-ukrajinským a česko-slovenským poměrem. Mělo se tak stát r. 1910 za jeho pobytu v Petrohradě v rozhovoru se zástupci tamní ukrajinské kolonie (Masaryk tuto analogii však naznačil již ve své slavné květnové řeči ve Vídni r. 1908, D.S.). Viz H. Boczkowski, „Rusko-ukrajinský poměr a česko-slovenské sjednocení“, *Slovanský přehled*, roč. XXVI. (1934), s. 6.

⁷⁹ Čas, 21.2. 1902.

⁸⁰ Přezdívka *stańczycy* pocházela od legendárního dvorního šaška Stańczyka ze 16. stol., který sloužil Alexandru Jagellonskému, Zikmundu I. a Zikmundu Augustovi. Pověstný byl svou vybranou satirou. K tomuto označení se významní krakovští konzervativci přihlásili uveřejněním pamfletu *Teka Stańczyka* (Stančíkovovo portfolio) v r. 1870, v němž pod komickými přezdívkami tepali polský heroický mýtus, nabádali ke smíru s Rakouskem a k opuštění osvobozenického snu ve prospěch úsilí o hospodářský vzestup. V r. 1907 založili Stronnictwo Prawicy Narodowej, kt. se v dalším roce rozdělilo na liberálnější a konzervativní část.

výrazný segment polské „reakce“.⁸¹ Polská šlechtická delegace zároveň vysílala ze svých řad do vládního kabinetu ministra pro Halič, majícího v rukou jmenování úředníků na klíčové posty v oblasti, a separátní departementy pro Halič fungovaly i ve správě ostatních ministerstev, což umožňovalo Polskému kolu efektivní kontrolu.⁸²

Hlavní výtká ovšem patřila úhlavním domácím rivalům – mladočechům: Čas jim ve zjevné narážce na jejich aktivistickou politiku, počínající Badeniho jazykovými přísliby na jaře 1897 a končící na podzim 1899 vytýkal, že zatímco byli ve „zpátečnické“ vládní koalici spolu se „stančiky“, doma předstírali pokrokovost. Končil v ideologickém tónu: „*V Čechách pravice nemohla nikdy požívatí obliby. Celý její ráz a poslání jakožto hradby zpátečnictví se přičily všem českým snahám a tužbám, které se nesly již od prvých dob našeho politického života nejen za svobodu národní, nýbrž i za svobodu politickou a sociální.*“⁸³

Skutečnost ovšem nebyla tak černobílá, jak by si snad oba protilehlé tábory přály vidět. Rusínské otázce dopřával sluchu i konzervativně laděný Hlas národa, který v ní zastával hledisko smírné, opírající se o své konstituční austrofilství. Vyjma nepřiliš obsažných referencí o činnosti lvovských akademiků naznačoval situaci ukrajinského národního boje i za hranicemi monarchie: za selskými nepokoji probíhajícími sporadicky v Rusku viděl kromě materiálních příčin i propagaci „ukrajinského“ revolučního hnutí za národní emancipaci, „*jehož pěvcem i agitátorem byl básník Ševčenko*“ a upozorňoval, že Rusko „*rusínštinu*“ potlačuje více než jakýkoli jiný jazyk na svém území.⁸⁴

Tento příspěvek vyjadřoval rozpoležení, v němž se česká žurnalistika nacházela: ačkoli nikdo nezpochybňoval fakt, že ukrajinský národ obýval souvislé území napříč hranicemi dvou mnohonárodnostních říší, zprávy o ruské části, kde byl zastoupen mnohem početněji, byly v porovnání s Haličí a Bukovinou inkoherentní a málo fundované. Na tom se podepisovala nestejná míra občanských svobod toho kterého území a s tím související transparentnost ukrajinských národních požadavků: to by vedle nadněpranské Ukrajiny platilo i pro Podkarpatí podléhající Uhrám.

(Západo-)ukrajinské téma tedy nepřestávalo do české arény pronikat skrze dění na politické úrovni, nejčastěji právě v metropoli habsburského soustátí. Zatímco vzrušené tóny vyvolané okolnostmi příjezdu lvovských studentů poznenáhlu utichly, oživil polemiku až na

⁸¹ Polská kola působila i v parlamentech ostatních záborových mocností. V pruském zems. sněmu v l. 1848-1918, v Reichstagu 1871-1918, v ruské dumě 1906-1917 a v rakouské říšské radě 1867-1918. Ve všech případech hájila zájmy polského národního společenství na úseku kultury, správy a školství. V Rakousku mu patří zásluha za vydobytí omezené autonomie pro západní část Haliče a zřízení krakovské akademie věd a umění.

⁸² „Selské stávky v Haliči,“ *Čas*, 22.8. 1902.

⁸³ *Čas*, 26.3. 1902.

⁸⁴ *Hlas národa*, 13.5. 1902.

jaře 1902 spisek předsedy ukrajinského poslaneckého klubu na říšské radě a vůdce Národně demokratické strany Juliana Romanczuka *Die Ruthenen und ihre Gegner in Galizien* („Rusíni a jejich odpůrci v Haliči“). Jeho titul byl posměšnou parafrází brožury krakovského profesora a člena panské sněmovny Stanislawy Smolky *Die Ruthenen und ihre Gönner in Berlin* („Rusíni a jejich mecenáši v Berlíně“) s nepokrytě antiukrajinskou tendencí, na jejíž vydání rusínští poslanci reagovali s velkým pobouřením.⁸⁵

Samotná Smolkova iniciativa byla vyvolána projevem říšskoněmeckého poslance Sattlera, který se v prosinci předešlého roku za německou stranu ironicky vyjadřoval k tzv. vřeseňské aféře, v níž byli v pruském Poznaňsku stíháni polští rodiče, kteří se ohradili proti šikanování svých dětí německými učiteli.⁸⁶ Sattler připomněl polský postoj k Rusínům, což Smolka dodatečně označil za „*hrubou nepravdu*“ a ohradil se s tím, že práva Rusínů pod polským panstvím byla naopak obzvláště chráněna. Tato poznámka Romanczuka vyprovokovala k reakci.⁸⁷

Ještě před jejím českým vydáním nákladem Rusínsko-ukrajinské hromady věnovali realisté údajům v Romanczukově práci živou pozornost, neboť její závěry konvenovaly jejich demokratickému přesvědčení v národnostních otázkách. Počin Juliana Romanczuka již nelze přiřadit k holé propagandě; dílko věcně shrnovalo oficiální statistiky, z nichž výmluvně vysvítalo postavení Rusínů vůči Polákům. Hromada pochopila celou událost jako příležitost poskytnout české veřejnosti tištěné stvrzení rusínského údělu a celý traktát symbolicky zasvětilo památce Františka Řehoře, zesnulého českého etnografa, který se zabýval rusínským národopisem a propagoval česko-ukrajinské sblížení.

V celé Haliči žilo k datu vydání 3 340 000 Poláků, 3 090 000 Ukrajinců, 811 000 Židů a 60 000 Němců. Převedená na vzájemný poměr pak tato čísla pro východní Halič vyhlížejí následovně: z 64 procent byl kraj obýván Ukrajinci, z 21,8% Poláky a ze 13,2% Židy. Ve městech činil podíl Židů 44 procent, 31 procentní podíl městského obyvatelstva nepřiznal však autor Polákům, nýbrž „*polonizovaným Rusínům*“, 24% tvořili Rusíni a procento Němci.

Romanczuk rekapituloval, že do roku 1860 rakouská vláda Rusínům přála, změnu však přineslo polské protiruské povstání z roku 1863; r. 1867 byl do rusínských škol zaveden polský jazyk místo němčiny a dva roky nato byla polština ustanovena jazykem pro styk

⁸⁵ Julian Romanczuk (1842–1932). V l. 1891–97 a 1901–18 poslanec říšské rady, 1901–18 v čele ukraj. parlamentního klubu. Počátkem 90. let inicioval tzv. Novou éru (viz výše), od r. 1899 vůdce Nár. demokratické strany.

⁸⁶ V polovině listopadu 1901 probíhal ve Hnězdně proces, v němž bylo dvacet osob odsouzeno k trestům žaláře od jednoho měsíce do 2 a půl roku (včetně tří nezletilců). Rozsudek vyvolal rozhořčení ve střední Evropě i v samotném Německu.

⁸⁷ Romanczuk, *Rusíni a jejich odpůrci...*, s. 5.

s úřady a soudy. Autor vedle sebe názorně postavil fakt, že Poláky zastupovalo 72 říšských poslanců a patřilo jim 31 gymnázií, kdežto Rusíni měli jen 10 poslanců a 5 gymnázií⁸⁸; Romanczuk za tím vším viděl pro Ukrajince již pověstné „haličské volby“. Pozoruhodné bylo, že během posledních říšských voleb připadl ve východní Haliči jeden poslanec na 380 tisíc rusínských obyvatel, zatímco v Bukovině byl tento poměr 1:149 000.

Brožura ukazovala zajímavý trend: z 1293 rusínských obecných škol v letech 1868-69 jich po třech letech působení polské školní rady zůstalo pouze 572. Roku 1787 se na Lvovské univerzitě nacházelo více rusínských kateder než polských (úředním jazykem byla němčina), ovšem o necelé století později (1871) dostala univerzita dvojjazyčný status a o osm let později byla zavedena polština (v Rakousku k roku 1902 studovalo na různých univerzitách 800 Rusínů, přičemž při slavné secesi odešlo ze Lvovské univerzity všech 700 rusínských studentů).⁸⁹ „*Doporučujeme proto čtení jeho spisku, jak se vede jedném Slovanům pod vládou druhých,*“ glosoval celou věc Čas, když ve stejnojmenném příspěvku reprodukoval tyto údaje, a den nato doplnil: „*Panslavismus byl leda vzdušnou vidinou básníků, byl nadějí některých malých kmenů slovanských v jich porobě politické – a blaze těm, kteří v něj neskládají všechny naděje!*“⁹⁰

Toto vnímání odpovídalo obecnějšímu naladění české společnosti vůči polskému aristokratismu. V první polovině 19. století čelili rakouští Poláci většímu útisku, než jaký zakoušeli v sousedním Prusku a Rusku, ale – slovy Ottova slovníku naučného – po nezdarech rakouské zahraniční politiky jim povolna připadla takřka úplná samospráva. „*Všechny snahy Poláků docházejí uznání a podpory od vlády. Poláci haličští vpravili se ovšem ihned do nového stavu věcí a uměli z něho pro sebe těžiti. Zanechávajíce všech nemožných plánů, chopili se politiky opportunistické.*“ Slovník rovněž s jistou lítostí odkazoval na vlivné polské postavení na říšské radě, kde Poláci těžili z antagonismu mezi Čechy a Němci (dvěma nejpočetnějšími národy soustátí, D.S.) a poukazoval na pravidelnou účast Poláků v rakouských vládách: „*Příznivých těchto poměrů Poláci využívali ke zvelebení své země. (...) Stinnou stránkou polské politiky v Haliči jest útisk národnosti rusínské.*“⁹¹

Polské panství naráželo na odmítání i na druhém konci spektra. Lidové listy, orgán Křesťansko-sociální lidové strany, skloubil kritiku polského útisku se svým vždy pohotovým antisemitismem: „*Poláci věru že jsou židy ve Slovanstvu. Ač Němci jim míří v Poznaňsku*

⁸⁸ R. 1867 haličský sněm přijal usnesení, že porušení či založení rusínského gymnázia bude možné až po souhlasu okresního výboru a posléze sněmu. Adolf Černý, *Čas*, 16.2. 1907.

⁸⁹ Romanczuk, *Rusíni a jejich odpůrci...*, cit. podle *Čas*, 30.5. 1902. Srov. Adolf Černý, „K událostem na Lvovské univerzitě“, *Slovanský přehled*, roč. VIII (1906), s. 314.

⁹⁰ *Čas*, 31.5. 1902.

⁹¹ Hýbl, „Polsko-dějiny politické“, *Ottův slovník naučný*, sv. XX., s 155.

přímo k srdci, přece se nedovedou v Haliči, kde proti Rusům mají nepatrnou většinu, povznést na stanovisko národní spravedlnosti, utiskují Rusy, kde mohou. (...) V domově utlačovat bratrskou národnost a do světa vysílat výkřiky bolesti, že jsou utlačováni od Němců, Polákům věru ke cti neslouží.“ Lidové listy se zde rovněž odvolávají na Romanczukovu brožuru, jak bylo ale pro konzervativní strany příznačné, nedovedly přistoupit na rozlišování mezi *Rusy* a *Rusíny*, které bylo v demokratickém táboře naprosto zásadní.⁹² Jako u českých liberálů si ovšem neodpouštěly výtku proti aristokracii: „*Pýcha a prospěchářství šlechty polské, která, aby ve Vídni se líbila, nechává vše běžet.*“

Ani mladočeské Národní listy, za první republiky hlavní oponent nacionálního ukrajinství, nezůstaly k polské dominanci němé.⁹³ Jejich zprávy však již na první pohled upoutají nápadně nezúčastněným tónem, se kterým referovaly o postavení haličských – „*Rusů*“. Slovo *rusínský* se posléze na stránkách těchto novin objevovalo v ironických uvozovkách. Souběžně s tamními moskvofily, jejichž přesvědčení sdílely, se národnostní křivdy v očích redaktorů mladočeské tribuny měly dít nanejvýš segmentu velkého ruského národa. Když přišla na podzim 1901 na přetřes otázka zřízení ukrajinské univerzity, rozmlouvaly tento cíl Rusínům s poukazem na to, že ukrajinština je k vědeckým účelům nevyvinutý jazyk, a doporučovaly jim uchýlit se k velkoruštině.⁹⁴ V této věci promptně kontroval Slovanský přehled: tribuna mladočechů prý přebírala dikci německých novin, jež stejnými slovy brojily proti české univerzitě v Praze. Ukrajinci mohli směle poukázat na vědeckou produkci své Ševčenkovy společnosti i na své akademiky vyučující jinde, „*třeba že jim jistá část žurnalistiky dělala samozvaného patrona a házela jim klacky pod nohy.*“⁹⁵ Zároveň tuto „část“ stihnul napomenout: NL prý dobře věděly, co u nás znamená slovo *ruský*. V zájmu věcnosti a upřímnosti bylo nezbytné užívat slov „*maloruský*“ nebo „*ukrajinský*“ (šlo-li o „*rakouské Malorusy*“, pak „*rusínský*“).

Že čeští liberálové počínali chápat ukrajinskou otázku i v širších souvislostech, než jen z popudu politické vřavy ve vídeňském parlamentu, dokládá i to, že stranou jejich zájmu nestáli ani uherští Rusíni. „*Zřídka kdy pronikne k nám nějaká vážnější zpráva ze života*

⁹² *Lidové listy*, 13.6. 1902.

⁹³ Národní listy (1861-1941), český deník. Zal. a do 1894 řízený J. Grégrem; od r. 1874 hl. tisková tribuna mladočeské strany. V l. 1861-1910 majitelem a vyd. listu rodina Grégrova, od 1910 Pražská akciová tiskárna (zal. a řízená K. Kramářem a A. Rašínem). Do r. 1918 nejvýznamnější čes. deník považ. za oficiálního mluvčího pol. a hosp. zájmů čes. nár. buržoazie v Rakousko-Uhersku. V l. 1918-38 ústř. tiskový orgán Čs. národní demokracie, resp. Národního sjednocení, 1939-41 ústř. list Národního souručenství. V dubnu 1941 zastaveny nacistickými okupanty.

⁹⁴ *Národní listy*, 23.11. 1901. Cit. podle *Slovanský přehled*, roč. IV (1902), s. 147. Redakce Národních listů se později (18.12.) proti citaci článku na stránkách Přehledu ohradila s poukazem na jeho údajné překroucení, meritum věci však popřít nemohla.

⁹⁵ Tamtéž, s. 148.

Uherských Rusínů, této Bohem i lidem zapomenuté větve slovanské a zpráva ta obyčejně bývá neutěšena.“ Čas s uspokojením kvitoval, že od roku 1895 obrátili haličští Rusíni větší zřetel k „*Uherské Rusi*“, jak se karpatské oblasti mezi Slovenskem a Bukovinou běžně říkalo. Studenti putovali po rusínských krajích, kde pořádali koncerty a jinou kulturní činnost, rusínské haličské noviny byly „*plny zpráv o Uherské Rusi*,“ což „*působilo na maďaronsko-moskalofilský tábor, na duchovenstvo a jím vedený spolek svatého Vasilija, jenž pojednou založil si tiskárnu a také začal vydávati lidový list, ovšem ve smyslu moskalofilském a psaný jazyčijem.*“ Čas tu měl na mysli proruskou vzdělávací Společnost svatého Vasyly Velikého založenou roku 1864 v Užhorodě rusínským buditelem Oleksandrem Duchnovyčem (1803-1865). Ta vlastním nákladem distribuovala v jazyčí psané učebnice, literární díla a noviny, ale od 70. let 19. století byla pod tlakem maďarských úřadů nucena přistoupit na maďarizační kurz a tak sloužit oficiálním záměrům Budapešti. V roce, kdy vyšel citovaný článek, byla po mnohaleté agónii přeměněna na akciovou společnost.⁹⁶

Také zde tedy vysvítala zásadová opozice Času vůči rusifikačním tendencím mezi ukrajinským obyvatelstvem. Moskalofilové uherští totiž právě jako ti haličští chtěli „*národ rusínský prohlásiti za ruský.*“ Sami, jak jim autoři vytýkali, rusky neuměli a rusínsky psát odmítali (lid by jim dobře nerozuměl), proto se uchýlovali k jazyčí - „*staroslovenštině*“ (míněna staroslověnština nebo též církevní slovanština: D.S.) - známé lidu z církevních knížek a písní. Pro komunikaci mimo církevní život byla proto doplněna slovy ruskými, rusínskými, prvky polskými i maďarštinou.⁹⁷ Čas choval naději, že vlivem dosavadní činnosti z Haliče „*do řady nespokojených, ale také bojujících národností uherských v brzku vstoupí nový činitel – Rusíni uherští.*“⁹⁸ O dvacet let dříve tak předjímal jevy, které se k nelibosti budoucích československých vlád přispěním vlivů zvenku realizovaly na Podkarpatské Rusi.

5. Slovo do pralice: Češi a ukrajinské sociálně-politické boje 1902-1914

Léto 1902 začalo výměnou stráží. Lvovská delegace počátkem měsíce svolala do Ječné ulice v Praze rozlučkovou sešlost, kde s povděkem bilancovala aktiva pražského pobytu (jakkoli zde není přímá souvislost se Lvovskou secesí, bude dobré mezi ně zařadit i zvolení

⁹⁶ Jazykem všech publikací spolku byla umělá směs ruštiny, církevní slovanštiny a místního nářečí. Kritika Času byla z pozic jazykového „purismu“ opodstatněná. O oživení společnosti se r. 1895 snažil mj. i Avhustyn Vološyn.

⁹⁷ Viz Hnat'uk, „Z haličské Rusi,“ s. 185 (pozn. č. 47).

⁹⁸ „Z Uherské Rusi,“ Čas (Příloha), 22.4. 1902.

profesora lékařské chemie Ivana Horbačevského rektorem Karlovy univerzity na akademický rok 1902-1903).⁹⁹

Český tisk se v polovině července zmiňoval o další ukrajinské nesnázi se zřízením školského ústavu – tentokrát gymnázia ve Stanislavově (dnešní Ivano-Frankivsk, D.S.). Odpor sněmovních stanczyků vedl k dvoudenní ukrajinské obstrukci, kterou ukončil až zásah samotného císaře, k němuž se tradičně jako k poslední instanci upínaly naděje Rusínů.¹⁰⁰ Sněm navíc odepřel subvenci rusínskému národnímu spolku Prosvita. Od posledních zemských voleb v Haliči v prosinci 1901, z nichž k mrzutosti polské správy vyšlo vítězně devět ukrajinských národovců a pouze tři rusofilové, šlo jen o další příhodu z nepřetržitého sledu politických třenic. Již v reakci na volební nepravosti ohlásili Rusíni boj stávkami a bojkotem.¹⁰¹ To však byl ve světle nastávajících událostí pouze dozvuk mírnější, „studentské“ kapitoly.

Myšlenkou velké agrární stávky ve zbídačené východní Haliči se po vzoru irských populistů 90. let zaobíral mj. již Ivan Franko a v tomto duchu pomáhal vést propagandu na stránkách orgánu radikálů Hromadskyj Holos. Nečinné však nezůstávaly ani ostatní rusínské noviny. Rakouští Ukrajinci zažili první událost tohoto druhu v roce 1900 v haličském Borščově. V červnu 1902 vypuklo ve východní Haliči 19 stávek a v poslední třetině července, kdy vyšel první článek na toto téma v Času, se jich rozhořelo již 136. Stávkující požadovali bezplatnou pastvu na panských pozemcích, právo na volný sběr dříví, hub a lesních plodů v lesích, a především vyšší mzdy.¹⁰² Od počátku bylo zřejmé, na čí stranu se kloní sympatie českých demokratů: nevole nad počínáním zdatnějšího a svou sociální reprezentací odcizeného souseda byla trvalým zdrojem jejich proukrajinského cítění. Nešlo jen o záležitost intelektuální a taktéž ne jednosměrnou: když byli v tarnopolském hejtmanství k potlačení stávků vysláni sloužící čeští vojáci, odzbrojili je revoltující vesničané přátelským „na zdar“, což bylo vojáky opětováno. Lvovský dopisovatel Času Cyrill Dušek připsal toto přátelství vzpomínce na vřelé přijetí rusínských alumnů v Praze.¹⁰³

Mimo souvislost se stávkovým hnutím byl na konec měsíce naplánován sjezd ukrajinské mládeže ve Lvově. Čeští sympatizanti se zavázali již při loučení s odjíždějícími studenty vést tuto událost v náležitě patrnosti a přítomnost českých zástupců Cyrilla Duška a

⁹⁹ Zilynskyj, *Ukrajinci...*, s. 11.

¹⁰⁰ „Rusíni a jejich odpůrci v Haliči,“ *Čas*, 15.7. 1902.

¹⁰¹ *Hlas národa*, 25.1. 1902. *Svoboda*, č. 34 (1901). Cit. in Ostap Luckyj, „Z haličské Rusi,“ *Slovanský přehled*, roč. V. (1903), s. 35.

¹⁰² Czesław Partacz, *Od Badeniego do Potockiego: stosunki Polsko-Ukraińskie w Galicji w latach 1888-1908* (Toruń: Adam Marszałek 1996), s. 115-116.

¹⁰³ „Selské bouře ve východní Haliči,“ *Čas*, 27.7. 1902. Cyrill Dušek (1881-1924), novinář, redaktor Času. Za války vězněn jako člen Maffie, za 1. republiky v diplomatických službách, naposled velvyslancem v Káhiře.

Rudolfa Brože byla organizátory vnímána jako výrazná událost. V kontextu letní vzpoury docházely také do Prahy Duškovy zanícené reference. Ukrajinský národ v nich byl označen za živý protest proti zvrácené slovanské vzájemnosti, která „jde společně v parlamentu s polskou šlechtou“ a v zemském sněmu hlásala sympatie s „protikulturním a zpátečnickým násilím absolutistického carismu.“ Poprvé a zcela nedvojznačně zde ve vztahu k ukrajinské revoltě zazněl i odsudek ruského systému - paralelně s haličským děním nastalo pozdvižení i v „jihoruských“ guberniích. Dušek jako delegát České strany lidové (realistů) pak společně s redaktorem Samostatnosti Brožem (překladačem Romanczukova dílka) na sjezdu vystoupil jménem českého pokrokového studentstva, což našlo na závěrečném banketu ocenění přípitky „tovaryšům Čechům“ a sborovým zpěvem písně Kde domov můj. Významným usnesením sjezdu bylo zapojení stávkujících mas do boje studentů za celková politická a sociální práva haličských Rusínů.¹⁰⁴

Haličská stávka byla první masovou organizovanou událostí tohoto druhu na ukrajinských územích. Celkově v roce 1902 zastavilo provoz 421 vesnic ve 24 okresech, přičemž v některých okresech stávkovaly dvě třetiny statků (v srpnu ovšem jejich počet poklesl na 31, o rok později proběhlo osm stávek¹⁰⁵). V letech 1905-1907 zažila 20 stávek i Bukovina. Sociální bouře se staly horkým tématem pro ukrajinskou parlamentní reprezentaci. Zejména národní demokraté, kteří na svém sjezdu v předešlém roce fakticky zahájili stávkovou agitaci, podtrhli i jejich nacionální charakter, neboť hnutí bylo namířeno proti polskému velkostatku. Ruská národní strana se naopak od celé věci distancovala, když ji prohlásila za předčasnou a vybuzenou socialistickými a radikálními agitátory (nezanedbatelný byl pro její propagandistické podchycení podíl radikálních studentů).¹⁰⁶

Českou stranu nepokoje přiměly k vyjádření shrnujícího stanoviska zahroceného proti šlechtické hegemonii v Haliči i na říšské radě. Rakouské vlády si v očích této kritiky netroufaly zaujmout politiku škodlivou aristokratickým zájmům, „poněvadž ovšem ruka ruku myje a nad polské šlechtice nemá rakouský byrokratismus ochotnějších a věrnějších přátel.“¹⁰⁷ Halič byla pro českou opozici oddělenou oblastí říše vydanou svévoli jejich autonomních polských pánů; teprve v posledních desetiletích byl šlechtický „balvan“ odvalen, když se ke slovu dostali také polští sociální demokraté a rusínští národovci. Stávky tak byly vnímány jako další příspěvek ke skoncování se šlechtickou nadvládou („Ale zdravý

¹⁰⁴ „Sjezd ukrajinsko-rusínské mládeže ve Lvově,“ *Čas*, 30.7., 31.7. 1902. Rudolf Brož (1880-1939) čes. advokát a národohospodář, člen strany státoprávně pokrokové.

¹⁰⁵ Partacz, *Od Badeniego do Potockiego*, s. 123.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 119. Srov. *Encyclopedia of Ukraine*, Vol. III., s. 811.

¹⁰⁷ „Selské stávky v Haliči,“ *Čas*, 22.8. 1902.

*teplý dech občanské svobody (...) je zárukou, že vskutku kyne již východní Haliči budoucnost krásnější, než bída mravní, duševní i hmotná, v jaké po staletí hynul a strádal její lid“).*¹⁰⁸

Potravou protipolských výtek bylo násilí, které orgány proti povětšinou pokojně revoltujícím rolníkům v četných případech použily. Polské úřady zatkly stovky lidí bez řádného vyšetřování, povolane vojsko žilo v krizových lokalitách na náklady vesnic a v případě odporu si ubytování vymáhalo násilím. I to umožnilo Národním listům charakteristicky celou věc otočit v neprospěch organizátorům stávek s tím, že venkovský lid byl svými politickými vůdci veden do hazardní bitvy se soudními následky. Skutečně následovala celá řada procesů s rolníky pro veřejné násilí. Ovšem na ruské straně byly postihy nesrovnatelně krutější, o čemž vypovídá 1029 uvězněných.¹⁰⁹ Příznačně tak mladočeský list kopíroval postoj staroruské strany, která stávkovou agitaci konkurenčního národního tábora odsoudila jako nezodpovědnou.

Pokrokoví publicisté se ale mohli zaměřit i proti carskému režimu nad Ukrajinou, jehož cenzuru v nadněpranské Ukrajině dlouhodobě zachycovaly zprávy Slovanského přehledu. Pisatelé postřehli, že „ruská vláda dobře si jsouc vědoma, jak rusínsko-ukrajinské hnutí je blízké poslednímu hnutí selského lidu ukrajinskému v jižním Rusku, zakázala jakékoli zmínky o haličských bouřích. Anekdoticky byl připomenut skutečný rozměr cenzury v ruském záboru Polska. V Kurieru Warszawském vyšla zpráva ve znění: „Lvovský arcibiskup Bilczewski vydal duchovenstvu východohaličskému oběžník, v němž mu uděluje instrukce, jak se má chovat.“ Elegantně však byla vypuštěna následující slova „- při selských stávkách v diecési,“ a to nehledě na to, že arcibiskupovy instrukce měly protistávkovou tendenci. „To je snad v Rusku jedno,“ uzavřel Čas.¹¹⁰

Stávka byla v zásadě úspěšná. Ve třech čtvrtinách případů si stávkující vymohli zvýšení mezd zhruba o 60 až 100 procent. Došlo ale zejména k posílení občanské kuráže haličských Ukrajinců a stvrzení vzájemnosti mezi venkovem a národně radikální inteligencí. Polská strana naopak do budoucna přijala obrannou strategii, v jejímž rámci mělo docházet k intenzivnímu osídlování východních oblastí osadníky polské krve, aby mohla region národnostně podchytit.¹¹¹ Realizace tohoto záměru nakonec výrazně formovala meziválečné osudy této části Polska.

Stávky byly v širších souvislostech pouze výkřikem nespokojenosti ukrajinské populace, který nemohl na stávající situaci nic změnit. Přispěly ovšem svým dílem do

¹⁰⁸ Tamtéž.

¹⁰⁹ *Národní listy*, 6.10. 1902. Cit. podle *Slovanský přehled*, roč. V. (1903), s. 93.

¹¹⁰ Tamtéž.

¹¹¹ *Slovanský přehled*, roč. V. (1903), s. 197.

mozaiky nátlakových akcí, které od roku 1905 vytrvale pracovaly pro spravedlivější reformu volebního práva v monarchii. Ukrajinská strana se znepokojením sledovala nástup kolonizačních ambicí polské politiky a udržovala ukrajinskou pospolitost v dlouhodobé stávkové pohotovosti. Národnostní dusno zhoustlo dezinformační kampaní, která opačné straně předhazovala šovinistické záměry se svými etnickými rivaly, na což upozorňoval význačný socialistický politik a agitátor Semen Vityk brožurou *Precz z Rusinami, za San z Polakami!* („Pryč s Rusíny, za San s Poláky!“). Ke zklidnění nepřispívaly ani četné domovní prohlídky, které na žádost ruské strany, obávající se náказы z „haličského Piemontu“, u ukrajinských studentů prováděly následně rakouské policejní orgány.

Změna na místodržitelském postu nemohla na haličské situaci příliš změnit. Po hraběti Janu Leonu Pinińském nastoupil do úřadu Andrzej Potocki ze starého polského rodu. Politicky jej jako příslušníka krakovských stanczyků vyzdvihla na tento post vůle Polského kola, což čeští demokraté ohodnotili slovy: „*Dokud jest při vesle Kolo polské, budou stále Rusíni zkracováni ve svých právech národních, budou stále růsti řady analfabetů, bude stále většina haličského obyvatelstva nenasycena a umírati hlady.*“¹¹² Zemský sněm byl pro požadavek spravedlivějšího volebního řádu v Haliči či ustavení stanislavovského gymnázia vytrvale zablokovan neochotou konzervativců cokoli na dosavadním uspořádání měnit.

Přestože stávky v Haliči pokračovaly i v roce 1903, nepoutaly již takovou pozornost předlitavského tisku. Prudkou vzpruhou pro rusínské zájmy v Rakousku byly až ruské události v revolučním roce 1905. Stáscií sociální povstání, které probíhalo již od roku 1904, vyneslo na povrch i národnostní dluhy a do opakování haličského scénáře v jihoruských guberniích zasahovaly i zprávy z Ruska o ukrajinské politické emancipaci, která byla vzhledem k charakteru carského režimu naprosté novum. Na tajném všeukrajinském sjezdu v Poltavě byla přijata deklarace volající po federalizaci Ruska s autonomní Ukrajinou jako její součástí. Napřed formálně, v roce 1907 již fakticky, byl zrušen nechvalně známý emžský ukaz z r. 1876, jenž po tři desetiletí zakazoval tisk knih i periodik v ukrajinském jazyce a ukrajinské hnutí označoval jako „výmysl rakousko-polské intriky a zamaskovaný socialismus“.¹¹³ Poprvé se tak (již v r. 1904) mohl v Rusku objevit ukrajinský překlad Bible, pořizovaný již v předešlém století pozdějším ukrajinským fyzikem a profesorem na německé technice v Praze Ivanem Puljujem (původně bohoslovcem). Puljuj se také význačně zasazoval o uznání ukrajinštiny svébytným jazykem a její akademické zrovnoprávnění v ruské říši (do této doby neměla ukrajinština v celém Rusku nárok ani na univerzitní stolici). Slovník

¹¹² Rudolf Brož, „Ze Lvova,“ *Slovanský přehled*, roč. V. (1903), s. 411.

¹¹³ Hyppolit Bočkovskij, „Ukrajinská otázka,“ *Slovanský přehled*, roč. XIII. (1911), s. 58.

ukrajinského jazyka došel ocenění Petrohradské akademie věd, vytrvalého zastánce plnoprávnosti ukrajinštiny. „*Vzešlo jitro národnosti ukrajinské*,“ mohl psát Slovanský přehled v roce 1906 a zároveň se paradoxně musel ohradit proti výhradám mladých radikálů z Oděské ukrajinské studentské hromady účtujících s „malorustvím“: slovo *Malorus* se podle redakce běžně ve vědecké mluvě užívalo a nebylo nikterak urážlivé; nevýhodou byla pouze jeho nepřesnost, protože jeden národ zde přesahoval hranice samotné *Malé Rusi*. Totéž by ale platilo i v případě *Ukrajinců* (neboť Ukrajina se tehdy geograficky ztotožňovala s tzv. Malou Rusí, končící před hranicí rakouského mocnářství).¹¹⁴

Rozehláním druhé Dumy v roce 1907 byly dny první ruské revoluce sečteny. Třetí Duma označila Ukrajince a Bělorusy za články ruského národa podléhající ruskému školství, oficiální národnostní výdobytky carským převratem přišly vniveč. Dobrozdání akademie vyznělo naprázdno, neboť nástup porevoluční reakce zosobněné v postavě ministra vnitra a později předsedy vlády Pjotra Stolypina důsledně dusil všechny projevy „ukrajinofilství“. Stolypinovu éru poznamenaly aktivity ruské krajní pravice; Klub ruských nacionalistů založený roku 1908 v Kyjevě si stanovil za cíl ochránit „ruskou pravoslavnou civilizaci“ před nájездem „mazepinců“ – jak byli svými odpůrci nazýváni uvědomělí Ukrajinci. Početní členové klubu ukrajinské krve sami sebe nazývali naopak „bohdanivci“ – na památku nastolení rusko-ukrajinské unie pod vedením kozáckého vůdce Bohdana Chmelnického.¹¹⁵ „Dobré služby“ prokázal ukrajinskému hnutí Stolypin oběžníkem z ledna 1910, v němž Ukrajincům přiznával status jinorodců, tedy elementu odlišného od velkoruského zbytku. Tato zdánlivá prerogativa však neznamenal nic jiného než další stopu na cestě k utužení centralizace; krátce před vydáním oběžníku se Duma na nátlak Klubu usnesla nepovolit vyučování ukrajinštině ve školách.¹¹⁶

Ukrajinskému parlamentnímu zastoupení v Rusku tak bylo vyměřeno 150 dní, ty však zanechaly v dějinách národa pod romanovským žezlem nesmazatelnou stopu. V Rakousku mimoto přispěly k radikalizaci národního hnutí. V ozvěnách ruského dění přilnuli ukrajinští národovci k říši na východě jako k mocnému gravitačnímu centru, v jehož demokratizační potenciál málokdo předtím věřil. Nyní se k Rusku pojila naděje, že tamní obrat vystaví rakouské poměry příznivému vlivu a Rusíni se dočkají význačných ústupků na úkor polských pánů. Tím, kdo se v Rusku zklamal, byli teď naopak konzervativní haličští moskvofilové.¹¹⁷

¹¹⁴ *Slovanský přehled*, roč. VIII. (1906), s. 144.

¹¹⁵ Hrycak, *Narys istoriji Ukrajiny*, s. 90.

¹¹⁶ Bočkovskij, „Ukrajinská otázka II.,“ *Slovanský přehled*, roč. XII. (1910), s. 425.

¹¹⁷ Partacz, *Od Badeniego do Potockiego*, s. 171.

Jako červený hadr na býka působil v této situaci návrh předsedy Polského kola Davida Abrahamowicze na vynětí korunní země Haliče z Předlitavska. Tento krok, podporovaný německými nacionály, by znamenal faktický trialismus, jenž by dal zelenou neomezené polské dominanci v již tak značně autonomní zemi. Ukrajinci se za těchto okolností uchýlili k pohružce ozbrojeným povstáním.¹¹⁸ Do této zákopové války zasáhla v inspiraci revolucí v Rusku vlna masových demonstrací za zavedení všeobecného volebního práva, která v celém Předlitavsku vyústila ve statisícové demonstrace a generální stávkou. Ve Lvově si lidová vystoupení vyžadovala zrušení nepřímých voleb do sněmu v zemědělské kurii, zvýšení počtu mandátů pro Halič na 100 a uznání Židů jako zvláštní národnosti (ukrajinští národní demokraté v prvních všeobecných volbách postupovali společně s kandidátkou sionistů). K těmto požadavkům se přidala i strana staroruská, jakkoli jí národovci i jim naklonění čeští pozorovatelé sarkasticky připomínali minulé poklesky v národnostních stanoviscích.

Krátké občanské období v Rusku přispělo k tomu, že obě poloviny ukrajinského celku počaly v referencích odborné české publicistiky tvořit více komplementární celek. V tomto kontextu byl také zaznamenán proslulý článek Mychajla Hruševského, znepokojeného rychlostí vývoje na ruské straně, pro *Literaturno-naukovyj vistnyk* (1906), v němž učenec varoval před postupným vznikem dvou odlišných národů z obou částí Ukrajiny, nebude-li národotvorný proces usměrňován.¹¹⁹ Zpravodajství Času se soustřeďovalo na politický obsah změn a tíhlo spíše k celoruskému vidění naznačených problémů, než aby si též odděleně všímalo ukrajinských nesnází v carském záboru. Zaujetí volební reformou se ovšem nutně dotýkalo i národnostních otázek v habsburské monarchii; s požadavkem většího proporcionálního zastoupení pro Halič se list realistů plně ztotožnil: od roku 1873, kdy Rusínům z 63 haličských poslanců připadlo 15 křesel, jejich zastoupení kleslo v přepočtu o dvě třetiny – po volbách r. 1901 v říšské radě zasedlo za Ukrajince pouhých 10 zástupců (z toho dva byli voleni v Bukovině), Poláci jich měli naopak 73.¹²⁰

Parlament volený na základě kuriálního systému byl v Předlitavsku rozpuštěn 30. ledna 1907 (do zemských sněmů se nadále mělo volit v kuriích). První volby podle všeobecného, rovného, tajného a přímého hlasovacího práva pro muže starší 24 let proběhly 14., 17. a 23. května téhož roku. Počet členů poslanecké sněmovny byl zvýšen na 516, haličským

¹¹⁸ *Slovanský přehled*, roč. VIII. (1906), s. 189.

¹¹⁹ Hrycak, *Narys istoriji Ukrajiny*, s. 81.

¹²⁰ *Čas*, 20.3. 1906. Článek mylně hovořil o osmi poslancích včetně dvou bukovinských, ve skutečnosti bylo osm poslanců jen za Halič. Viz Adolf Černý, „Nové volby v Rakousku a Slované,“ *Slovanský přehled*, roč. IX. (1907), s. 454 (pozn. pod čarou).

Ukrajincům bylo reformou přiřčeno 28 poslaneckých mandátů, z nichž naplnili 27 (viz kap. *Souboj národností a identit*).

Adolf Černý psal ve svém komentáři pro Slovánský přehled: „*S největším napětím a očekáváním sledovány (...) volby v Haliči, poněvadž zde jednak poprvé se měl odehrát rozměrnější volební zápas obou slovánských národností, jednak velký zápas konzervativně-šlechticko-klerikálních a demokraticko-pokrokovějších stran polských.*“¹²¹ V článku ‚Ke sporu polsko-rusínskému‘ psaném pro Čas 2. února 1907 Černý v reakci na petrohradské vydání Hruševského knihy *Přehled dějin ukrajinského národa* autora opravil s tím, že polská šlechta sledovala svůj stavovský egoismus vůči všem poddaným, nejen těm rusínským.

Černého naděje se naplnily: demokratické volby přinesly nezdár polským konzervativcům (stančykům i východohaličským statkářským podolákům), jichž z původních třiceti zasedlo ve sněmovně pouhých třináct. Neúspěch utřžili ovšem i polští socialisté (4 poslanci) a v rusínském táboře byli se dvěma mandáty rovněž nejslabší stranou. Vytvoření sjednoceného slovánského bloku na říšské radě jako protiváhy Všeněmcům se zdálo právě pro polsko-rusínský antagonismus zbožným přáním.

Prost trhlin nebyl ani samotný rusínský celek. Počáteční obavy z nemožnosti utvoření parlamentního klubu ze všech rusínských zástupců vyjma sociálních demokratů se překvapivě nenaplnily, když se poslanci Dimitrij Markov a Nikolaj Glěbovickij (Hlibovyckij) vzdor své mladomoskovofilské (radikálně proruské) orientaci podvolili vůli své strany a stali se členy třicetičlenné platformy. Součástí stanov byla i podmínka uznat maloruskou národnost, jako ústupek moskovofilům bylo dovoleno upustit od bezvýhradného užívání provokujícího názvu *ukrajinský* a nahradit jej *maloruským* (v rozporu s výše citovanou rezervou Slovánského přehledu měl druhý výraz na žebříčku národního pojmosloví evidentně nižší status).

Ustavený klub odrážel dosud největší a nejkvalifikovanější ukrajinskou reprezentaci v ústředním legislativním orgánu. V deklaraci navazující na záměr z r. 1848 žádal odtržení východní části Haliče a její přiřčení k Bukovině, tak aby vznikla provincie se samostatným sněmem. Spolupráce s ukrajinskými „separatisty“ byla starorusům v zázemí trpce vyčítána. Z opačné strany se ozval hlas Mychajla Hruševského, který zas kritizoval národní skupinu, že se spojila se starorusy, ačkoli měla – jak psal v článku s příznačným titulkem ‚Pryč s ruténstvím‘ – dávno odvrhnout všechny kompromisy a postavit se za čisté *ukrajinství*. Po demonstracích radikálních novokursnyků ještě v červnu opustili oba mladomoskovofilové společný klub, následovaní ve víru parlamentních třenic v červenci i zbylými třemi kolegy.

¹²¹ Černý, „Nové volby v Rakousku a Slované,“ s. 450.

Markov s Glěbovickým našli útočiště v českém poslaneckém klubu a o rok později se podíleli na organizaci neoslovanského sjezdu.¹²²

Tyto vnitřní přestřelky měly svůj leckdy krvavý doprovod na haličské půdě, nemohly ovšem přehlušit mnohem křiklavější rozkol v novém parlamentu. Nový klub se uvedl neúspěšnou snahou vymoci si zvláštní jednání k četným polským manipulacím během voleb v Haliči (návrh vznesl polský socialista Hudec), proti čemuž se ve shodě s Polským kolem vyslovili mladočeši ústy moravského vůdce a zakladatele Lidových novin Adolfa Stránského. Mykola Vasylo z Bukoviny vytknul Čechům, že zapomínajíce na někdejší vlastní svízele, nepřáli ukrajinským snahám, zatímco Lvovské Dilo, rovněž v návaznosti na Stránského řeč, konstatovalo, že se Češi dobrovolně „zapřáhli do vozu polského kola“.¹²³ Na úsvitu nekončící kontroverze ve vztahu mezi oběma národy opáčil krajanský Vídeňský Denník za českou stranu, že Rusíni vedou zcela německou politiku, čímž si vysloužil napomenutí Slovanského přehledu.¹²⁴

Pozornost české demokratické scény se po ztroskotání návrhu na pilnost napřela k Polskému kolu, které ji utvrzovalo v mínění, že soudobý spor šel po linii pokrokovost vs. zpátečnictví, nikoli slovanství/„neslovanství“, jak psaly Národní listy (přičemž zrádci Slovanstva pro ně byli charakteristicky Rusíni). „*Poslední volby v Haliči byly asi vrcholem všeho, co dovede vykonat šlechticko-klerikální vláda, podporovaná úřední mocí proti bezbrannému protivníku,*“ psal Čas. Rusíni z jeho pohledu ohrozili tak jako polští sociální demokraté a strana lidová (vítěz polských voleb) „šlechticko-klerikální monopol“. (Německým) křesťanským sociálům bylo spíláno pro jejich společný postup s Polským kolem, kterému neúspěšně čelili kromě vyjmenovaných oponentů ještě dva čeští realisté (Masaryk a František Drtina).¹²⁵ Česká delegace se při první konfrontaci s rusínským problémem rozdělila na dvě křídla: proti Hudcově návrhu na pilnost vystoupili příznačně mladočeši a klerikálové (lidovci), kteří jejich výhrady odkazovali na agendu zemského sněmu ve Lvově. Rusíni pak na svůj nezdar reagovali sborovým zpěvem budoucí ukrajinské hymny Šče ne vmerla Ukrajina a Ne pora!, čímž si vysloužili rozhodné výtky „ze všech stran“. Bezpečné zastání však našli u Času: „*Žádat na Rusínech opozici v rukavičkách je kázat hladovému o střídmosti.*“¹²⁶

¹²² Tomáš Zahradníček, *Jak vyhrát cizí válku. Češi, Poláci a Ukrajinci 1914 – 1918* (Praha: ISV 2000), s. 26.

¹²³ *Slovanský přehled*, roč. X. (1908), s. 41. „Z říšské rady,“ *Čas*, 4.7. 1907.

¹²⁴ „*Jakým právem* (...hovořil za českou stranu)?“, ptal se pobouřeně *Slovanský přehled*. Tamtéž.

¹²⁵ V tom byla shoda s míněním Vasylka, jenž koncem měsíce označil za spojence „izolovaného“ rusínského klubu jen sociální demokracii, sionisty a německé pokrokaře. Viz *Čas*, 30.7. 1907.

¹²⁶ „Z říšské rady,“ *Čas*, 5.7., 6.7. 1907. Výtkám Času neušlo ani Polské kolo působící v Rusku. Dmowski svým požadavkem samosprávy polských území směřovaným vládě prý zcela obešel otázku, jak by se Poláci v takovém

Hned na jednom z prvních zasedání sněmovny pokračovalo jakési paralelní štěpení obou národních táborů, českého a rusínského, ve vzájemné groteskní provázanosti. Poslanec Markov 9. července vystoupil na parlamentní tribunu s návrhem na udílení dovolených vojínům během žní - k plénu ovšem začal hovořit rusky. Vzápětí mu bylo za bouřlivého přitakání rusínského klubu odňato slovo předsedajícím staročechem Janem Žáčkem, neboť, jak tento zdůvodnil, Markov použil k projevu řeč v říši „neobvyklou“.¹²⁷ Staroruský poslanec tak chtěl doložit existenci ruské menšiny v Rakousku a proti odnětí slova protestoval historizujícím poukazem o přivtělení maloruských oblastí k rakouskému státu na základě státního práva Červené Rusi. Dále hovořil o čtyřech tisících údajných Rusů v Bukovině, ke kterým si ovšem účelově vypomohl skupinou tzv. lipovanců, neboli pravoslavných starověrců. Na to také pohotově upozornil poslanec Romanczuk z národního tábora.¹²⁸ Markov musel svou řeč nicméně dokončit v jednacím německém jazyce.

Polarizovaný český tisk nemohl k podobné příležitosti zůstat zticha. Rusíni se podle Národních listů neštíteli vyslovit pro jednání v němčině, čímž zradili českou snahu o jazykovou rovnoprávnost v parlamentu.¹²⁹ Kdyby byl ve chvíli, kdy se ujal slova poslanec Markov, seděl v předsednickém křesle „nějaký buď sestárly, anebo mazaný vídeňský byrokrat, bylo by snad pochopitelné, že by vnitřnímu sporu mezi samostatnými haličsko-ruskými (sic) poslanci už z pohodlnosti a ze zlomyslnosti učinil konec odnětím slova, tedy násilím (...),“ psaly den nato, „ale fatální je, že se k tomu snížil český poslanec z Moravy, nedávný společný kandidát rakouských Slovanů na místo předsednické v novém parlamentě.“¹³⁰ Jejich odpůrce Čas si nicméně neodpustil sarkastickou otázku, jakou že řečí mluvili voliči oněch třiceti ruských poslanců, když ruština byla v mocnářství neobvyklou mluvou; těch „Rusů“ přeci žily v Haliči na 3 miliony – jak se mohl čtenář NL jistě již dozvědět. Neměl se ovšem dozvědět, popichoval Čas, že z onoho počtu jen pět poslanců reprezentovalo „směšný zlomek“ rusky mluvících, navíc ruštinou polským jazykem zkaženou.

případě zachovali k tamnímu běloruskému, maloruskému i litevskému živlu. „Věci rusko-polské,“ Čas, 16.7. 1907.

¹²⁷ Čas, 10.7. 1907. Dimitrij Markov (? – 1938), ukrajinský politik moskvofilské orientace. Od r. 1913 jediným rusofil. poslancem mezi 31 ukraj. poslanci haličského sněmu (následkem volební reformy jejich počet stoupl o 21). Zastánce teze o existenci tří halič. národností – polské, ukrajinské a ruské. Autor knihy *Die russische und ukrainische Idee in Österreich*. Za války odsouzen jako „velezrádce“ k trestu smrti, později omilostněn a r. 1917 propuštěn. V meziválečné době se sblížil s nacionální ukraj. emigrací. Dožil u svého synovce Josefa Markova v Bratislavě.

¹²⁸ Čas, 10.7. 1907. Šlo o náboženské hnutí z Ruska 60. let 17. století, vzešlé na protest proti reformistickým aktivitám patriarchy Nikona (1652-67). V 60.-80. letech 18. stol. starověrci přesídlili z Besarábie do rakouské Bukoviny.

¹²⁹ Národní listy, 10.7. 1907.

¹³⁰ Národní listy, 11.7. 1907.

A že protestující proti jeho řeči byli *Ukrajinci* čili *Rusíni*.¹³¹ „*Je to výtečný příspěvek k našemu nedávnému sporu s Národními listy o rusínskou otázku,*“ hořce uzavíral orgán České strany pokrokové.

Poměry od Krakova po Zbruč se říšskými volbami, jakkoli pro národně orientované Ukrajince příznivými, příliš nezměnily a v běhu doby nabyly ještě divočejších obrátek. Dusno provázející blížící se volby do zemského sněmu ve Lvově provázel již zaběhaný „folklor“. Svár kolem oficiálního jazyka při organizaci univerzitních imatrikulací vyústil do několikáté rvačky v pořadí mezi polským a ukrajinským studentstvem. K těmto jevům zůstávala česká liberální strana zdrženlivá, ačkoli pevně hájila rusínský nárok na oddělenou národní univerzitu ve Lvově a odmítala (jmenovitě *Slovanský přehled*) názor anonymního emeritního profesora, který ve staročeském listu *Union* navrhoval obejít polsko-rusínský pat zřízením ukrajinské právnické fakulty v „neutrálních“ Černovicích. Důvodem k zamítavému postoji byla i česká snaha domoci se druhé české univerzity v Brně.¹³²

V poslanecké sněmovně doznali starorusové úspěch, když si na ministerském předsedovi Beckovi k rozčarování rusínského klubu vymohli povolení používat ruštinu při sněmovním jednání. Národní demokraté a radikálové byli posléze jedinou slovanskou sekcí, která se demonstrativně stavěla za pruský postup v Pomoří a Velkopolsku. Při této příležitosti ve svém stranickém tisku uváděli, že Poláci neměli nárok zehrat na svůj úděl v německé říši, když sami terorizovali Ukrajince.¹³³

Samotné sněmovní volby v Haliči proběhly koncem února 1908. Starorusové se rozhodli postupovat společně s pravicovými Poláky a veřejně deklarovali, že ruské myšlenky je nebezpečnější ukrajinství nežli polské zájmy. Národní komitét zastupující nacionály zase ohlásil boj na život a na smrt s polskou šlechtou.¹³⁴ V místech voleb zuřily nelítostné brachiální bitky mezi oběma protikladnými segmenty rusínské politiky, největší aférou kritického období se stala vražda angažovaného sedláka Marka Kahance polskými četníky v Koropci. Výsledek voleb ukrajinské národovce v kraji s ohledem na polsko-moskvofilskou komplicitu rozzuřil. Vinili z něj místodržitele Potockého a žádali od vlády satisfakci. Potocki sám si uvědomoval prekérnost svého postavení, a ačkoli si původně na základě idylizujících

¹³¹ *Čas*, 10.7. 1907.

¹³² *Slovanský přehled*, roč. X. (1908), s. 186.

¹³³ *Partacz, Od Badeniego do Potockiego*, s. 217.

¹³⁴ *Tamtéž*, s. 218.

zpráv o volbách podaných císaři vysloužil jeho pochvalu, nabídl nyní mocnáři demisi; ten ji ovšem nepřijal.¹³⁵ S ohledem na brzké události je možno říci, že by mu zachránila život.

Hnutí v regionech jevílo mnohem menší ochotu k rozvaze, než tomu bylo u jeho vídeňské reprezentace. V národním hnutí haličských Ukrajinců a v jeho tisku se prosazovaly krajní proudy. V této atmosféře spáchal 12. dubna 1908 mladý student Myroslav Sičynskij během audience u Potockého na místodržitele revolverový atentát. Zpráva, která vešla ve všeobecnou známost o den později, zapůsobila jako blesk z čistého nebe (šlo o první atentát na politického hodnostáře za dobu existence rakouské konstituce). Demokratický český tisk hovořil jednotně o politováníhodném činu vyprovokovaném neudržitelnými poměry. Toto zjevně obojaké stanovisko odráželo dilema, v němž se nezúčastněný český pozorovatel nacházel: Sičynského čin byl extrémní a zcela v rozporu s představou „drobné práce“ nejen podle českého měřítka, ale i z hlediska politického usilování ukrajinské strany. Na druhou stranu panovala dobrá obeznámenost s národnostními poměry Haliče.¹³⁶

Čas odsoudil čin Sičynského, jako fanaticismus jednotlivce, který mohl jen zavdat Polákům příčinu k dalšímu potlačování Rusínů. „*V ústavním státě vzájemné vraždění není a nesmí být politickým prostředkem vůbec. (...) Hledíme na ni (vraždu) jako na krajně zoufalou odvetu, kterou spáchal jedinec v poblouzněném domnění, že vykonává ortel ve jménu národa.*“ Navíc slovanské sentimenty vedly referenty k povzdechu nad tím, že se tak děje mezi dvěma slovanskými národy.¹³⁷ Konzervativní Hlas národa se přidal ke zdrženlivé kritice a v duchu politické střídmosti káravě připomínal odpověď někdejšího ministra financí Leona Biliňského na výčitky J. Romanczuka, podle níž si Rusíni měli brát příklad z Čechů, kteří si dovedli zjednat silné zastoupení na říšské radě i proti vůli vlády.¹³⁸

České hledisko bylo vyjádřeno spíše diplomatickým obchvatem, když zazněla pochvala sociálně demokratickému orgánu lvovských Poláků Glos, který „*poctivě a střízlivě*“ tepal demagogii těch, kdo spílali Rusínům a přitom přehlíželi jejich útlak. Volalo se po „*spravedlivém zacházení s požadavky ukrajinského národa.*“¹³⁹ Odsudku se atentát dočkal i z úst rusínských poslanců ve Vídni, kteří ovšem projevíli pochopení nad zoufalstvím, ve kterém byl spáchán, atentátu se z haličských listů otevřeně „nedivilo“ jen lvovské Dilo.

¹³⁵ Tamtéž, s. 222.

¹³⁶ Myroslav Sičynskij (1886-1979) byl vzápětí odsouzen k trestu smrti, na přímělu vдовy po Potockém mu byl milostí císaře trest změněn na 20 let těžkého žaláře. V listopadu 1911 se mu podařilo v přestrojení za dozorce uprchnout z káznice a r. 1915 získal azyl v USA, kde se zařadil do intenzivního politického života v krajanské komunitě. Byl činný v socialistickém hnutí a setkal se zde i s T.G. Masarykem, zal. Ukrajinskou federaci v Socialistické straně USA. V r. 1928 vyšly jeho vzpomínky v redakci M. Šapovala.

¹³⁷ „Místodržitel hrabě Potocký zavražděn,“ *Čas*, 13.4. 1908.

¹³⁸ *Hlas národa*, 14.4. 1908.

¹³⁹ *Čas*, 16.4.1908.

Plamenných slov se zdržely překvapivě ukrajinofobní Národní listy, které o celé věci referovaly s nápadným odstupem, přičemž ovšem dle svého zvyku označily Sičynského i miliony jeho soukmenovců prostředím za haličské „Rusy“.¹⁴⁰

Mezi Čechy se rozšířila zpráva, že mocnár byl Potockého smrtí zdrcen. Nemělo jít pouze o osobní sympatie k věrnému služebníkovvi, ale o nazření skutečných haličských poměrů, které – jak se škodolibě dodávalo - asi nebyly tak idylické, jak byl panovník vždy ujišťován. Polské kruhy se podle autorů tvářily, jako by šlo o čin jednotlivce, nicméně skutečnost byla jiná a naznačující, že „v Haliči už nebude možná libovůle pana Abrahamowicze a spol.“¹⁴¹

V témže výtisku se objevil příspěvek ‚Ukrajinský národ v Haliči‘ anonymního autora (podle všeho Ukrajince), kde se pisatel ohrazoval proti lokálnímu názvu *Rusíni*, který byl „právem zatlačován pojmem *Ukrajinci*.“ Mezi rakouskou a ruskou částí téhož národa měl být jediný rozdíl – v náboženství. S pohrdáním psal o „urážlivě tupé důslednosti“ Národních listů, se kterou „nás“ titulují *Rusové* a konstatoval, že v české žurnalistice panovaly o těchto věcech hodně nejasné názory. Zároveň ale ocenil, že její pokroková část informovala o událostech objektivně a nečinila za čin Sičynského odpovědný celý národ. Cenná byla jeho informace o vnitřním posunu v řadách haličské staroruské strany, která měla svůj dlouhodobý dopad: mladí moskvofilští radikálové se již zcela poruštili, čímž se nevratně vydělili z národního společenství. Přesto prorokoval rusofilům krátkou životnost: nemohli doufat ani v Poláky, Rusy ani „*Národní listy z národa Husitů, těch Husitů, jimž geniální náš Ševčenko věnoval tak vřelou báseň.*“¹⁴²

V běhu událostí se Čas postupně zbavoval pietního ostychu a pranýřoval postup polských úřadů notickou o polském „odhalení“ rusínského spiknutí: „*Známe z historie Omladiny, co o takových tajných spolcích soudit. (...) Poláci a polské úřady zvláště neměli by své policejní prohlídky, zatýkání (...) a nátisky proti Rusínům zakrývat fantaziemi, kterým nikdo nevěří, nejnovější báchorky už budí ošklivost.*“¹⁴³ Domněnka o existenci teroristické organizace ukrajinských studentů v tomto čase zaměstnávala nejednu redakci v Předlitavsku, avšak nikdy se nepotvrdila a z výpovědí Sičynského, zatčeného bezprostředně po činu, vysvívalo, že jednal zcela sám. Přesto byla jeho rodina podrobena krátkodobému věznění a policejnímu vyšetřování.

¹⁴⁰ Viz *Národní listy*, duben 1908.

¹⁴¹ „Situace velikonoční,“ *Čas*, 19.4. 1908.

¹⁴² „Ukrajinský národ v Haliči,“ *Čas*, 19.4. 1908.

¹⁴³ *Čas*, 23.4. 1908.

Lze říci, že výsledným efektem všeobecného pozdvižení nad Sičynského činem byla nakonec aktivace českého prorusínského citění. Na květnové poděbradské manifestaci studentů poslanec realistů František Drtina vystoupil s prohlášením o kulturních požadavcích slovanských národů, z nichž první místo věnoval Rusínům. Vyslovil nutnost samostatné rusínské univerzity ve Lvově včetně zrušení zákona z roku 1867, který činil ustavení jakéhokoli rusínského gymnázia závislým na usnesení haličského sněmu zemského. Drtina při slavnostní příležitosti přímo řekl: „*Národ ukrajinský má právo založit vlastní rusínskou školu, jeho synové se ve středověku dávali jako Rutheni imatrikulovat na předních univerzitách západoevropských.*“¹⁴⁴

Předně lvovské drama vyústilo koncem měsíce ve spor na parlamentní půdě, v němž se poprvé politicky profiloval ucelený český názor na ukrajinskou otázku – symbolicky ústy T.G. Masaryka. Masaryk a František Drtina – jediní dva zástupci České strany pokrokové ve Vídni – podpořili jako výjimka mezi parlamentními Čechy iniciativu rusínského klubu za vyšetření incidentů a nesrovnalostí posledních haličských voleb. Tento krok ovšem narazil na nesouhlas Polského kola i mladočechů, kteří jej zamítli s odůvodněním, že nepatří do agendy říšské rady, ale na půdu zemského sněmu.¹⁴⁵ Před hlasováním o pilnosti „utekli“ ze sálu národní socialisté, zatímco agrárníci s mladočechy se od Masarykova proslovu distancovali; ten se ovšem nesnažil zastříť, že vyjadřuje jen názor svůj a své strany.¹⁴⁶

Masarykovo zdůvodnění realistického postoje na parlamentní tribuně patří ke klasickým příspěvkům k česko-ukrajinským vztahům. Sičinského čin řečník odmítl jako anarchistický akt rozrušené mysli, avšak pro jisté doplnění své argumentace uvedl, že přitom i četní protestanští a katoličtí teologové (monarchomachové) hájili individuální anarchistické činy (tato poznámka vyvolala výkřiky katolického křídla, jmenovitě jednoho z předních politiků budoucího Československa Jana Šrámka). Jako socialisticky smýšlející straník, za kterého se označil, neschvaloval Masaryk individuální teror, ale prosil, aby nebyla v Haliči hledána za každou cenu spojitost atentátu s tajnou teroristickou organizací. „(...) *Hledejte stranu teroristickou, a najdete-li, bude to jen dobře.*“ Takový teror by měl v Masarykových vývodech přinejmenším jistý institucionální řád a nebyl by plodem nahodilých horkých hlav.¹⁴⁷ Od Poláků řečník čekal, že Sičynskij nepropadne katovi, před politikou msty varoval jako před scestnou. S kritikou se ovšem obrátil na Rusíny: strana s 32 poslanci nesměla střílet, ale postupovat zodpovědně. Odvolával se přitom na Havlíčka a jeho krédo, že pro národ je

¹⁴⁴ „Kulturní program Slovanů rakouských,“ *Čas*, 22.5. 1908.

¹⁴⁵ „Z říšské rady,“ *Čas*, 22.5. 1908.

¹⁴⁶ „Slovanská politika v parlamentě,“ *Čas*, 31.5. 1908.

¹⁴⁷ „Poláci a Rusíni,“ (přepis Masarykovy řeči na říšské radě 25.5. 1908), *Čas*, 28.5. 1908.

nutno žít a pracovat, ne umírat. Násilný radikalismus se přičil Masarykově kardinální premise – politice drobné práce.

Respekt si zaslouží již Masarykovo kategorické tvrzení, že každý český vzdělanec měl mít na polsko-rusínský spor svůj názor. Námitce českého národního klubu, abychom se do cizích slovanských sporů nemíchali, oponoval: česká role měla být smírčí, již proto bylo třeba se k věci činně vyjadřovat. „*My Čechové figurujeme nejen v konverzačních slovnících, nýbrž také ve vědeckých pracích (...) po výtce a zejména jako rusofilové. Jest pravda, že u nás od doby tzv. národního obrození a s ním byla slovanská idea součástí naší idee národní. Byli jsme dříve Slovany, řekl bych, nežli Čechy.*“ Rusofilství u nás pak ožilo v důsledku frustrací od 60. let 19. století. Polský velikán Adam Mickiewicz, připomněl řečník, vyčítal Čechům přílišnou myslivost a zdrženlivost na úkor nadšení. Masaryk to připouštěl a vysvětloval růzností dějinného vývoje. „*My Čechové říkáme také, že jsme proti Polákům demokratičtější, říkáme, že nemáme své národní šlechty a následkem toho, nikoliv z filosofických a utopistických důvodů jsme o této stránce dějinami a povahou bližší Rusům a také Rusínům.*“¹⁴⁸ Polská taktika v Haliči byla vůči Čechům konzervativní, přátelštější vládě: tento správní aristokratismus dostával také u Masaryka jako zástupce českého plebejsky laděného společenství výrazně záporné znaménko a odrážel odstup mezi dvěma národními paradigmaty.

Apelem na romantickou strunu byla Masarykova zmínka o německém filosofovi Gottfriedu Herderovi, který v Rize vzpomínal na dávnou slávu Kyjeva, ctil ruský a jihoruský lid a v Ukrajině viděl starodávné Eldorádo kultury.¹⁴⁹ Jsou ovšem Rusíni od Velkorusů odlišní a mají právo být národem sami pro sebe?, ptal se řečník. Sami Poláci se dívali na rusínštinu jako na dialekt, to však Masaryk zavrhl jako klam; od Poláků se Rusíni jistě různí, trápil se však otázkou, zda se také liší od Rusů. I když starorusové viděli v rusínštině jen dialekt, Masaryk musel namítnout, že národ se netvoří jen jazykem; klíčová je politicko-hospodářská otázka. „*Zajisté, pánové, jsou to politické, hospodářské a sociální důvody, které tvoří nejen národ, nýbrž i spisovnou řeč.*“ Masaryk si zde posloužil poměrem Američana a Angličana jako národů jedné řeči, ale dvou identit; v ještě konfliktnější podobě tomu tak bylo mezi Srby a Chorvaty. Taktéž slovenština byla podle mluvčího nářečím češtiny (sic), což ještě nezakládalo na zbourání dualismu a porážku Maďarů. Nosnou myšlenkou Masaryka, realisty vyjádřenou ostatně již dávno (viz *Návštěva z Haliče*), tu bylo přesvědčení, že filologií nelze

¹⁴⁸ „Poláci a Rusíni,“ (přepis Masarykovy řeči na říšské radě 25.5. 1908), *Čas*, 29.5. 1908.

¹⁴⁹ Johann Gottfried Herder (1744-1803), něm. filosof, teolog, představitel hnutí Sturm und Drang. Zdůrazňoval roli folklóru při vývoji literatury.

bojovat proti dějinám, náboženství a jiným faktorům směřovatým pro vytváření samostatného národního povědomí (uniaté se lišili od Říma i Moskvy).¹⁵⁰ Rusíni měli své soustředné síly a cítili se národem, což dávalo jasnou odpověď. Právě zde je patrná Masarykova návaznost na pozdní Havlíčkovy vývoody ve Slovanu o národnostních kritériích v rusínsko-polském sporu.¹⁵¹

Masaryk otevřel ukrajinské téma v *České otázce* a vrátil se k němu spisem *Národnostní filosofie doby novější* z roku 1905. Při srovnání s citovanou parlamentní promluvou tu vysvětluje kontinuitu jeho názorů: Malorusové, psal Masaryk, stáli proti Velkorusům nejen dialektem, nýbrž i hospodářstvím, půdou, podnebím... Malorus byl jiný charakter než Velkorus celým nazíráním na svět, jak podle autora dobře vystihoval Gogol (dále nerozvedeno). „Zvláštnosti hospodářské práce diferencují lidi. Člověk, národ, je tu nejen, aby mluvil, ale pracoval. Národ se prací svou zdůrazňuje.“¹⁵² Později před vypuknutím Velké války byl Masaryk ve svém *Rusku a Evropě* již akademicky zdrženlivý a jistým způsobem svůj dřívější soud revidoval. Vycházel z nejasnosti, kdy a jak se Malorusové od Velkorusů odklonili jazykově a kdy antropologicky, etnologicky (a do jaké míry). Nejen Masaryk mezi oběma skupinami viděl rozdíl analogický odlišností mezi severními a jižními národy, „zda vlivy klimatické a vlivy půdy a hospodaření měly na rozlišení obou kmenů silnější vliv než možné rozdíly rasové, není rozhodnuto.“¹⁵³ Masarykův ctitel a již jmenovaný Ivan Bryk to po dvaceti letech komentoval: „Lze s tím vážně polemizovati, ale velký učenec při své mnohostranné živé práci neměl kdy hlouběji prozkoumati ukrajinskou otázku zasypanou velkou vrstvou tendenčních studií.“¹⁵⁴

¹⁵⁰ Masaryk se ve svých pozdějších pracích ukrajinské problematice obšírněji nevěnoval. Ve svém *Rusku a Evropě* stručně pojednával o Malorusech a jejich kozáckém hnutí, politicky se s věcí vypořádal větou: „V Haliči Rakousko do jisté míry chrání Malorusů, pokud se to shoduje s politikou, již provozuje vůči Polsku a Polákům.“ T.G.Masaryk, *Rusko a Evropa*, sv. I. (Praha: Ústav Tomáše Garrigua Masaryka 1995), s. 370 – 374.

¹⁵¹ „Jak známo totiž považují a vydávají Poláci Rusíny ustavičně jenom za vesnický dialekt (nářečí) polštiny a nechťi je uznati žádným způsobem za národ slovanský. Litujeme velice, že v tom ohledu nemůžeme ani my, ani také skutečnost sama dáti Polákům za pravdu. Gramatické důvody nejsou v takovém pádu rozhodné, neboť ku př. jest portugezský jazyk mnohem bližší španělského než tak nazvané plattdeutsch jazyku sprostého Rakušáka, přece však Rakušák i Hanoverán mají dohromady jeden spisovní jazyk, ale portugalská literatura jest od španělské docela oddělena. S tím samým právem jako Poláci mohli bychom i my Čechové vydávati nářečí rusínské za dialekt našeho jazyka alespoň každému, kdo češtinu, polštinu i maloruštinu zná, vždycky větší příbuznost maloruštiny s češtinou než s polštinou do očí padnouti musela. (...) Kdyby se ku př. Poláci při těch samých okolnostech, ve kterých žili, byli přiznávali místo latinsko-katolického ritusu k slovansko-unitsko-katolickému jisto jest, že by Rusíni až do dnešního dne byli dialektem polštiny a že by se od ni nikdy netrhali.“ Cit. podle <http://citanka.cz/toISO-8859-2.en/havlicek/sltoc.html>, Karel Havlíček Borovský. *Články ze Slovana 1850-1851*.

¹⁵² T.G. Masaryk, *Národnostní filosofie doby novější* (Praha: Melantrich 1919), s. 12.

¹⁵³ T.G.Masaryk, *Rusko a Evropa*, sv. I., druhé vydání (Praha 1930), s. 16-17. Cit. podle Ivan Bryk, „Masaryk a ukrajinská otázka,“ in *Masarykův sborník: časopis pro studium života a díla T.G. Masaryka*, Sv. 6, *Vůdce generací*, 2. díl (Praha: Čin 1932), s. 352.

¹⁵⁴ Tamtéž.

Masarykův protiřečník z Polského kola Stapiński vystoupil proti pilnosti a s nevinou tváří se ohradil proti vzneseným nařčením. Uvedl, že Polákům svobodný rozvoj rusínského národa ležel upřímně na srdci, navíc nedovedl pochopit, jak mohli Češi stát na svých státoprávních požadavcích, projevovali-li tak malé pochopení pro autonomistické aspirace haličských Poláků. Nelze říci, že by Masarykův projev mířil jen do jedněch lavic: při jeho řeči tleskali střídavě Poláci i Ukrajinci, její závěr ovšem dával za pravdu těm druhým.¹⁵⁵

Indolence české reprezentace se ukázala i na příkladu červencového hlasování o tragédii v Černichově, kde došlo o několik dní dříve k zabití pěti vesničanů žandarmy následkem konfliktu kvůli černému rybolovu. Klerikálové, agrárníci a mladočeši hlasovali s Polským kolem a Jihoslovany proti vyšetření skutku na parlamentním fóru, zatímco sociální demokraté, radikálové a pokrokáři podpořili Rusíny. Pro Čas to byl obraz slovanské vzájemnosti v praxi. „*Jak se v hlavě dr. Kramáře zobrazuje novoslovanství, je dosud záhadou. Dnes se však nezrcadlilo zrovna ve vábivém světle.*“¹⁵⁶

Jaro a léto roku 1908 jako by stavěly Čechům do cesty zkoušky mající prověřit jejich poměr k ukrajinství. Památným se za těchto okolností stalo konání v červenci 1908 Slovanského sjezdu v Praze, které mělo korunovat úsilí stoupenců nového kurzu slovanské politiky - tzv. neoslavismu. Jeho hlavním českým protagonistou se stal Karel Kramář, který se snažil volební nezdar své mladočeské strany (18 mandátů a třetí místo v pořadí) kompenzovat renovovaným slovanským programem.¹⁵⁷

Živých sympatií se myšlenka společného slovanského postupu dostávalo v českém prostředí již od roku 1906. Tehdy český beletristický časopis *Máj* uspořádal anketu, omezenou jen na různé představitele slovanských národů v habsburské monarchii, jejím výsledkem byl návrh na svolání slovanského sjezdu do Prahy, který by připomenul 60. výročí památného sjezdu roku 1848. Návrh převzala k dalšímu jednání Národní rada česká, která vedle svého zahraničního výboru v čele s Kramářem vytvořila též zvláštní slovanský výbor v čele s Mladočechem Josefem Heroldem. K povzbuzení slovanských nálad v Praze přispěl i v roce 1907 pražský sokolský slet. Kramář byl z českých politiků o nových proudech v ruském slovanství informován nejlépe, sám ovšem dosud prosazoval výrazně orientaci austroslavistickou. Když ale v listopadu 1907 v parlamentu na poradě slovanských poslanců vznesl starorusín Markov návrh teoretika Borozenka, autora myšlenky svolat slovanský

¹⁵⁵ Viz „Z říšské rady,“ *Čas*, 26.5. 1908.

¹⁵⁶ „Z říšské rady,“ *Čas*, 3.7. 1908.

¹⁵⁷ Doubek, *Česká politika a Rusko*, s. 239.

kongres, pochopil Kramář, že se mu spektakulární akcí otevírala nová cesta, jež mohla být náplastí za nedávnou volební porážku a příležitostí znovu se posunout do čela české politiky.¹⁵⁸

Nový trend se již nesnažil o vytvoření protiváhy Germánstvu, nýbrž deklaroval kulturní a hospodářské sblížení slovanských národů, jehož katalyzátorem se měla stát česká politika. Překonáním chyb staršího panslavismu měla být zásada rovnosti a spravedlnosti při obhajování dílčích zájmů a celková apolitičnost. Za hlavní úkoly sjezdu označil Kramář v Petrohradu, kam dorazil ještě se Slovincem Ivanem Hribarem a moskvofilem Hlibovickým, narovnání polsko-ruského, srbsko-chorvatského a srbsko-bulharského poměru. O ukrajinské otázce v Haliči nepadla zmínka.¹⁵⁹ Předporady pro konání přípravného slovanského sjezdu v Praze se setkaly s odmítnutím pokrokového tábora; oprávněně se poukazovalo na vágnost novoslovanských předsevzetí a samozvanectví vlajkonosů „nového“ slovanství. Přes zvučné Kramářovy řeči nelze přejít – zazlíval mu navíc Čas – že jsme v květnu jako ochránci nejvíce utlačovaného slovanského národa, který se nás dovolával proti šlechticům i vládě, selhali.¹⁶⁰ Kramář sám hodnotil petrohradská jednání jako svůj velký úspěch, což mu nelze vyvracet, uvážíme-li napjatost rusko-polských vztahů. Stranou porad zůstaly kruhy krajní panrusistické pravice, podařilo se předběžně přiblížit stanoviska Rusů a Poláků a smluvit základní zásady nového slovanství.¹⁶¹

Samotný pražský sjezd, probíhající ve dnech 12.-17. července, byl ovšem z pohledu českých demokratů prostých romantických iluzí fiaskem. V pražském prostředí nicméně vzbudil slovanské sentimenty a dal zazářit politické hvězdě Karla Kramáře. Programové nedostatky a příkré vnitřní rozpory (český austroslavismus vs. ruské snahy reformovat panslavismus) překryl vnějškovým patosem a kraloval navíc sezóně dalších dílčích oborových slovanských sjezdů v hlavním městě (učitelů, lékařů apod.).

O všeslovanské povaze sjezdu bylo možno pochybovat. Pro úřední zákaz se ho nezúčastnili Poláci z Pruska ani ti haličtí, chyběli Bělorusové i lužičtí Srbové, bojkotovali jej Ukrajinci, a na Slováky se při rozesílání pozvánek prostě zapomnělo.¹⁶² Sjezd se vyhýbal všem ožehavým tématům s tím, že politické otázky nebyly v jeho kompetenci: přesto svůj hlavní deklarovaný úkol – dosíci rusko-polského sblížení, prohlásil za úspěšně splněný. Pokud jde o Ukrajince, ti jménem Národní rady rusínské ve Lvově zaslali pořadatelům dopis,

¹⁵⁸ Karel Herman, Zdeněk Sládek, *Slovanská politika Karla Kramáře* (Praha: Akademia 1971), s. 27.

¹⁵⁹ Čas, 30.5. 1908. Kramář poskytl v Rusku interview Ruskému Slovu.

¹⁶⁰ „Slovanská politika v parlamentě,“ Čas, 31.5. 1908.

¹⁶¹ Herman, Sládek, *Slovanská politika...*, s. 29-30.

¹⁶² Doubek, *Česká politika a Rusko*, s. 243.

v němž objasňovali, proč se konference v Praze nemohli zúčastnit: organizátoři se neohlíželi na práva a snahy rusínského národa, do přípravného výboru v Petrohradě byli povoláni lidé, kteří existenci rusínského národa popírali, a nebyla zajištěna účast patřičného počtu rusínských zástupců ani z Ruska, ani z Rakouska. Dopis narážel na skutečnost, že za „zástupce“ ukrajinského národa byli vybráni členové staroruské strany, kteří se prohlásili za Velkorusy a na sjezdu také za ruské křídlo vystupovali. „*Nepříjemně působí řeč starorusína Dudykeviče, který si osoboval právo mluvit za všechny Rusíny,*“ s pohoršením zaznamenal Čas.¹⁶³ „*Neupřímnost, na níž byl sjezd založen, nejokatěji se projevila v poměru k Malorusům či Ukrajincům. K těm se pořadatelé sjezdu vůbec nezachovali jako k národu slovanskému, nýbrž jen jako k straně politické. Vůči otázce maloruské sjezd zavřel oči, jako by jí nebylo. Byla mu příliš choulostivou, příliš dráždivou – ba víc: měli jsme dojem, jako by pořadatelé sjezdu vůbec se stavěli proti existenci této otázky, jako by byli strannicky zaujati proti hnutí maloruskému vůbec, jako by v té věci stáli předem na stanovisku našich Národních listů nebo ruských pravých stran,*“ psal pro změnu Adolf Černý.¹⁶⁴ Autor se také závěrem ukrajinsko-polské přestřelky vyvolané polským nařčením, že ukrajinská neúčast probíhala po dohodě s Němci, pozastavil nad možností, že by Ukrajinci skutečně počali tíhnout k Berlínu. Pak je třeba se zamýšlet nad příčinami jejich odklonu od slovanské cesty. „*Jedni Slované Ukrajince přímo utiskují – a druzí staví se na stranu těch, kdož popírají přímo jejich národní existenci. Jaký tu div, že z toho se raduje – Němec?*“¹⁶⁵ Nepřekvapí, že se od iniciativy distancoval Masaryk i sociální demokraté.

Novoslovanské hnutí ztroskotalo po první srážce s mezinárodně politickou realitou. Ta o sobě dala citelně slyšet prostřednictvím bosenské krize, poté co Rakousko-Uhersko anektovalo dosud okupované bosenské území. Karel Kramář tomuto kroku horlivě přitakával, prý v domnění, které v něm „zrádně“ utvrdil ministr zahraničí Lexa von Aehrenthal, že s ním je Rusko srozuměno. To pošramotilo důvěru mezi „Nadslovanem“, jakým byl Kramář vyhlášován na pražském sjezdu, a jeho ruskými přáteli.¹⁶⁶ Novoslovanství však doznívало ještě po dva následující roky, kdy se odehrála setkání v Petrohradu (jaro 1909) a Sofii (červenec 1910). Již na petrohradských poradách ruského slovanského výboru se projevil posun neústupných konzervativních elementů do popředí, což provázelo opětné zhoršení

¹⁶³ Čas, 14.7. 1908.

¹⁶⁴ Adolf Černý, „Slovanské sjezdy r. 1908,“ *Slovanský přehled*, roč. XI. (1909), s. 11.

¹⁶⁵ Černý, „Slovanské sjezdy r. 1908,“ s. 67.

¹⁶⁶ Srov. Martina Lustigová, „Předválečné rusofilství a slovanství Karla Kramáře,“ in Zdeněk Hojda a kol., *Slavme slavně slávu Slávův slavných.* *Slovanství a česká kultura 19. století* (Praha: Koniasch Latin Press 2006), s. 65.

rusko-polských vztahů. Kramář musel klopotně obhajovat před petrohradskými účastníky svůj postoj k anexi a jeho vliv na celé hnutí rychle upadal. Následujícího roku v Sofii vystoupil Kramář s projevem, jímž se snažil zbrzdit sílící vliv ruských šovinistů na novoslovanské hnutí. Jeho okřídlený výrok „*Není Slovan, kdo Slovary utiskuje*“ se sice zapsal do dějin, avšak praktický výsledek nepřinesl žádný. Na sjezdu i nadále zůstávala ukrajinská otázka obestřena nevraživým mlčením a snahy vnést ji na pořad diskuse byly velmi příkře odmítány rusofilskými delegáty z Haliče.¹⁶⁷ Kritiky se, z důvodů zřejmých, dočkaly Kramářovy snahy i ze strany osobností ukrajinského národního života: Oleksandr Kolessa se v říšské radě ohradil proti reakcionářství neoslavismu a jeho snaze potřít maloruský národ v Rusku, podle poslance Trylovského z národní demokracie se pak Kramář snažil smířit Poláky s Rusy na útraty Rusínů.¹⁶⁸

Nejvlastnější příčina neživotnosti novoslovanství ležela však v samotných jeho základech; byla jím vedle iluzí o ruském liberálním směřování předně neupřímnost a nechota naplňovat velkolepá hesla o rovnosti slovanských národů praktickým obsahem. Kramářem vysněné sblížení mezi Petrohradem a Vídní, které by oživilo austroslavistickou koncepci Rakouska jako nárazníku mezi Německem a Ruskem, bylo mrtvé již od podzimu 1908.

Krátce po říšských a sněmovních volbách roku 1908 došlo ke štěpení staroruské strany na její umírněné vedení loajální k Vídni a otevřeně proruskou mládež. Tento jev se kryl se zostřenou mezinárodní situací vyvolanou anexí Bosny a Hercegoviny, tedy s vyhocením rakousko-ruského antagonismu. Do haličského prostředí počal souběžně zasahovat vystupňovaný vliv ruských panslavistů, kteří chtěli region zajistit pro „opětovně“ připojení k ruskému impériu, podobně jako Podkarpatsko a Bukovinu. Konzervativní segment staroruského hnutí nikdy nešel tak daleko, aby vypověděl skrytou válku rakouskému panství nad haličskými „Rusy“; jeho přínaležitost k monarchii stvrzovalo i dominující uniatské vyznání jeho protagonistů a jazykové kompromisy s „místní“, rozuměj ukrajinskou řečí. Naopak tzv. novokursnyci ostentativně přijali za svůj ruský jazyk a jejich politická práce v oblasti stála a padala s ruskými subvencemi.

Konflikt národovectví a rusofilství jako dvou základních tendencí ukrajinské politiky v Haliči a Bukovině se tak prohluboval i v závislosti na jejich protichůdných stanoviscích k ruskému sousedu. Když Adolf Černý vychválil ve svém seriálu o polsko-ukrajinském poměru názory Leona Wasilewského, hovořícího pro ukrajinská národnostní práva, peskoval

¹⁶⁷ Jiří Polívka, „Slovanský sjezd Sofijský,“ *Slovanský přehled*, roč. XIII. (1911), s. 23.

¹⁶⁸ *Čas*, 12., 17.6. 1910.

národní egoismus polských kruhů a o to více i slepotu moskvofilskou: tu pokládal za hrozbu mnohem vážnější, neboť se prý zakládala na obdivu k hrubé síle. V předvečer světové konflagrace znalec slovanských otázek příznačně varoval, že oba národy na to doplatí ukrajinskou nenávistí a ukrajinská otázka poroste i jim navzdory. Nechť Ukrajinců postihne i Čechy - za to, že čeští rusofilští politici nazývali ukrajinské hnutí protislovanským, psali zatvrzele o haličských „Rusech“ a spojovali se s jejich „reakčními odpadlíky“ v Haliči a jejich černosotněnskými odpůrci v Rusku.¹⁶⁹

Tenze v polsko-ukrajinských vztazích i napříč ukrajinskou politikou vzrůstala závisle na nezadržitelném sílení radikálních nálad národního tábora, houstnoucím mezinárodním ovzduší a vměšování ruských zájmů do haličského a bukovinského politického života. Základní požadavek oddělené univerzity se setkával s neměnnými stanovisky dosavadních polských elit, které ani v nejmenším neměly chuť vyklízet své letité pozice. V tomto konkrétním případě navíc namítaly, že rusínské univerzitě musí předcházet důsledná polonizace univerzity stávající, a ke zděšení Ukrajinců se také netajily svým požadavkem na rozšíření haličské autonomie, což by vedlo k nepokrytému zesílení polské dominance.¹⁷⁰ Spíše symbolický průlom přinesl až císařský dekret z června 1912, jímž se vybudování rusínského vysokého učení dostalo nejvyššího posvěcení. Konkrétní kroky se nicméně měly realizovat ve střednědobém časovém horizontu a stejně jako v případě příslibu spravedlivějšího zemského volebního řádu je smetla ze stolu světová válka.¹⁷¹

Hajdamáčtina je vzdor potlačovaného lidu – psal s poukazem na masové protipanské rebelie v pravobřežní Ukrajině 18. století v červnu 1910 slovenský novinář a od r. 1907 spolupracovník Herbenova Času Bohdan Pavlů, když shrnoval své dojmy z návštěvy stanislavovského sjezdu ukrajinských tělovýchovných a militantně laděných spolků – tzv. Síčí. Pavlů postřehl stále bojovnější nálady organizované rusínské mládeže a se sympatiemi je připodobňoval k lidovým revoltám v uherské či české minulosti: „*Odtud ty vzpurné pohledy, které občas ze cvičiště šlehy na kraj Stanislawowa, kde stojí vězení Sičynského, ne vraha ničitele Síčí hraběte Potockého, nýbrž národního hrdiny.*“ Končil pak slovy: „*Jiný kraj, jiné písně. Na tvrdý klín s tvrdou palicí. Jen tak si vysvětlíme to romanticko-hrdinské ovzduší, v němž síčovští radikálové vyrůstají.*“¹⁷² Na polský protest proti české delegaci ve Stanislavově Čas odvětil: „*Ani polští povstali sedláci v r. 1846 nevyunikali přílišným*

¹⁶⁹ Adolf Černý, „K poměru polsko-ukrajinskému II.“, *Čas*, 27.6. 1912.

¹⁷⁰ *Slovanský přehled*, roč. XIV. (1912), s. 288.

¹⁷¹ Otevření univerzity se plánovalo na rok 1916. Polsko-ukrajinské narovnání by znamenalo taktéž navýšení poměrného zastoupení rusínských zástupců v haličském sněmu; i tak by tvořilo pouhých 26 procent všech mandátů, zatímco Ukrajinci se dožadovali 31procentního podílu jako na říšské radě.

¹⁷² Bohdan Pavlů, „Sjezd Síčí ve Stanislavově“, *Čas*, 2.6. 1910.

útlocitem“ - přesto to neomlouvalo křivdy na nich spáchané. Demokratičtí Češi nemohli opustit cestu rovnoprávnosti všech Slovanů.¹⁷³

Přesně měsíc nato si příznačně střet obou národností na půdě Lvovské univerzity vyžádal jeden mladý život, když při studentské bouři v červenci 1910 zahynul polskou kulkou Rusín Adam Kocko. Střelbu v přednáškovém sále opětovala i ukrajinská strana, následkem čehož zůstali na místě i ranění polští studenti a celá událost vyústila velkou soudní dohrou. Po tomto incidentu pokládali čeští komentátoři univerzitní symbiózu obou národností na jednom ústavu za nemyslitelnou.

Válka se vedla i jinými prostředky. V druhé půli června Národní listy „z *povinnosti k české veřejnosti*“ zveřejnily dokumenty vypovídající o spolčení ukrajinských nacionalistů - „*slovanských spojenců Prusáků*“ - s Berlínem.¹⁷⁴ Jak se postupně ukazovalo, původ těchto dokumentů spočíval ve smyšlenkách nechvalně známého důvěrníka německých tajných služeb Boleslawa Rakowského. „Odhalení“ o rusínsko-německé spolupráci, obsahující z devadesáti procent smyšlená jména a neexistující reálie, otiskla o tři měsíce dříve jako první Lvovská levicová tribuna Rzeczpospolita. Podle očekávání nastala na opačné straně bouře protestů: ačkoli se rusínští poslanci na říšské radě prudce ohradili a pravost padělků byla čím dál více v pochybnosti, v polském tisku kolovaly i nadále. Jak rozhořčeně podotýkal Čas, polský tisk nevynechal jedinou příležitost, jak očernit Rusíny. Národním listům deník vytýkal, že dokumenty zveřejnily bez jediného komentáře a dokázaly tudíž, že nejsou ani slovanské, ani svobodomyšlné; nabízel se tu příměr k provokatéru Nastičovi hrajícím podobnou úlohu v procesu s chorvatskými „vlastizrádci“ v Záhřebu.¹⁷⁵ Polská strana se pokoušela blamáž s podvrženými materiály mírnit legendou o „kajícím špionovi“, který chtěl odčinit spolupráci s Berlínem službou polské věci – proti Rusínům. Pojem „kající špion“ byl však pro realisty nyní jízlivým bičem na příslušné zpravodajství Národních listů.¹⁷⁶ Ty se uemanutě držely svého původního stanoviska, dokud je definitivně nezkompromitoval pařížský rozhovor deníku *Russkoje Slovo* se samotným původcem aféry Rakowským. Ten se v něm furiantsky přihlásil i k výzvědným zásluhám u příležitosti pražského slovanského sjezdu 1908. Tvrzení o podplacení sluhy a stenografické dokumentace celého sjezdového jednání vleže v lóži jednacího sálu byla již natolik silná, že redakce mladočeského orgánu musela

¹⁷³ Čas, 18.6. 1910.

¹⁷⁴ Národní listy, 17., 18., 22.6. 1910.

¹⁷⁵ „Uplacení Rusíni“, Čas, 21.6. 1910.

¹⁷⁶ Tamtéž.

ustoupit ze svých pozic a přiznat, že Rakowski není věrohodným zdrojem. Slevila i ze své terminologie, když dosavadní „*Rutény*“ zaměnila za korektní „*Rusíny*“.¹⁷⁷

Českým očím sledujícím danou problematiku začaly být v této době nápomocny odborné brýle, jejichž prostřednictvím se zdejšími ukrajinofilům dostávalo jistého zadostiučinění. Ve Slovanském přehledu vycházely na pokračování příspěvky o ukrajinském problému z pera výrazného ukrajinského novináře žijícího v Praze Olherda (Ippolita) Bočkovského, jejichž snahou bylo podat příslušnou problematiku s ohledem na prvopočátky národotvorného procesu. Rovněž i ostatní slavisté se k ukrajinskému fenoménu vyjadřovali již v návaznosti na výdobytky ruské revoluce, která - ač politicky krátkodechá - podnítila na ruském terénu zásadní diskusi o povaze ukrajinství a jeho nárocích stát se svébytnou národnostní otázkou. Výsledkem bylo usnesení Petrohradské akademie nauk, která se již počínaje rokem 1905 zpětně zabývala oprávněností protiukrajinských jazykových zákazů z let 1863, 1876 a 1881, o jejich nenáležitosti. Příznačně si tak tato vědecká instituce vysloužila nařčení haličských moskvofilů z národní zrady.¹⁷⁸

V přímé souvislosti se slovanským sjezdem roku 1908 spatřily světlo světa dva spisy, pojednávající otázku samostatných národností ve slovanské skupině: *Slavjanskoje plemja* Timofeje Florinského (Kyjev 1907) a *Slovanský svět* z pera Lubora Niederleho (Praha 1909). Kritik Florinského, český filolog, literární historik a folklorista Jiří Polívka se v Českém Časopise Historickém z roku 1908 pozastavoval nad tím, že ruský slavista „*zahrnuje všechny ruské kmeny, čili ‚národnosti‘ v jeden národ, zatímco Slovákům uděluje samostatné místo vedle Čechů i Kašubům vedle Poláků.*“ Florinskij uznával deset slovanských národů, Niederle pouze sedm; ani v jednom výčtu nicméně nenalezneme Ukrajince.¹⁷⁹

Popřední český etnograf a archeolog Lubor Niederle ve svém *Slovanském světě* s podtitulkem *zeměpisný a statistický obraz současného Slovanstva* uváděl, že „*mezi Velkorusy a Malorusy je rozdíl hlubší. Jest nejen v jazyku, nýbrž i v těle i v duši lidu, v povaze, v temperamentu, písni (...).*“¹⁸⁰ Niederle si pomáhal i odkazy na Mykolu Kostomarova, jenž ve svém díle dokazoval, že rozdělení ruské národnosti na dva samostatné národy byly přítomny již v počáteční slovanské historii.¹⁸¹ Ocenil i učení Alexeje Šachmatova o rozdělení ruské rodiny na tři plemenné skupiny: již v literárních památkách 11. století podle

¹⁷⁷ Čas, 29.6. 1910.

¹⁷⁸ *Slovanský přehled*, roč. XIII. (1911), s. 45-46.

¹⁷⁹ Jaroslav Bidlo, „Kolik je národů slovanských?“, *Tribuna*, 1.1. 1921.

¹⁸⁰ Lubor Niederle, *Slovanský svět: zeměpisný a statistický obraz současného Slovanstva* (Praha: Jan Laichter 1909), s. 35.

¹⁸¹ Tamtéž, s. 39.

ruského učence byly k nalezení nářeční rozdíly severoruský, východoruský a jihozápadní. Ještě dále šlo učení Mychajla Hruševského, jenž odmítal hovořit o pradávne jednotě dřevního ruského národa a radil hovořit o „*východoslovanských*“, nikoli „*všeruských*“ skupinách, které historie vedla odlišnými cestami. Počátky ukrajinského národa kladl nejslavnější ukrajinský historik k Antům v 6. století.¹⁸²

Nosnou tendencí v tomto novém vztahu ke genezi ukrajinské otázky byl důraz na historické a sociální formující okolnosti, jenž protiřečil kritériím jazykovým a tezí o společném etnickém prapůvodu, na nichž lpěla konzervativní slavistika. Veřejným předřečníkem tohoto pohledu byl již citovaný Masaryk: jeho vídeňský projev ocenil Bočkovskij jako nejvhodnější návod k posuzování ukrajinské otázky, neboť tu byla výmluvně popřena optika ‚společný předek – jeden národ‘. Bočkovskij opačné hledisko stavěl do absurdního světla: v logickém důsledku by lpění na dřevních dobách a ‚společných předcích‘ znamenalo rovněž přestat uznávat ostatní evropské národy s poukazem na existenci jedné prastaré indoevropské národnosti.¹⁸³ Bočkovskij přesto v jednom ze svých historických exkurzů Niederlemu vytknul názor, že slavná perejaslavská dohoda r. 1654, jíž se kozácká Ukrajina svěřovala do područí Ruska, byla projevem národnostní příbuznosti Ukrajinců a Velkorusů. Podle Bočkovského měla čistě taktické zdůvodnění.¹⁸⁴ Niederle ostatně nepřekročil horizont panujícího názoru, jenž v ukrajinštině viděl jen ruské nářečí. To mu též vytkl další, méně přívětivý recenzent Antonín Boháč. Niederle prý mylně hovořil o slovenštině jako o samostatném jazyku (podobně jako výše Masaryk), tentýž status však odpíral ukrajinštině.¹⁸⁵

Z protiukrajinství překvapivě slevil i novoslovansky laděný sborník *Slovanstvo. Obraz jeho minulosti a přítomnosti*, který byl vydán příspěvkem 3 600 korun vybraných ruskými a polskými delegáty pražského slovanského sjezdu. Historik Jaroslav Bidlo v příspěvku ‚Historický vývoj Slovanstva‘ psal: „*Jako kmenové srbochorvatští vytvořili dva národy, tak kmenové ruští od 13. do konce 18. století ustavili se v několika státních celcích ve tři národní individuality, v národ velikoruský, maloruský*“ (a potažmo běloruský).¹⁸⁶ Jinde uvádí: „*Jest pravdě málo podobné, že by byli kmenové ruští vůbec kdy splynuli v jediný národ, jako na př. kmenové polští.*“ Existovala sice idea jednotné Rusi, avšak vedle moskevského státu se vyvíjely i dvě odlišné národnosti v hranicích vladimírsko-volyňského knížectví a litevské

¹⁸² Bočkovskij, „Ukrajinská otázka II.“ s. 217.

¹⁸³ Bočkovskij, „Ukrajinská otázka I.“ *Slovanský přehled*, roč. XII. (1910), s. 83.

¹⁸⁴ Bočkovskij, „Ukrajinská otázka III.“ s. 441.

¹⁸⁵ Ant. Boháč, „Slovanský svět prof. L. Niederle“, *Slovanský přehled*, roč. XIII. (1911), s. 223.

¹⁸⁶ J. Bidlo, Ant. Boháč (eds.), *Slovanstvo. Obraz jeho minulosti a přítomnosti* (Praha: Jan Laichter 1912), s. 23.

Rusi. „*Kmeny, zahrnující se společným jménem Malorusů nebo Ukrajinců, vlastně nikdy nebyly úplně sloučeny v jediném státě s Velikorusy.*“ Jazykové a národopisné rozdíly mezi Velikorusy a Malorusy snad nebyly podle Bidla tak významné, zato ty historické byly značné. Český slavista se na novoslovanské poměry skutečně směle ptal: „*Komu podaří se odvrátiti tento četný národ 22 milionů od této ‚nešťastné‘ (osamostatňovací) snahy?*“ Není spíše povinností seriózních politiků počítat s ní jako s nezměnitelným faktem a neposilovat maloruský separatismus jeho potlačováním?¹⁸⁷

Bidlo v publikaci slovo separatismus používal v uvozovkách, podobně I. Kadlec a Ant. Boháč psali o Ukrajincích či Malorusech jako o samostatné entitě. Stanovisko odborníků jako by mělo vliv i na samotného autora předmluvy Karla Kramáře, který v úvodu knihy žádal svobodu i pro „*Malorusy v Haliči*“ (ačkoli mu důslednost v této věci činila stále značné potíže – jinde totiž mluvil o haličských „*Rusech*“), a korunoval vše výrokem „*Slovanstvo nikdy nemůže tvořiti jeden národ jako Němci. S tím nutno se smířiti a nechtíti nemožné (...)*“ Kramář odsoudil i vzrůstající se ruský nacionalismus, který byl Rusku na škodu, odstrašoval ostatní Slovany a vedl k nepřátelství vůči Polákům (Ukrajince a Bělorusy ovšem vynechal). Kramářovým kritikům (A. Černý) ovšem neušlo, že se Kramář od počátku svého novoslovanského konání v Petrohradě bez problémů sblížil s ruskými kruhy, které existenci celého jednoho národa (tj. Ukrajinců) popírali. I v tom tkvěl rozpor v samotné podstatě celého hnutí.

Rok 1911 stvrdil postavení nacionálních ukrajinských stran v Předlitavsku. V druhých demokratických volbách si národní demokraté udrželi v takřka nezměněné podobě své postavení získané před čtyřmi lety, propad byl zato patrný u moskvofilů. Ti ztratili v Haliči tři mandáty a do Vídně vyslali již jen dva poslance. Jistě jim příliš nepomohl proces uplynulé zimy ve Lvově, při němž vyšla na světlo jejich závislost na ruských finančních tocích.¹⁸⁸ Rakouské úřady posléze zahájily vůči proruským silám příslušné kroky, takže se v atmosféře rakousko-ruského antagonismu v habsburské říši zrcadlově opakovala situace dněperských Ukrajinců sledovaných s nelibostí vyšších ruských míst jako ferment rozkladu. Rakouské úřady stále silněji sužoval přízrak ruské anexe východní Haliče a Podkarpatska, kterou naznačovala mimo jiné i energická pravoslavná misie, již vykonávali četní haličští rusofilové po návratu ze školení v Rusku. V kontrastu k Bukovině, která disponovala vlastním metropolitou, podléhali pravoslavní z Haliče cařihradskému metropolitovi, a tudíž jejich

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 43.

¹⁸⁸ *Slovanský přehled*, roč. XIII. (1911), s. 377.

konfesní loajalita překračovala hranice mocnářství.¹⁸⁹ Srozumitelným gestem, že Vídeň nehodlá již více přihlížet ruské diverzi v regionu, bylo úřední rozpuštění listopadového sjezdu Dudykevičovy mladomoskvofilské frakce, což vyvolalo protesty spřízněně naladěných periodik. Proti perzekuci moskvofilů, této „*exotické, cizopasně byliny, jež bez hmotné pomoci z carské říše nemůže obstát v životním boji*“ (jak se jeví v očích ukrajinofilního Slovanského přehledu)¹⁹⁰ nicméně vystupovali i demokratičtí Ukrajinci; toto hnutí pro ně nemohlo již představovat vážnou konkurenci v boji o duše oněch 60 procent východohaličanů, jací se při posledním sčítání přihlásili k ukrajinské obcovací řeči.

V českém prostředí našli tísňení rusofilové tradičního přívržence v osobě Karla Kramáře. Jeho kvazi-veřejný projev na toto téma spustil v Praze i ve Vídni nevídanou aféru. V listopadu Kramář poskytl rozhovor ruským novinám Novoje Vremja. Měla to být zřejmě úlitba velkoruským proudům, které stále tvořily v novoslovanském hnutí nosný prvek. Jak později vysvitlo, řekl v něm patrně více, než sám chtěl. Za hlavní nebezpečí pro Rusko neoznačil Poláky, ale Ukrajince; jejich haličská větev chtěla „*zasadit ránu v samé srdce ruského národa a rozkláti je ve dvě*.“ Skoro již fádne se u mladočeského předáka jevila adjektiva „nepřirozené“, „protiruské, a tudíž protislovanské,“ jaká pojil s ukrajinským hnutím. Kramář byl důsledný: ještě nedávno podle jeho slov nebylo v Haliči ukrajinské hnutí, ale za posledních deset let se rozmohlo. Odsud Kramářovy obavy, že možná válka mezi Rakouskem a Ruskem nevypukne pro Balkán, ale kvůli východní Haliči, kde se zřizovalo ohnisko „*strašného nepřátelství k Rusku, jehož plamen šlehne do jižní Rusi a zanítí vzpouru v samém ruském národě*.“¹⁹¹

Interview spustilo na Kramáře lavinu kritiky. Byla by to jen Kramářova osobní blamáž, psal Slovanský přehled, nebýt štvání Novoje Vremja proti Ukrajincům, o nichž nedovedli napsat „*dvou objektivních řádků*.“ Na přetřes přišly staré dluhy: jedině Kramářova omračující neznalost ukrajinské otázky podle kritiků vysvětlovala, že si na pražský sjezd mohl pozvat starorusy. „*Víme sice, že průměrně inteligentní Slovan ví více o Hotentotech nežli o Ukrajincích, ale předpokládali jsme u otce novoslovanství trochu více vědomostí o ukrajinské otázce*,” psal přehled. Jeho redaktoři nedokázali pochopit, jak může Kramář hovořit o nedávno vzniklém hnutí, byla-li ve Lvově již přes 30 let činná Ševčenkova učená společnost a 40 let Prosvita. Nesouhlasu se dočkaly i řečníkovy narážky na ukrajinskou protekci u rakouských a polských úřadů: v souladu s historickou skutečností se poukazovalo na

¹⁸⁹ Slovanský přehled, roč. XIV. (1912), s. 186.

¹⁹⁰ Tamtéž.

¹⁹¹ Tamtéž, s. 134.

dočasnost vládních sympatií k ukrajinství, když šlo o záměr vybudovat si své „východní Tyrolany“.¹⁹² „Vysvědčením chudoby schřadlého novoslovanství“ měly pak být souhlasné reakce Priкарpatské Rusi a samozřejmě Národních listů.¹⁹³ Ty se k věci postavily charakteristicky: vyhodnotily ji jako jeden z nejzajímavějších Kramářových politických projevů a věřily, že se mu jistě dostane všeobecného uznání za jeho přímost.

Oficiálně se od slov Karla Kramáře distancoval výkonný výbor Masarykovy České strany pokrokové. Situace se zdála o to vážnější, že tak měl hovořit vynikající český politik. Realisté v souladu se svým krédem vyslovili za Čechy nutnost sympatizovat s rusínským bojem a vyslovili Rusínům svou podporu.¹⁹⁴ Ukrajinský svaz vystupující za všechny demokratické ukrajinské strany označil rozhovor dokonce za opakovaný projev neznalosti věci a nesmlouvavě postuloval, že vyjma Bukoviny žádní „Starorusové, Mladorusové ani Rusové“ v Rakousku nebyli.¹⁹⁵

Kramář však mezitím již zacouval, když se v Neue Freie Presse 20.11. snažil své výroky poopravit: vyjádřil prý původně lítost nad příkořím haličských starorusů, jež tváří v tvář silnému národnímu hnutí v Rusku mohlo vyvolat nepřátelské nálady – proto poznámka o Haliči jako pravděpodobnějším jablku sváru před Balkánem. Za daných okolností byla prý lhostejnost panující doma udivující.¹⁹⁶ Tento obrat ovšem jeho soudce nemohl obměkčit, viděli za ním spíše pozdní lítost nad tím, že ve svých odpovědích před ruským novinářem nebyl zdrženlivější. Čelný český rusofil dostal k obhajobě ještě jednu šanci během dvoudenních parlamentních porad v prosinci. Tam se ohradil proti výtce, že je nepřitelem „Malorusů“. Byl prý naopak proti jejich útlaku v Haliči a Bukovině (v reálu však Kramář „Malorusy“ myslel vždy spíše „Starorusy“, jak vyplynulo z kontextu jeho řeči) a šlo mu jen o to, aby postih proruských sil v Předlitavsku nevedl k nástupu ruské nacionální pravice. Chtěl varovat před možností, kdy by se maloruské hnutí zvrhlo v antagonismus proti Rusku. Rusko samotné se ovšem nemělo bát volné soutěže s ukrajinstvím, v níž by zaručeně obstálo.¹⁹⁷

Zajímavě kontroval Masaryk, jenž v rozporu s vyzněním svého slavného, tři roky starého proslovu nabádal nevměšovat se do sporu mezi „Rusíny a Rusy“ – ovšem s tím

¹⁹² Narážka na osudy Tyrolska za napoleonských válek, kdy země po bratislavském míru r. 1805 připadla bavorskému království. Ve východních Tyrolech pokračoval vytrvalý protifrancouzský a protibavorský odboj povstalců vedených Andreasem Hoferem, v jehož důsledku Napoleon r. 1810 k nelibosti Maxmiliána Bavorského připojil většinu jižního Tyrolska k Itálii.

¹⁹³ Tamtéž.

¹⁹⁴ Čas, 24.11. 1911.

¹⁹⁵ Čas, 23.11. 1911.

¹⁹⁶ Čas, 22.11. 1911.

¹⁹⁷ Čas, 30.12. 1911.

zdůvodněním, že nebylo lze než akceptovat, cítil-li se nějaký společenský celek samostatnou národností. Masaryk touto cestou zdánlivě otočil své zásady, aby posloužil témuž, k Ukrajincům vstřícnému cíli. Je ale nutné vědět, že Masarykovi byla blízká každá slovanská otázka v jeho politickém dosahu: dění v carské říši bylo již za jeho limity.¹⁹⁸ Navíc také ihned zmínil svůj hovor s Šachmatovem, jenž mu prý potvrdil ukrajinskou svébytnost: útisk „*Malorusů*“ na východ od Zbruce byl dílem absolutistického ruského systému. Masaryk byl ovšem také rezervovaný k rakousko-ruskému spojení, jak je prosazoval Kramář. Ve srovnání s Masarykovým pozdějším a dnes již klasickým výkladem první světové války jako střetnutí demokracie s teokracií je pozoruhodné, že na parlamentním fóru předjímal předseda realistů posílení absolutismu, jež by z tohoto svazku vzešlo, a nikoli rakouských Slovanů.

Na poplach zvonili rusínští delegáti: Mykola Vasylo se přiznal ke strachu z (bratrovražedné) války s Ruskem vzhledem k 24 milionům svých tamějších soukmenovců. Vyzýval, aby Rakousko nepřihlíželo, jak si Rusko „*pěstí svou državu v Haliči a Bukovině.*“ Kramářovo interview prý přineslo nedozírné následky pro Ukrajince v Rakousku i Rusku (zejména v druhém případě se měly vzápětí přioslavit represálie proti jejich hnutí).

Národní listy se svého koryfeje snažily morálně povzbudit ve svém druhém lednovém čísle roku 1912, kdy přišly s filologickou úvahou na téma dialektologie. Posloužily si pro ni italským a německým příkladem, jenž však neuspokojil věci znalé komentátory ze Slovanského přehledu. Ti zcela pochopitelně odkazovali mladočeské pisatele na závěry petrohradské akademie a významných ruských filologů.¹⁹⁹

Citované polemiky a rozpravy byly v první řadě neurotickou ozvěnou zhoršující se mezinárodní konstelace. Souvisejícím jevem byla i sílící nejednotnost mezi ukrajinskými politickými proudy v habsburské říši. I pod dojmem trvalého rusko-rakouského soupeření vyjádřili na svém sjezdu novokursnyci oddanost císaři, zatímco jedním dechem děkovali Kramářovi za jeho obranu moskvofilů. Staroruská frakce poslance Korola a Hlibovického naopak spílala svým radikálním sokům v souvislosti s šířením pravoslaví v Haliči, nešetřila ovšem tradičně ani ukrajinofilů. Pnutí bylo patrné i mezi radikály a národními demokraty. Jejich jednotu si nicméně vynucovaly mezinárodní okolnosti. V napjatém celoevropském ovzduší vyvolaném balkánskou krizí se prosinci 1912 představitelé tří ukrajinských haličských stran – národních demokratů, radikálů a socialistů – na tajném zasedání usnesli v případě válečného střetnutí mezi Rakouskem a Ruskem zachovat věrnost císaři proti

¹⁹⁸ Tamtéž.

¹⁹⁹ *Národní listy*, č. 2 (2.1. 1912), cit. podle *Slovanský přehled*, roč. XIV. (1912), s. 244.

„největšímu nepříteli Ukrajiny“.²⁰⁰ Ve stejném duchu se nesl i sjezd studentské mládeže ve Lvově v červenci 1913, kde jako emigrant z ruské Ukrajiny vystoupil budoucí duchovní otec ukrajinského integrálního nacionalismu Dmytro Doncov. Tyto počiny zvěstovaly vítězství myšlenky jednotné Ukrajiny, která od této chvíle zůstávala trvale přítomna v politických krocích ukrajinských elit v letech Velké války i těsně po ní.

Velký ohlas nejen v české společnosti vzbudil v posledním mírovém roce „velezádný“ proces v Marmarošské Syhoti (maď. Máramaros-Sziget) s 97 rolníky obžalovanými ze styků s agitátory velkoruské myšlenky, pravoslaví a přivtělení Podkarpatska k Rusku. Předmětem doličným byly ortodoxní modlitební knihy s carovou podobiznou objednané z Ruska. Šedesáti čtyřem z nich vyměřil soud tresty v rozmezí šesti měsíců až čtyř a půl roku včetně peněžitých postihů. Rozsudek se dočkal bouřlivých reakcí v celé Evropě a upozornil na nečisté praktiky uniatského duchovenstva v rusínských oblastech Uher, jež bylo tradičně viděno jako konformní opora maďarské nadvlády a sociální utiskovatel negramotné vesnické populace. České hlasy vyjadřovaly pohoršení nad národnostním útlakem a vyrukovaly s příměrem marmarošského tribunálu k nedávno uskutečněnému záhřebskému procesu, v němž se svým vystupováním ve prospěch nakonec osvobozených chorvatských studentů proslavil i T.G. Masaryk.²⁰¹

Naopak s nadšenou úlevou byla glosována českou stranou dohoda o haličské volební reformě vyměřující Ukrajincům stálé proporční zastoupení v zemském legislativním orgánu. Jakkoli byla na místě zdrženlivost, pokud jde o rozměr polského ústupku, všeobecně byl na jaře 1914 tušen počátek konce tamní šlechtické dominance a vítán krok ve směru národnostní plurality Haliče.²⁰² Krátce před vypuknutím války se také po letech naschválů a vzájemných nenávistných výpadů z podnětu Vídně uskutečnila polsko-rusínská dohoda o založení ukrajinské univerzity, výhledově v roce 1916. Tento žádoucí obrat v dějinách polsko-ukrajinských vztahů přetřalo vypuknutí první světové války a s ním faktický počátek 20. století.

²⁰⁰ Hrycak, *Narys istoriji Ukrajiny*, s. 81.

²⁰¹ *Slovanský přehled*, roč. XVI. (1914), s. 91.

²⁰² *Slovanský přehled*, roč. XVI. (1914), s. 367.

III. Od východu bouře: Češi a ukrajinství v letech 1914-1919

Z veškerých dosavadních cest k dosažení vlastních národnostních cílů v ústavním rámci habsburské říše se nástupem války stal anachronismus. Polské a ukrajinské osudy byly nyní vtaženy do záluďných peripetií mocenského střetnutí, v jehož podhoubí se projevovala realita geograficky i politicky rozdělených národů.

Konflikt vypukl v době, kdy rakouští Ukrajinci oslavovali pod dojmem čerstvých výdobytků na polské správě své „blýskání na časy“. To pouze stvrzovalo jejich vděčný postoj k ústředním vládám, tím spíše, že na východě s nimi sousedil ruský kolos, jehož utlačitelská politika nakonec opět nabyla vrchu nad plody nedávno ještě tak mnohoslibných revolučních událostí. Právě s jeho porážkou spojovali národně uvědomělí ukrajinství činitelé své tužby, když prohlásili svým cílem „svobodnou Ukrajinu“, povstalou spojením obou jejích částí pod patronací Rakouska. Toto odhodlání bylo ve východohaličské populaci široce sdíleno, stejně jako obava ze zadušení svobod požívaných habsburskými poddanými v Haliči v případě ruského obsazení oblasti. Tu veřejně vyjádřil metropolita Andrij Šeptyckyj s pobídkou, aby obyvatelstvo zachovalo věrnost dynastii „do poslední kapky krve“.²⁰³ Dokumentují to i kusé zprávy hovořící o tom, že rusínské obyvatelstvo bylo hned po Němcích válce nejvíce nakloněnou národností.²⁰⁴

1. Češi a Ukrajinci ve válečném Předlitavsku

Hned 1. srpna vznikla z iniciativy tří nejsilnějších haličsko-ukrajinských stran Hlavní ukrajinská rada pod předsednictvím národního demokrata Kosta Levyckého. Ta spolu se svou vojenskou pobočkou Ukrajinskou válečnou správou za provolávání loajality Rakousku přikročila ke spojení všech ukrajinských střeleckých spolků v dobrovolnické oddíly - tzv. Ukrajinské síčové střelce („síčoví strilci“), jež měly jako ukrajinský segment rakouských ozbrojených sil pracovat pro realizaci osvobození ukrajinských území v ruském područí. Organizace síčových strilců narazila na první nesnáze již v otázce svých početních stavů. Ze 30 tisíc rusínských dobrovolníků rakouské velení uspokojilo nakonec jen přes dva tisíce, a i poté nedůvěřivě otálelo s jejich nasazením do pole. Střelci však nakonec veškeré pochybnosti vyšších míst spolehlivě vyvrátili svými bojovými úspěchy.²⁰⁵ Podobně byla v letech 1915-16

²⁰³ Čas, 28.8. 1914.

²⁰⁴ Čas (Večerní vydání), 15.10. 1914.

²⁰⁵ Hrycak, *Narys istoriji Ukrajiny*, s. 108.

z iniciativy poslance Mykoły Vasyľka v jeho domovské oblasti organizována tzv. huculsko-bukovinská kuriň.

Stejný cíl, spojený navíc s usilovnou propagační činností u protivníků Dohody a mezi jejich zajatci ukrajinské národnosti, si vytkl Svaz pro osvobození Ukrajiny, utvořený z emigrantů z ruského záboru a financovaný Vídní (Mychajlo Hruševskij se ale od jeho činnosti distancoval a jako ruský občan přispěchal ze Lvova na důkaz své věrnosti carovi do Kyjeva).²⁰⁶ V květnu 1915 obě organizace splynuly ve Vrchní ukrajinskou radu, jež byla do listopadu 1916 nejvyšším orgánem rakouských Ukrajinců. V létě toho roku po zdárné ofenzívě rakouských a německých armád na východě žádali její činitelé na vládě, aby byla správa čerstvě dobyté chelmské oblasti a Volyně svěřena do ukrajinských rukou a Halič rozdělena na polskou a ukrajinskou část. Druhý požadavek tvořil konstantu ukrajinských požadavků, představující po čas války hráz, o níž se třístily šance na polsko-ukrajinské porozumění. Opíral se o historické argumenty: těsně před rakousko-uherským vyrovnáním byla východní Halič, kryjící se s územím dávného království haličského, stmelena s velkovévodstvím krakovským a vévodstvím osvětimským a zatorským, což Ukrajinci vnímali jako popření svého historického dědictví.²⁰⁷

Zdrcující úder ukrajinským nadějím přišel v listopadu 1916, kdy byla vedle vyhlášení suverénního Polského království na území vymaněném z ruského záboru císařským dekretem stvrzena autonomie korunní země Haliče, která se touto cestou dostávala do pevnějšího područí polské správy. Tento krok zrušil příslib někdejšího ministerského předsedy Karla Stürgkha, že po válce bude východní Halič separátní provincií, a potvrdil, že vláda nepřikládala ukrajinskému problému větší váhu. V této chvíli se ukrajinská reprezentace v Rakousku odklonila od vlády, což bezděčně přispělo ke sblížení ukrajinských a českých stanovisek. Poprask tehdy zavládl i na české straně, neboť císařův krok tím, že smetl ze stolu Ukrajinci žádané rozdělení Haliče po národnostní linii, dával v Předlitavsku ochuzeném o Halič zelenou očekávané početní převaze Němců. Okamžitý ústup ukrajinské delegace do opozice doprovázelo zmírnění pnutí mezi českou a ukrajinskou politikou a obě pobouřené strany zahájily jednání o společném postupu.

O ně se ostatně pokusil svým publicistickým počinem již v počátcích války zmíněný Olherd Bočkovskij, když české veřejnosti adresoval slova: *„Čechové, mezi vámi jest dosti silná zaujatost vůči našim snahám. (...) Převážná část vašeho tisku, informovaná o nás našimi protivníky, byla uvedena v blud. (...) Zaujatost vaše vůči našim snahám prýští z nevědomosti o*

²⁰⁶ Čas, 14.8. 1914.

²⁰⁷ Stanyslav Dnistrjanskij, *Ukrajinci Čechům*, (Praha, Kyjev: Ukrajinské vydavatelské družstvo Čas 1919), s. 9.

*národnostních poměrech na východě Evropy a z neznalosti našeho národa. (...) Jako východoevropští Slované a ruští občané máme právo si myslet, že ruské poměry známe lépe než vy (...). Víme, že to, co mluvíme, neshoduje se s bombastickými slovanskými frázemi, kterými udržují mezi vámi panslavistické iluze. Můžeme si myslet, že volání naše k vám setká se s leccjakou nedůvěrou, snad i nevolí, ale vznést jsme je museli v našem i vašem zájmu. Zasloužilý v Slovanstvu vysoce kulturní český národ nezasluhuje toho, aby se stal obětí neznalosti Ruska.*²⁰⁸ Ta byla jako předmluva k jeho pamfletu ostatně součástí výzvy Svazu pro osvobození Ukrajiny adresované českému národu. Ukrajinský novinář varoval Čechy před iluzemi o ruských záměrech – ty byly podle něho jen cynicky pragmatické a vítězné Rusko by bez skrupulí ponechalo české země jejich osudu ve stínu Německa. Jeho apel ovšem narazil. O tom, jak radikálně posunula válka meze přípustného, svědčí slova tolikrát citovaného Času. Ten sice připustil, že brožura je psána objektivně, ale prohlášení Svazu k Čechům viděl jako věc, „*která sem umístována býti neměla. Není v ní dosti taktu. O těchto věcech psáti nyní nelze, a proto tak, jak zde to je napsáno, není to včasné ani dost vhodné.* (...)“²⁰⁹ Podobně reagoval Josef Penížek, zkušený český politik ve Vídni, na dotaz spolupracovníka vídeňského týdeníku *Ukrainische Nachrichten* o českém stanovisku k ukrajinským politickým cílům: „*O ukrajinské otázce jakožto státoprávní otázce budoucnosti nemám nyní co aktuálního říci, protože řešení tohoto problému závisí na mocnějších a silnějších faktorech než na politickém pozorovateli.*“²¹⁰

Česká společnost se z počátečních rozpaků posunula ve své většině přímo k odmítnutí válečného úsilí Ústředních mocností. Proruské cítění nebylo základní příčinou této negace, ale spíše součástí dobového rozpoložení na českém území, jemuž stálo v zuřivém protikladu válečné dychtění německého obyvatelstva, naladěného ostře protislovansky. Čeští politici již před válkou sondovali na ruské straně. Předák národních socialistů Václav Klofáč nabízel carské vládě služby své strany, angažoval se i mladočeský finančník Jaroslav Preiss, státoprávní pokrokaři šli bezkonkurenčně nejdále, když nabízeli pro případ války Dohodě armádu budoucího českého státu.²¹¹ Rusko ovšem zůstalo k těmto námluvám chladné, novoslovanské hnutí již nikdo neměl zájem resuscitovat a z plánované oživovací schůzky jeho předáků plánované na květen 1914 v Petrohradě sešlo. Neúnavnému Karlu Kramářovi to

²⁰⁸ Olherd Ippolyt Bočkovskij, *Ukrajina a ukrajinská otázka* (Praha: Svaz pro osvobození Ukrajiny 1915), s. 1-2.

²⁰⁹ *Čas* (Odpolední vydání), 13.3. 1915. Čas měl touto dobou před sebou již jen několik měsíců existence, než byl rakouskými cenzory pozastaven.

²¹⁰ „Kaiserlicher Rat Penížek über die ukrainische Frage,“ *Ukrainische Nachrichten*, 25.9. 1915, cit. podle Zahradníček, *Jak vyhrát...*, s. 75.

²¹¹ Herman, Sládek, *Slovanská politika...*, s. 38.

nebránilo, aby se do dějin českého panslavismu zapsal pozoruhodným počinem: v květnu 1914 vypracoval návrh ústavy budoucí slovanské říše. Ruský car v ní měl být nadřazen všem ostatním „carstvím“, taktéž i ústřední říšská дума a ministerstvo zahraničí i obrany. Kramář jako jediný český politik zůstal ruské říši otevřeně věrný i po vypuknutí války. Jeho provokativní článek ‚Světová válka‘, který se objevil v Národních listech dva dny předtím, než Rakousko-Uhersko vyhlásilo válku Rusku, přejímal výrok německého kancléře Bethmanna-Hollwega o nastávajícím střetnutí mezi Germánstvím a Slovanstvím.²¹² Mladočeský vůdce si nepřál vstup mocnářství do války, která pomáhala německému protislovanskému imperialismu.

Pro česko-ukrajinský poměr je příznačné, že světová válka rozjitřila jeho bolavá místa nároky velké politiky, jejíž cíle stály u obou národností v příkrém protikladu. Češi, stále více tíhnoucí k Dohodě, nemohli tak jako rakouští Ukrajinci doufat ve vítězství impéria na Dunaji. Zatímco rusínští odvedenci u síčových střelců si museli uznání rakouských vyšších míst zasloužit svým bojovým nasazením, čeští branci se nedovedli a ani nechtěli smířit s ústrky a šikanou rakouských úřadů, jež doprovázely jejich odchod do války, která jim nic neříkala. V září 1914 odešel jako první český politik do švýcarského exilu Lev Sychrava, zatímco jeho stoupenci a masarykovci zorganizovali v prosinci po odjezdu T.G. Masaryka proslulou Maffii, koordinující zpravodajskou a konspirační činnost v českých zemích ve prospěch Dohody. Již v říjnu v bojích u haličské Jaroslavi přešlo na stranu Rusů šest rot 36. pěšího pluku a 30. zeměbraneckého pluku a vrchní velitel rakousko-uherské armády arcivévoda Bedřich si v přípisu stěžoval císaři na chování českého národa, když žádal nastolení tuhé vojenské diktatury v českých zemích.²¹³ Vojenská justice kvůli narůstajícím rusofilským náladám na veřejnosti po úspěchu ruských vojsk v Haliči (vyjádřených známým úslovím: „Peče hus - přijde Rus“) přikročila k exemplárním popravám občanů obviněných z protistátní činnosti.²¹⁴ Do Čech a na Moravu záhy zamířila uprchlická procesí z ukrajinských oblastí zasažených válkou. V řadě míst vznikly utečenecké tábory, kde si ukrajinští (ovšem i polští a židovští) uprchlíci museli vydělávat na obživu. Jejich neutěšené postavení a také iluze místní české populace ilustrují slova, jak je zachytila prozaička Katrja Hrynevycová v knize *Nepoborní*: „*Proč jste utekly? Rus všecko má, Rus je bratr, teďka budete s Němcem hladem chcípát.*“²¹⁵

²¹² Herman, Sládek, *Slovanská politika...*, s. 40.

²¹³ František Čapka, *Dějiny země Koruny české v datech* (Praha: Libri 1998), s. 548.

²¹⁴ Tamtéž, s. 549.

²¹⁵ Cit. podle Zilynskyj, *Ukrajinci...*, s. 15.

Dalším výrazným prvkem se stala přítomnost ruských zajatců ukrajinské národnosti, již se octli v internaci na našem území (Německé Jablonné, Liberec, Most, Josefov). V těchto místech také mohli prodělat proces svého národního sebeuvědomění prostřednictvím kulturních aktivit; praktickou pomoc jim přitom prokazoval Svaz pro osvobození Ukrajiny. Po vypuknutí březnové proticarské revoluce v Rusku došlo i u dosud zdrženlivých důstojníků k jejich radikalizaci a příklonu k ukrajinskému národnímu hnutí. Tyto nálady ještě zesílily ve vleku událostí na východě: v únoru 1918 se josefovští důstojníci prohlásili občany čerstvě vyhlášeného ukrajinského státu. Uzavření míru mezi Ukrajinou a Ústředními mocnostmi umožnil těmto vojákům návrat do vlasti, kde se začlenili do armády nového státu. Je symbolické, že ve stejné době se na ukrajinském území nacházelo množství českých zajatců z rakouské armády a došlo zde pak ke zformování československých legií.²¹⁶

Válka tvrdě postihla politickou strukturaci haličské ukrajinské společnosti. Bezprostředně po jejím vypuknutí došlo k internaci vůdců haličských „Rusů“ jako nespolehlivého elementu; tuto kampaň záhy vystřídala vlna z opačné strany, když v září 1914 území ovládla ruská vojska a až do jeho opětovného získání Ústředními mocnostmi tu úřadovala ruská správa. Během ní došlo k zadušení všech národnostních výdobytků rakouské konstituční éry. Ukrajinstina se spolu se všemi kulturními projevy ukrajinské identity ocitla mimo zákon a stovky stoupců ukrajinského národního hnutí byly deportovány do ruského vnitrozemí, včetně samotného metropolity Šeptyckého. Rusové zde zahájili nelítostnou odnárodňovací politiku, v jejímž rámci masově pálili ukrajinské knihy a likvidovali ukrajinské (i polské) společenské instituce.²¹⁷ Pozdější dočasné znovudobytí Haliče Rakouskem přineslo zas utrpení tisícům Ukrajinců nařčených ze spolupráce s ruskou správou; nechvalně přitom proslul koncentrační tábor v Thalerhofu poblíž Štýrského Hradce s nelidskými podmínkami a vysokou úmrtností, kam byli zatčeni aktivisté svážení (s jeho existencí svět seznámil ve svém slavném parlamentním projevu český politik Jiří Stříbrný).²¹⁸ Na východě provincie vyrostl doslova les šibenic, které nyní hostily těla skutečných i domnělých ukrajinských rusofilů; v této špinavé válce, které padlo za oběť až na 30 tisíc osob obou hlavních tamních národností, rakouská správa bezděčně pracovala pro věc ukrajinských

²¹⁶ Zilynskyj, *Ukrajinci...*, s. 17-18.

²¹⁷ Arkadij Joukovsky, *Histoire de l'Ukraine* (Paris: Editions du Dauphin 1993), s. 68-69.

²¹⁸ Atmosféra podezíravosti a udavačství zplodila heslo odrážející polsko-ukrajinskou nenávist a ostatně i dobový antisemitismus: „Mezi Ukrajincem a rusofílem je pouze takový rozdíl jako mezi židem a izraelitou.“ Viz Dnistrjanskyj, *Ukrajinci Čechům*, s. 15. Ke Stříbrného řeči viz Libor Vykoupil, *Jiří Stříbrný. Portrét politika* (Brno: Masarykova univerzita, Maticе moravská 2003), s. 46.

národovců, kteří ji ochotně krmili denunciacemi na adresu svých proruských soků.²¹⁹ Jak krátce po válce vzpomínal velký přítel Ukrajinců Jaromír Nečas, rozhořčení proti Ukrajincům se stupňovalo „za světové války, když se ve východní Haliči drancovalo, rekvírovalo se, popravovalo se po tisících pro rusofilství, a přeci ukrajínští poslanci nevystoupili proti vládě.“²²⁰ Příznačně chybí zprávy o podobných reakcích na způsob, jakým s východní Haličí zacházela ruská okupační správa.

Souručenství pobouřených Ukrajinců s Čechy a Jihoslovany stálo v obnovené říšské radě na jaře 1917 v opozici vůči německým stranám a Polskému kolu. Vůči vládě původně loajální Český svaz, zastřešující všechny české poslance na říšské radě vyjma těch v emigraci a centralistů ze sociální demokracie, společně s Ukrajinskou parlamentní reprezentací podpořily návrh mladočeského poslance Bohuslava Franty (tzv. lex Franta), jímž si neněmecké národy vymohly, že se do těsnopisných protokolů říšské rady dávaly v původním znění všechny řeči, ať byly proneseny kterýmkoli jazykem v Rakousku „obvyklým“. Jak často Ukrajinci připomínali, stalo se tak za evidentního nezájmu polské delegace.²²¹ Rakouská vláda, kterou výstupy všech nevládních národů na parlamentní půdě musely přesvědčit, že tanec mezi vejci v mezích ústavního systému starého mocnářství je věcí minulosti, nyní sklízela trpké plody svého liberalizačního obratu, kterým původně doufala uklidnit situaci.²²² Pod tlakem okolností proto pozdržela své rozhodnutí ve věci haličské autonomie, čímž celý spor vrátila do bodu nula.²²³

2. Brestlitevský syndrom

Ruská revoluce v březnu 1917 byla úvodem k novým dějinám Ukrajiny. 17. března byla ustavena v Kyjevě Centrální rada jako zastřešující sněm pro zástupce různých politických, společenských a kulturních institucí, do jejíhož čela byl – tehdy ještě v nepřítomnosti - zvolen Mychajlo Hruševskij. Jejím úkolem bylo zajistit rozvoj ukrajinského společenského života a formulovat svůj poměr k ruskému státu. To se dělo prostřednictvím tzv. Univerzálů, závazných proklamací mající povahu zákona. Již první Univerzál v červnu 1917 prohlašoval ukrajinskou autonomii a zákonodárnou iniciativu kladl do rukou příštího všelidového legislativního orgánu. Nevyhraňoval se ovšem konfliktně vůči všeruskému celku

²¹⁹ Srov. Zahradníček, *Jak vyhrát...*, s. 88.

²²⁰ Jaromír Nečas, *Upřímné slovo...*, s. 4.

²²¹ Dnistrjanskij, *Ukrajinci Čechům*, s. 16.

²²² Zahradníček, *Jak vyhrát...*, s. 88-89.

²²³ Dnistrjanskij, *Ukrajinci Čechům*, s. 16.

a také její druhý Univerzál zdůrazňoval ukrajinskou podřízenost ústředním všeruským orgánům, jako ústavodárnému shromáždění, a zřízení ukrajinských ozbrojených složek vázal na souhlas ruského ministerstva války.²²⁴ Idea ukrajinské samostatnosti nešla v těchto dnech ještě tak daleko.

Bolševický převrat nastolil v rusko-ukrajinských vztazích radikální a posléze výbušnou fázi. Centrální rada reagovala na novou skutečnost 20. listopadu svým známým III. Univerzálem, jímž Ukrajinu začlenila jako Ukrajinskou lidovou republiku do neexistující ruské federace rovnoprávných národů a ustanovila sebe a svůj generální sekretariát jejími dočasnými exekutivními orgány. Nebylo ovšem s kým tuto vznešenou vizi uskutečnit. Leninův „Radnarkom“ vyslal směrem k radě ultimátum a vzápětí vyslal na východní Ukrajinu armádu generála Antonova-Ovsejenka, která do konce roku obsadila Charkov, Poltavu a Černihov a v polovině ledna 1918 zahájila pochod na Kyjev, kde ke konci měsíce vypuklo bolševické povstání.²²⁵ Ukrajinsko-sovětská válka byla v plném proudu.

Tyto otřesy probíhaly za přítomnosti zástupců československého zahraničního odboje a jejich vojsk zformovaných na ruské půdě. V prosinci 1917 se v Kyjevě, kam předtím uprchl Masaryk z bolševiky ovládnutého Petrohradu, konal sjezd národů utlačovaných „německým a rakousko-uherským imperialismem“, aby se usnesl na vytvoření svazu národů od Baltu po Jadran (Češi se zasadili o účast haličských Ukrajinců). *„Dokud rakousko-uherský imperialismus nebude zničen (...) Čechoslováci nebudou mítí nezávislý československý stát a Ukrajinci neuskuteční svého národního ideálu, (...) do té doby nebude ve světě míru!“* znělo provolání sjezdu. Teď měli delegáti sešlosti ovšem jiné starosti. Pro Masaryka, který se již prosadil jako vůdčí autorita československého exilu, vyvstala otázka, jaký postoj k Centrální radě zaujmout. Jeho pobyt v Rusku od jara 1917 znamenal dlouhodobý přínos pro celkové české povědomí o ukrajinské otázce: konfrontoval budoucího československého prezidenta s ukrajinským hnutím v jeho institucionální politické formě, o kterém doposud podobě jako většina české společnosti pouze teoretizoval. Masaryk uznal autonomní ruskou Ukrajinu v duchu III. Univerzálu, tento krok byl ale anulován následujícím posunem v ukrajinské politice, když Centrální rada, pod tlakem bolševických armád i postupujících německých vojsk vyhlásila 25. ledna 1918 úplnou nezávislost Ukrajiny a 9. února s Centrálními mocnostmi uzavřela mír. Masaryka vedlo vyhlášení IV. Univerzálu, kterým rada současně skládala zbraně, k okamžitému odvolání dohody o modu vivendi československého vojska na Ukrajině. Pokládal za přirozené, že *„nehotový útvar ukrajinský cítil potřebu opírat se o ruský*

²²⁴ *Encyclopedia of Ukraine*, Vol. V., s. 531-532.

²²⁵ Hrycak, *Narys istoriji Ukrainy*, s. 121.

celek,“ tak jak to sliboval předchozí Univerzál, a samostatnost Ukrajiny v jeho očích spočívala na bedrech pangermánů, kteří jí „ukládali úkol protiruský“ (namísto aby Ukrajina jako součást Ruska pokračovala ve válce s Ústředními mocnostmi).²²⁶ Ve své Nové Evropě si k tomuto soudu pomáhal odkazem na slova německého historika Philippa Jaffé „*Kdo Rusko chce zničit, musí mu vzít Ukrajinu.*“²²⁷ Nejen Ukrajina, ale i Polsko a ostatní malé národy na Východě potřebovaly podle Masaryka oporu v silném Rusku, jinak měly být pod formou samostatnosti hospodářsky a politicky v područí Německa.²²⁸ Masaryk v díle, jehož konečné úpravy prováděl na podzim 1918 během konference ve Filadelfii, již koncipoval sdružení středoevropských států, které by pod garancí silného demokratického Ruska čelily německým choutkám artikulovaným pověstnou Naumannovou Mitteleuropou.²²⁹

Je paradoxní, že Masaryk jako dlouholetý předák ukrajinofilské politické strany musel v praxi přijmout pohled diktovaný ohledy k velkému Rusku, nyní ke všemu hájenému bolševiky. V předválečné rétorice zaznívající v prostředí zjitřeného národnostního boje v českých zemích se ovšem jednalo o rusofilství abstraktní a romantické; v roce 1918 již akcie Ruska stály příliš vysoko, aby bylo možno uplatňovat hlediska vyváženější a respektující právo na sebeurčení. Podle Masaryka rakouská politika užívala haličských a bukovinských „*Malorusů (Rusínů)*“ „*nejen proti Rusku, ale i proti Polákům a na Ukrajinu pohlíží jen jako na prostředek pro svůj klerikální imperialismus.*“²³⁰ Proto „*Rusko celé, jak bylo, bylo by nejvhodnější: Finsko, snad svobodným, (...) Esti, Lotyšši, Litevci, Ukrajinci atd. nejlépe v Rusku; federální republika.*“²³¹

Masarykova dohoda s bolševiky přitom nebyla v jeho okolí brána jako samozřejmost. V Kyjevě ji vůdce Čechoslováků musel obhajovat slovy: „*Nebojím se vítězství bolševiků. Proč? Protože jsem pozdější postup ukrajinské vlády považoval za škodlivý pro naši a slovanskou věc. Z Ukrajiny stala by se německo-rakouská provincie. Bolševici však tím, že připoutali Ukrajinu opět k Rusku, jsou v tom bližší našemu cíli.*“²³² Jeho slova „*Kdo jde s Rakouskem, ten nemůže být s námi*“ a „*Já sám osobně, pokud bych měl vůbec právo o tom mluvit, nedovedu uznat samostatnou Ukrajinu mimo rámec Ruska za právně-politický útvar.*“

²²⁶ T.G. Masaryk, *Nová Evropa (Stanovisko slovanské)* (Brno: Doplněk 1994), s. 137.

²²⁷ Philipp Jaffé (1819-1870), přední německý medievalista 19. století působící na Humboldtově univerzitě v Berlíně.

²²⁸ Masaryk, *Nová Evropa*, s. 138.

²²⁹ Srov. Zahradníček, *Jak vyhrát...*, s. 159.

²³⁰ Tamtéž. Zahradníček, *Jak vyhrát...*, s. 160.

²³¹ Masaryk Benešovi, New York 7.11. 1918, in Zdeněk Šolle, ed., *Vzájemná neoficiální korespondence T.G. Masaryka s Eduardem Benešem z doby pařížských mírových jednání (říjen 1918-prosinec 1919)*, sv. II. (Praha: Archiv Akademie věd České republiky 1994), s. 134.

²³² Jaroslav Papoušek (ed.), *Masarykovy projevy a řeči za války*, Sv. II, *Dokumenty k Masarykovu pobytu v Rusku* (Praha: Stanislav Minařík 1920), s. 199.

To se mně naprosto přičí“ pronesená v Moskvě v únoru 1918 výmluvně ilustrují, že pochopení Masaryka-myslitele pro ukrajinské snažení ustupovalo na východě záměrům Masaryka-politika.²³³ Nechyběla mu sice jistá empatie [„*Vím, že mnohé z vás Rusko zklamalo. Nedivím se tomu (prohlášení samostatnosti)*“]²³⁴, na ukrajinskou pobídku ke společné protibolševické alianci ovšem reagoval účelovou zkratkou: „*Ne, pánové! Vaši bolševici jsou stranou a vy bojujete proti svým lidem.*“ Jak mu ještě po letech zazlival pražský ukrajinský publicista socialistického ražení Mykyta Šapoval, Masaryk přehlížel fakt, že bolševici útočili z Ruska a měli tudíž daleko k „vlastním lidem“.²³⁵ Masaryk se však zachoval přiměřeně situaci; obával se, že by angažmá v Kyjevě, kde „*tekla ukrajinská krev*“, zaseló rozkol v řadách politicky různorodých československých vojsk. Ukrajincům zazlival, že se chovali „*strašně neloadjálně*“, neboť šířili zvěst o chystaném českém vystoupení na jejich straně proti bolševikům. Masaryk se ovšem netajil podezřením, že zde mohla sehrát roli i rakouská intrika.²³⁶ Zároveň před členy ukrajinské vlády otevřeně přiznal slabiny českého lnutí k Rusku, když přiznal, že české rusofilství bylo nekritické. Vyčetl při té příležitosti české inteligenci, že Rusko vzývala, aniž by jevila snahu je také studovat.²³⁷

Brest-litevský mír z března 1918 uzavřený mezi Leninovým Ruskem a Ústředními mocnostmi, v jehož důsledku se čerstvě vyhlášený ukrajinský stát stával politickým svěřencem Německa a Rakousko-Uherska, stvrdil dočasnou ukrajinskou samostatnost a mezi Centrální radu a reprezentaci Čechoslováků postavil vysokou bariéru. Masaryk, jenž v silném Rusku spatřoval jedinou záruku toho, že malé státy na západním okraji impéria včetně Polska nebudou pod zdáním samostatnosti hospodářsky a politicky v područí Německa, musel nyní překousnout, že se realita vyvíjela opačným směrem. Jen na okraj dodejme, že vzpomínek pamětníků vyplývá, nakolik české vojáky, neznalé situace a odchované v rusofilských iluzích, tehdy ohromilo protiruské cítění Ukrajinců. Jak později vzpomínal někdejší ukrajinský ministr zahraničí Oleksandr Šulhyn, většina z nich se na dění kolem dívala ruskýma očima a výjimkou byl jen „*jasný rozum*“ Masarykův.²³⁸ Masaryk sám ovšem alespoň ve verbální rovině své odmítnutí náhle vyhlášené ukrajinské suverenity zaštitil údajným sborovým

²³³ Olherd Ippolyt Bočkovskij, *T.G.Masaryk. Nacional'na problema ta ukrajins'ke pytannja. Sproba charakterystiky ta interpretaciji* (Poděbrady: Ukrajinská hospodářská akademie 1930), s. 156.

²³⁴ Bryk, *Masaryk a ukrajinská otázka*, s. 356.

²³⁵ Mykyta Šapoval, *Mižnacional'ne stanovyšče ukrajins'koho narodu* (Praha: O.Šapovalova 1934), s. 58. Masarykova slova viz Papoušek, *Masarykovy projevy a řeči...*, s. 201-202.

Mykyta Šapoval (1882-1932), ukrajín. osvětový a sociální pracovník a sociolog, organizátor socialistického hnutí v ČSR.

²³⁶ Papoušek, *Masarykovy projevy a řeči...*, s. 204.

²³⁷ Papoušek, *Masarykovy projevy a řeči...*, s. 202.

²³⁸ Aleksandr (Oleksandr) Šulhyn, „Masaryk a Ukrajina za světové války,“ in *Masarykův sborník...*, s. 359.

míněním české krajanské komunity v Kyjevě, se kterou svůj pohled na věc konzultoval a která ukrajinský postup taktéž odmítala.²³⁹ Po dohodě s bolševiky se čs. armáda počala přesouvat na Sibiř, aby svou dráhu zakončila ve spojenecké Francii. Masaryk sám se koncem března z Kyjeva vydal na cestu do USA, kde chtěl prezidenta Wilsona získat pro požadavek vzniku samostatného československého státu.

Brestlitevský mír se stal nejen jedním z nejvýraznějších milníků první světové války, ale také trvalým neuralgickým bodem mezi českými a ukrajinskými pamětníky. Pro českou dějinnou optiku představoval jednu z nejvypjatějších událostí východní fronty, která výrazně poznamenala vztah čs. armád a exilu v Rusku k ukrajinské politické reprezentaci. Jak ve třicátých letech, v čase rostoucího odcizení mezi oficiální československou politikou a ukrajinským exilem v českých zemích, žaloval Mykyta Šapoval, uznala Centrální rada po vydání III. Univerzálu Československou národní radu jako zástupkyni budoucího československého státu a darovala legionářům zbraně pro boj za jejich svobodu, zatímco Češi v čele s Masarykem zaujali v rusko-ukrajinském konfliktu neutralitu.²⁴⁰ Masaryk po jednáních s radou skutečně mohl konstatovat: „*Ukrajinská vláda převzala závazky ruské vlády vůči nám. Byli jsme opět tedy zabezpečeni. (...) Naopak oni chtěli ještě nadále nám vše poskytovat a také poskytovali.*“²⁴¹ Předseda ukrajinské vlády Volodymyr Vynnyčenko ovšem zprvu o vydržování čs. vojsk nechtěl slyšet a dal si říci až poté, co jej ministr zahraničí Šulhyn přesvědčil, že se legionáři mohou zatím osvědčit jako stráž před cizími závody, aby nepadly za obět' válečnému rabování.²⁴²

Pro české uvažování bylo nestravitelné, že se ukrajinští politici dohodli s mocnostmi, proti kterým bylo namířeno válečné úsilí jejich zahraničních armád. Své nešťastně sehrála i skutečnost, že se tak dělo na účet Ruska, jež mělo před válkou a tím více v době světového střetnutí pro Čechy zcela zásadní symbolickou přitažlivost. Jak opět vzpomínal Jaromír Nečas, Brest-Litevsk „*už nadobro rozvedl Čechy a Ukrajince,*“ kteří tenkrát „*podali ruku Němcům*“ a „*dali se napálit německými ideology a generály*“; česká veřejnost se začala dívat na Ukrajince jako na spojence prušáckého militarismu, „*jemuž se Ukrajinci propůjčili za nástroj proti druhým Slovanům,*“ jako na zrádce Slovanstva, „*ale i všelidských ideálů.*“²⁴³

²³⁹ Papoušek, *Masarykovy projevy a řeči...*, s. 202.

²⁴⁰ Šapoval, *Mižnacional'ne stanovyšče...*, s. 59.

²⁴¹ Papoušek, *Masarykovy projevy a řeči...*, s. 201, 203.

²⁴² Šulhyn, *Masaryk a Ukrajina...*,

²⁴³ Jaromír Nečas, *Upřímné slovo...*, s. 4-5.

Nečas doznává: „*Tentokrát bylo těžko i nám, několika ukrajinofilům, protože jsme viděli, že se Ukrajinci dopouštějí chyby a ve svém boji s Poláky a Rusy zacházejí příliš daleko.*“²⁴⁴

Výtky „neadresně“ určené ukrajinské straně proskakovaly českým tiskem po celou éru první republiky. Nejvýrazněji byly zastoupeny na stránkách Národního Osvobození, deníku Československé obce legionářské a důležité opory politické skupiny Hradu, kde se objevovaly zpravidla v době březnových výročí diskutovaných událostí.²⁴⁵ Týden po podepsání mírové dohody v Brestu již musely jednotky 6. a 7. střeleckého pluku svést tuhý boj s německými vojsky u Bachmače, kde se nacházel důležitý železniční uzel, aby nebyl narušen ústup čs. jednotek a nedošlo k jejich obklíčení Němci. Legiím se podařilo po dvoudenní obraně obhájit tuto klíčovou únikovou cestu z okupované Ukrajiny za cenu 90 padlých a 200 zraněných.²⁴⁶ Bachmač se tak stala jakýmsi živým symbolem československého loučení s Ukrajinou, která vzhledem k okolnostem vítala německé a rakousko-uherské armády jako přeci jen menší zlo v porovnání s bolševickou mocí. Například v březnu 1928 připomínalo NO desáté výročí bitvy těmito slovy: „*A zatím co „Centrální rada“ si obsazovala Ukrajinu Němci a Rakušany(...), dobojovávala se u Bachmače polovina světové války.*“²⁴⁷

Centrální rada si však v reálu na svých partnerech vymohla podmínku ukrajinské neutrality ke státům Dohody; rakouští vyjednavací jí v neposlední řadě vyšli vstříc tajným dodatkem ministra hraběte Czernina, který sliboval spojit východní Halič a severní Bukovinu do jedné rakouské provincie, čímž by se aspoň zčásti uskutečnila austroukrajinská cesta, jak o ni usiloval bukovinský politik Mykola Vasylo: tj. v případě vítězství německo-rakouského bloku připojit Volyň a Podolí s Bukovinou k Haliči jako autonomní jednotku Rakouska-Uherska.²⁴⁸ Mírová smlouva s Ukrajinou rozhořčila polské politiky v Rakousku, když vešlo ve známost, že smlouva připojila chelmskou gubernii Ukrajině (tato gubernie nebyla však před válkou součástí Haliče, ale území ruského Polska). Poláci mluvili o dalším (třetím?, čtvrtém?), dělení Polska a přešli v Rakouském parlamentu do opozice.²⁴⁹

²⁴⁴ Jaromír Nečas, *Upřímné slovo...*, s. 5.

²⁴⁵ Národní osvobození. Český deník vydávaný v l. 1924-38 a 1945-48 Čs. obcí legionářskou (šéfred. L. Sychrava). Vyjadřoval politická stanoviska skupiny Hradu, obhajoval skupinové zájmy bývalých legionářů a částí státních zaměstnanců, zvláště učitelů. Vyšlo poprvé v únoru 1924 pod názvem Československá samostatnost na místě tou dobou již zaniklého Času aj. jako orgán realistů, učitelů a legionářů. Od března 1924 vycházela Československá samostatnost jako Národní osvobození, když soud zakázal po stížnosti vydavatele novin Samostatnost Ant. Hajna vydavatelstvu Čs. samostatnosti užívat dosavadního titulu.

²⁴⁶ Vykoupil, *Slovník českých dějin*, s. 50-51.

²⁴⁷ *Národní osvobození*, 11.3. 1928.

²⁴⁸ Dnistrjanskij, *Ukrajinci Čechům*, s. 17-18. Viz též „Mykola Vasylo“, in *Encyclopedia of Ukraine*, Vol. V., s. 564.

²⁴⁹ Josef Pejřimovský, *Císař ve válce*, <http://sweb.cz/mariaterez/i009.html>.

Osud Ukrajiny pod německo-rakouskou patronací měl ještě dramatické zákruty. Bezohledná rekviziční politika vítězů vyvolala po celém ukrajinském venkově selské bouře přerůstající ve faktickou partyzánskou válku. Okupační mocnosti reagovaly na nekompetenci Centrální rady uspokojit jejich hospodářské potřeby nesmlouvavě. Na konci dubna 1918 se převratem dostal k moci potomek slavného kozáckého rodu hetman Pavlo Skoropadskyj, jehož primární starostí bylo zabezpečení infrastruktury a základních funkcí semisuverénního státu za cenu maximální vstřícnosti k Berlínu a Vídni.

Po zhroucení válečné mašinérie Ústředních mocností na západě se konstelace na východě vrátila na svůj dramatický počátek. Po porážce Ústředních mocností Skoropadskyj sestavil čistě ruský kabinet a prohlásil se pro federaci s Ruskem, aby získal Dohodu. Pro federaci s Ruskem byli převážně velkostatkáři, průmyslníci a města. Byl ovšem svržen skupinou Direktoria kolem Symona Petljury navazující na Centrální radu, čímž socialistické proudy získaly opět vrch nad zemským konzervatismem hetmanových monarchistů. Listopadem 1918 se začalo zdlouhavé drama, v němž se Ukrajina stala válčištěm celé skrumáže armád s protichůdnými cíli. Po porážce ukrajinského boje za sebeurčení zaujala ukrajinská emigrace všech směrů pozice v celé řadě evropských zemí včetně Československa. Její postavení záviselo na jejím politickém zaměření a zahraničněpolitických ambicích hostitelských států. Všeobecně se ale nacházela v postavení objektu panujícího politického kurzu s jeho peripetiemi a zákulisními boji soupeřících aktérů. Hmatatelná byla tato zkušenost ve výmarském Německu, jehož nacionální segmenty neopustily své sny na přetvoření evropského východu ve prospěch německé evropské dominance.

Českým soudcům v ukrajinské věci poskytl překotný sled událostí na Ukrajině roku 1918 příležitost zaujmout vyvážené stanovisko. Nebyl to nikterak jednoduchý úkol, vzhledem k panujícím emocím, které provázely rozpad nenáviděného habsburského impéria, porážku zpupného pangermanismu a strach z bolševické nákazy, která je vystřídala. A dobová publicistika převzala předválečné rozpory rozhojňené o podněty vzešlé z nových událostí a jejich činitelů. Veřejná rozprava nad žhavými ukrajinskými událostmi v prvních letech skýtala značně různorodou názorovou škálu. Tisk stránek Hradu se stavěl chápavě k ukrajinskému boji za svobodu, ve kterém viděl nápravu nedávných „hříchů“ ukrajinských elit, zatímco rusofilové heroismus válčících Ukrajinců přehlíželi a upozorňovali na nedávný svazek Centrální rady s Německem a Rakouskem. Ukrajinci se v očích svých kritiků dělili o brestlitevskou vinu s čerstvými vládci Ruska, bolševiky. Oba tito navzájem se potírající aktéři si v zájmu svých odlišných cílů zadali s Ústředními mocnostmi.

Agrární politik a spisovatel Josef Dürich v létě 1916 odešel do Ruska, kde se měl snažit získat československé vojsko pro západní frontu. Pokusil se zde vytvořit další, carofilsky orientované centrum zahraničního odboje. Jeho cílem bylo zřízení českého království a „sjednocené Slávie“ v čele s Ruskem. Štefánik poté zbavil Düricha členství v České národní radě v Paříži, jejímž byl Dürich od r. 1916 místopředsedou. V roce 1917 byl odstaven nadobro; do vlasti se vrátil až roku 1919. V knize vzpomínek *V českých službách. Vypsání mého pobytu za hranicemi 1915–1918*, kde Masarykův zhrzený soupeř obhajoval svůj postup za války, věnoval i několik řádek Ukrajincům. Jejich vyznění je vzhledem k Dürichově orientaci nasnadě: „*Mír brest-litevský přece jasně prokázal, v čí prospěch obojí hnutí, bolševické i ukrajinské, pracuje a proč právě Němci jsou největšími fedrovateli těchto snah. A ještě názorněji to ukázal první hetman Ukrajiny, z milosti Němců Skoropadský, jenž odjel do Berlína, aby se tam poklonil jako pravý vazal svému lennímu pánu Vilému II., jenž nedlouho předtím zřídil i samostatnou vládu polskou ve Varšavě.*“²⁵⁰ Dürich si tak jako mnoho rusofilů musel uvědomovat, že taktéž Poláci hráli za války dvojí hru příznačnou pro rozdělený národ a značná jejich část podporovala snahy Německa. Upozorňoval na to již Stanyslav Dnistrjanskij ve své citované brožuře, která jako součást publikační řady kyjevského vydavatelství Čas usilovala o osvětovou kampaň mezi Čechy v ukrajinských otázkách, a výslovně se přimlouval Jaromír Nečas (je třeba Ukrajincům odpustit, „*vždyť jsme odpustili předem Polákům, ač šli k austropolskému řešení*“).²⁵¹ Svěbytnost Poláků jako národa si ovšem nikdo netroufal zpochybňovat, zatímco její popírání u Ukrajinců tvořilo osu rusofilské propagandy: „*A Ukrajínismus? kdo z poslanců na říšské radě vídeňské, zejména starších, nevzpomíná kalných pramenů „rusínské“ politiky? Nebyli to tito politikové, kteří vždy hlasovali proti nám? A kdo a co byl Hruševský? To nebyl žádný boj za „osvobození národa“ – to byl boj za oslabení Ruska.*“²⁵² Dürich byl neúprosný: „*Proč Němci sami nepředcházejí tu svým vlastním příkladem? Má přece němčina takovou bohatost dialektů jako ne tak hned jiný jazyk a mnohé z nich honosí se literaturou větší než maloruština, (...) a přece si přepychu rozkolu literárního nedopřává žádné z nich, vědíť Němci dobře proč. Takový luxus je dobrý jen pro Rusy a tím samým pro celé Slovanstvo. A tato německá práce nese již ovoce.*“

Vladimír Sís, český novinář, účastník válečné Maffie, Kramářův oficiální životopisec a šéf slovanské redakce Národních listů, psal v roce 1937, již v reakci na československo-

²⁵⁰ Josef Dürich, *V českých službách. Vypsání mého pobytu za hranicemi 1915–1918* (Klášteř nad Jizerou 1921), s. 85.

²⁵¹ Jaromír Nečas *Ukrajinská otázka* (Brno: vlastním nákladem 1918), s. 28.

²⁵² Tamtéž, s. 84.

sovětské diplomatické sblížení, o brestlitevském míru jako největší zradě bolševiků na ruském národě.²⁵³ Němci pak výhodně využívali ukrajinského separatismu, který byl jejich dílem a „*do dnes slouží německým protiruským plánům k trhání a oslabování Ruska.*“ Sís odhaloval „skandální“ zákulisí: už z Brestu Litevského upozorňoval prý německý delegát Bernhard von Bülow Berlínský zahraniční úřad, že obsazení Ukrajiny musí být konečným a hlavním cílem německé armády. „*Wilhelmstrasse se skutečně také neustávala připomínati (ukrajinskému) velvyslanci von Mummovi, že musí ustavičně zdůrazňovati Centrální radě, že to byli Němci, kteří upevnili její pozice a že za to musí Německo odměňovati nejširšími možnostmi vývozu všeho, co Německo potřebuje.*“ Tak se Ukrajina stala r. 1918 německou kolonií a sám von Mumm se prý lekal brutálnosti a varoval do Berlína, aby si Němci nenadělali nepřátele.²⁵⁴

Pokud jde o etiku z německé strany, Sís nenadsazoval; jeho vývody ovšem sugestivně vytvářely můstek mezi pragmatismem Berlína a „zradou“ ukrajinské reprezentace. Zneužití ukrajinské karty Ústředními mocnostmi rusofilským publicistům pomáhalo očernit i ukrajinskou politiku jako celek. Usnadňovalo jim taktéž diskreditaci celé myšlenky ukrajinské samostatnosti. Když v roce 1930 pro Národní listy recenzoval memoáry Romana Dmowského, napsal autor (patrně opět Vl. Sís): „*Vytvoření nezávislé Ukrajiny bylo by opravdu korunou mnohaletých snah Německa, které se datují již ze vzdálených let předválečných. (...) Vtipně a správně nazývá Dmowski tento potupný mír (Brest-Litevsk) uzavřený bolševiky s německou vládou, politickým kšaftem německé říše (zvýrazněno).*“²⁵⁵

Zajímavější tendenci projevovali liberální a socialističtí publicisté blízcí prezidentu Masarykovi. K Ukrajině a jejímu lidu přistupovali jako k oběti nezodpovědné kliky jejich vůdců – buďto „komediantů“ nebo učiněných zrádců. „*Sud'me Ukrajince dle Ševčenka než podle několika lidí, kteří v nejosudnějších dobách opustili vlastní lid, aby dělali rakušáckou a germanofilskou politiku,*“ nabádal Jaromír Nečas v brožuře *Ukrajinská otázka*.²⁵⁶ „*Vzpomeňte odporu ukrajinských sedláků, když šli Němci a Rakušané na ‚procházku do Ukrajiny‘,*“ připomínal čelný ukrajinofil prvních poválečných let. Vadilo mu také, že neinformované

²⁵³ Vladimír Sís (1889-1958), český novinář, bratr šéfredaktora a posléze ředitele Nár. listů *Frant. Sise*. V l. 1909-1941 (s přestávkami) redaktor NL, v l. 1945-1948 Lidové demokracie. V l. 1912-1918 působil jako zpravodaj NL v Bulharsku, kde za 1. svět. války zprostředkoval spojení mezi domácím a zahraničním odbojem. Za 2. svět. války účastník domácího protifašistického odboje. Propagátor česko-(respektive československo-) bulharských styků. Překladatel z bulharštiny. Zemřel na následky věznění v komunistickém žaláři.

²⁵⁴ Vladimír Sís, „Bouřící Don,“ *Národní listy*, 4.2. 1937.

²⁵⁵ „O ukrajinské otázce,“ *Národní listy*, 2.10. 1930.

²⁵⁶ Nečas *Ukrajinská otázka*, s. 6.

české listy přičítaly vládu Skoropadského - „nepřítele všeho demokratického ukrajinství“ - na vrub Hruševskému a Ukrajincům.²⁵⁷

Nechyběla ani otevřená heroizace prostých Ukrajinců. „A v této době vystupuje na dějiště nový element, ten, o němž se diplomaté a vojenští velitelé ne bavili, když dělali úmluvu o vojenské pomoci. Vystupuje lid. (...) Lid země, která se zdála netečným, neuvědomělým venkovem, s nímž nebude těžké zatočit, přeměnil okupaci v občanskou vojnu, v osvobozovací vojnu proti cizí invazi,“ psal dlouho po kritických událostech, nepokrytě již pod silným dojmem z probíhající španělské občanské války, novinář a legionář Václav Cháb.²⁵⁸ Lidové noviny, Ukrajině jasně nakloněné, počátkem roku 1919 škodolibě popisovaly svízele stahujících se německých armád, které na svém ústupu musely čelit výpadům ukrajinských i ruských oddílů. Pochvalně se podtrhovalo odmítnutí ukrajinské vlády poskytnout k přesunu Němcům vlaky. „Tak jako Napoleonova výprava, tak i německá výprava dnes končí v Ukrajině.“²⁵⁹ Za několik let se ovšem v ovzduší českého boje se sílícím ukrajinským hnutím pisatel v oficiálních Podkarpatských Hlasech, deníku hájícím práva Čechoslováků na Podkarpatské Rusi, nezdržel zobecňujícího soudu: „Zapomněli jsme i roli, kterou Ukrajina hrála v Brestu Litevském, kdy vpadla Dohodě a tím i nám prostě do zad. Bylo to snad jen několik lidí, kterých se dnes naši Ukrajinci odříkají (ne proto, že se to nepovedlo)? Připomínati znovu, co náš stát pro Ukrajince již učinil, není snad třeba. Jistě si to uvědomili sami.“²⁶⁰

Veterán bitvy u Bachmače Cháb po dvaceti letech nostalgicky vzpomínal: „Nejméně se po každé (vzpomínky legionářů) dovíme o tom, co se dělo na milované Ukrajině, když jsme ji měli za sebou. Víme jen tolik, že se po mnohých převratech, které Ukrajina ještě po nás zažila, na konec dočkala klidu. Zůstala jí spáleniště a hroby, oči opuchlé pláčem a hospodářství tak chudá, že se i v této bohaté zemi jedla kůr ze stromů.“²⁶¹ Cháb psal své příspěvky do Národního Osvobození v druhé polovině 30. let, kdy se politická nálada v českých zemích obracela ve prospěch Sovětského svazu. Sověti uměli brestlitevské vzpomínky v době celoevropského napětí po Hitlerově nástupu v Německu využít jako memento německých choutek na východoevropská teritoria, jejichž náznaky začaly v projevech nového kancléře opět prosakovat. Cháb citoval archivní materiály zveřejněné v Moskvě pod názvem *Krach německé okupace na Ukrajině* a obsahující korespondenci mezi

²⁵⁷ Jaromír Nečas, *Východoevropská tragedie a Ukrajina: Její vývoj a životné síly* (Praha 1919).

²⁵⁸ Václav Cháb, „Bachmač a intervence na Ukrajině,“ *Lidové noviny*, 10.3. 1937.

²⁵⁹ „Konec německé výpravy v Ukrajině,“ *Lidové noviny*, 6.1. 1919.

²⁶⁰ „Ukrajinci u nás,“ *Podkarpatské Hlasy*, 30.4. 1925.

²⁶¹ Václav Cháb, „Ukrajina po bachmači,“ *Národní osvobození* (příloha Legionářský týden), 21.2. 1937.

německými a rakouskými vyššími místy. Jak mu z ní vysvítalo, ukrajinská vláda se neodvážila oznámit svému lidu, že Němci na Ukrajinu přišli na její žádost. Se sympatiemi pro vzdor venkova autor popisoval nezdar obilních rekvizic v kontrastu s německou válečnou chamtivostí. „*Vláda ukrajinská, která přivedla Němce do země, aby ji ‚osvobodila‘ od bolševiků, nebyla příliš horlivá, tušíc patrně, že horlivost v tom směru znamená stavět se proti vlastnímu národu a nakonec to prohrát. (...) Žila tedy i v hlavách těchto ukrajinských separatistů nepříliš originální obdoba bolševické naděje, že všechno, co se pokazilo v Rusku, spraví revoluce německá. (...) Tak se stal z jejich (německé) milosti pánem Ukrajiny hetman Skoropadskyj. (...) I rakouské dokumenty hovoří o profesoru Hruševském a jiných politických lidech tehdejší Ukrajiny jako o německých loutkách, jejich vláda byla ve světle těchto dokumentů jen komedie a vláda jejich nástupce Skoropadského, to už byla vyložená vlastizrada. Právem sedí tenhle pán ještě dnes v Berlíně na německém chlebě a snad čeká na novou okupaci své země a na nového německého generála, který by ho posadil na hetmanský úřad v Kyjevě. Doufajme, že se načeká. A nakonec že se nedočká.*“²⁶²

Vyjmenované názory trpěly nedostatkem kritického odstupu ke složitostem tehdejší ukrajinské politiky. Problém, do jaké míry bylo obyvatelstvo Ukrajiny zralé pro samostatnost a nakolik jeho reprezentace jednala ve shodě s jeho potřebami, či naopak samozvaně a avanturisticky, je jednou z velkých položek ukrajinské historiografie. České kritice jako by nechtěně přisvědčovala slova účastníka ukrajinské revoluce, historika a poválečného předáka socialistické revoluční strany Isaaka Mazepy o ukrajinských masách coby „šedé etnografické mase neuvědomělých a dezorganizovaných dělníků a rolníků“.²⁶³ Skupina historiků z exilového konzervativního tábora stranického hetmanu Skoropadskému (Vjačeslav Lypynskyj, Dmytro Dorošenko, Vasyl Kučabskyj) sváděla vinu za nezdar revoluce na Centrální radu a její socialistické experimentování a politické diletantství. V řadách emigrace se až do pádu sovětského systému spor vedl o to, kdo byl na vině: národ, nebo jeho elity?

Česká publicistika se dopouštěla řady zkratk. Předně Ukrajina netvořila v množině probuzených národností ruského impéria žádnou výjimku; oporou mas se nemohly zaštitit ani vlády Pobaltských zemí či Běloruska.²⁶⁴ Samostatnost nastolená IV. Univerzálem byla bezpochyby rychlená a svémocná, neboť ji podmiňoval vývoj na frontách, kdy o Ukrajinu

²⁶² Tamtéž. Rok nato, 3.3. 1938 opět v příloze NO Legionářský týden, Cháb v článku „Před dvaceti lety a dnes“ Skoropadskému „křivdí“: „*Čs. armáda na Rusi byla před 20 lety v situaci velmi nepříznivé, brest-litevský mír likvidoval ruskou frontu a nesmírně ulehčil Centrálním mocnostem. Vojenské síly z východní fronty byly rychle přesouvány na západ. Na Ukrajinu na pozvání proradného generála Skoropadského (...) postupovala něm-rakouská okupační armáda.*“ Armády ovšem „nepozval“ Skoropadskyj, nýbrž již jeho socialističtí předchůdci.

²⁶³ I. Mazepa, *Ukrajina v ohni j buri revoluciji 1917-1921* (1950), cit. podle Jaroslav Hrycak, *Strasti za nacionalizmom. Istoryčni eseji* (Kyjiv: Krytyka 2004), s. 66.

²⁶⁴ Hrycak, *Strasti za nacionalizmom*, s. 69.

usilovaly dvě nepřátelské mocnosti: bolševické Rusko a Ústřední mocnosti. Nevyjadřovala také dominantní tendenci ukrajinského politického hnutí, které stavělo ve většině na federalistických představách. Ukrajinský federalismus nebyl ovšem přímou negací samostijnictví, tedy tužby po státní svrchovanosti, nýbrž jeho strategickou variantou v nejistých podmínkách revolučního ruského prostoru. Idea přetrvat ve svazku s demokratickým Ruskem nezanikla ani vyhlášením samostatnosti, které bylo chápáno jako možný prostředek k tomuto cíli do budoucna, pokud by nastaly vhodné podmínky.²⁶⁵

České většinové prizma tedy s přihlédnutím k režii Ústředních mocností v pozadí stavělo do jedné řady tak protikladné činitele jako Centrální radu a režim Pavla Skoropadského. Nástin historiografických tendencí vztahujících se k revoluci let 1917-1921 by byl příliš obsažný. V tomto případě je důležité klást důraz nikoli na pozitivistické líčení událostí tak, jak se odehrály, nebo jejich zpracování ukrajinskou historickou obcí, ale na setrvalý sklon českého uvažování přisuzovat ukrajinské historii těchto let schematicky černobílý, přesněji řečeno „germánsko-slovanský“ rozměr.

3. Nástup moderních česko-ukrajinských vztahů ve středoevropském kontextu

„Modernita“ v titulku následující části vyjadřuje okolnosti, za nichž docházelo k myšlenkovému sblížení (a později k odcizení) mezi českými a ukrajinskými politickými představami a jejich protagonisty. Dělo se tak totiž za vzniku nové evropské reality vzešlé z rozvalin mnohonárodní říše habsburské a někdejšího carského Ruska, kdy ukrajinské národní požadavky došly své politické formy, podpořené navíc ozbrojeným bojem. Přestože osvobozené akce v obou částech Ukrajiny – ve východní Haliči i v dněperské Ukrajině – nakonec selhala, staly se jejími nositeli masy ukrajinské emigrace, jejichž působení v meziválečné ČSR nadále nezanedbatelnou měrou zasahovalo do společenského života masarykovské republiky. Tyto vztahy byly ve většině svých aspektů již plnohodnotně *politické*, přestože ukrajinské akce stály po celou dobu nízko, a vzdor tomu, že mínění velké části české publicistiky ovlivňovaly i nadále reminiscence z předválečných let.

První československá republika se od počátku svých dní musela již na oficiální úrovni vymezit vůči procesům ve východní části středoevropském regionu. Naléhavě při tom působil československo-polský hraniční spor, který určoval postoje Prahy k palčivé situaci ukrajinských území a do něhož spadaly starosti se zabezpečením čerstvě přidružené

²⁶⁵ Hrycak, *Narys istoriji Ukrajiny*, s. 124.

Podkarpatské Rusi, která v rozháraném regionu plnila pro československý stát důležitý účel.²⁶⁶

Polsko vedlo urputný boj se „svými“ Ukrajinci poté, co byla v říjnu 1918, již několik dní před vznikem Československa, ve Lvově vyhlášena ukrajinská samostatnost a v listopadu pak Západoukrajinská lidová republika, nárokuje všechna ukrajinská území na půdorysu zaniklého Rakouska-Uherska. Postoje Prahy se odvíjely po linii ministr zahraničí Beneš (toho času v zahraničí) - prezident Masaryk a určoval je strategický i hospodářský zájem na společné hranici s Ruskem. Beneš se v polsko-ukrajinské věci zasazoval o nezáúčastněnost („*nebýt pro Halič polskou, nanejvýš zachovat neutralitu*“), oproti stanovisku vlády, jež se koncem listopadu 1918 usnesla, že by se mělo „*pro zkracení Poláků jednat o východní Haliči.*“²⁶⁷ Benešův názor byl ale rozhodující, a tak nadále panovala „studená“ válka, jejíž osou byly vzájemné urážky a dezinformace. „*Poláci posilují lživé informace – žaloby! Na př. že jsme poslali agitátory do Haliče získat t. zv. Karpathorusy. De facto oni sami (podkarpatsí Rusíni) se nám nabídli, jak jsem konstatoval v Poselství (Revolučnímu Národnímu shromáždění 22.12. 1918, D.S.),*“ psal Masaryk Benešovi počátkem ledna 1919.²⁶⁸ Za dva týdny pokračoval: „*Provedeme zároveň okupaci rusínského (podkarpatského) území, jestli podmínky příznivé v zemi. Maďaři pracují (na Podkarpatsku) proti plánu, podporováním a) autonomie, b) ukrajinských plánů. Nebezpečí, že by Poláci vtrhli, povalí-li Ukrajinu.*“²⁶⁹ V souvislostech konfliktu mezi Prahou a Varšavou si prezident nemohl odpustit jízlivou vzpomínku na své jednání s R. Dmowským ve Spojených státech: „*Přijal jsem zásadu národnostní, kterou pro Těšínsko požadoval, ale upozornil ho, jestli to může tak bezevšeho prohlásit, když proti Němcům a Ukrajincům drží právo historické. Viděl jsem, že na tu kontradikci nepamatoval. (...) O Slovensku dělal jen narážky, na které jsem někdy nereagoval leda stručným, že na Slovensku nemají co dělat.*“²⁷⁰

Od konce roku 1918 měla vláda ZUNR v Praze své neoficiální zastoupení vedené profesorem Stepanem Smal-Stockým, později Jevhenem Levyckým. Praha západoukrajinskou vládu formálně neuznala, neakceptovala však polský nárok na východní Halič a deklarovala její právo přidat se ke zbytku ruské Ukrajiny.²⁷¹ Mezi oběma vládami došlo dokonce k podpisu

²⁶⁶ Masaryk Benešovi, Praha 12.3. 1919, in Šolle, *Vzájemná neoficiální korespondence...*, s. 193.

²⁶⁷ Zahradníček, *Jak vyhrát...*, s. 178.

²⁶⁸ Masaryk Benešovi, Praha 5.1. 1919, in Šolle, *Vzájemná neoficiální korespondence...*, s. 149.

²⁶⁹ Masaryk Benešovi, Praha 21.1. 1919, Tamtéž, s. 155.

²⁷⁰ Masaryk Benešovi, Praha 1.2. 1919, Tamtéž, s. 172.

²⁷¹ Oleksandr Dergachov (ed.), *Ukrainian Statehood in the twentieth Century* (Kyiv: Political Thought 1996), s. 175. K uvítání prezidenta Masaryka, který se před vánoci 1918 vracel do vlasti, vyslal výkonný výbor reprezentující prozatímní vládu ZULR tři zástupce; k Masarykovi se ale nedostali a přípuštění byli jen k ministerskému předsedovi Kramářovi. Viz „Věci ukrajinské,“ *Lidové noviny*, 22.1. 1919.

obchodní smlouvy, z níž vyplýval příslib exportu českých zbraní pro Ukrajince výměnou za naftu z drohobyčsko-boryslavské pánve (své tu sehrálo české odmítání polského nároku na východní Halič) a pozoruhodný je i fakt, že u vojsk ZUNR sloužilo s vědomím vlády a k pochopitelné nevoli polských míst množství čs. důstojníků.²⁷² Sloučení obou Ukrajinců se záhy, byť v rovině spíše symbolické, stalo skutkem. V lednu 1919, téměř na den přesně rok poté, co se Ukrajina prohlásila samostatnou, bylo v Kyjevě slavnostně deklarováno spojení obou ukrajinských územních celků - Západoukrajinské lidové republiky a nadněperské Ukrajiny vedené Direktoriem Volodymyra Vynnyčenko – do jednotné Ukrajinské lidové republiky. V jejích hranicích se tedy měla nacházet i „uherská Ukrajina“, to však české ukrajinofilové nechávalo klidnými. „*Ode dneška existuje jednotná, neodvislá a samostatná republika ukrajinská,*“ psaly slavnostně Lidové noviny.²⁷³ Politické vedení UNR si uvědomovalo prekérnost situace (deset dní poté musela vláda ukrajinskou stolicí vyklidit, neboť ta padla do rukou bolševiků) a ve snaze získat pro ukrajinské cíle vlády vítězné Dohody formovala urychleně diplomatický sbor, který by začal působit v příslušných zemích a osvětově působit na tamní veřejnost.²⁷⁴ Fakticky ale ZUNR (nyní „Západní oblast Ukrajinské lidové republiky“) a UNR zůstaly dvěma odlišnými entitami a zachovaly si i separátní politické orgány (což se v Praze ostatně projevilo opětovným oddělením zastupitelství západní Ukrajiny v důsledku mezinárodně politické konstelace).²⁷⁵

Prospěšnost spolupráce s nezávislou Ukrajinou probíral i tisk. S uspokojením byl kvitován rozhovor státního tajemníka Západoukrajinské republiky pro zahraničí Vasyla Panejka a zmocněnce direktoria Sydorenka s vídeňskými žurnalisty. Podle dotazovaných by český průmysl našel v Ukrajině velké odbytiště; upozorňovali na to, že ve všech ukrajinských městech žili čeští odborníci a národně jednotná Ukrajina poskytovala mnohem lepší podmínky než smíšené a zničené Rusko. Cenilo se také, že ani vzájemné vztahy nebyly zatíženy teritoriálními nároky.²⁷⁶ Stepan Smal-Stockyj, autor propagačního spisku *Vyhliďky pravé vzájemnosti Československa a Ukrajiny*, pohotově zachytil povzdech politicky činného básníka a Masarykova spojence z vídeňských let Josefa Svatopluka Machara na stránkách Národních listů: „*Není radostný pohled na mapu naší mladé republiky. Na severu Němci a Poláci, na západě – Němci, na jihu Němci (míněno Rakušané) a Maďaři: každý z těchto*

²⁷² *Encyclopedia of Ukraine*, Vol. I., s. 638. Dergachov, *Ukrainian Statehood...*, s. 176.

²⁷³ *Lidové noviny*, 30.1. 1919.

²⁷⁴ Hrycak, *Narys istoriji Ukrajiny*, s. 145.

²⁷⁵ Oleksandr Bojko, Vladimír Goněc, *Nejnovější dějiny Ukrajiny* (Brno: Jota 1997), s. 50. Zilynskyj, *Ukrajinci...*, s. 20.

²⁷⁶ „Ukrajina a československá republika,“ *Lidové noviny*, 4.1. 1919.

*národů bude hledat v mezích našeho státu nějaké své Alsasko a Lotrinsko, každý bude čekat na příležitost, kdy možno vyrovnat s námi nějaké své ,účty‘.*²⁷⁷ Proto se podle Smal-Stockého nabízela jako bezpečná garance jen východní hranice čs. státu, která by k budoucí Ukrajině přiléhala Podkarpatskem. Profesor ovšem litoval, že Češi ještě příliš nehovořili o hospodářských možnostech plynoucích z vývozu na Ukrajinu. Připomněl, že Halič, a zvláště její východní polovina, byla za Rakouska nejjistějším odbytištěm českého průmyslu, což se ještě znásobí, až bude součástí bohaté a úrodné jednotné Ukrajiny, která samojediná bohatě vyhoví československým exportním nárokům a umožní Československu stát se „Belgií východní Evropy“.²⁷⁸ Radost mu udělalo ohlášení valné hromady Hospodářské jednoty pro Slovanský východ v místnosti Obchodní komory v Praze 1, kterou pokládal za první vlašťovku žádoucího vývoje.

Smal-Stockyj s uspokojením konstatoval změnu českých postojů k Ukrajincům poté, co tito povstali vlastními silami v bojích se Skoropadským a Němci za vedení svých „*národních bohatýrů*“ Vynnyčenko a Petljury. Dokonce i Národní listy našly slova pochopení, když už ne k „*Ukrajincům*“, tedy alespoň k „*Rusínům*“.²⁷⁹ Za průlom v české publicistice označil článek poslance a profesora Cyrila Horáčka v agrárním Venkovu z ledna 1919. Horáček si ovšem neodpustil poznámku o národu, který byl vždy nástrojem proti Rusku i proti Polákům: „*Věru, málo sympatického jest v této ukrajinské minulosti. Ale budiž!*“ – nemáme jistě právo odpírat Ukrajincům jejich sebeuvědomění („*Kolik neporozumění tu, dovolujeme si poznamenati,*“ poznamenal Horáčkův chvalořečník na okraj).²⁸⁰ Nebyla to podle Smal-Stockého vina Ukrajinců, že na ně Češi hleděli zaujatě. Počátky českého nekritického rusofilství se nikoli pouze podle něj táhly až k roku 1867, který přinesl rakousko-uherským vyrovnáním trpké zklamání českým státoprávními tužbám. Tehdy opustili Češi etiku Riegra a Palackého a počali opakovat „*výmysly Poláků a ruských zpátečníků*“ o ukrajinství jako německo-rakouské intrice.²⁸¹ „*Teprve když se česká politika s Rakouskem dožila úplného zklamání a počala spoléhati výhradně na Rusko, ocitli jsme se se svou slovanskou politikou na frontě protiukrajinské,*“ psal obdobně Alois Krejčí, jeden z

²⁷⁷ J.S. Machar, *Národní listy*, 23.3. 1919, cit. podle Smal-Stockyj, *Výhledy...*, s. 20.

²⁷⁸ Smal-Stockyj, *Výhledy...*, s. 21, 28. Ukrajina disponovala z 53% procent své rozlohy ornou půdou a umísťovala se tak v Evropě hned za Francií. Není ovšem jasné, zda do tohoto údaje autor zahrnoval všechna etnicky ukrajinská území včetně Podkarpatska, či zda hovořil jen o nadněperské Ukrajině s východní Haličí. Viz Tamtéž, s. 22.

²⁷⁹ Tamtéž, s. 17. I to vnímal autor jako značný posun. S vděčností zaznamenal, že NL se za Ukrajince postavily ve své minulosti jen jednou – během ruských štvanic po zavraždění Pjotra Stolypina v Kyjevě r. 1911.

²⁸⁰ Viz Cyril Horáček, „*My a naši sousedé,*“ *Venkov*, 26.1. 1919. Ukrajincům byl ale věnován jen jeden odstavec širšího pojednání.

²⁸¹ Smal-Stockyj, *Výhledy...*, s. 11-12.

přivrženců ukrajinské věci činný v Tribuně.²⁸² Autor uvedeného pojednání, které je datováno 31. březnem 1919, popustil uzdu svým snům. Ukrajinské „duši“ i jazyku přisoudil blízkost k Jihoslovanům (tato myšlenka se objevovala v ukrajinských nacionalistických představách pravidelně, D.S.), ke kterým Češi tíhli nejvíce. Bylo tedy možno doufat v příští česko-juhoslávsko-ukrajinskou státní unii, k níž by mohli patřit i Bulhaři. Češi jako původci ideálů všeslovanského sblížení, kteří se posléze zkazili panrusismem, by tak dostali příležitost napravit svou vinu.²⁸³

20. ledna, po hodinové audienci ukrajinského pověřence Lypynského u prezidenta Masaryka, bylo ujednáno navázání vzájemných diplomatických styků a 23. ledna mohlo do Prahy zamířit diplomatické poselstvo vedené básníkem a překladatelem Maksymem Slavinským.²⁸⁴ Jeho pobočníkem byl profesor Smal-Stocký a zástupcem a radou mise pak kyjevský Čech Věnceslav Švihovský, bývalý redaktor Času a vydavatel kyjevských novin Čechoslovák.²⁸⁵ Masarykovo pochopení (neméně i vyostření československo-polských vztahů) a jeho blízké styky s některými výraznými osobnostmi ukrajinské politiky, najmě se jmenovaným O. Bočkovským, umožnilo působení diplomatické mise Ukrajinské lidové republiky v Praze.²⁸⁶ Byla tak korunována kapitola česko-ukrajinského sblížení, která má při svém krátkém trvání v českých dějinách bezprecedentní místo. České nálady vůči ukrajinství by jistě byly odměřenější, kdyby je nesytily česko-polské různice, které propůjčovaly bojujícím Ukrajincům spikleneckou úlohu bratří ve zbrani proti arogantním Polákům. Na stůl se tak vracely hříchy minulosti a z nich pramenící stereotypy. Prohradní tisk vyčítavě připomínal, že Poláci v Rakousku platili za nejobratnější národ, „*Halič jim byla vydána úplně*,“ teď se pro změnu stále vysmívali údajným bolševickým rejďům v ČSR. Přitom se prý polská politika nesnášela ani s jedním sousedem a neměla ani kontrolu nad vnitřními věcmi. Jen demokratický polský stát, zbavený „*šlechtických pletichářů a ubožáckého chytráctví polského kola, najde své místo po našem boku*.“²⁸⁷

Polské úskoky tepal také jiný masarykovský deník – Tribuna, založený asimilovanými židovskými novináři a spisovateli již koncem roku 1918 jako „česká verze Prager

²⁸² Alois Krejčí, „Úkol naší slovanské politiky,“ *Tribuna*, 20.2. 1921.

²⁸³ Smal-Stockýj, *Vyhličky...*, s. 33. Po slavnostním prohlášení ukrajinské jednoty v lednu 1919 referovaly Lidové noviny v článku ‚My a Ukrajina‘ o usnesení, že Ukrajina se spojí výhradně s ČSR a Jugoslávií, spolek s Ruskem byl prozatím vyloučen.

²⁸⁴ „Ukrajinské styky s námi,“ *Lidové noviny*, 25.1. 1919. Maksym Slavinskýj se stal např. autorem „Mahdonovy Marijky,“ překladu slavné básně Petra Bezruče.

²⁸⁵ „Ukrajinské poselstvo do Prahy,“ *Lidové noviny*, 28.1. 1919.

²⁸⁶ M. Slavinskýj byl mimořádným vyslancem na Donu a v Kubáni, kde zprostředkoval dohodu s donskými kozáky; později se stal ministrem veřejných prací. Do ukrajinských časopisů napsal řadu článků na české téma.

²⁸⁷ Arnošt Heinrich, „Polská politika,“ *Lidové noviny*, 26.1. 1919.

Tagblattu“.²⁸⁸ Tribuna se chtěla na důkaz díky novému prezidentovi, jenž se vždy zastával Židů proti antisemitům, stát loajálním listem nové republiky, přitom si ale vymíňovala zůstat politicky nezávislou. Autorem tohoto úvodního prohlášení byl tehdy sotva čtyřiaadvacetiletý Ferdinand Peroutka, jmenovaný odpovědným redaktorem deníku. Jeho vedení obsadil Bedřich Hlaváč, asimilovaný židovský novinář se zkušenostmi z předválečného Času a Nové doby, který se sblížil s realistickým hnutím a členem Masarykovy strany byl od jejího založení.²⁸⁹ Liberální světonázor Tribuny se pro Ukrajince ukázal být nanejvýš výhodný. Polské zprávy vinící Ukrajince z probolševických nálad označil list za nepravdivé, Poláci tím chtěli přimět Dohodu ke svolení kontrolovat Ukrajinu, a Ukrajinci zas chtěli být pro Dohodu hrází proti bolševismu. „*Úlisní Poláci jsou mistři falešného zpravodajství a jako podařilo se jim informovati Dohodu nesprávně o sporu česko-polském, informují ji nesprávně i o při polsko-ukrajinské. A podařilo se jim vskutku vyvolati v Paříži jakousi animositu vůči Ukrajincům, pod záminkou, že jsou přáteli Němců (...) Je-li národ, který zaslouží si pomoci dohody, jsou to Ukrajinci (...)*“ Statisticky, jimiž Poláci informují svět, jsou „*pracovány po starém rakouském způsobu.*“ Ve sporných krajích bylo podle pisatele jistě 70% Ukrajinců. Ve Lvově je sice asi polovina obyvatel polská (jsou sem však počítáni všichni Židé), ale celé okolí je čistě ukrajinské. „*Jde nyní o to, zda zvítězí věc spravedlivá, nebo úlisnost, která dovede se otočit na dlani a která dělá politiku v salonech a pomocí ženských očí. Výsledek tohoto sporu není pro nás lhostejný.*“²⁹⁰

V létě roku 1919, kdy byla v držení Direktoría prakticky celá někdejší ruská Ukrajina, oslavné zpravodajství vrcholilo. Tribuna nejprve dychtivě referovala o ústupu bolševických armád tlačných Petljurou a posléze se opět obracela proti Polákům. Ti měli do poloviny července v držení celou Halič a jednotky ukrajinské Haličské armády musely ustoupit na druhý břeh Zbruce, kde byly začleněny do sborů Direktoría. „*Jak Poláci činí přípravy k definitivnímu podržení východní Haliče a k plebiscitu v ní, jenž má rozhodnouti o politickém osudu této země, toho zajímavým dokladem jest usnesení v kolonizačním zákonu právě přijaté agrární reformy.*“ Všimla si toho, že rozparcelování velkostatků podléhalo z titulu klauzule o státních zájmech svolení polských kolonistických úřadů a předkupní právo získali polští legionáři. Ve stejném čísle figuruje zpráva o internaci ukrajinské inteligence v Polsku a den nato o tyfové epidemii, kterou nešťastná východní část Haliče zničená válkou trpěla, i o násilných odvodech prováděných polskou stranou, jež vyvolaly uprchlickou vlnu na

²⁸⁸ Tribuna jako politicko-hospodářský deník vycházela v Praze v l. 1922-28. Uvedla se m. j. svými týdenními přílohami módní, technickou a filatelistickou. Majitele zastupovala Středočeská tiskárna v Praze.

²⁸⁹ Kosatík, *Ferdinand Peroutka*, s. 60.

²⁹⁰ „Poměry v západní Ukrajině,“ *Tribuna*, 12.3. 1919.

východ.²⁹¹ Tisk v těchto měsících kladl častý důraz na humanitární dopady polské kampaně, aby podtrhl své proukrajinské stanovisko. Sluchu dopřál i zprávám uprchlíků, kteří zamířili naším směrem a vypovídali o polském teroru.²⁹²

Poláci neválčili jen v poli, ale činili se i mezinárodně. Ke konci července západoukrajinská mírová delegace v Paříži obdržela od pařížské Rady pěti nótu konstatující zřízení polské občanské vlády ve východní Haliči. Tato zpráva vyvolala v ukrajinských kruzích bolestné překvapení. Dohoda ve snaze zamezit pronikání bolševismu na západ dala Polsku volnou ruku až po řeku Zbruč, což bylo ovšem pouze konstatování daného stavu, nikoli placet anexi. Tribuna pohoršeně referovala o polském zklamání tímto provizoriem, neboť Varšavě šlo o uznání fait accompli - tedy postavení Dohody před hotovou věc. „*Všechny polské zprávy o náladě Ukrajinců k smiřovačkám jsou naprosto vymyšleny.*“²⁹³ Polsku se vyčítalo, že provozovalo sobeckou politiku pod záminkou boje proti bolševikům. „*Na štěstí byla tu vhodná výmluva na bolševické nebezpečí, která Poláky zachránila před neodkladným vyklizením Východní Haliče. (...) Polská byrokracie despoticky umlčuje ukrajinské politické hnutí a po dva roky již vede rozsáhlý vyhlazovací boj proti Ukrajincům.*“²⁹⁴ Dohoda mu tak předhodila Ukrajinu, podle komentátorů by západu ale mělo jít o vybudování jednotné fronty z okrajových států.²⁹⁵

Když v Polsku vláda Ignacy Paderevského vyhlásila amnestii pro politické delikty spáchané ve východní Haliči, reagovala Tribuna: „*Dle všeho polská vláda prohlásí zločinem soustavný zápas ukrajinského obyvatelstva východní Haliče za národní svobodu.*“ Připomněla, že formálně východní Halič nespadala pod jurisdikci varšavské vlády a zmíněná amnestie má být manifestací polské suverenity „*a takto jest novou polskou urážkou ukrajinské státní idey.*“²⁹⁶ Polsko se stalo vlastníkem západoukrajinských teritorií až po souhlasu britské vlády s anexí východní Haliče počátkem roku 1923. V pozadí stál tehdy výměnný ústupek Francie, garanta polských zájmů, v mosulské oblasti Iráku.²⁹⁷ Především už v Radě velvyslanců SN zavládla únava nad nehybným stavem polské východní hranice, ústící v rezignaci na pravomoc nad touto oblastí, kterou Dohoda převzala po ratifikaci

²⁹¹ Tribuna, 24.7. 1919.

²⁹² Tribuna, 2.8. 1919.

²⁹³ Tribuna, 30.7. 1919.

²⁹⁴ „Korektura polského státu.“ Tribuna, 10.3. 1921.

²⁹⁵ Tribuna, 28.8. 1919.

²⁹⁶ Tribuna, 3.8. 1919.

²⁹⁷ Bojko, Goněc, *Nejnovější dějiny Ukrajiny*, s. 109.

saintgermainské mírové smlouvy s Rakouskem.²⁹⁸ Polsko se ovšem muselo zavázat, že zde za 25 let vyhlásí plebiscit.

Pozoruhodně se převážně „židovská“ Tribuna stavěla k již tehdy živým zprávám o protižidovských pogromech. „*Poslední zprávy v českém tisku o pogromě 120 tisíců Židů v Ukrajině neodpovídají zcela skutečnosti. Protižidovské pogromy, jaké byly např. v Polsku, téměř nejsou známy v Ukrajině. Ve skutečnosti židé jsou ponejvíce obětmi bolševického režimu,*“ připomínala s tím, že se tak dělo proti vůli ukrajinské vlády.²⁹⁹ Z odstupu je zřejmé, že Tribuna správně odmítla uvedenou značně přehnanou cifru (odhadovaný počet obětí je čtyřikrát nižší), mýlila se nicméně, když ve snaze očistit Direktorium od nařčení z podílu na těchto zverstvech vinila především bolševiky. Ti se na nich podíleli „pouze“ 6 procenty, zatímco většinu spáchali samozvaní atamani, kteří vypověděli Direktoriu poslušnost.³⁰⁰

Lhostejný nebyl osud „okrajín“ ani Masarykovi, i když jinak, než by si ukrajinští nacionalisté představovali. „*Byl u mne včera ministrpředseda Běloruské republiky. Ucházejí se o naši mravní a pokud možno i politickou pomoc. (...) Ta Běloruská republika je ovocem ruského rozkladu; měli by zůstat s Rusy a basta! Ale Rusko se rozpadlo a proto na čas organizace těchto okrajín je lepší než rozpad pod moskevským neumělým centralismem! Proto my, nepouštějíce se do filologie a vniterní administrace, akceptujeme status quo (rádi s nimi budeme obchodovat),*“ psal Benešovi. Masarykův výklad událostí odrážel převažující dobový názor, že bolševická moc je nanejvýš fermentem rozkladu a nebude schopna Rusko konsolidovat.

Do těchto úvah vstupovala rušivě postava Karla Kramáře, čelného rusofila moderní české politiky, který pod dojmem ruské pohromy mobilizoval své proruské sentimenty a v pozici prvního ministerského předsedy samostatného Československa plédoval pro zapojení čs. legií – stále ještě přítomných na ruském území – do protibolševického boje. „*Pozor ovšem na dr. Kramáře, jehož rusofilství by mohlo odstrašit i Bělorusy i Ukrajince,*“ psal Masaryk.³⁰¹ Z těchto řádek prosakuje neobvyklá starost o mínění ukrajinské strany. Válka ve východní Haliči, která zaměstnávala Poláky, zařadila Ukrajince do českých kalkulací. Vzájemné zalíbení bylo v těchto dnech na vrcholu a taktizující ukrajinská strana přišla na jaře prostřednictvím Vsevoloda Holubovyče dokonce se smělým plánem na federativní sloučení

²⁹⁸ Magocsi, *A History of Ukraine*, s. 525.

²⁹⁹ *Tribuna*, 8.8. 1919.

³⁰⁰ Srov. Hrycak, *Narys istoriji Ukrajiny*, s. 146.

³⁰¹ Masaryk Benešovi, Praha 30.4. 1919, in Šolle, *Vzájemná neoficiální korespondence...*, s. 242.

východní Haliče s Československem.³⁰² Masaryk uvítal, že Praze tato veřejně vznesená žádost pomohla v očích světa. Doslova napsal „*pěstuju zde Ukrajinu. Je tu také Gruševskij (M.Hruševskij). Rozumí se: Ukrajina by měla být částí federovaného Ruska. Zvykají si na tu myšlenku.*“³⁰³ Tento česko-haličský „špás“ ovšem s rostoucí nutností konsolidovat sousedské vztahy s Varšavou ustoupil realismu; v prosinci 1919 musel Masaryk ujistit polského velvyslance Malkiewského, že ČSR již nemá zájem na společné hranici s Ruskem a vystačí si se spojením s Rumunskem.³⁰⁴ Do té doby ovšem česká zahraniční politika smýšlela o Ukrajině v kategoriích zisků a ztrát a v tomto smyslu jí nebyla proti mysli ani dohoda mezi Direktoriem a bolševiky. Diplomat Prokop Maxa, někdejší místopředseda petrohradské Odbočky Národní rady Československé, se Benešovi zmiňoval o „*úžasně masse*“ majetku rakousko-uherské armády a navrhoval podniknout příslušné iniciativy u ukrajinské vlády, která by byla ochotna jej vydat do českých rukou; podotýkal (poněkud předčasně), že se snad chystá dohoda Vynnyčenska s bolševiky.³⁰⁵

Iniciativy Karla Kramáře tvoří součást koloritu domácí politiky jako projev myšlenkového světa protilehlého k realismu tandemu Masaryk-Beneš. Kramář udával tón v protiukrajinských náladách až do své smrti, proto je dobré si jeho pojetí ruského problému přiblížit. Z titulu svého rusofilství nechoval předák národní demokracie v úctě ani Poláky a nevraživě sledoval jejich obratné vyjednávání na probíhající mírové konferenci ve Versailles u Paříže. „*Zde je plno polských intrik. (...) Poláci jsou stále na koni a komise interallié, která je ve Varšavě, pracuje promptně pro ně. A to všechno člověk musí snášet po všem tom, co Poláci za války dělali, - a k tomu ještě slyším, že jsou i u nás ještě polonofilové... Je potřeba opravdu velké lásky k tomu po tom všem, čeho jsme od jisté doby svědky.*“ Tato zášť u Kramáře ale ještě nehovořila pro Ukrajince: „*Já ovšem stejně malou mám víru k Ukrajincům - ti nejsou o nic lepší, a spoléhati na ně bylo by stejně klamným. Jediné, co zdá se mně být naprosto pevným a spolehlivým, je vděčnost Rusů za všechno, co jste dělali s našimi legiemi v Rusku. (...) Poláci pod titulem boje proti bolševikům dobývají pro sebe hranice z roku 1772, Litvu, Volyň - a Evropa si za to z nich dělá své miláčky!*“³⁰⁶ Netušil patrně, co ve stejnou dobu sděloval prezident do Paříže ministru zahraničí ohledně jeho snu intervenovat v Rusku a

³⁰² Dergachov, *Ukrainian Statehood...*, s. 176. 22. 2. Longin Cehelskyj, „Rusínsko, východní Halič a čs. stát,“ *Tribuna*, 22.2. 1920.

³⁰³ Masaryk Benešovi, Praha 2.6. 1919, in Šolle, *Vzájemná neoficiální korespondence...*, s. 262.

³⁰⁴ Dergachov, *Ukrainian Statehood...*, s. 176.

³⁰⁵ Prokop Maxa Benešovi, Praha (?) konec ledna 1919, in Šolle, *Vzájemná neoficiální korespondence...*, s. 155.

³⁰⁶ Karel Kramář T.G. Masarykovi, Paříž 21.2. 1919, in Jan Bilek a kol., *Korespondence T.G. Masaryk - Karel Kramář* (Praha: Masarykův ústav AV ČR 2005), s. 324.

svrhnout bolševickou moc. „*On (Kramář) má fantasií ruskou v hlavě a nic jiného ho nezajímá. Chtít 250 tisíc vojáků proti bolševikům – fakt, že tak nedovede pochopit naši vlastní situaci, je strašným symptomem jeho poblouznění. (...)*“ (Ferdinand Peroutka v *Tribuně* to v návaznosti na Kramářův rozhovor s pařížským dopisovatelem *Národních listů* Hanušem Jelínkem pro změnu nazval slavomamem a politickým impresionismem).³⁰⁷ Masaryk se zanášel úmyslem odklidit Kramáře na předsednický post v budoucí horní parlamentní komoře a tím ho odstranit z vlády. Hlavním důvodem patrně nebyly Kramářovy intervenční snahy, ale to, že „*nemůže být ministerským předsedou: nepracuje, nevede k práci atd.*“³⁰⁸

Beneš proti Kramářovým intervenčním plánům v Rusku nejprve ostře nevystupoval, záhy se ale v interview s českými žurnalisty zcela obrátil proti těmto úmyslům a opakoval Masarykovy argumenty proti intervenci s poukazem na dostatek vnitřních úkolů ČSR samotné. Francouzský maršál Ferdinand Foch počítal s protisovětskou intervencí, která by měla odraziště ze států ležících mezi Ruskem a Německem jako tzv. sanitárního kordonu, to však odmítl americký prezident Wilson i britský premiér Lloyd George. Zvítězila tak politika nepřímé vojenské intervence formou podpory protisovětským silám v Rusku. Kramáře to přimělo hledat novou možnost zásahu prostřednictvím čs. legií na Rusi, které doposud v jeho plánech hrály druhořadou roli.³⁰⁹ Dobrý vývoj Kolčakovy ofenzívy a anglická podpora Děnikinova tažení Kramáře povzbudily, takže se domáhal diplomatického uznání Kolčakovy vlády ze strany ČSR, jeho aktivita však doma vyvolala velmi nepříznivý ohlas. Postavil se proti němu i druhý velký rusofil Václav Klobáček, který odmítal uvěřit, že Kramář disponoval podporou byť jen vlastní strany.³¹⁰ Počátkem května 1919 Masaryk v dopise Kramáře varoval, že si proti sobě postavil socialistický blok i agrárníky, a to nejen kvůli svým intervenčním plánům, ale i sociální politice. V dalším dopise Kramáře napomínal: „*Jste proti bolševismu, ale intervenční politika by nám zrodila bolševismus.*“ Hlava státu se tu obávala pobouření radikálních socialistů, tou dobou velmi silných.³¹¹ To korespondovalo s uvažováním ministra zahraničí, který se na zasedání Národního shromáždění v lednu 1921 vyjádřil: „*Už mnohokrát se oznamoval pád bolševického režimu a věřilo se v konečné vítězství intervenčních armád, ale zdá se, že politika tato situaci dnešní spíše prodlužovala. (...) Vyřešení problému v Rusku musí býti přenecháno Rusům samotným. (...) Náklady vojenské, finanční, hospodářské a vůbec oběti materiální i na lidských životech na opravdovou velikou*

³⁰⁷ Ferdinand Peroutka, „Politika úžasu,“ *Tribuna*, 10. 2. 1919.

³⁰⁸ Masaryk Benešovi, Praha 19. 2. 1919, in Šolle, *Vzájemná neoficiální korespondence...*, s. 180-181.

³⁰⁹ Herman, Sládek, *Slovanská politika...*, s. 54.

³¹⁰ Václav Klobáček, „Slovanská a ruská naše politika,“ *České slovo*, 13. 2. 1921.

³¹¹ Tamtéž, s. 55.

*intervenci byly by bývaly tak ohromné, že důsledky intervence takovýchto rozměrů po stránce sociální byly by bývaly nedozírné a byly by snad vyvolaly všude aspoň pokusy o onu sociální revoluci, o níž bolševici ve všech státech dnes sní.*³¹²

Beneš zde svou kritikou romantizujících slovanských představ mířil přímo na Kramáře, jenž se řečí cítil samozřejmě pobouřen. Jeho chápání uplynulého světového konfliktu se odchylovalo od oficiálního Masarykova výkladu. Nebylo mu střetnutím demokracie s teokracií, nýbrž sporem čistě velmocenským. Německo vnímal jako stálou hrozbu a bylo naivní se domnívat, že „*Němci zapomenou a smíří se s porážkou a že tisíciletý boj s námi budou mít za skončený versailleským mírem ... všichni jsou prodchnuti útočným a panovačným germánstvím.*“ Věřil, že „*nebudeme-li míti silné Rusko, budeme se snad držet, ale budeme míti silný strach o svou existenci. Rusko bude pro nás však silné jen tehdy, bude-li svobodné, decentralizované, poněvadž jen to nás uchrání před jeho spolkem s Německem, kdežto každé carství pro nás znamená nebezpečí tohoto spolku a tím největší ohrožení naší samostatnosti.*“³¹³

Kramářovi se nedařilo; jeho politika vedla k rozkolu vlády a koncem května po prohraných komunálních volbách národní demokracie vystoupila z vládní koalice. Nezdar Churchillova intervenčního plánu v Rusku ani kritika veřejnosti Kramářem neotrásly.³¹⁴ „*Můj sen budoucnosti je Slovanstvo. Nemám jiného a nebudu znáti,*“ nechal se slyšet.³¹⁵ Za situace, kdy však bylo zřejmé, že na účast ČSR v intervenci není pomyšlení, začal koketovat s tím, že uskuteční své záměry na vlastní pěst a koncem srpna 1919 svůj úmysl sdělil Masarykovi. Pro svůj vstup do ruské politiky měl dokonce připraven návrh budoucí ruské ústavy, kterým chtěl odstranit slabinu „bílého“ režimu v národnostní otázce. Snažil se jím skloubit princip jednotného a nedělitelného Ruska s decentralizací, která by uspokojila zejména Ukrajince. Když dostal zprávu, že Děnikin se rozhodl postupovat vůči Ukrajině tolerantně, začal chovat naději, že bude mít úspěch „*tím spíš, poněvadž s mým protokolem konstituce Rusové všech odstínů souhlasí a Ukrajinci i druzí ji přijímají velmi ochotně, pokud ovšem nepatří ke straně Vasilko-Petljura*“ – jak se holedbal v psaní Masarykovi.³¹⁶ „*Já s celou rozhodností budu proti*

³¹² Stenografický záznam řeči Edvarda Beneše na 48. zasedání Poslanecké sněmovny NS RČS ve voleb. období 1920-25, 27.1. 1921, in <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/048schuz/s048006.htm>.

³¹³ Herman, Sládek, *Slovanská politika...*, s. 61. Obavy před německo-ruským blokem Kramáře neustále pronásledovaly. Pokud jde o jeho vztah k Polákům, uvědomoval si společné česko-polské zájmy, ale jeho slovanství se na hranicích Polska zastavovalo, neboť se polská vláda svým územním kořistnictvím na účet Ruska hrubě zpronevěřila Slovanstvu.

³¹⁴ Winston Churchill byl v britské vládě jako ministr pro výzbroj horlivým zastáncem myšlenky „zardousit bolševismus ještě v kolébce“.

³¹⁵ Tamtéž, s. 56.

³¹⁶ Kramář Masarykovi, Paříž 22.8. 1919, Tamtéž.

„samostijné“ Ukrajíně, kterou dělá Petljura s lumpem Vasylkem za peníze, které jim na radu Biliňského vídeňská vláda uvolnila,“ oživoval několik neděl nato vídeňské resentimenty. „Naše smrtelné nebezpečí je Polsko, Rumunsko, Ukrajina – pak jsme odříznuti na všechny strany – a Rusko by nám nikdy neodpustilo, kdybychom podporovali ‚samostijnost‘. Jsem však pro oblastnou úpravu ruskou, vypracoval jsem pro to podrobnou ústavu, která dává národnostem úplnou možnost svobodné vnitřní správy, politické i kulturní. Zde Rusové úplně souhlasí – a také Ukrajinci, kteří jsou pro ukrajinskou budoucnost v Rusku. To je jediná cesta k řešení problému. Všecko podporování vasylkovských stvůr, jako je pan Smal‘ Stockyj atd. je zločinem na naši i ruské budoucnosti.“³¹⁷ K úmyslu přimět Děnikina k „moudré politice ukrajinské, a tím zameziti samostijnost“ Kramáře prý pohnula žádost českých Rusů a Ukrajinců. Beneš měl zcela souhlasit (sic) „poněvač se jedná o nebezpečí nám i Rusku. Zde myslí, že jen já bych to u Děnikina a jeho okolí docílil.“³¹⁸

Kramářův akcent na ukrajinskou otázku svědčí o tom, s jako vážností se k vývoji na území, které bylo po staletí trpným objektem velmocenské politiky, ve střední Evropě přistupovalo. Po svém odchodu z čelných státních funkcí se předseda národních demokratů vypravil do Ruska s navrhovanou ústavou, zarazila jej ale nevšímavost, jaká jeho příjezd doprovázela. Konstituční výbor Děnikinovy vlády sice návrh ústavy projednával, ale o jejím osudu se Kramář po svém návratu již nezmiňuje a zdá se, že vláda měla jiné starosti a nenašla odvahu ustoupit od programu jednotného Ruska. Autor návrhu po svém návratu ovšem nešetřil optimismem. Generál Děnikin měl být nakloněn decentralizaci i agrární reformě a také v ukrajinské otázce se Kramář vracel s důvěrou v Děnikinovu politiku.³¹⁹

Málokdo z české politiky počítal s tím, že by se sovětská vláda trvale udržela. U Masaryka a zvláště Beneše se ovšem postupně projevovala tendence přistupovat k sovětské vládě jako k faktoru mezinárodního vývoje, který nelze opomíjet, vyžaduje-li to politický zájem. Kramář naproti tomu lpěl na stanovisku, že není-li možné bolševismus zničit, je nutné jej alespoň ignorovat a izolovat; s příchodem obrozeného slovanského Ruska počítal tento politik jako s daností a jednání se současnými pány Ruska pokládal za zavrženíhodné. Důsledná negace bolševického systému bude nakonec časem odměněna a poskytne československé ekonomice velké možnosti. Z tohoto hlediska také nahlížel Benešovu

³¹⁷ Kramář Masarykovi, Paříž 11.9. 1919, in Bilek, *Korespondence...*, s. 413.

³¹⁸ Tamtéž.

³¹⁹ Tamtéž, s. 57.

politiku, zdůrazňující od roku 1920 potřebu skončit vojenskou intervencí a přikročit k jednání se sovětskou vládou.³²⁰

Své prvorepublikové tiskové tažení proti ukrajinství a české benevolenci k němu zahájil Kramář v Národních listech na Nový rok 1920 těmito slovy: „*A nikdo si představití nedovede, jak úžasně působí na Rusy zpráva z Čech o našem ochlazení k Rusku a zejména o našem podporování ukrajinské ‚samostijnosti‘. (...) I na nejliberálnější Rusy, kteří nemají nejmenšího proti národnostním snahám ukrajinským. Roztržení Ruska na samostatné státy nikdo v Rusku nepřipustí, a kdo podporuje ukrajinskou ‚samostijnost‘, musí si býti vědom, že činí něco, co mu nikdy v Rusku neodpustí a nezapomenou.*“³²¹

Politickým vtělením Kramářových nočních můr byl Edvard Beneš se svým pragmatickým přístupem ve věci sovětského Ruska. V době, kdy zuřila sovětsko-polská válka a Ukrajina se nacházela na permanentním rozcestí odvisle od převahy té či které bojující armády, česká politika postupovala prakticky, zatímco emotivněji na věc hleděl liberální pražský tisk. Beneš před parlamentem prohlásil, že se čs. vláda chová ve věci východní Haliče loajálně a vyčkává řešení této otázky, aniž by se do ní chtěla mísit. Vyčetl Polákům jejich účelové rozehrávání separatistických nálad na Slovensku, ale vyjádřil naději, že na rozdíl od tisku vláda ve Varšavě hledí na věc rozumněji.³²²

4. Konkurz na národ: Ukrajina v české polemice 1919-1921

Beneš se až do konce dní první čs. republiky nezbavil nálepky ukrajinofila, kterou mu přisoudili jeho odpůrci. Nic mu však nebylo vzdálenější, což dosvědčují i hlasy jeho demokratických kritiků. Rodící se hvězda prvorepublikové žurnalistiky Ferdinand Peroutka v den svých dvacátých šestých narozenin psal: „*V zahraniční politice čs. republiky existuje jedno mlhavé a nejasné místo: poměr k ukrajinské otázce.*“ Přeci jen tato otázka pro nás neměla znamenat „*lhostejný akademický předmět patřící tichu univerzitních seminářů*“, ale být naopak jednou z nejpraktičtějších politických a hospodářských výzev. Peroutka dokonce hovořil o zkušebním kameni pro český smysl pro politickou realitu, a jen zvláštními a výjimečnými okolnostmi vykládal, že o ukrajinských věcech „*přemýšlíme jen velice málo a že i pak si výsledky tohoto přemýšlení necháváme pro soukromou potřebu.*“³²³ V Benešově expoé, v němž patřil značný prostor Rusku, chyběla jediná zmínka o této otázce. „*Ticho v tomto koutě naší zahraniční politiky neodpovídá dosti tak dobře známému realistickému*

³²⁰ Tamtéž, s. 61.

³²¹ Karel Kramář, „Český národ a Slovanstvo,“ *Národní listy*, 1.1. 1920.

³²² Stenografický záznam Benešovy řeči v poslanecké sněmovně NS RČS, 27.1. 1921.

³²³ Ferdinand Peroutka, „Naše zahraniční politika a Ukrajinci,“ *Tribuna*, 6.2. 1921.

smyslu našeho zahraničního ministra. Odhodlali jsme se opravdu zamlčovat ukrajinský problém? Před kým jej chceme zamlčeti? Leda před sebou. (...) My jsme poslední národ a poslední stát, který by měl důvody, aby vynikající měrou přispíval k tomu, aby nad ukrajinskou otázkou se rozložilo perpetuum silentium, (...) není to konečně ani pravá politika slovanská.“ Hledající dobrý poměr k Rusku, psal Peroutka, musíme hledat i dobrý poměr k Ukrajině, neboť Ukrajina je částí tohoto Ruska. „Jednotné a nedělitelné“ Rusko, jak s mnohými věřil i autor, už nemělo vstát jinak než jako federální unie. Naše správná slovanská politika mohla jen podporovat ukrajinské snahy po samostatnosti.

Jak se zračí v Peroutkově textu, „samostatnost“ ovšem ani u sympatizantů s ukrajinským údělem nešla za mez federální koexistence v Rusku. Ani přesvědčením, že se rudá moc nadlouho neudrží, nebyla budoucí hlava slavné Přítomnosti ničím originální. „*Ukrajinská svoboda je jediný fakt, s nímž lze spolehlivě počítati v chaosu a anarchii, které se patrně po Leninově pádu rozpoutají.*“ Češi měli tedy mezi Moskvou a Kyjevem připravovat „*svobodnou a radostnou dohodu*“; ukrajinskou nesvobodu autor v souladu s převažujícím cítěním spojoval s moskevským centralismem, nikoli s existencí v Rusku jako takovém. Slovem „do pranice“ byly Peroutkovy představy o souvztažnosti ukrajinské otázky s pevností bolševického panství. „*Padne-li bolševismus, pak lze říci s naprostou jistotou, že v den jeho pádu, ne-li dříve, povstane samostatná Ukrajina. (...) Věc jistě nepřijde tak, že Rusko se osvobodí a dá pak Ukrajině volnost.*“

Podobným závěrům vehementně oponovalo České slovo, orgán (národních) socialistů, který udržoval rusofilské tradice své strany.³²⁴ Mezi bludné názory na porážku bolševismu zařadilo i ten o pádu bolševismu nejprve na Ukrajině a jiných „okrajínách“, jenž by pak dominově zasáhl Moskvu. Na něm prý stavěli přímluvci ukrajinského separatismu. „*Toto učení bylo sestrojeno zvláště za tím účelem, aby se západní mocnosti a slovanské národy získaly pro uskutečnění válečného plánu německého imperialismu pro odtržení jižní, maloruské větve ruského národa a ruského státu.*“³²⁵ V konečném součtu bude mít takový postup povzbudivé účinky pro bolševiky, jako měl podle Českého slova loňský vpád Poláků pro myšlenku samostatné Ukrajiny, „*získavše pověstného dobrodruha Petljuru.*“³²⁶ Redakce si pomáhala odkazem na autority, jmenovitě Masaryka, který uznal v Nové Evropě jen odtržení Finska a Polska (viz Masarykův dopis Benešovi, New York 7.11. 1918) a vítanou

³²⁴ České slovo (1907-1945), český deník zal. v r. 1907. Ústřední tiskový orgán národně sociální strany. Zastaven v roce 1914, obnoven v roce 1918. Od roku 1945 vycházel pod názvem Svobodné slovo.

³²⁵ „Ruská otázka ve světle Kronštatu,“ *České slovo*, 15.3. 1921. Slova o maloruské větvi ruského národa napovídají, jak se redakce novin jedné z vůdčích sil nového státu stavěla k otázce ukrajinské národní svébytnosti.

³²⁶ Tamtéž.

vzpruhu nalezla v příspěvku profesor Lubora Niederleho psaného na požádání pro Tribunu. Věhlasný archeolog navázal na nedávný článek v Tribuně z pera Aloise Krejčího, který psal: „*Úskočná politika ruská i polská, jež žádné smlouvy s Ukrajinci nedodržela, vychovala v Ukrajincích dokonce typ zvláštního, uzavřeného a nedůvěřivého národa.*“ Ale Krejčí viděl, že Němci posléze realisticky zakládali kulturní, hospodářské i politické německo-ukrajinské organizace, což u něj vyvolalo povzdech: „*A co činíme my? Nevypuzujeme sami svým chladným stanoviskem neporozuměním tyto lidi zpět do Vídně a do Berlína?*“³²⁷

Již úvodní řádky Niederleho reakce prozrazovaly, že se autor postavil na stanovisko polemické. Článek váženého akademika zrcadlil tíseň, do které se nezřídka dostával český odborný diskurz při konfrontaci s realitou nového Ruska. Politické ohledy byly natolik silné, že bránily hledět na věc nezaujatě a dovolily používat argumentaci vycházející ze subjektivních dojmů. Česká společnost nebyla zkrátka připravena přijmout změnu tak průlomovou, jakou byla ukrajinská státní samostatnost.

V prvé řadě šlo tedy o to, zda se Ukrajinci právem domáhali své národní a státní samostatnosti, posléze pak, zda byl přítom národopisný poměr Ukrajinců k ostatní Rusi takový, jak sami tvrdili; Niederle nedovoľoval souhlasit s oběma věcmi najednou. „*Přál bych Ukrajincům upřímně, aby samostatný stát, jehož snad dobudou, přinesl jim vytouženou svobodu, blaho a mír. Ale nevěřím v to (...) Jsem naopak přesvědčen, že samostatná Ukrajina (...) přinese s sebou nebývalý rozvrat a boj dvou největších slovanských států (...) Velká Rus nebude moci býti bez Černého moře a bude-li poměr Ukrajiny k této Rusi takový, že jí bude nový stát překážkou volného rozvoje k Černému moři, pak vznikne bratrovražedný boj, nad jiné nešťastný.*“³²⁸ Jako svůj ideál oponent představil soužití obou samostatných (sic) států v jednom celku. Současně se přiznal k obavě, že si federovanou „samostatnost“ mnozí Ukrajinci hovořící v českých zemích za Ukrajinu nepřejí. „*Co jsem nikdy neschvaloval a co schvalovati nelze, jest příkrý rozdíl, který se uměle konstruuje mezi národem ukrajinským a velkoruským. Dovedu pochopiti, že se v politickém ruském životě vytvořil proti Moskvě a Petrohradu silný odpor, (...) ale nedovedu pochopit a tím méně schválit, že se s této strany počala dělati politická věda.*“ Aby se odůvodnila před světem snaha po osamostatnění, mínil Niederle, začalo se dokazovat, že Ukrajinci nesouvisejí s Bělorusy a Velkorusy, ale zcela samostatnou entitou. „*Někteří Ukrajinci odmítají (přídomek) ‚ruský‘ nebo je zcela upírají severní části, a ovšem s tím souvisejí všechna tvrzení, že jazyk ukrajinský je zcela samostatný, že tělesně jsou Ukrajinci něco zcela jiného, slovanštějšího než finskou krví prosáklí*

³²⁷ Krejčí, „Úkol naší slovanské politiky.“

³²⁸ Lubor Niederle, „Ukrajina,“ *Tribuna*, 9.3. 1921.

Velkorusové...“ Pro objektivního filologa mělo být zjevné, že oba jazyky jsou větvemi jednoho a téhož. I když pisatel připustil rozdíly mezi „*Velkou*“ a „*Malou Rusí*“, netajil se tím, že pro něj nebyly o nic větší nežli rozdíly mezi Čechy a Slováky – nestačily mu na to, aby vyloučily Ukrajince z „*lůna ruského národa, jehož jsou částí právě jako Bělorusové a Velkorusové.*“

To bylo přímé popření slov Al. Krejčího, který „masarykovsky“ podtrhnul, že náš vztah k Ukrajincům nesmí být čistě akademické povahy; názoru slavistiky přisoudil trvale jen pasivní význam, neboť v praktické politice neměly filologické různice nad příbuzností ukrajinského jazyka a stářím ukrajinské literatury místo.³²⁹ Niederle naopak své k Ukrajincům nemilosrdné názory podkládal etnickými i filologickými postřehy: míšením se sice vytvořily jisté rozdíly, ale bylo by nemístné „*konstruovati z toho nějaký zásadní a základní rozdíl mezi Velkorusy a Ukrajinci, poněvadž není snad většího národa, jenž by ve svém nitru neměl takovéto a velké difference, vzniklé pravěkým křížením*“ (je kupříkladu bláhové roztrhávat Němce na dva různé národy). Na pomoc si přizval proslulého francouzského lingvistu a znalce indoevropských jazyků Antoine Meilleta, který ukrajinštinu a ruštinu stále traktoval jako dialekty jedné řeči³³⁰ a zaštiťoval se dokonce prvním „*ruským historikem*“ (sic), letopiscem kyjevským (Nestorem, D.S.), jenž všechny kmeny v poříčí Dněpru „*zahrnoval v pojem jedné společné Rusi.*“ Nejinak i Bohdan Chmelnický dobře věděl, co vše Ukrajinu úzce spojovalo s Moskvou, když nabídl svoji zemi caru moskevskému proto, že to byl car pravoslavný a ruský.³³¹ Polemika mezi Niederlem a Krejčím jako by shrnovala základní reflexy obou rozdílných názorových táborů: Krejčí oproti tomu přisuzoval ukrajinské státní správě úctyhodnou tradici. Až do Chmelnického měla Ukrajina vlastní správu, armádu i zahraniční zastoupení a, jak zmiňoval, Ukrajinci platili u Petra Velikého za nejlepší diplomaty a mnoho jich bylo zváno do služeb ruských carů.³³²

Z antropologického hlediska - připouštěl Niederle - byly mezi oběma národnostními částmi rozdíly sice patrné, nicméně uvnitř každé z nich – v první řadě té ukrajinské - existovaly tak velké odlišnosti, že „*není jednotného typu ukrajinského proti velkoruskému.*“ Objektivní cizinec, který poznal Rusko, se usměje tvrzení, že by obyvatelé „*Kijevštiny*“ a „*Poltavštiny*“ měli být jiným národem (nežli Rusové).³³³

³²⁹ Krejčí, „Úkol naší slovanské politiky.“

³³⁰ Antoine Meillet (1866-1936) v r. 1897 obhájil svou doktorskou disertaci na téma užití genitivu-akusativu ve staroslověněštině. Později se stal učitelem celé řady osobností utvářejících francouzskou lingvistiku 20. století.

³³¹ Niederle, „Ukrajina“.

³³² Krejčí, „Úkol naší slovanské politiky.“

³³³ Niederle, „Ukrajina“.

Niederleho diskusní vklad přesáhl stránky Tribuny a způsobil menší přestřelku. Jeho článek ocitovala také Gazette de Prague, noviny stejnojmenného nakladatelství, z čehož Tribuna vyvodila, že byla ve věci zaujatá, jinak by uveřejnila o ukrajinské otázce „jistě i posudky jiných méně autoritativních stran.“ Tribuna dále žalovala: „Tato soustavná působnost úředních tiskových orgánů připravuje našemu státu docela jinou situaci, než jaká je v jeho zájmu.“³³⁴ Socialistické České slovo nedorozumění zaznamenalo a přispěchalo s podporou Niederleho postojům. „Tomuto tajemnému vtipu ovšem nikdo nerozumí, protože se uveřejňují pravidelně nejraději projevy více autoritativní a ne méně. Úřední orgány jsou tedy tuze stranické a tím, že citují z Tribuny nejváženější článek o ukrajinské otázce, se dopouštějí dokonce prý jakéhosi zločinu.“ Slovo náhle přikročilo k narážkám zcela osobním, když zatáhlo do rozepré nechvalně známé ukrajinské pogromy. „Domníváme se, že Tribuna věnuje Ukrajině také jen jednostrannou pozornost. Snad se sám pan hejtman Petljura na ni bude zlobit. Zapomíná na nejvážnější činnost jeho armád, vraždění Židů na Ukrajině, a to by čtenáře Tribuny jistě zajímalo. Možná, že by se tím situace našeho státu také zlepšila. A obchodnímu duchu Tribuny by ostatně lépe vyhovovalo, kdyby místo toho veselého metání kozelců v polemice o ústředním zpravodajství zahájila anketu o želaných obchodních stycích s Ukrajinou. Pro začátek v nedostatku jiného zboží mohlo by se jednati o dovoz Petljurových pogromů.“³³⁵

Niederleho soudy neušly Stepanovi Smal-Stockému, který je českému profesorovi o dva roky později oplatil tím, že „nepochybně velmi váženého vědce“ nedoporučil k volbě za řádného člena Ševčenkovy učené společnosti vzdor tomu, že jeho jméno figurovalo v návrhovém dopisu. „Svou volbou jsme povinni vždy zdůraznit, že si vážíme našich přátel,“ vysvětloval Smal-Stockyj, proč se Niederlem nehodlá zabývat. Niederle se nicméně dočkal již o dva roky později (1925), když v něm ukrajinská emigrace začala spatřovat naději na vlastní uplatnění v nově vznikajícím Slovanském ústavu. Ke změně jejího postoje přispěly zprávy, že Niederle stane v jeho čele. To se r. 1928 skutečně stalo, ústav však nebyl organizován na národnostním ani teritoriálním základě, a tak záměry emigrace získat zde samostatné oddělení vyšly naprázdno.³³⁶

Bez neshod naopak prošel historik východní Evropy Jaroslav Bidlo. Jeho publicistice se odměřenost k ukrajinské kauze nedala vyčítat. Bidlův níže citovaný příspěvek ‚Historický základ ukrajinské otázky‘ byl doplněnou podobou původního přednesu v Ústřední škole

³³⁴ České slovo, 31.3. 1921.

³³⁵ Tamtéž.

³³⁶ Pavel Kodera, „Čeští vědci v Naukovem tovarystvu im. Ševčenka ve Lvově,“ in Marek Ďurčanský (ed.), Slovanství a věda v 19. a 20. století (Praha: Archiv AV ČR 2005), s. 90-91.

dělnické v Národním domě na Vinohradech v prosinci 1919 a čerpal z údajů v Hruševského Ilustrované historii Ukrajiny vyšlé za války.³³⁷ Dva měsíce před Niederlem si v titulku svého příspěvku položil otázku – ‚Kolik je národů slovanských?‘ Před válkou dostal učitel odpověď – sedm: Čechoslováci, Poláci, Rusové, Lužičtí Srbové, Srbochorvaté, Slovinci, Bulhaři. Mezi učenci té doby panovaly ale již rozpory (viz kap. *Slovo do pranice* a publikace T. Florinského). Bidlův článek byl vlastně otevřenou zповědí oživující události dvacet let staré – totiž redakční práci na sborníku *Slovanstvo* (viz kap. *Slovo do pranice* a vstup Jar. Bidla). „*Ač v mých rukách spočívala redakce ‚Slovanstva‘, netázal jsem se jednotlivých spolupracovníků po důvodech jejich názírání; poněvadž otázka tato platila ve vědě za spornou, ponechal jsem jim úplnou volnost v této věci. Pro mě ovšem spornou, nebyla, poněvadž jsem si byl vědom, že žádná moc nedonutí Ukrajince, aby se pokládali za národ totožný s Velkorusy.*“³³⁸ Sdílel také zármutek a nevoli české společnosti nad tím, že to ohrožuje jednotu velikého a mocného Ruska, ale „*podrobnějším studiem dějin ruských a polských nabyl jsem znenáhla poznání, že ukrajinský ‚separatismus‘ tkví velmi hluboko v minulosti. (...)*“

Bidlo tím dospěl k přesvědčení, že ukrajinský nacionalismus byl zjev téhož původu a rázu jako novověký nacionalismus český, slovinský apod. „*Shledal jsem, že je naprosto nesmysl domnívati se, že by nějaká diplomatická intrika a machinace sama o sobě byla s to vyvolati národní uvědomění v massách lidu až do nejzastrčenější vesnice a samot nebo naopak, že by politické násilné nebo umělé prostředky byly s to potlačiti a vykořeniti z lidu jeho národní uvědomění a snahy. (...)*“ Především k věci zaujal kvalitativně zcela odlišné stanovisko než jeho předřečník, postavené na psychologickém realismu: jeho výchozí myšlenkou je přesvědčení, že právo zvolit si identitu náleží lidu samotnému. Pokud se Ukrajinci cítili samostatným národem, padala tím každá jazykozpytná, národopisná nebo kulturní teorie: tu je nanejvýš nutno vyvozovat ex post, na základě již objasněné otázky, proč lid, v němž jazykozpytec viděl pouhý kmen, žádal pro sebe status národa. Dějepisec byl zkrátka pouze povolán objasnit „*proč se to děje, že Šlonzák nechce být Polák.*“³³⁹

³³⁷ Tamtéž, s. 87. Jaroslav Bidlo (1868–1937), český historik, profesor UK. Zabýval se byzantskými a polskými dějinami a historií jednoty bratrské. Hlavní díla: *Jednota bratrská v prvním vyhnanství*, *Akty Jednoty bratrské*, *Kultura byzantská*.

³³⁸ Bidlo, „Kolik je národů slovanských?“

³³⁹ Jaroslav Bidlo, „Historický základ ukrajinské otázky,“ *Tribuna*, 4.5. 1921. Ve stejné době Adolf Černý v apologetické knize věnované Masarykovu vztahu ke slovanství a Slovanům rekapituloval, že Masaryk v Nové Evropě Ukrajince ve výčtu národů mezi evropským západem a východem neuváděl, toliko v závorce poznamenával, že se počet členů slovanské rodiny zvětší, budou-li počítáni za samostatný národ. V ruské federaci národů je nemá jako zfederovaný národ, nýbrž jen Ukrajinu jako územní jednotku v Rusku. Viz Adolf Černý, *Masaryk a Slovanstvo* (Praha: Čas 1921), s. 47.

Kdyby se uvědoměli nebrali za neuvědomělé, mohly by se z nich vyvinout i docela nové jednotky (např. z karpatských Rusínů, v Bosně ap.), ale agitace donutí každého, aby si vybral národnost. Bidlo uvedl jako takový umělý příklad Jugoslávii a položil řečnickou otázku, zda existoval jeden jihoslovanský národ. Nejinak bylo ke zvážení, proč se na Slovensku těšil takové oblibě Andrej Hlinka. „*Může věda dnes přesně (...) zodpovědět otázku, kteří a kolik jest národů slovanských? (...) Jsem pro to, aby věda sloužila politice, ale ne tak, aby pro politické akce shledávala argumenty ‚ad hoc‘ a kde jich není, tam aby si je udělala, vydupala, nýbrž aby politice podávala své relativně objektivně dobrozdání, chladný materiál (...) Mám za to, že kdyby slovanská věda byla si vždycky vedla jen vědecky, byla by mohla zameziti mnohé kolise mezi slovanskými národy v otázce národnosti. (...)*“³⁴⁰

Dva týdny po otištění Niederleho reakce na Al. Krejčího Bidlo pokračoval, tentokrát již zcela politicky: „*Poznání a pochopení, že jest třeba, aby otázka budoucího Ruska byla řešena ve smyslu a ve směru zřízení spojených států východo-evropských (a sibiřských), bude asi ještě dlouho narážeti na veliké překážky, spočívající hlavně v historismu, t.j. v utkvělých představách o bývalém Rusku (...) Za největší překážku však pokládám obecně rozšířené názírání na otázku ukrajinskou.*“ Mnozí ruští i neruští, a zvláště čeští politici, kteří se dovedli smířit s vyloučením Poláků z Ruska a kteří souhlasili i se samostatností tzv. okrajových národů, totiž nechtěli pochopit ukrajinské snahy. „*Vmysleme se do jejich (Ukrajinců) postavení a tažme se, zda-li bychom byli ochotni podříditi své národní zájmy hospodářským a politickým zájmům jiného národa, na př. Poláků, jak se to chce od Ukrajinců, aby se podřídili Velkorusům, protože by velkoruský stát nemohl existovati bez přírodního bohatství Ukrajiny!!*“³⁴¹ Zřejmě i pod dojmem polsko-sovětského jednání v lotyšské Rize na jaře 1921 snášel Bidlo zajímavá zdůvodnění, proč uchovat ruskou jednotu. K velkému a silnému Rusku vedla cesta přes podporu samostatnosti Ukrajiny (patrně federální formou, D.S.); jinak mohlo Polsko stále pomýšlet na pochod do nitra Ruska, třebaže již bez bolševiků. Rusku mělo pomoci takové uspořádání, které by zamezilo Polsku těžít z jeho vnitřních poměrů a zamezit sporům tamních národů. Jinak rozvrácené zemi hrozilo nevolnictví od vyspělých národů, zejména Anglie a Německa.³⁴²

Zjara na přání „ctěné redakce“ Bidlo mezi ostatními odborníky vyslovil své mínění o ukrajinské otázce z pozice historika. Poskytuje nám tak zajímavý materiál ke srovnání s hlediskem uvedeného L. Niederleho.

³⁴⁰ Tamtéž.

³⁴¹ Jar. Bidlo, „Spojené státy východoevropské,“ *Tribuna*, 27.3. 1921.

³⁴² Tamtéž.

Kronikář Nestor učil, že před vznikem staré říše ruské obývala široou východoevropskou nížinu celá řada slovanských kmenů, jako byli Polané, Derevjané, Vjatiči, Radimiči, Slověné aj. Všechny byly okolo r. 850 sloučeny do jednoho státního útvaru a podle jména státu přijaly jméno Rusové (asi tak, jako se kmeny Lučanů, Zličanů aj. v Čechách ztotožnily s názvem českého státu, čímž jejich stará kmenová jména upadla v zapomnění).³⁴³ Zatímco u nás se na dvoře ujal jazyk Čechů, na Rusi se spisovným jazykem nestalo nářečí některého kmene, ale staroslověnština z Bulharska; proto žádné dílčí nářečí nestanulo nad jinými, a jelikož se ve 12. století ruský stát roztržil na jednotlivá knížectví, nemohly kmeny splynout v jednotný národ jako Čechové v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. „Kmeny“ žijící v různých státech měly odlišnou identitu, v důsledku tatarské nadvlády začalo okolí Kyjeva žít jinak než Moskva a v „Západní Rusi“ se vyvinula zcela jiná kultura blízká té polské katolické, ale hájící pravoslaví. Ta byla nucena pro uhájení své integrity užívat stejných zbraní jako katolíci: latinu i scholastiku. Stála tedy výš než ta moskevská a ukrajinští učenci pak jezdili do Moskvy učit cary.³⁴⁴

Markantní je odlišnost Bidlovy interpretace dřevního ruství na území dnešní Ukrajiny od té Niederleho. I nestranný pozorovatel zaznamená odstup, který Niederle v této věci udržoval, když se spokojil s pouhým konstatováním ruské jednoty u Nestora, aniž by šel hlouběji do kmenové struktury původních etnik Ukrajiny.

Podejme tu navrch zajímavý příklad, jak s těmito historickými fakty o pět let později zacházel kramářovský deník Podkarpatská Rus uprostřed národnostního boje na východě státu. V krajině kyjevské byl po mongolské invazi vývoj zaražen, zůstaly zbytky starého střediska, na něž působily cizí státy ku svému prospěchu: „*tak se stal ‚ukrajinský národ‘ kompromisem se státní ideou polskou a konečně rakouskou.*“ Ukrajinství podle PR nenávidělo „*mateřský jazyk*“ ruský. Nenávist byla do té míry hluboká, že Ukrajincům bylo prý bližší Maďarsko, Němci a Rakušané než Rusko. Jazykově stálo ukrajinství „*na velmi vratké půdě a citově jest vlastně protislovanské.*“³⁴⁵ „*Je to patrné, jak těžce učenci ukrajinští sháněli důkazy, jimiž by ukázali, že maloruština je jazyk a ne dialekt ruského jazyka. Staví jen na usnesení Petrohradské akademie, které ve světle vědeckém je více než sporným.*“³⁴⁶

Vrátíme-li se ještě k Peroutkovu vstupu, je přínosná jeho bilance česko-ukrajinského poměru: v naší indolenci vůči ukrajinským věcem viděl starý zvyk. Ještě v minulém století jsme si představovali slovanskou otázku značně nereálně a teprve Havlíček nás „*musil učit*“.

³⁴³ Jaroslav Bidlo, „Historický základ ukrajinské otázky,“ *Tribuna*, 4.5. 1921.

³⁴⁴ Tamtéž.

³⁴⁵ „Ukrajinství,“ *Podkarpatská Rus*, 2.4. 1926.

³⁴⁶ „Odpověď panu redaktoru Svojšemu,“ *Podkarpatská Rus*, 14.6. 1927.

„*Chtěli-li jsme kdysi visí Ruska obětovati i sebe, je pochopitelno, že jí chceme dnes obětovati aspoň Ukrajinu. Zdá se, že si neuvědomujeme dosti, co nám hospodářsky Ukrajina může a bude znamenati, sice bychom s ní zacházeli opatrněji. Německo sní o Rusku..., my můžeme sníti o Ukrajině.*“ Peroutka volal po tom, aby Čechoslováci s tímto programem přišli i k mírovým konferencím Společnosti národů. Z jeho článku vystupují etické i pragmatické ohledy; hovořil-li ovšem o ukrajinské svobodě, splývalo mu toto slovo s federálním ruským projektem. Peroutka tedy přiznával Ukrajincům národnostní práva pod kuratelou Moskvy (viz výše komentář Tribuny z 28.8. 1919). Jít dále by v nejisté době vyžadovalo velkou dávku odvahy a do počátku 20. let ještě příliš zasahoval stín Brestu Litevského. Ostatně i citované Kramářovo kaceřování českého nevděku k Rusku vzbudilo druhého v Tribuně charakteristickou reakci. „*Myslíme, že nikdo v Čechách nepodporuje ukrajinské snahy po absolutní státní samostatnosti, poněvadž sami Ukrajinci prohlašují, že takové nechtějí a že počítají s tím, že budou existovati jako člen federovaného Ruska. Ale žádná slovanská pospolitost nemůže diktovati povinnost schvalovati zavírání ukrajinských škol nebo protiukrajinskou politiku Děnikinovu, tím méně, že takovou politiku pokládáme za těžkou chybu Děnikinovu, poněvadž rozlamuje protibolševickou frontu.*“ S nesouhlasem se setkalo i Kramářovo varování před německou revanší: sotva by se prý v Německu našla vláda, která by ji chtěla.³⁴⁷ Kramář údajně zanedbával slovanskou politiku doby – politiku hospodářskou, o níž mnoho vypovídaly články ing. Dvořáčka v Národních Listech o jihoruském hospodářství, na které se Kramářovi oponenti odvolávali.³⁴⁸

Liberalismus a nepatetičnost u Ferdinanda Peroutky, které jej zbavovaly rusofilského balastu, byly patrné i z jeho účtování s romanticky pojatým slovanstvím. „*Doufáme, že odrůda myslitelů, kteří se domnívají, že slovanská politika spočívá na hlasu krve a noří své kořeny do rasových hlubin, je pomalu na vymření.*“³⁴⁹ Slovanská idea mu byla politickým nástrojem porobených Slovanů, kteří v soudržnosti hledali sílu k přemožení nepřátel. Chtěla-li být zase něčím živým, musela být ideou praktickou. „*Co je dnes živo ze slovanské soudržnosti, z Kollárova snu? Možno se dívati na všechny strany, nenajdete (...) více než spolek Československa s Jugoslávií.*“ Ve spolku s Rumunskem nešlo o Slovaný, čs. spolky s Poláky a Bulhary chyběly, Jugoslávie „*dělala spolky proti Bulharsku*“. „*Ale rasové příbuzenství mezi námi a Poláky, Jihoslovany a Bulhary je očividně pouhý bezmocný stín.*“ Je

³⁴⁷ Tribuna psala: „*Na ukrajinské otázce vidíme nejlépe dvojí tvář oné slovanské vzájemnosti: buď ublížíš Ukrajincovi, nebo se nemile dotkneš Velkorusa.*“ „Slovanská politika,“ Tribuna, 2.1. 1920.

³⁴⁸ 1.1. 1920 v Národních Listech psal „*Pokud jde o Rusko, jsou možny prozatím obchodní styky jen s jeho jižní částí, a to na principu čistě výměnném (...) Hospodářský optimismus západní je překonán, nutno jej nahraditi realismem, zvláště směrem k Východu.*“ Cit. podle „Slovanská politika,“ 2.1. 1920.

³⁴⁹ Ferdinand Peroutka „Slovanská politika,“ Tribuna, 21.7. 1921.

příznačné, že právě Neslované – Francouzi a Rumuni, nás musí smiřovat s Poláky – smál se Peroutka.³⁵⁰ Vůdčího nositele starých iluzí Kramáře pak provokoval otázkou, s jakými že pocity se jednou probudí ono vymodlené „nové Rusko“. Možnost, že by se probudilo jako národ přesvědčených slavofilů, připomínala Peroutkovi sázku do loterie; právě tak pravděpodobný byl i jeho spolek s Německem.³⁵¹

Zkraje 30. let Peroutka ve slavném *Budování státu* bilancoval česko-ukrajinský poměr: „*Stejně citlivé jako vůči českému poměru k Rusku bylo Polsko vůči českému stanovisku k východní Haliči a ukrajinské otázce. Ani tu nedošlo z české strany k ničemu více než k platonický projevům sympatií k Ukrajincům, které neměly žádného vlivu na praktickou politiku.*“ Češi prý viděli, že se Poláci v nové éře nechovali k Ukrajincům o nic lépe, než se kdysi chovali Rusové k Polákům. Nikdy však neučinila česká oficiální politika pokus rozvinout ukrajinskou otázku v celé šíři nebo Ukrajince proti Polákům mezinárodně podporovat. Naopak, šlo spíše říci, že v zájmu dobrého poměru k Polsku celý ukrajinský problém dost necitelně obětovala. Peroutka připomněl rozhovor Beneše s redaktorem Kuryera Warszawskiego Kurnatowskim a jeho slova „*Váš poměr k Východní Haliči jest především vaší věcí. Mám o věci své mínění, vyslovím je arci tak, jako jsem kdysi řekl, co si myslím o Dalmacii, když jsem byl na to tázán. (...) Nám jde o rozumný a spravedlivý mír mezi všemi a nelze se do věcí jen tak beze všeho míchat a tak těžké problémy nezjednodušovati, nýbrž snad spíše komplikovati.*“³⁵² Zdá se, psal Peroutka ironicky, že se mu podařilo vyhnout dotazu na toto své „speciální mínění“ k potěše Poláků a zklamání každého Ukrajince. Autor správně zaznamenal polské pohružky podmiňující polský nezájem o Slovensko složením zbraní ve věci haličských Ukrajinců.³⁵³

Mnozí Ukrajinci soudili Beneše ve své době mírněji. Ukrajinský prapor, orgán východohaličské emigrace ZUNR, jej oceňoval za to, že se jako první osvobodil ze zajetí českého „starorusofilství“ a pochopil, že budoucí Rusko „*nemůže býti bývalým Ruskem.*“ A tato nová politická linie počítající s hraničním dotykem československého i ukrajinského sjednoceného státu začínala podle Praporu v zahraniční orientaci mladé slovanské republiky

³⁵⁰ Tamtéž.

³⁵¹ Ferdinand Peroutka „Slovanská politika II.“ *Tribuna*, 22.7. 1921.

³⁵² Opis interview vyšel ve večerním vydání Tribuny pod titulkem ‚Ministr Beneš o poměru Československa k Polsku a Rusku‘, 1.7. 1921. Peroutka Benešova slova poněkud upravil, ale jejich význam zachoval: „*Váš poměr k východní Haliči je především vaší věcí. Mám o věci své mínění, a budu-li na ně tázán, vyslovím je. Z toho však, že vyslovím takové nebo onaké mínění, nevyplývá, že by Československo mělo činně nebo dokonce zbrojně pomáhat jedné straně proti druhé.*“

³⁵³ Ferdinand Peroutka, *Budování státu*, Sv. IV (Praha: Lidové noviny 1991), s. 1459. Srov. stenografický záznam Benešovy řeči v poslanecké sněmovně NS RČS, 27.1. 1921.

převládat.³⁵⁴ Český tisk se dokonce nezdráhal uveřejnit interview se samotnou hlavou válčícího ukrajinského národa Symonem Petljurou. V úvodu se ukrajinské hnutí označovalo za nejučinnější protiváhu bolševictví na Východě. „*Některé naše listy došly jakýmsi způsobem, dosti neznámým, k přesvědčení, že Petljura jest dobrodruhem* (šlo o zřejmou narážku na České slovo, viz ČS 15.3. 1921). „*Petljura jest však takovým dobrodruhem, jakým musí býti v dnešním stavu každý politický činitel na Rusi, jakým je Lenin i Wrangel.*“ Samotný rozhovor nepřinesl nic zásadně nového, „holovnyj ataman“ v něm vyjádřil naději, že budoucí Ukrajina naváže nejužší styky s Československem, které snad projeví čilejší zájem o východní problém, než tomu bylo dosud.³⁵⁵

Jestliže dosud byly na tapetě polské praktiky ve východní Haliči, došel svého „ocenění“ i sovětský režim na ukrajinských teritoriích. Konzervativní agrárnický deník Venkov pod dojmem převládajících obav z rudé vlny psal: „*Proti opatřením bolševiků brání se Ukrajina zoufale. Moskva vykořisťuje Ukrajinu až do krajnosti, jednak vyhlazujíc obyvatelstvo, jednak stavíc z něho mocně armády proti západu a připravujíc Ukrajinu na etapu pro příští kampaň.*“³⁵⁶ Za „ruskobolševickou okupační cizovládou,“ proti které bojovali i sami ukrajínští komunisté, označil v Paříži při jiné rozmluvě s českými novináři sovětskou invazi Oleksandr Šulhyn.³⁵⁷

Paralelu s dávnou minulostí podepřela (v českých poměrech téměř revolučně) Tribuna obrozenským obrazem Ukrajinců jako „*lidu kozáků a rolníků*“, jenž se liší od Velkorusů vlastnostmi „*blízkými více k západním Slovanům, že jest pracovitější, čilejší, vlastenečtější, energičtější než Velkorusové. (...) Tento demokratismus záporožských kozáků jeví se i v Ukrajině vůbec*“ - proto onen zoufalý odpor proti novému sovětskému samoděržaví.³⁵⁸ Zpřítomněním historie uchopil celou věc i Alois Krejčí v již citovaném příspěvku. Jak pozoroval, Moskva a odpůrci ukrajinského hnutí se marně snažili vylíčit jeho zápas jako

³⁵⁴ „Ukrajinci o naší zahraniční politice,“ *Tribuna*, 1.3. 1921.

³⁵⁵ „Ukrajina před osvobozením“ (rozhovor se S.Petljurou), *Tribuna*, 3.3. 1921.

Symon Petljura (1879-1926), ukr. vojenský velitel a politik. Před r. 1905 činný v socialist. hnutí, 1905 zal. časopis Hromadska Dumka, později Rada. Po přesídlení do Moskvy redaktorem měsíčníku Ukrajinskaja Žizň. Za Velké války loajální k Rusku, v jehož vítězství spatřoval naději na rusko-ukr. narovnání. 1918 min. vojenství UNR, formuje ukr. ozbrojené síly. Po nástupu P. Skoropadského vězněn, v list. 1918 účastník puče, kt. nastolil vládu Direktoría s Petljurou v čele armády. V násl. občanské válce se spojil s Pilsudským výměnou za odstoupení západoukr. oblastí Polsku. Po řížském míru (1920) žil ve Varšavě a po odchodu Pils. z veřej. života přesídlil do Paříže, kde žil pro odsudky svého kompromisu s Poláky prakticky v ústraní (redigoval tu časopis Tryzub). V květnu 1926 zde na Rue Racine zastřelen ukraj. anarchistou žid. původu S. Schwartzbardem pro svůj údajný podíl na pogromech v l. 1919-20 (ve skutečnosti P. pogromům aktivně bránil). Schwartzbard (1886-1938) byl posléze soudem osvobozen. Tvrzení (M. Palij), že jednal z popudu sovět. tajných služeb, nebylo doloženo.

³⁵⁶ „Bolševická hrůzovláda,“ *Venkov*, 19.1. 1921.

³⁵⁷ „Rozhovor s ukrajinským vyslancem A. Šulginem,“ *Tribuna*, 9.1. 1921.

³⁵⁸ „Co zbude z Ruska?“ *Tribuna*, 3.3. 1921.

prostý „ukrajinský chaos“. Ukrajinci, vnímání generací Palackého jako největší slovanský demokratický národ, neměli velkou buržoazii, šlechtu ani „lidu nepřátelskou inteligenci.“ V jejich boji viděl návaznost na odboj hajdamáků a kozáků tím, že ukrajinský sedlák nyní bojoval s ruskou sovětovou invazí jako pokračováním protiukrajinské politiky carů. Ostatně ani nevíme, krotil Krejčí vášně hanobitelů „ukrajinského chaosu“, povede-li si ruská demokracie lépe než ta ukrajinská; jsou i názory, že ruští demokraté kapitulovali před bolševiky a projevíli tak málo státopornosti. Aby je západní Evropa pochopila, potřebují ukrajiniští sedláci dát své státnosti výraz a budovat moderní organizační prostředky.³⁵⁹

K řešení ukrajinské otázky v blízké budoucnosti se opět vyjádřil Jaroslav Bidlo - tentokrát prostřednictvím recenze na Kramářovu čerstvou knihu. Ta pod titulkem *Ruská krise* vyšla v roce 1921 a shrnovala výsledky Kramářových úvah a porad s ruskými politiky. Dílo vyjadřovalo autorovo přesvědčení, že nikoliv Společnost národů, ale především účelná alianční politika, opřená o kmenové a citové příbuzenství, zajistí republice mír a bezpečnost. Toto pojetí rozvedl Kramář posléze ve svých *Pěti přednáškách o zahraniční politice* v r. 1922. Bidlo knize vytýkal, že pomíjela národnostní otázku, která měla být pro budoucnost Ruska klíčová, kdežto Kramář by o federaci mluvil jen v případě Polska a Finska. Ostatní národy měly být připojeny k ruskému státu „mocí nebo smlouvou.“³⁶⁰ Odmítal-li Kramář federaci a přesto chtěl svobodu neruských národů, šlo podle Bidla o kvadraturu kruhu.

Podobnost Kramářovy a Niederleho argumentace je zjevná: podle Kramáře Rusko nebylo schopno bez jednou dobytých území přežít. „A možno si jen přáti, aby ruský nacionalismus (...) nemusil býti bojovným, nepřátelským k národům staré ruské říše, jakým by musil býti, kdyby byl nucen znovu dobývat, co jednou bylo ruské,“ psal ve svém obsáhlém spise, což Bidlo musel trefně oglosovat obratem „*Pojď ke mně, nebo si tě vezmu!*“³⁶¹ a dodal: „Soudím, že by se také Maďaři na takovéto stanovisko rádi postavili.“ Způsob, jaký Kramář navrhoval k řešení národnostní otázky, prováděla z pohledu jeho kritika vlastně sama bolševická vláda, která pokračovala ve šlépějích absolutistické monarchie. Bidlo viděl věci realisticky: národy mu byly nezmary a jejich dnešní uvědomění viděl spjato se sociálními tendencemi. Dovedly tedy zcela jinak vzdorovat imperialismu než v době Petra Velikého a Kateřiny II. „Že Romanovci ke konci 17. a počátkem 18. století poměrně snadno opanovali Ukrajinu, toho příčinou byly právě sympatie širokých lidových vrstev k cářům, jimi idealisovaných, jakožto k ochráncům lidu proti šlechtě a statkářům – a takovými se stali už

³⁵⁹ Krejčí, „Úkol naší slovanské politiky.“

³⁶⁰ Jaroslav Bidlo „Několik poznámek ke Kramářově ‚Ruské krisi‘“, *Tribuna*, 4.12. 1921.

³⁶¹ Karel Kramář, *Ruská krise* (Praha: 1921), s. 495. Bidlo, „Několik poznámek ke Kramářově ‚Ruské krisi‘“.

také kozáci za válek s Polskem, s Turky a Tatary. Ale teď lid ukrajinský, ač smýšlí v celku dosti bolševicky, nemá žádných sympatií, nýbrž hluboký odpor k představitelům velkoruského imperialismu.³⁶² Jestliže tedy Rusko obnoví národnostní politiku padlé monarchie, bude to znamenat nový boj s neruskými národy, který se může protáhnout na staletí – varoval český historik a slavista a dotknul se tak nevědomky jednoho z faktorů přispěvších v budoucnu k dezintegraci sovětské moci. Jako lék na národnostní útlak se doporučovala jen federace rovných s rovnými.

V čase mírových jednání v Paříži zaznamenáváme na české straně ojedinělé pokusy nepřímou určené československým politickým špičkám v zájmu ukrajinské věci. Vyniká mezi nimi jméno Jaromíra Nečase, který k diskurzu přispěl v rychlém sledu množstvím tématicky souvislých esejů.³⁶³ Některé, jako *Ukrajinská otázka*, se zabývaly nedávnými událostmi, páteří jiných je navíc autopsie předválečného českého hlediska, která tvoří zajímavý dokument dobových bilancí odlišných perspektiv obou národnostních komunit v pozdně habsburském údobí. Tyto úvahy plnily svého druhu psychoterapeutickou úlohu mající napomoci zpracovat zakořeněné křivdy a nepochopení – převážně z české strany.

Řekne-li se Ukrajina, české veřejnosti vytane na mysl jen politika rakouských poslanců z Haliče, anebo se jí ukrajinství jevílo jako „*cosi nepřijemného, co se přenáší nejraději pasivitou*“.³⁶⁴ Autor charakterizoval česko-ukrajinské styky dvěma slovy – jako „*tragické nedorozumění*“.³⁶⁵ Až do světové války byli Ukrajinci Čechům skoro neznámí a Ukrajina nám byla pouhým etnografickým pojmem. „*Nemíchejte se do sporu Ukrajinců s Poláky i Rusy*“ – znělo podle Nečase staré pochybené heslo. Poměry na Ukrajině jsme přecházeli s „*vražednou nevšímavostí*“ a osudy jsme přitom měli společné: ukrajinský národ mužiků byl jako my po staletí odstrkovan (česko-ukrajinská „mužická“ analogie se objevila již u Masaryka v jeho slavné řeči r. 1908).³⁶⁶ Nečas, jak rozvedl již v *Ukrajinské otázce* v souvislosti s Brestem Litevským, převáděl problém na polaritu elita versus lid. Jeho zástupci se dopustili za války osudných chyb a za to po válce nesměli být účastni na mírové konferenci.

³⁶² Tamtéž.

³⁶³ Jaromír Nečas (1888-1945), český národohospodář a politik. R. 1920 působil na Podkarpatské Rusi jako tajemník guvernéra, zároveň předsedou tamní sociální demokracie, od r. 1924 za sociální demokracii poslancem Národního shromáždění až do r. 1939. V l. 1935-38 ministrem sociální péče. Od r. 1940 v čs. exilové vládě v Londýně.

³⁶⁴ Nečas, *Východoevropská tragedie...*

³⁶⁵ Jaromír Nečas, *Upřímné slovo o stycích česko-ukrajinských* (Kyjiv-Praha: Čas 1919), s. 3.

³⁶⁶ Jaromír Nečas, *Prosím za jeden slovanský národ* (Brno 1918), s. 4.

Nečas si uvědomoval, že panující nepochopení u Čechů bylo dědictvím předválečných let, kdy si Češi utvářeli názor na Ukrajince jen podle „*servilní a protislovanské*“ politiky několika poslanců z Haliče a Bukoviny. Tato bilance zasahující do předválečné éry byla hojným motivem proukrajinské publicistiky. Byla vedena snahou upoutat pozornost na strážně ukrajinské populace a zjemnit protiukrajinské nálady tím, že se kriticky odsoudí její politické špičky ve vídeňské politice a oddělí se od zbytku svého národního korpusu. Symboly ukrajinských quislingů své doby se stala postava bukovinského poslance Mykoly Vasyłka a hetmana Pavla Skoropadského.

Nečas dával vinu oportunním ukrajinským poslancům z Haliče a „*germanofilské skupině Vasilkově z Bukoviny*,“ kteří „*táhli vždy s vládou a proti nám*.“ Z jeho psaní nepřímou vysvítalo, že hranice jeho pochopení se kryla s předělem mezi západní a nadněperskou Ukrajinou. V dílku *Uherská Rus a česká žurnalistika* s uspokojením poznamenával, že „*západoukrajinskou formaci*“ smetla počátkem ledna 1919 ve Stanislavově polská ofenzíva „*a s ní germanofilské*“ politiky typu Vasyłka, Levyckého apod. Český národ ale dovedl rozlišit Ukrajince na ty „*pravé*“ - slovanské, a lokaje Vídně.³⁶⁷ Přiznával, že „*je věru těžko vybrat jen několik příjemných vzpomínek na styk česko-ukrajinský*,“ na druhou stranu považoval za nutné vytknout, že ukrajínští poslanci v zásadních národně-politických otázkách nikdy nehlasovali proti Čechům (s výjimkou malé frakce Vasylkovy), zato Poláci několikrát ano.³⁶⁸ Česká veřejnost si nevážila ukrajinské delegace pro její „*věčné službičkování vládě*“ a nemohla pochopit, jak mohl ukrajinský poslanec hlasovat pro vládu, když byl jeho národ utiskován na všech stranách.³⁶⁹ Češi byli naopak vinou „*romantického a nesprávně pojatého všeslovanství*“ pasivní i tenkrát, když polská šlechta a polské úřednictvo utiskovaly v Haliči ukrajinské mužíky a po krvavých haličských volbách dokonce jeden z českých vedoucích politiků dával ve vídeňském parlamentě stancykowskiému řádění svoji sankci (Nečas měl zjevně na mysli Adolfa Stránského; viz kapitola *Slovo do pranice*, D.S.).³⁷⁰ Stejně se chovali vůči spravedlivému požadavku rozdělení Haliče. Protislovanská a protiliberální platforma Polského kola jako „*sloupu rakouské reakce*“ zato těžila ze své pozice jazýčku na vahách proti Čechům i Ukrajincům.³⁷¹

³⁶⁷ Jaromír Nečas, *Uherská Rus a česká žurnalistika. Neuzavírejte kruh našich nepřátel!* (Užhorod 1919), s. 15.

³⁶⁸ Nečas, *Upřímné slovo...*, s. 4. Jméno Mykoly Vasyłka se v českém tisku objevovalo v různých podobách jako 'Vassylko' i 'Vasilko'. Odráží to snad i nevelký respekt, jemuž se jeho osoba u Čechů těšila.

³⁶⁹ Zajímavá je výtka ukrajinskému tisku z oněch dob; Češi byli prý v bukovinských listech denně na tapetě jako nepřátelé Ukrajinců.

³⁷⁰ Jaromír Nečas, *Upřímné slovo...*, s. 6.

³⁷¹ Tamtéž.

Čestnou výjimkou byl u Nečase jen Čas a české sociálně-demokratické listy – avšak velké české noviny, které udávaly tón, byly pod vlivem „*obojaké chytristiky polského kola a tradiční předpojatosti proti ukrajinským 'separatistům'*.“ Když Češi přijali staroruské poslance dokonce do svého klubu jako hosty, vítali je jako pravé Slované v parlamentě a vyznamenávali je před ostatními Ukrajinci ostentativně přátelskými srdečnými styky (míněn je zde slavný přestup posl. Markova a Hlibovického v roce 1907).³⁷²

Zjevný rozpor v českém nazírání na Poláky a Ukrajince se podle Nečase zrcadlil i v názorech za světové války. Ukrajincům jsme vyčítali jejich austrofilství a neuznali za polehčující okolnost ani to, že Ukrajinci byli od staletí polskou šlechtou a carem utiskováni a že se tedy austrofilskou nebo germanofilskou politikou chtěli zbavit odvěkého zla. Polákům naproti tomu jsme odpustili, že si během vojny sedali na dvě židle a přijali jsme je jako bratry do slovanské rodiny, i když jsme se dostali do sporu o Těšínsko.³⁷³

Své další dílko *Východoevropská tragedie a Ukrajina: Její vývoj a životné síly* autor dokonce přímo věnoval vrchnímu veliteli armád Direktoría Symonu Petljurovi, „*velkému člověku a velkému Ukrajinci*.“³⁷⁴ Nečas tu hovořil za většinu českých ukrajinofilů. Rusko sice mělo být nadále naším spojencem, ale muselo být silné i zevnitř, tj. mělo uznat výlučnost Ukrajinců se všemi souvislostmi a nesměšovat je s Velkorusy. Češi se měli starat, aby Ukrajinci nehledali pomoc u jejich nepřátel počítajících s tím, že Ukrajinci nenajdou podporu u svých slovanských sousedů. Tato Nečasova narážka patřila skupině německých stratégů, kteří ukrajinskou kartu rozehrávali již od konce 19. století v zájmu opanování východu.³⁷⁵ Ve shodě s novinářem Aloisem Krejčím varoval autor, že podmanění Ukrajiny, brány celého východního problému, proti vůli lidu by nevedlo k rozkvětu Ruska, ale jeho oslabení. Ukrajinské nacionální hnutí by kvetlo dál a posílilo by Německo v jeho protislovanské politice.

Tato optika je jasným příkladem toho, že proukrajinské sympatie nesměly být prakticky až do roku 1989 formulovány na úkor Ruska a teprve deklarovanou starostí o osudy silného Ruska mohly být legitimizovány. Vyslovit se nepokrytě pro plnou ukrajinskou suverenitu by znamenalo porušit dobové tabu, a to nezávisle na stupni poznání ukrajinských národnostních specifik. Faktorem, který nepochybně při utváření tohoto postoje spolupůsobil,

³⁷² Jaromír Nečas, *Upřímné slovo...*, s. 7.

³⁷³ Tamtéž, s. 7. Zde snad Nečas poněkud přeháněl, vztahy k Polsku byly touto dobou dostatečně vyostřené a oficiální proklamace dobré vůle ještě neznamenalaly projev slovanské vzájemnosti.

³⁷⁴ Jaromír Nečas, *Východoevropská tragedie...*

³⁷⁵ Podrobněji jsem o německých plánech s Ukrajinou pojednával v magisterské práci *Ukrajinská otázka v nacistických ideově-strategických perspektivách: Vývoj a ideový kontext německé východní politiky*, obhájené na Fakultě sociálních věd UK v květnu 2003.

bylo jednotné stanovisko Dohody pod výrazným vlivem Francie, která si jako pojistku proti budoucímu Německu přála zachovat silné Rusko. Československá zahraniční politika v ukrajinské otázce kopírovala stanoviska Dohody k jednotnému a nedělitelnému Rusku.³⁷⁶ Revolučně působila představa úplného rozchodu s Ruskem nicméně i na ukrajinské politiky. V letech 1917-1921 nebyla proponována jako jejich přímý a bezpodmínečný cíl, ale vyplynula z kontextu, kdy bylo třeba chvatně hledat východisko a spojence proti nastupující bolševické invazi. Právě fakt, že byly okolnostmi Ukrajině víceméně vnuceny Ústřední mocnosti, nesmírně ztížil její pozici při pozdějších jednáních s dohodovými zeměmi.³⁷⁷

Na publicistické počiny Jaromíra Nečase, jmenovitě *Ukrajinskou otázku a Prosím za jeden slovanský národ*, reagoval v Lidových novinách další vynikající znalec podkarpatských poměrů, novinář a kunsthistorik Florian Zapletal.³⁷⁸ Jejich tendenci onačil za dobrou: upozornit veřejnost na důležitost Ukrajiny, „naší sousedky na frontě asi 150 km“ (počítáno tehdy i s východní Haličí, D.S.), jejíž znalost byla u nás vinou rakouské cenzury tabula rasa. „*Jak snad asi jinak není možno, shrnuje Nečas příliš mnoho dobrého na hlavu svého miláčka, kterého má tak rád.*“ Otázka ukrajinské národnosti a jazyka není tak jednoduchá, jak se domnívá autor. Hodnocení ukrajinské kultury šlo také za „*vědecky dovolené meze a hranice.*“ Nečas u Ukrajiny váhal mezi úplnou samostatností anebo širokou autonomií v rámci Ruska. Pro Čechy a také pro rozumné Ukrajince - tvrdil naproti tomu Zapletal - byla možná a přípustná jenom eventualita druhá. Východní Halič patřila sice Ukrajincům a ne Polákům, avšak všechny tři ruské větve byly nerozlučně spojeny geograficky a hlavně provázány hospodářsky. Zapletal autorovi vyčetl, že ve své přílišné zaujatosti zacházel místy až k naivnosti – nanejvýš když v ukrajinštině spatřoval budoucí „*zprostředkující jazyk slovanský.*“ Vcelku Nečasovy znalosti ukrajinské otázky vyhodnotil publicista, známý svým nevybíravým tónem při posuzování odborných prací zasahujících do jeho oboru, jako slušné.³⁷⁹

³⁷⁶ Beneš roku 1934 řekl: „*Žádný ze spojenců nechtěl samostatný ukrajinský stát, byla touha přijmout jako nejzazší možnost zformování ruské federace s Ukrajinou jako autonomní entitou.*“ Cit. podle ruské verze E. Beneš, *Řeč o karpatoruském problému* (Užhorod 1934), in Dergachov, *Ukrainian Statehood...*, s. 175.

³⁷⁷ Vladimír Hostička, „Ukrajinská státní idea,“ (přednáška pronesená v rámci I. semináře východoevropských dějin *Ukrajinská státnost*), Národní knihovna v Praze, 1.11. 2001, in http://www.nkp.cz/seminar/ukraj_stat.htm.

³⁷⁸ Florian Zapletal (1884-1969), historik umění, od r. 1915 činný u formujících se čs. jednotek v Rusku jako hlavní redaktor týdeníku Čechoslovák. Od ledna 1919 pracoval v tiskovém odd. min. presidia, od května šéfem tiskové služby Podk. Rusi, od čce 1920 poradcem guver. Podk. Rusi G. Žatkovyče pro vojenské otázky. Autorem samost. publikací i desítek článků v *Tribuně*, *Nár. Listech*, *Lid. novinách* o problematice Podk. Rusi, v jejichž důsledku vyloučen ze Syndikátu denního tisku a zbaven práva služeb. postupu. Po Žat. demisi se vrátil do Prahy, kde prac. ve Vojen. histor. ústavu, posléze v Památníku osvobození. Byl autorem řady vědec. publikací z oblasti morav. kultury, místopisu a architektury.

³⁷⁹ Florian Zapletal, „O znalosti zahraniční a Ukrajině,“ *Lidové noviny*, 29. 1. 1919.

Na Nečasovy odsudky ukrajinské politiky v Brestu i ve Vídni se odvolával i Richard Weiner-Poutnik, který pořídil pro Lidové noviny rozhovor s ukrajinským politikem, jenž si nepřál být jmenován. Šlo o bývalého člena tříčlenné delegace ZUNR vyslané uvítat prezidenta Masaryka ve vlasti (viz výše). „*My jsme germanofilskou politiku nedělali. 30 000 oběšených našich svědčí, že národ germanofilský nebyl (...) Ostatně podobně jako my jednali i Poláci. Proč se to nezazlívá jim? (...) Pro Frantův zákon hlasovali jsme do jednoho, kdežto polské lavice zely prázdnotou.*“ Brestlitevskou „zradu“ respondent obhajoval slovy: „*Zapomíná se, že Ukrajina strašně trpěla a že po rozpadu ruské fronty nebylo lze Němce zadržeti (...) Sevrjuk, jenž smlouvu podepsal, byl nejmladší člen delegace, není však pravda, že mu bylo 18 let (jak tvrdila rozšířená pomluva, D.S.). Jest přes 30; rovněž není pravda, jako by byl rakouským zběhem. (...) Přiznávám, že jsme Němcům příliš důvěřovali, ale Ukrajina a národ dost za to vytrpěli.*“³⁸⁰

Lojalitu k rakouské vládě sociálního demokrata Ernsta von Seidlera, který Čechy v květnu 1918 pobouřil vyhlášením tzv. krajských vlád podřizujících české pravomoce Vídni, vysvětloval Weinerův protějšek tajným dodatkem k brestlitevské smlouvě nesoucí podpis císaře Karla a ministerského předsedy Seidlera.³⁸¹ Ten zaručoval Ukrajincům odloučení východní Haliče pro případ, že se uskuteční austropolské řešení – revidoval tedy rozhodnutí starého mocnáře krátce před jeho skolem. „*Hleděli jsme si zabezpečiti, co bylo možno.*“³⁸² Dotazovaný se ovšem nezdržoval přílišnou diplomacií, když přišlo na Podkarpatsko. „*Na rusínské stolice v Uhrách činíme si rovněž nárok. Věříme, že američtí Ukrajinci nabídlí presidentu Masarykovi, aby se stolice rusínské připojily k čs. republice, nemají k tomu však*

³⁸⁰ Richard Weiner-Poutnik, „Věci ukrajinské“ (kritický rozhovor se západoukrajinským politikem), *Lidové noviny*, 22. 1. 1919.

³⁸¹ Ernst Seidler von Feuchtenegg (1862-1931), po pádu vlády hr. Clam-Martiniče utvořil r. 1917 úřed. kabinet. Snažil se bez úspěchu získat čes. politiky polit. amnestií v létě 1917. Zasadil se o přetvoření ústavy podle zásady rovnoprávnosti rakouských národů, jimž se mělo dostat nár. autonomie. Tyto návrhy však vzhledem k situaci na bojištích a hlavně mezi slovanskými politiky v Rak.-Uh. přišly pozdě. R. 1918 podal demisi, jež nebyla přijata. Násl. se pokusil oktrojem rozřešit nár. otázku v Čechách zavedením krajského zřízení, za nímž se skrývalo utvoření pevně ohraničené provincie Deutschböhmen. Po nezdaru v parlamentu odstoupil definitivně v červenci 1918. Vzápětí podal poslanec Ad. Stránský návrh na S. trestní stíhání pro porušení ústavy, zejména pro chystané rozdělení českých zemí.

³⁸² Císař a král Karel I. chtěl po polském odchodu do opozice získat pro vládní většinu české poslance, ti však trvali na zásadách Třikrálové deklarace a setrvali rovněž v opozici. Nakonec se podařilo příslibem revize smlouvy s Ukrajinou přimět polské poslance, že se hlasování o důvěře vládě nezúčastnili a umožnili jí tak získat důvěru. Rusínská poslanecká delegace Seidlerovu vládu podržela, což české rozladění ještě stupňovalo. Následky se dostavily: haličští Rusíni byli jediným z nevládních národů Rakouska, který se nedostavil do Prahy na oslavy 50. jubilea Národního divadla. Respondent se před Weinerem-Poutnikem obhajoval poukazem na skutečnost, že Ukrajinci vypověděli poslušnost premiéru Maxi Hussarkovi, jenž jim rovněž zaručoval platnost Seidlerova brestlitevského dodatku.

mandátu.“ Češi by neměli spoléhat na to, že budou sousedy Rumunů. V každém případě budou sousedit s Ukrajinou, v níž mohli mít znamenité odbytí.³⁸³

Weiner-Poutnikův závěr odrážel spíše novinářovu nespokojenost. „*Nemohu se ubránit dojmu, že Ukrajinci hledí s jistým nepokojem k mírové konferenci a že zvláště jejich političtí vůdcové, rekapitulují-li v duchu svou politiku poslední doby, shledávají, že byla vším spíše než prozíravou. Stejně však jsem přesvědčen, že ukrajinský národ, po léta udržovaný v temnotě a politicky zanedbaný, nezaslouží, aby naň svalena byla vina vůdců, za které jako celek neodpovídá.*“

„*Je pravdou, že někteří Ukrajinci byli zaprodáni, jako je tomu v každém národě a každé straně*“ - psal pro změnu Jiří Pokorný, veterán posledních válečných měsíců na Ukrajině, než se s rakouskými vojsky stáhnul zpátky do nové republiky. Podle zaprodaného Vasyľka či Skoropadského nesmíme ale posuzovat celý národ - pomáhal si zde autor osvědčenými negativními symboly. Ukrajinské hnutí nemělo podklad v německých markách, nýbrž v národní uvědomělosti širokých vrstev (autor se ptal, zda byli Ševčenko, Drahomanov i Petljura, sám od Němců perzekvovaný, zaprodanci).³⁸⁴ Taktéž ukrajinská kultura nebyla podle Pokorného směšná, ale hodná obdivu, pokud vezmeme v úvahu 200 let tatarského jha a všeobecnou nevzdělanost panující v celém ruském impériu v době carského režimu. Tak jako jeho předřečníci, Pokorný - prakticky jediný proukrajinský účastník událostí na východě, který je prožíval na „špatné“ rakouské straně - varoval, aby nás Němci, jejichž politika byla v této věci velmi logická, na Ukrajině nepředběhli.

Vsuvku si tu zaslouží Masarykova pozdější poznámka k témuž problému, která ukázkově odráží změnu nálad směrem k Ukrajině v průběhu několika málo let, kdy se na východě petrifikovaly poměry v neprospěch diskutovaného národa. Tři roky po vydání Pokorného knihy již prezident poté, co rozpačitě zopakoval trvajících akademické rozpory co do stupně ukrajinské výlučnosti, chladil ukrajinofílský elán: „*Dnes literatura ukrajinská srovnána s ruskou je ještě slabá; Kyjev, největší město Ukrajiny, je ruské a bylo kolébkou ruského státu vůbec.*“³⁸⁵

V rozporu s převládající zvyklostí Pokorný ve věci jejich dalšího osudu alespoň nemluvil za Ukrajince. „*Nechci podrobovatí speciálním úvahám způsob, jakým má býti tato dohoda vyřešena, zda naprostým osamostatněním či federalismem či snad nějakými spojenými státy ruskými či jiným způsobem. Toto speciální a technické vyřešení problému*

³⁸³ Tamtéž.

³⁸⁴ Jiří Pokorný, *V Ukrajině a o ní. Několik vzpomínek s aplikací na dnešní politické poměry* (Praha 1920), s. 28.

³⁸⁵ T.G. Masaryk, *Slované po válce* (Praha: Stanislav Minařík 1923), s. 26.

*smíru budiž věcí odborných politiků.*³⁸⁶ Milujme své ruské bratry celou duší, ale nezapomínejme též na druhý, stejně bratrský národ – uzavřel svou rozpravu.

Postava Mykoly Vasyľka se stala pro český tisk sledující ukrajinské poměry v nově se formující střední Evropě obdobným příznakem jako excísař Karel se svými restauračními pokusy a jeho habsburský rod. Pražská ukrajinská mise musela dementovat fámu, že Vasyľko (psaný pro změnu jako „*Wasilko*“) vyjednával s maďarským regentem Miklósem Horthym o karpatské otázce „*ve smyslu protičeském*“. Pod žezlem habsburské dynastie by z Východní Haliče, Bukoviny a Podkarpatské Rusi bylo prý autonomní království. Proti Vasyľkovi však měli vystoupit všichni zasvěcení ukrajinští činitelé a Jevhen Petruševyč, exilový prezident ZUNR ve Vídni, jej odmítl přijmout do svých služeb (jež by Vasyľkovi umožňovaly z Prahy snáze řídit monarchistické hnutí).³⁸⁷ Ukrajinci se prostřednictvím Stepana Smal-Stockého od celé věci plně distancovali a přispěchali s ujištěním, že západoukrajinská vláda u vědomí společných životních zájmů mezi ČSR a Východní Haličí, jakož i veškerého dobrodiní prokázaného ukrajinským emigrantům, trvala neochvějně na dosavadním přátelství, „*diktovaném rozumem a citem.*“³⁸⁸

Další osobností poutající zjitřené smysly české žurnalistiky a bezpečnostních složek státu byl bývalý arcivévoda Vilém Habsburský, syn arcivévodky Karla Štěpána, který se proti vůli své rodiny zřekl své šlechtické hodnosti jako důstojník ukrajinské legie. Ukrajinci byl podle své košile v ukrajinském lidovém provedení přezdíván Vasyl Vyšívaný. Vídeňské i polské listy o něm počátkem 20. let rozšířily zprávy, že se stal zvoleným pretendents ukrajinského trůnu. Čeští novináři je správně označili za nesmyslné – pomohli si přitom poukazem na jeden z jejich zdrojů - anonymní polskou „telegrafní agenturu“, jež měla Vyšívaného nenávidět za jeho protipolské smýšlení.³⁸⁹ Vilém se naučil již před válkou plyně ukrajinsky, ve spolupráci s rusínskými poslanci usiloval o zlepšení postavení rakouských Rusínů a celou řadu let údajně prožil v „*selských chalupách haličských.*“ Za války vstoupil jako dobrovolník do ukrajinských legií a získal si vážnost i u ukrajinských socialistů. Posléze se stal důstojníkem vojsk UNR a podle senzační zprávy v Lidových novinách se po demobilizaci měl ocitnout v internaci v tajném klášteře ve východní Haliči, neboť se – jak

³⁸⁶ Tamtéž, s. 31.

³⁸⁷ „Wasilkova úmluva s Habsburky,“ *Tribuna*, 13.1. 1921.

³⁸⁸ „Západoukrajinská vláda o akci Vasilkově,“ *Tribuna*, 16.1. 1921.

³⁸⁹ „Politika Habsburka – odrodilce,“ *Tribuna*, 16.1. 1921. Vilém (1895-1948) v prosinci 1921 v tiskovém orgánu nacionální kozácké skupiny ve Vídni výslovně odmítnul veškeré pretenze na „ukrajinský trůn“; přesto zahraniční tisk zaplavila vlna zvěstí o jeho kandidatuře. Je pravdou, že se Habsburkovým jménem bez jeho souhlasu zaštiťovala celá řada politických skupin, které je chtěly využít jako karty v diplomatické hře. Viz Larysa Streľska, *Do žyttepysu Vil'hel'ma Habsburha (Vasyľja Vyšyvanoho)*, in <http://spilka.webua.org/library/habsburg.html>.

v lednu 1919 informovaly Lidové noviny („Zbavili se nevítaného hosta“) - údajně netěšil důvěře západoukrajinské vlády.³⁹⁰ V reálu přebýval Vilém v klášteře v Bučači dobrovolně a v internaci (poblíž Bukurešti) se ocitnul až po svém zajetí Rumuny. Po apelu Direktorია mu byl rumunskými úřady umožněn návrat na Ukrajinu.³⁹¹ Vilém se stal rozhodným odpůrcem Petljurova varšavského ústupku z dubna 1920, jímž se ataman zříkal východní Haliče a částí Volyně výměnou za polskou pomoc na východě. Uchýlil se do Vídně a publicisticky fedroval ukrajinskou věc. Český tisk zaznamenal jeho stať v Neues Wiener Journalu z 9. ledna 1921, v níž Vyšiváný odsoudil svazek UNR s Polskem jako „nepřirozený“ a ze sprízněných států vytknul hned po Anglii Československo, jehož životní otázkou mělo být získání přístupu k východu spojením s velkou Ukrajinou od Sanu až po Kavkaz. ČSR jediná podle Vyšiváného chápala správně velkou slovanskou myšlenku.³⁹²

Náklonnost Viléma Habsburka nebyla opětována. Zůstával po celou dobu marginální figurou a občasnou pozornost mu věnovaly jen čs. bezpečnostní služby, jež ho jmenovaly mezi pěti uchazeči o ukrajinský trůn a obávaly se jeho vlivu na Podkarpatské Rusi.³⁹³ Nebyl ovšem zřejmě natolik bezvýznamný, aby jej nepotkal osud charakteristický pro tisíce bezejmenných, kteří po druhé světové válce skončili svůj život zavlečení do Stalinova Ruska.³⁹⁴

Naznačené Petljurovy námluvy s Pilsudským nepohoršily ze zřejmých důvodů jen Haličany, nýbrž zasely rozkol do politických řad seskupených kolem obou státníků. Krom toho vzbudily rozruch i v Praze. Již dva měsíce před podepsáním dubnové dohody ve Varšavě bylo zasvěcencům zřejmé, k čemu se schylovalo. Florian Zapletal upozornil, že někteří Petljurovi spojenci nabízeli Polákům i československé Rusínsko. Tato zpráva, jakkoli níže dementovaná, odrážela skutečnost, že Polsko mělo zájem na společné hranici s Maďarskem, neboť by - jak sovětofilský publicista věřil - v příštím boji se sovětským Ruskem ČSR stála na straně Sovětů proti Polsku.³⁹⁵ Ukrajinský politik se zkušenostmi ještě z vídeňského parlamentu Longin Cehelskyj ovšem v reakci na Zapletalovy vývody napsal, že pro odstoupení východní Haliče Polsku byli jen dobrodruzi. Ukrajincům prý navíc Zakarpatsko v držení Československa nevadilo, neboť preferovali společnou československo-ukrajinskou hranici. Z toho nakonec vycházel i Holubovyčův návrh na federaci východní Haliče s ČSR na

³⁹⁰ „Zbavili se nevítaného hosta“, *Lidové noviny*, 28.1. 1919.

³⁹¹ *Memuary Vil'hel'ma Habsburha, polkovnyka USS* (Paměti Viléma Habsburka, plukovníka Sičových střelců), publikováno in <http://spilka.webua.org/library/habsburg.html>.

³⁹² Tamtéž. Podrobně viz Strelska, *Do žyttepysu...*

³⁹³ Ivan Olbracht, *Země bez jména. Reportáže z Podkarpatska* (Praha: Otto Girgal 1932), s. 92.

³⁹⁴ Strelska, *Do žyttepysu...*

³⁹⁵ Fl. Zapletal „O naše Rusínsko“, *Tribuna*, 4.2. 1920.

jaře 1919.³⁹⁶ Polemiky tohoto druhu souvisely s nesnadnou otázkou nového a Čechům zcela neznámého území v nejvýchodnější části republiky. Jak se záhy vyjevilo, český vztah k ukrajinství měl projít praktickou prověrkou na příkladu Podkarpatské Rusi - země, která Československu doslova „spadla do klína“.

³⁹⁶ Cehelskyj, „Rusínsko, východní Halič a čs. stát“.

IV. Líbánky na rozloučenou: svobodní Češi a nesvobodní Ukrajinci 1919-1930

1. Podkarpatská Rus jako aspekt ukrajinské otázky 1919-1923

„Uhrorusíni chtějí k nám. Je to zde organisace po výtce klerikální (uniati); dříve pod maďarským vlivem. Neprobuzení, ale dobrý materiál (...) Jsou proti ‚Ukrajincům‘. A mají proti sobě ‚Karpatorusy‘, slabší zde organisaci rusofilskou, pravoslavnou. Měli bychom spojení s Rumuny. Také Karpatorusi chtějí k nám,“ svěřoval Masaryk, pobývajíc ještě v New Yorku, několik dní po vzniku čs. republiky v dopise Edvardu Benešovi. Popsal tak základní kontury problému spojeného s územím, které nově zaměstnávalo pozornost československých vládních míst.³⁹⁷

Spory mezi jednotlivými národními frakcemi se projevovaly již za světové války na americké půdě, kde se celá myšlenka československého Podkarpatska začala politicky formovat. Ještě v roce 1917 nikdo nepřemýšlel o odtržení Uherské Rusi od Uher. S vývojem na frontách a tím i mezinárodní situací se hlásily o slovo i jiné alternativy – koexistence území s velkým Ruskem, po vítězství bolševiků pak dokonce koketování s nezávislou Ukrajinou. Americká národní rada Uhro-Rusínů ustavená v červenci 1918 v pensylvánském Homesteadu pod vedením mladého advokáta Hrihorije (Grigorije) Žatkovyče, v té době právního zástupce koncernu General Motors, žádala úplnou nezávislost území, jako alternativu připouštěla spojení se svými soukmenovci v Haliči a Bukovině, a teprve když prezident Wilson vyjádřil obavu z reakcí ostatních mocností, soustředil Žatkovyč své úsilí k autonomii v rámci cizího státu (nevyklučoval ani Uhry).³⁹⁸ Masaryk ve *Světové revoluci* rekapituloval: „Američtí Rusíni v čele s Žatkovičem byli proti směru ruskému a pravoslavnému, kvůli pravoslaví také odmítali Ukrajince, ale byli i proti Malorusům haličským, jazykově byli v začátcích, drželi se pravopisu historického, čímž se lišili od Ukrajinců.“³⁹⁹

Že existovaly i jiné přístupy než ty dnes oficiálně přijímané, dosvědčují paměti aktivisty proruské orientace Petra Hataláka sepsané ve 30. letech. Podle něj by se

³⁹⁷ Masaryk Benešovi, New York 7.11. 1918, in Šolle, *Vzájemná neoficiální korespondence...*, s. 133. Na mapě Českého státu, kterou si Masaryk odvezl do emigrace, sousedil státní útvar s Ruskem, kterému patřil Užhorod, Mukačevo i Marmarošská Sihot'. Mapa Čs. národní rady přičleňovala sice Užhorod ke Slovensku, nový stát přesto končil na řekách Uh, Ondava a Bodrog. Viz Róbert Ištok, „Geopolitická pozícia Podkarpatskej Rusi v rokoch 1918-1939,“ *Zakarpatská Ukrajina v rámci Československa (1919-1939)* (Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2000), s. 52.

³⁹⁸ Viktor Budín, *Podkarpatská Rus očima Čechů* (Praha: Česká expedice 1996), s. 9.

³⁹⁹ T.G.Masaryk, *Světová revoluce: za války a ve válce 1914-1918* (Praha: Orbis, Čin 1925), s. 300.

„Uhrorusové“ neodvažovali jít sami proti Rakousku-Uhersku a hledali proto spojence v odvážnějších Haličanech a Bukovincích. Označení *Uhrorusové* bylo ostatně odvrženo, neboť napovídalo spjatost s Uhrami, a tak zvítězil název *Karpatorusové*, naznačující ruský původ, ovšem územní specifikum.⁴⁰⁰ Plán samostatné Ukrajiny a koexistence v ní se v této sekci neseťkal s přijetím vzhledem k vitální závislosti ukrajinského státu na Němcích a Rakušanech, pro kterou se také očekával jeho pád, jenž by existenčně ohrozil i karpatské Rusíny.⁴⁰¹

Na Wilsonovo doporučení se Rusíni stali členy Středoevropské unie - svazu utlačovaných národů ve střední Evropě, jejímž předsedou byl Masaryk. Po vzájemném jednání obou předáků byla na schůzi Rusínské národní rady ve Scratonu 12. listopadu 1918 přijata rezoluce vyjadřující přání Rusínů připojit Podkarpatskou Rus k Československu za podmínky, že dostane autonomii, bude mít svého guvernéra, sněm, administrativu a soudy a že bude zabírat všechny uherské kraje obývané Rusíny (významnou měrou zasahující na Slovensko). V plebiscitu, který se konal ještě v listopadu 1918, ze 1089 rusínských delegátů hlasovalo 67 procent pro připojení „Rusínska“ - jak svůj kraj později pojmenoval v memorandu Masarykovi Žatkovyč - k Československu, 28 procent se vyslovilo pro spojení s Ukrajinou, méně jak 2 procenta pro plnou nezávislost země, necelé procento pro spojení s Ruskem a stejná část pro spojení s Maďarskem resp. s Haličí.⁴⁰²

Názory na Podkarpatské Rusi se teprve tříbily. Po rozkladu Rakouska - Uherska pořádali Rusíni na mnoha místech schůze lidu a ve městech vznikala celá skrumáž tzv. národních rad jako prvních politických těles. Z nich vynikly národní rady prešovská, užhorodská a chustská. Ty se však lišily v názoru, s jakým státem chtějí spojit budoucnost své vlasti.

V Chustu Centrální ukrajinská rada bratrů Julia a Mychala Braščajků vyhlášovala v lednu 1919 příklon k Ukrajině, dokud se tyto plány postupem bolševiků a Poláků nestaly iluzorními.⁴⁰³ Užhorodská rada setrvala na požadavku autonomie v rámci Maďarska a národní rada v Prešově v čele s dr. Antonem Beskidem, dřívějším poslancem uherského

⁴⁰⁰ Petr Hatalák, *Jak vznikla myšlenka připojiti Podkarpatskou Rus k Československu* (Užhorod 1935), s. 10-11.

⁴⁰¹ Tamtéž, s. 21.

⁴⁰² Daniela Drápalová, *Podkarpatská Rus 1919-1924: maďarská iredenta a boj o autonomii*, diplomová práce (Praha: Ústav hospodářských a sociálních dějin FF UK 2000), s. 14.

⁴⁰³ Alois Raušer, „Připojení Podkarpatské Rusi k Československé republice,“ in Jaroslav Zatloukal, ed., *Podkarpatská Rus* (Bratislava: Klub přátel Podkarpatské Rusi 1936), s. 67. Delegáti se rozhodli usilovat o připojení k Ukrajině a zvolili delegaci, která o tom měla jednat s Ukrajinskou republikou v Kyjevě. Již na počátku ledna se také Ukrajinci na sjezdu ve Stanislavově usnesli na připojení Podkarpatska k Ukrajině a ukrajinské vojsko z Haliče přišlo zabrat podkarpatské území. Avšak poté, co bolševici obsadili Kyjev, bylo ukrajinské vojsko staženo. Srov. Raušer, „Připojení Podkarpatské Rusi k Československé republice,“ s. 66.

sněmu a pozdějším guvernérem Podkarpatské Rusi, nakonec souhlasila se závěry amerických Rusínů. Dokud však věřilo v restauraci carského režimu, bylo toto uskupení pro spojení s Ruskem. Poté, co se dostala do styku s Čechy a Slováky, změnila své stanovisko a v lednu se vyslovila pro spojení s Československem.⁴⁰⁴ Požadovala však, aby k Čs. republice byly připojeny části polské Haliče obývané kmenem Lemků.⁴⁰⁵

8. května 1919 došlo v Užhorodu ke spojení všech tří národních rad v Centrální národní radu, jež se vyslovila pro spojení s Československem. Oblast prošla ještě krátkým obdobím turbulencí spojených se zánikem starých Uher. Maďarská vláda premiéra Mihály Károlyiho v prosinci 1918 vyhlásila pro Podkarpatsko autonomii ve spolupráci s užhorodskou Radou maďarských Rusínů coby „Ruskou krajinu“.⁴⁰⁶ V době Maďarské republiky rad pronikly maďarské vojenské oddíly i na Podkarpatsko, kde se začala provádět četná socializační opatření, narážející ovšem na nevoli obyvatelstva (např. zřizování zemědělských družstev a mobilizace do rudé armády). Rumunské vojsko drželo východní část území až do léta 1920; posléze čs.-rumunskou hranici procházející Marmaroší a Uhočí vymezila smlouva v Sévres ze srpna 1920.

Mezinárodně byly osudy Podkarpatska svěřeny Československu mírovou smlouvou z Versailles a v září 1919 je specifikoval mír saint germainský, podle něhož se Podkarpatská Rus stala součástí Československa jako autonomní země s vlastním sněmem, který měl mít zákonodárnou moc v otázkách místní samosprávy, školství, náboženství apod. Hranice mezi Podkarpatskou Rusí a Slovenskem byla stanovena nejprve demarkační čarou po řece Uh, definitivně pak rovněž v St.-Germain-en-Laye; tímto mezinárodním aktem pozbyla rázu pouhé vnitřní správní hranice a požívala ochrany smluvních mocností.⁴⁰⁷ Naplnil se tak záměr prezidenta Masaryka, který vyšel vstříc navrženému rozhranění podle Žatkovyče s pragmatickým doporučením, aby celou věc posvětila Dohoda a Žatkovyč tak byl z obliga proti námitkám z rusínské i slovenské strany.⁴⁰⁸ Hranice rusínského území se nekryla s etnickým rozmístěním Rusínů a značně přesahovala na Slovensko; etničtí Slováci zase pronikali na jih Podkarpatské Rusi.⁴⁰⁹

⁴⁰⁴ Budín, *Podkarpatská Rus očima Čechů*, s. 8.

⁴⁰⁵ Raušer, „Připojení Podkarpatské Rusi k Československé republice“, s. 65.

⁴⁰⁶ Dopis Floriana Zapletala Mikuláši Mušinkovi, Praha 1.10. 1968, in František Hýbl, Mikuláš Mušinka, *Florian Zapletal. Život a dílo* (Přerov: Muzeum Komenského v Přerově 2005), s. 35.

⁴⁰⁷ Tamtéž.

⁴⁰⁸ Masarykův dopis Benešovi, Praha 13.7. 1919, in Šolle *Vzájemná neoficiální korespondence...*, s. 322.

⁴⁰⁹ Dopis Floriana Zapletala Mikuláši Mušinkovi, Praha 1.10. 1968.

Masaryk samotný první varoval před jakýmkoli optimismem. Republika Čechů a Slováků dostala do vínku nejeden národnostní rozpor, v rusínském případě šlo však přímo o národnostní hádanku. Na potíže související se sousedstvím s Polskem, haličskými Ukrajinci a Maďary Žatkovyče upozorňoval již na americké půdě, Žatkovyč přesto uznal existenci Podkarpatska v Československu v daných podmínkách jako jediné žádoucí vyústění. Masaryk se nemýlil, když se nechal slyšet, že celá hospodářská existence zbídačeného „Rusínska“ závisela na spojení s Československem a v žádném jiném politickém svazku by jeho obyvatelé neměli možnost vývoje. Nezištný ale nebyl ani český vztah k novému přírůstku. Československé politické reprezentaci docházela strategická důležitost této východní výspy republiky, která státu přinášela spojení se spřáteleným Rumunskem a současně pod dojmem česko-polských rozmíšek bránila eventualitě vzniku polsko-maďarské hranice, jež by nastala v případě, že by teritorium karpatských Rusínů obsadili Maďaři.⁴¹⁰ Tento řetěz by propojoval ČSR s Rumunsko i Jugoslávií a překazil by Němcům jakékoliv budoucí ambice ve východní Evropě. Později bylo toto spojení pod střechou Malé dohody zaměřeno proti Maďarsku.⁴¹¹

Silné proruské nálady v české společnosti celou věc komplikovaly zcela odlišným náhledem etnického charakteru nového území, které jejich nositelé pokládali za čistě ruské. V českých zemích zakořeněná nechuť k ukrajinství tu dostávala poprvé možnost realizovat se na poli domácí politiky. Rusofilští politici a žurnalisté chtěli vidět v Podkarpatské Rusi most spojující republiku s velkým Ruskem na východě a šanci naplnit svůj slovanský sen reálným obsahem. „*Ostatně byli v parlamentě muži, kteří nový stav pokládali za pouhé provizorium a mysleli, že ČSR střeží Podkarpatskou Rus do té doby, až obrozené Rusko bude schopno se o ni přihlásit,*“ vzpomínal o deset let později Ferdinand Peroutka.⁴¹²

Liberální činitelé nahlíželi věci bez sentimentálních zkratek. Masaryk Benešovi referoval o Kramářově rozčileném telegramu z Paříže; ministerský předseda v něm psal výlučně o karpatských „Rusech“. „*Rozdíl je v tom, že máme tam frakci Rusů, t.j. Velkorusů vcelku s reakční politickou tendencí: bude oříškem, jak upravit jazyk ve školách a úřadech v obcích, které se vysloví pro velkoruštinu. Ohromná většina bude pro ukrajiništinu. Snad fakultativnost ruštiny ve vyšších třídách tam, kde se o to budou hlásit? O úřadech nevím, jak. Musíme vyčkat sčítání, kolik se pro ruštinu rozhodne. (...) Dr. Kramář snad bude myslit, zavést ruštinu vůbec?*“⁴¹³ Masarykovy úvahy, které Podkarpatsko spojovaly s ukrajinským

⁴¹⁰ Masaryk Benešovi, Praha 25.2. 1919, in Šolle *Vzájemná neoficiální korespondence...*, s. 187.

⁴¹¹ T.G. Masaryk, *Cesta demokracie. Soubor projevů za republiky*, Sv. 1, 1918-1920 (Praha: Čin 1934), s. 67. Cit podle „Podkarpatská Rus v Masarykových projevech“, Zatloukal, s. 14.

⁴¹² Peroutka, *Budování státu*, Sv. III., s. 1028.

⁴¹³ Masaryk Benešovi, Praha 30.4. 1919, Tamtéž, s. 242.

etnickým prostorem a kde ruštině náležel status hájené menšinové řeči, příkře kontrastovaly s přesvědčením rusofilů domácích i karpatských, kteří v ní viděli panující jazyk vyžadující ochranu naopak před podloudnou infiltrací ukrajinismu. „*Je mnoho dobrých poctivých Malorusů, kteří mají za to, že pracují ve prospěch svého maloruského národa, když pracují pro ukrajinství. Vidíme to i u nás v Čechách, kam agitace ukrajinská vrhá své stíny. A tak po Rusku přicházíme na řadu hned my Čechové. My, jichž malá republika obklopena jest jen nepřáteli. Naše naděje v Rusko upínaly se na dvě věci: společnou hranici s Jihoslavií a společnou hranici s Ruskem. (...) O takzvaný koridor jihoslovanský jsme již připraveni a ukrajinismus pracuje parou, aby nás připravil o hranici s Ruskem. A u nás jsou lidé tak prozíraví, že k tomu sami napomáhají. V karpatské Rusi máme upřímné přátele. Ale to jsou Velkorusové a my pomáháme ukrajinismu je ubíjeti, abychom ztratili tu jedinou, ale vydatnou oporu silného Ruska, tu, jak vždycky jsem říkal, lenošku čs. státu, o niž svá záda můžeme bezpečně opřít,*“ hodnotil situaci Josef Dürich.⁴¹⁴

„*On (Kramář) jakživ nepochopí, že dostat Rusíny je reálná slovanská politika – být sousedy možného Ruska a zabránit Polákům a Maďarům v sousedství,*“⁴¹⁵ stěžoval si Masaryk a přidával zajímavý doklad Kramářova rusofilství v praxi: hlava národní demokracie se osobně zasazovala o co největší extenzi hranic Podkarpatské Rusi, která by zahrnovala i smíšené slovensko-rusínské oblasti východního Slovenska. Zračila se v tom skutečnost, že Kramář jednal v přesvědčení, že Československu připadl do péče kraj obývaný jemu milými Rusy.⁴¹⁶

Ještě před konečnou úpravou poměru k novému teritoriu nastala v české veřejnosti diskuse o základních otázkách podkarpatského problému. Rusofilský publicista Alois Kusák přispěchal na jaře 1919 s nesmlouvavým odsudkem protiruského hnutí v oblasti.⁴¹⁷ Obyvatelstvo a jeho jazyk byli po jeho soudu v našich denících označováni jako Ukrajinci resp. ukrajinština nebo rusínština nesprávně. Uherská část „Karpatské Rusi“ se nikdy nenazývala ukrajinskou. „*Učinila-li v poslední době za přítomnosti americké studijní komise v Pešti nynější tzv. ‚Západoukrajinská‘ státní formace pánů Wasilka, Lewického a Smal-Stockého a ostatních přívrženců a důvěrníků berlínských a vídeňských z tábora haličsko-bukovinské Ukrajinofilie pokus rozšířiti západoukrajinské aspirace i na uhersko-ruské stolice,*

⁴¹⁴ Dürich, *V českých službách*, s. 84.

⁴¹⁵ Masaryk Benešovi, Praha 13.7. 1919, in Šolle *Vzájemná neoficiální korespondence...*, s. 303.

⁴¹⁶ Masaryk Benešovi, Praha 31.7. 1919, Tamtéž, s. 325.

⁴¹⁷ Alois Kusák, (1866-?), čes. právník a novinář rusofilské orientace. Za studií práv ve Vídni udržoval styky se slovanskými studujícími a reprezentanty slovanské myšlenky (dvorní rada a rusín. buditel Ad. Dobrjanskij aj.). V Kroměříži převzal Kroměřížské Noviny, kt. r. 1889 proměnil ve Velehrad, v němž propagoval ruský jazyk a pravoslaví. Později se věnoval advokacii a r. 1906 se usadil jako advokát ve Vizovicích.

odmítá uhersko-ruský lid tento pokus s největší rozhodností, nechtěje míti ničeho společného s ukrajinskou propagandou.“⁴¹⁸ Jediné, zač snad mohl být pešťským vládám vděčný, bylo to, že (třebaže z čistě sobeckých pohnutek) této propagandě nedaly proniknout do „uhersko-ruských“ stolic. Kusák trval na tom, že v srdcích lidu zůstala vzdor všemu útisku víra v Rus, a teprve když ruská možnost ztroskotala, obrátili se k ČSR jako k jediné záchraně proti maďarizaci (Kusák si ovšem vypomohl pouze příkladem prešovské národní rady, D.S.). Projevem zmíněného vzdoru uhersko-ruského lidu proti „ukrajinským chapadlům“ byl Kusákovi článek ‚Ruki přeč‘ uveřejněný v ruské příloze košického Slovenského Východu. „V něm co nejrozhodněji se protestuje proti uher-ruským laskominám ‚Západoukrajinců‘, miláčků vídeňských vlád, k čemuž dodati dlužno: Také miláčků a nástrojů Berlína proti Rusku a Slovanstvu vůbec, zvláště za světové války.“ Jazyk „Uhrorusů“, postřehl autor, se přibližoval podivuhodně k literárnímu jazyku ruskému v jeho „maloruském odstínu“ a zachoval si čistotu a neporušenost - na rozdíl od nářečí haličsko-ruských. „Za to uzavírala se uherská Rus pečlivě oproti ukrajinským jazykovým, zvláště fonetickým, uměle pěstovaným kulturám speciálně rakouského původu a odrůdy a jen tímto způsobem lze vysvětliti, že uherská Rus zůstala takorůzka panenskou půdou a domovem čistého ruského jazyka.“⁴¹⁹

Poukaz na „maloruský odstín“ znamenal šikovnou ekvilibristiku, jaká byla inherentní rusofilskému smýšlení. Rusofilové byli ochotni přiznat karpatskému živlu maloruský status dotud, pokud se „Malorusové“ počítali k všeruskému celku. Především se ale v Klusákově apoteóze panenské jazykové čistoty karpatoruského prostoru ztrácela skutečnost, že se zde hovořilo značným množstvím dialektů, které lingvistika řadí k lemkovské, bojkovské, zakarpatské a huculské dialektické skupině ukrajinského jazyka.⁴²⁰ Klusákovy postuláty měly zřejmě psychologické pozadí. Z něj vycházela snaha ochránit neporušený, podhorský malebný kraj od vlivů moderního nacionalismu, který v ukrajinském případě na sebe bral podobu svěžího a progresivního hnutí. Konzervativní založení většiny českých rusofilů vytvářelo obecný půdorys, na kterém nebylo místa pro principiálně populistický a protielitářský ráz ukrajinského programu, který se jako ostatní národní hnutí podílel na rozkladu starého Ruska.

Příklon k ruštině byl záležitostí elit pozdního 19. století. Ve věku národního probuzení zahájeném revolucí 1848 mohla být jazyková otázka řešena buď adaptací na haličskou variantu budoucí spisovné ukrajinštiny, či tvorbou zvláštního spisovného jazyka

⁴¹⁸ Alois Kusák, „Karpatská Rus,“ díl II., *Lidové noviny*, 3.4. 1919.

⁴¹⁹ Tamtéž.

⁴²⁰ Viz Paul Robert Magocsi, *The Shaping of a National Identity. Subcarpathian Rus', 1848-1948* (Cambridge: Harvard University Press 1978), s. 131.

z karpatorusínských dialektů. Namísto toho vůdčí buditel A. Duchnovyč (na rozdíl od slovenských sousedů, kteří stavěli na středoslovenském nářečí a tím postavili základy pro životaschopnost nové řeči), navrhl používat spisovnou ruštinu. Z jeho pera vzešla r. 1853 stručná ruská mluvnice (1853), následovaná pracemi Kyryla Sabova, Alexandra Mytraka, aj. První rusínské kulturní spolky, prešovská Literární společnost (1850) a Společnost svatého Vasyly Velikého (viz výše) psaly své publikace v ruském jazyce. Současně však Duchnovyč s několika dalšími autory užíval i rusínský lidový jazyk; namísto jeho rozvinutí, jež by mohlo položit základy samostatné literární tradici, však upřednostňovali ruštinu a lidové prvky v jejich tvorbě figurovaly jako příměs, jejíž zastoupení se lišilo případ od případu. Výsledný nekodifikovaný literární jazyk byl pak svými odpůrci haněn jako „jazyčije“ (viz kap. *Souboj národností a identit*).⁴²¹ Pozoruhodný výklad jazykového vývoje ze stanoviska rusofilského podal Jaromír Hrubý v knize *Ze světa slovanského*, na niž se odvolával spisovatel Josef Holeček. Maďaři nedovedli rozlišovat mezi karpatským nářečím a ruštinou. Pomáhali si jednoduše: kniha, v níž místo slova „*jak*“ figurovalo „*kak*“ a kde slovesa v infinitivu končila na „*t*“ namísto „*ti*“ platila prý za velkoruskou. Pokud chtěl spisovatel ujít pozornosti orgánů, psal tedy „*jak*“ a „*ti*“. „*A hle, tento ‚velkoruský‘ spisovný jazyk nyní vadí našim pedagogům a úředníkům (...)*!“⁴²²

„*Hlavní potíže bude dělat Vergun (Dmitrij Nikolajevič V., ruský všeslovanský publicista, D.S.) a Kusák (sic) (zde pověstný),“* svěřoval se Masaryk prorocky ve věci Podkarpatské Rusi.⁴²³ Klusákův návrh připojit polské Lemky, za něž se ve shodě s prešovskou radou bral o týden později v článku pro Národní listy, označil Jar. Nečas za „politicky dětinský“ s tím, že „*spor o Těšínsko, Oravu a Spiš naučil nás znát Poláky.*“⁴²⁴ Nečas také reagoval na Klusákovy poznámky o neopodstatněnosti užívání slova „*Ukrajina*“ či „*Rusíni*“ ve vztahu k Podkarpatsku: i v Niederlově *Slovanském světě* byla národopisná mapa uherských Rusínů vyvedena týmiž barvami jako Ukrajina. „*Praha má až po krk jejich ‚Staroslovana‘ – exponenta dra Kusáka,*“ psal pro změnu Florian Zapletal v článku reagujícím na příjezd delegace rusky psaných novin *Russkaja Zemlja* z Karpat do Prahy.⁴²⁵ „*Stojí za ní vrstvy lidu, či romantičtí filologové z černosotněnské Beskidovy Národní rady?*“ ptal se rozhořčeně, dávaje tak jasně znát svou pozici ve válce o národnostní a jazykovou

⁴²¹ Aleksandr D. Dulichenko, Paul Robert Magocsi, „Language Question,“ in <http://www.rusyn.org/lanlanguage.html>.

⁴²² Josef Holeček, *Prvé třiletí československé republiky. Pohledy na současné události* (Praha: Českomoravské podniky tiskařské a vydav., 1922), s. 270.

⁴²³ Masaryk Benešovi, Praha 31.7. 1919, s. 325.

⁴²⁴ Nečas, *Uherská Rus a česká žurnalistika...*, s. 15.

⁴²⁵ Florian Zapletal, „Rusínské věci,“ *Tribuna*, 23.2. 1920.

identitu Rusínů. O zmatečnosti delegátů jej přesvědčilo i jejich ohrazení proti názvům „Rusíni“ i „Ukrajinci“ v Národních listech, které Zapletal naopak pokládal za historicky památné. „*Za spisovnou ruštinu považují podle všeho také jazykovou slátaninu, jakou je psaná Russkaja Zemlja.*“

Za Zapletalovými postoji stály výsledky ankety o úpravě jazykových poměrů mezi Rusíny, pořádané před vánoci 1919 mezi čelnými českými slavisty ministerstvem školství na žádost školního referátu v Užhorodě. „*Škoda, že zajímavé výsledky ankety nebyly publikovány veřejně. Naši slavisté se totiž postavili proti velkoruské jazykové politice Beskidovců.*“⁴²⁶ Šestnáct českých akademiků, mezi nimiž figurovala jména jako Bidlo, Krofta, Niederle, Bílý, jednomyslně přispělo svým poradním hlasem k zavedení ukrajinského jazyka psaného rusínskou etymologií. Pravilo se doslova: „*Tvořiti uměle nový jazyk slovanský pro obyvatele Podk. Rusi bylo by nejen velmi nesnadné, nýbrž z hlediska vědeckého úplně pochybené a z hlediska naší slovanské politiky nežádoucí. Zvláštní spisovné řeči pro Podk. Rus není jistě zapotřebí více než pro jednotlivé kmeny národa československého (např. Hanáky) a její vznik byl by nebezpečnou posilou rozkladných snah v lůně národa našeho druhdy se objevujících. Protože místní rusínské nářečí Podk. Rusi, o němž mluví statut, je nesporně nářečí maloruské, dlužno za spisovnou řeč tamního obyvatelstva uznati spisovný jazyk maloruský, jehož užívají jeho nejbližší sousedé a soukmenovci, tj. haličskou ukrajinštinu. Fonetický pravopis uměle zaváděný v Haliči a lidu karpatoruskému nesympatický bylo by ovšem možno i záhodno nahraditi pravopisem etymologickým. Uznáním spisovné řeči ukrajinské za jazyk vyučovací na školách v karp. Rusi usnadní se v podstatě zřizování i působnost těchto škol, neboť bude možno užítí knih a snad i učitelů z Haliče.*“⁴²⁷ Tento závěr byl ustanoven již Generálním statutem pro Podkarpatskou Rus v listopadu téhož roku, příznávající úlohu vyučovacího jazyka rusínštině, tj. spisovné ukrajinštině s pravopisem, jakého se užívalo v druhé polovině 19. století na haličských školách i v podkarpatské literatuře.⁴²⁸ Nemělo jít ovšem o

⁴²⁶ Tamtéž.

⁴²⁷ „Jazykové problémy v Podk. Rusi,“ *Národní osvobození*, 28.12. 1930.

⁴²⁸ Jaromír Nečas, *Politická situace na Podkarpatské Rusi (rok 1921)* (Praha: Společnost přátel Podkarpatské Rusi, Česká expedice 1997), s. 60-61. Generální status pro P.R. také zřizoval zatímní direktorium autonomní země, aby se tak vyhovělo st. germainské podmínce. Byla současně vytvořena funkce vládního administrátora podléhajícího ministerstvu vnitra. V l. 1919–1920 bylo území Podkarpatské Rusi pod přímou správou čs. státu. Po jednáních mezi čs. vládou a zástupci P.R. byla ústavně, ale jen formálně zavedena autonomie území pod vedením guvernéra a zemského prezidenta. Guvernér byl orgán volený pouze z občanů Podkarpatské Rusi, zemského prezidenta jmenoval prezident republiky. Prvním státním správcem byl jmenován Jan Brejcha (1867-1924). Status rovněž konstatoval: „*Až do právoplatné úpravy zvoleným sněmem budiž užíváno historického názvu Podkarpatská Rus. Vedle toho lze užívati také názvu Rusínsko.*“ To vyvolalo námitky některých současníků, kteří se bránili jeho údajné nelogičnosti, např. J. Vok, „Problémy Podkarpatské Rusi“

zadostiučinění ambicím ukrajinských nacionalistů; ministerstvo školství si pospíšilo dodat, že jako Ukrajinci byli Rusíni příslušníky velikého národa ruského.⁴²⁹

Masaryk se ještě v polovině 20. let, kdy psal své paměti, stavěl k celé věci poněkud alibisticky – ostatně v souladu s oficiálním programem. I když se „maloruština“ přijímala za ruské nářečí (sic), pokládal z pedagogických důvodů užívání tohoto „nářečí“ za vhodnější; odvolával se na mínění „*Velkorusů samých, jak bylo formulováno Petrohradskou akademií nauk a vynikajícími ruskými pedagogy.*“⁴³⁰ Pokud šlo o směr velkoruský, neviděl příčin, aby se mu jako minoritě stejně jako ostatním, překáželo.

Ukrajinská orientace byla pro Rusíny národnostně nejsrozumitelnější – psal Peroutka v *Budování státu*: „*Ať cokoliv může být proti tomu v detailech předneseno nebo vykonstruováno, přidáme-li se na tu stranu, na níž je daleko největší procento pravdy, je nutno říci, že Rusíni jsou nejdále na jih posunutou a ve světě zbloudilou částí ukrajinského národa.*“⁴³¹ Přesvědčit o tom proruskou část české veřejnosti se ovšem do konce dní masarykovské republiky nepodařilo. Tito lidé sdíleli „*velkoruský fanatismus*“ do té míry, že zcela ignorovali existenci maloruského národa; pojem Ukrajiny pokládali téměř za zradu na slovanské myšlence. „*Setrvali na své myšlence, ačkoli bylo zjevné, že velkoruský směr by zemi republice oddálil, a ačkoli i pohled na mapu může přesvědčit, že Rusíni pod Karpatami nemohou být výhonkem velkoruského národa, leda že by se byli kdysi přenesli přes maloruské území v nějakých balónech.*“⁴³² Těmto teoretikům nedělalo problém popřít přirozenou souvislost Rusínů s Ukrajinci; vždyť popírali existenci Ukrajinců vůbec a představovali si, že celé široké ruské území je obýváno jednotným národem, „*na němž pro Slovana je hřích rozlišovat.*“ Do podkarpatských škol navrhovali zavést ruštinu: „*Když se nedělala, vlastně přestala dělat, položil otázku, co by tomu řekli Jungmann a Palacký.*“⁴³³ Jar. Bidlo zas v recenzi na Zapletalovu knihu *Rusíni a naši buditelé* referoval, že Karel Havlíček uherské

Československá republika, č. 109, 1929: „*Toto Ruské území nerozkládá se ve své většině pod Karpaty, nýbrž v Karpatech, a název Podk.Rus může se stejně vztahovati i na území na severních svazích Karpat, na Rus haličskou.*“

⁴²⁹ Magocsi, *The Shaping...*, s. 137.

⁴³⁰ Masaryk, *Světová revoluce*, s. 300-303. Zřejmě v zájmu národnostního smíru Masaryk zamlčel, že ukrajinština byla petrohradskou akademií uznána za svébytnou řeč. Prezidenta však ctí, že ani na sklonku prvního funkčního období nepřestal odlišovat otázku jazykovou a národnostní od politické. Podle analogie s jinými národy se Ukrajinci mohli oddělit od Rusů i z jiných ohledů (politických, sociálních), i kdyby jejich jazyk byl jen dialektem. Politická samostatnost se neměla řídit pouze jazykem, jak podle Masaryka ukázaly samostatné německé státy před r. 1871 (i když již Západ ukázal, že se dialektické individuality podřizovaly kulturní výhodě: např. provensálština byla od francouzštiny dále nežli ukrajinština od ruštiny). Ukrajincům u autora ale nahrávalo, že francouzština a německá literatura byly v jeho očích bohatší té ruské a carismus se navíc choval vůči dialektickým individualitám nerozumně). Viz Masaryk, *Nová Evropa*, s. 137.

⁴³¹ Peroutka, *Budování státu*, Sv. III., s. 1023.

⁴³² Tamtéž, s. 1030.

⁴³³ Tamtéž.

Rusíny bez rozpaků pokládal za totožné s těmi haličskými. „*Dnes tato věc, na pohled samozřejmá, je mnoha našim politikům těžkým problémem, poněvadž pro stromy nevidí lesu (...) Chtějící stavět velkoruský most tam, kde je přirozený ukrajinský brod, nechtějí poznat terrain, na němž chtějí stavět.*“⁴³⁴

Mladý jazykovědec a slavista Miloš Weingart naopak postřehl u Čechů převládající citový chlad, „*jako by připojení Karpatské Rusi bylo hodnotou pochybnou, protože prý toto území se nám stane českou Bosnou.*“⁴³⁵ Příklad k Bosně se ujal. Jeho autorství je nejasné; pyšnit se jím může snad Alois Hora nebo Jar. Nečas.⁴³⁶ Brněnská Rovnost, která v červnu 1919 otiskla úvodník tímto titulkem, vyjadřovala názor, že se z Podkarpatské Rusi stával průchozí dům střední a východní Evropy a – slovy Flor. Zapletala - „*eldorádem zkrachovaných civilních i vojenských veličin.*“⁴³⁷ Bosna byla ale předně odkazem na lapálie, kterých se Rakousko dočkalo svou anexí Bosny v roce 1908.

Jak známo, byli jsme vždy sdostatek rusofilští – mínil Weingart. Sympatie k Rusínům a Rusům byly vždy u nás vedle bratrství jihoslovanského nejsilnějším projevem naší slovanské vzájemnosti, ale dosud se, jak zaznamenal, naše rusofilství ke „Karpatské Rusi“ příliš silně neprojevovalo. Pokud bychom nepřipoutali své nové občany co nejvíce ke svému státu, pak hrozilo, že se jejich území stane čs. Bosnou, která by po čase odpadla tam, kam ji vedla bezprostřední geografické sousedství i jazyková příslušnost: k Ukrajině. Z Weingartova článku číselly obavy o postavení republiky více nežli jazykovědné a etnické tápání. Velkoruský směr svým způsobem vítal jako pojistku proti obávané ukrajinské převaze. Přesto, že obyvatelstvo svou lidovou mluvou patřilo ze stanoviska jazykozpytného k téže skupině nářečí jako východohaličští Ukrajinci, spisovná velkoruština a vůbec snaha o uvědomění velkoruské budovaly ideovou hráz. Ale ta by lehce padla, kdyby styk s cizím územím ukrajinským byl snadnější než s územím vlastním, československým. Podkarpatská autonomie tak nesměla skončit úplným odříznutím, měla-li si Karpatská Rus uchovat svůj účel spojení s východem, Ruskem a Rumunskem.⁴³⁸

Po „osvobození“, jak se nový stav oficiálně nazýval, byly na Podkarpatské Rusi otevřeny vůbec první rusínské střední školy. Pro nedostatek domácí inteligence se po převratu na Podkarpatské Rusi uplatňovala v organizaci kulturní práce ukrajinská a ruská emigrace. Tato skutečnost stála u základů trvalých vád, osočování a intrik, které se táhnou první čs.

⁴³⁴ Jaroslav Bidlo, *Rusíni a naši buditelé* (recenze na knihu Flor. Zapletala), *Tribuna*, 1.7. 1921.

⁴³⁵ Miloš Weingart, „Problémy Karpatské Rusi“, *Tribuna*, 21.6. 1919.

⁴³⁶ Al. Hora, *Organisace státní správy Podkarpatské Rusi*. Nečas, *Uherská Rus...*, s. 23.

⁴³⁷ Dopis Floriana Zapletala prezidentu Masarykovi, Praha 15.6. 1920 (osobní archiv M. Mušinky), cit. in Hýbl, Mušinka, *Florian Zapletal*, s. 27.

⁴³⁸ Weingart, „Problémy Karpatské Rusi“.

republikou jako červená nit a nacházely trvalé pokrytí v periodikách všech názorových odstínů. Flor. Zapletal si pro příměr zašel k Havlíčkovi: „*Národnostní a jazyková otázka našich Rusínů na jižních sklonech Karpat je pro některé české i slovenské publicisty a politicky vděčným polem, na kterém se snaží uplatňovat ,nespravedlivé vlastenectví všeslovanské*“.⁴³⁹ Věc ještě přirostřoval polský zájem o poměry na území, které tvořilo nepříjemnou bariéru mezi Varšavou a spřáteleným Maďarskem.

Kramář se již jako ministerský předseda staral, aby Velkorusové byli na Podkarpatské Rusi přijímáni se všemi poctami. Také národní socialisté, mezi nimi hlavně Václav Klofáč, projevovali velké sympatie pro velkoruskou orientaci a pod Klofáčovým vlivem nařídili svým místním organizacím v oblasti, aby podporovaly velkoruský směr Andreje Gagatka, haličského emigranta, jenž se podle hodnocení J. Nečas snažil rozšířit na Podkarpatsku „*tytéž jazykové a náboženské spory, které řádily ve východní Haliči před 20 – 30 lety a jež skončily nakonec úplnou likvidací staroruského režimu a vítězstvím mateřské řeči lidu*“.⁴⁴⁰ Orgánem Gagatkovy Karpatoruské strany trudové (K-r. strany práce), jež zhruba do konce r. 1919 požívala podpory Prahy, byla zmiňovaná Russkaja Zemlja, které Nečas vyčítal kolísání v postojích a koketerii s bolševismem – pokaždé podle vnitřního vývoje v Rusku. Gagatko sám agitoval na schůzích čistým ukrajinským jazykem s haličským přízvukem, aby mu shromáždění rozuměla.⁴⁴¹ Ruští emigranti přišli na Podkarpatsko, nezůstávali politicky stranou. Bývalí kadeti a eseři tvořili většinu členské základny Gagatkovy strany a své cíle a činnost uveřejňovali na stránkách jejího orgánu.⁴⁴² Místní Klofáčovy stranické pobočky nejevily pro tuto abstraktní pražskou politiku pochopení a užhorodská organizace strany přímo vypověděla poslušnost jejímu výkonnému výboru.⁴⁴³ Typickým místním rusofilem byl dr. Anton Beskid, konzervativec, přívrženec ruské pravice a v letech 1923-1933 guvernér Podk. Rusi.⁴⁴⁴ Jeho styky v Praze, říká Peroutka, *omezovaly se na reakční kroužek několika*

⁴³⁹ Florian Zapletal, „Rusíni a naši buditelé,“ *Tribuna*, 19.2. 1921.

⁴⁴⁰ Nečas, *Politická situace na Podkarpatské Rusi*, s. 22. Andrej Gagatko (1884-1944), podkarp. advokát a rusofil. politik. Nar. v Andruškovcích v Haliči, odkud r. 1919 přesídlil na Podkarpatsko, kde volal po odsunu čes. úřednictva a jeho nahrazení lidmi ruské orientace. V l. 1920-29 poslancem Nár. shrom. za Podkarp. str. trudovou. Člen klubu čsl. nár. soc., od konce 1926 mimo klub. Ve 30. letech v politickém ústraní.

⁴⁴¹ Tamtéž. Srov. zpráva českého učitele z Podk. R., *Tribuna*, 30.6. 1923.

⁴⁴² Lubica Harbulová, „Ruská porevoluční emigrácia a Zakarpatská Ukrajina,“ *Zakarpatská Ukrajina...*, s. 162.

⁴⁴³ Peroutka, *Budování státu*, Sv. III., s. 1031.

⁴⁴⁴ Anton Grigorijevič Beskid (1855-1933), nar. v Legnavě (Šaryš), podkarp. politik, žák Ad. Dobrjanského. Po ukončení studií na pešťské univ. byl advokátem v Prešově. 1910 posl. uh. sněmu, vstoupil do lidové strany a zastával se karpatoruských sedláků, uvězněných v Marmaroši pro přestup na pravoslaví (1912). Zápasil s uniatským biskupem Novákem v Prešově o cyriliku a proti zavedení gregoriánského kalendáře. 1918 zakládal a byl zvolen předsedou Rusín. nár. rady v Prešově, za niž vyslán na paříž. mír. konferenci, kde spolu s delegátem karpatorus. emigrantů H. Žatkovyčem usiloval o spojení P.R. s ČSR. Ke konci 1919 odjel s halič.-rus. delegáty dr. D.A. Markovem a prof. Vergunem do USA, aby navázal kulturní styky s emigranty. V září 1923 jmenován guv. P.R. Zastáncem autonomie P.R.

lidí, kteří vydávali časopis „Staroslovan“ (byl v něm redakčně činný Al. Kusák, viz Zapletalova narážka v LN 3.4. 1919). V létě 1919 s Gagatkem vydali společné prohlášení, osočující část českého tisku z toho, že chce uměle vnutit karpatoruskému národu nenáviděný ukrajinský separatismus.⁴⁴⁵

Strana Beskidova tu znamená totéž, co kdysi v Haliči starorusové - psal Nečas přímo z místa; jazykově náleží celá Podk. Rus k Malorusům a velkorusky znají jen emigranti z Ruska a ruské Ukrajiny. U české, situace neznalé a starorusky orientované veřejnosti jí však předvídal úspěch (zvláště u Kramářových národních demokratů).⁴⁴⁶ Vláda v jazykových otázkách sama tápala a měnila směry, což je nejlepším důkazem toho, že neosnovala „komplot“ proti žádné straně sporu, jak jí oběma bylo předhazováno. V prvním roce, za situace zjištěné maďarskými pretenzemi v regionu, bylo rusínství z Prahy nazíráno jako pátá kolona maďarských zájmů, a státní správce oblasti Jan Brejcha z pověření nejvyšších míst důsledně uplatňoval velkoruskou směrnici.

České stanovisko však bylo v počátcích ryze technické, jazykovou otázku měl demokraticky rozhodnout až karpatoruský autonomní sněm (do konce meziválečné ČSR však k jeho svolání nedošlo, D.S.). Vzápětí převládl názor, že by se umělé protežování velkoruské orientace mohlo do budoucna vymstit; konstelace byla vlivem válkou zmítaného východu značně nejistá a Ukrajinci vyhlíželi jako nejméně maďarizovaný a politicky nejspolehlivější prvek. Od nástupu Tusarovy sociálně demokratické vlády v červenci 1919 se po většinu dvacátých let proto těšili náklonnosti Prahy, než definitivně zvítězila idea, že podpora ukrajinství stejně jako velkoruského programu znamenala vystavovat zemi nebezpečí nároků zvenčí.⁴⁴⁷ Vládní politika se proto od počátků 30. let počala orientovat výhradně autochtonním směrem *rusínským* a ukrajinství vyhlásila tichý boj.⁴⁴⁸

Haličský Ukrajinec a významný jazykovědec Ivan Paňkevyc z úředního pověření sepsal mluvnici pro střední školy, jež r. 1922 dosáhla aprobace a do konce 30. let se dočkala třetího vydání. Jazykové sváry byly hnacím motorem kulturního úsilí, které se na Podkarpatsku dvacátých let rozbujelo. Roku 1920 byl ukrajinofilskými aktivisty založen po svém haličském vzoru spolek Prosvita, který vydával knihy pro lid i Naukovyj zbornyk v místním jazyce. Pracovali tu osobnosti jako A. Vološyn, Mich. Braščajko aj. Proti Prosvitě byl r. 1923 založen rusofilský Spolek Alexandra Duchnovyče (rusky Duchnoviče), který v

⁴⁴⁵ Tamtéž, s. 1032.

⁴⁴⁶ Nečas, *Politická situace na Podkarpatské Rusi*, s. 29, 31.

⁴⁴⁷ Srov. Magocsi, *The Shaping...*, s. 204.

⁴⁴⁸ Srv. Peroutka, *Budování státu*, sv. III., s. 1032. Autor ovšem hovoří příliš obecně, aniž by změnu kurzu chronologicky specifikoval.

svých publikacích šířil spisovnou ruštinu se starým pravopisem, jaký byl tou dobou již zastaralý. Jeho činnosti se účastnil Jevm. Sabov (viz kap. *Spor o hosty*), či Stefan Fencik.⁴⁴⁹ Společnost vydala v roce 1924 ruskou mluvnici pro střední školy, neaprobovanou, ale místy užívanou. Ministerstvo školství schválilo mezi lety 1919 až 1936 asi čtyřicet rusínských a čtyři ruské učebnice pro národní školy.⁴⁵⁰

„V části pražského tisku šíří se poslední dobou zprávy o persekuci velkoruského nacionálního hnutí v Podk. Rusi. Je příznačno, že v tutéž chvíli (...) polský tisk soustavně přináší zprávy o krutovládě, jakou prý česká správa provádí nad ukrajinským (...) hnutím v podkarpatském území.“⁴⁵¹ Totéž, co psaly české listy o pronásledování velkoruského směru, psaly polské žurnály o směru ukrajinském, aby paralyzovaly jeho čechofilskou orientaci. „Při těchto (...) třenicích obě strany obracejí hrot své nespokojenosti proti republice, neboť ani jedné ani druhé straně není po vůli, že státní správa nepodporuje její snahy.“ Tento článek v Tribuně přináší zajímavé svědectví o „zlatokopečké éře“ na československém Podkarpatsku. Žaloval, že do Prahy před měsícem (tj. na sklonku r. 1919) přibýlo několik lidí z Haliče nebo Ruska agitačně činných mezi karpatským lidem. Na Podk. Rus přišli po převratu, aby podle redakce pomáhali akci Vergunově, Gagatkově a Beskidově.

Tribuna nelhala: za Brejchova úřadování se míst v administrativě dostávalo záměrně jen emigrantům z Haliče staroruského (moskvofilského) směru. Přesto za jeho krátkého působení nebyl, patrně pro nedostačující kvalifikační předpoklady, přijat žádný Rus z Ruska samotného ani nezaměstnaná ruská inteligence z Čech. S vládou viceguvernéra Petra Ehrenfelda v letech 1921 - 1923 nastal obrat ve prospěch maloruského směru a s ním šance pro haličské Ukrajince, kteří ve službách nové správy jako místní řeči znalí využili své politické zběhlosti a nacionální motivace pro své plány.⁴⁵²

Zde v Praze měli podle článku agitátorů vyhledat některé české rusofilské politiky a předložit jim důkazy o perzekuci („důkazy tak chabé, že je nikdo nechce rozvádět“). „Je známo, že vláda udělila celé řadě ruských občanů z Haliče i Ruska čs. občanství, ač toho do té doby neučinila ani jednomu Ukrajinci. Jak špatně se jí tito lidé odvděčili, dokazuje případ Gagatkův, jenž musil býti později ze státní služby suspendován.“ Tito lidé usilovali prý o

⁴⁴⁹ Jevmenij Ivanovyč Sabov (1859-1934), podkarp. kněz a aktivista rusínského zaměření, synovec jazykozpytce Kyryla Sabova. Autor užívané mluvnice snoubící podkarpatskou řeč s ruštinou. V l. 1923-34 čestným předsedou spolku Duchnovyč, ačkoli rusofilii odmítal a ctil „tradiční karpatorusínskou“ kulturní orientaci.

⁴⁵⁰ „Podkarpatská Rus - Jazyk,“ in *Ottiv slovník naučný nové doby*, díl IV., sv. II. (Praha: Novina 1937), s. 1165.

⁴⁵¹ „Persekuce v Podkarpatské Rusi,“ *Tribuna*, 6.1. 1921.

⁴⁵² Jan Cihlář, „Podkarpatsští činitelé,“ *Podkarpatoruská revue*, 20.11. 1936.

návrat do let 1919-20, kdy guvernér vyplatil Gagatkovi, Curkanovičovi⁴⁵³ apod. každou žádanou subvencí na tisk a propagandu.

Intimní znalci terénu však o sporech věděli své. Rusínští muži byli politicky zcela amorfní masou; Jaromír Nečas upozorňoval, že je nutno počítat s politicky naprosto neuvědomělým elementem, přístupným ve své měkké povaze velmi snadno každé agitaci. Bylo třeba se rozloučit s představou, že by mužické masy byly ovládány nějakými politickými sympatiemi či snad rusofilskými, ukrajinofilskými nebo čechofilskými tradicemi. Rozhodovaly u nich jen jejich materiální požadavky.⁴⁵⁴ Nečasova práce tepala i počáteční snahy pražských partají zanést své zájmy na východ a uplatnit je ve hře ukrajinofilové vs. „Rusové“.

Když sekretář Republikánské strany čs. venkova a zemědělský inspektor na Podk. Rusi Chloupek chtěl v kraji podpořit svoje agrárníky, a proto ve Venkově přikročil k insinuacím o „ukrajinském nátěru“ rusínské sociální demokracie a jejím vedení „bývalým majorem ukrajinské armády,“ Nečas jej obvinil, že úmyslně zamlčel rusínský původ dotyčného Jevhena Puzy, jenž do ukrajinské haličské armády prchnul z Podkarpatska až poté, co byl odsouzen Maďary k smrti.⁴⁵⁵ Všichni členové výkonného výboru strany byli místní Rusíni a slova o „ukrajinském nátěru“ ji měla jen účelově obvinít z nespolehlivosti. Stejná obvinění snesl Chloupek na adresu rusínské strany chliborobské, což jeho kritik pokládal za nekalý útok proti lokální agrární konkurenci. Nečas sám choval plán na zformování provládní koalice místních socialistů a agrárníků, kteří by vznikli sloučením Braščajkových chliborobů, seljansko-republikánské strany a maďarónského Podkarpatského (časem Autonomního-) zemědělského svazu Josefa Kaminského a Ivana Kurt'aka. Pro uspokojení českých politických kruhů a žurnalistiky stavící se za tento směr chtěl získat i moskvofilskou stranu Beskidovu.⁴⁵⁶

Téměř posvátná bázeň z ukrajinských svodů vedla k často opakovanému názoru, že je žádoucí posilovat pod Karpatami jako kulturní bariéru rusofilské cítění. Reprezentativní jsou tu slova Karla Kramáře určená Masarykovi: „*Proto v Karp. Rusi nesmíme podporovati toto ukrajinství, poněvač by bylo proti Rusku i obrátilo by se proti nám. At' svobodně se rozhodnou sami, pro co chtějí. To jsme jim výslovně slíbili. (...) A placenou ukrajinskou agitaci bych z Prahy vypověděl. V Oravě i Spiši jsou Rusíni, - aby nás při plebiscitu*

⁴⁵³ Hilarion Curkanovič, emigrant z Bukoviny, velkorusky orientovaný politik a senátor.

⁴⁵⁴ Nečas, *Politická situace na Podkarpatské Rusi*, s. 6.

⁴⁵⁵ Venkov, 14.6. 1921. Nečas, *Politická situace na Podkarpatské Rusi*, s. 15.

⁴⁵⁶ Nečas, *Politická situace na Podkarpatské Rusi*, s. 35. Tyto záměry nakonec nevyšly a zemědělský svaz se sblížil s rusofilskými trudovci.

*nepřekvapili!*⁴⁵⁷ Tento záměr Nečas nevítal - vedl by lehce k pravému opaku, totiž iredentě. Navrhoval podporovat ruské i ukrajinské hosty, kteří – jak soudil - v oblasti pobývali beztak jen dočasně, než se poměry urovnají u nich doma (v tomto ohledu se Nečas ukázal značně naivní, což vyplývalo z tehdejších nejasností kolem budoucnosti Ruska) a mezitím protežovat autochtonní rusínský směr.⁴⁵⁸ Rusy viděl ovšem oproti Ukrajincům ve velké nevýhodě: lid Podk. Rusi náležel jasně k Malorusům a Rusové neznali maloruštiny se u Nečase ocitali v jazykové nevýhodě stejně jako Češi.

„V českém tisku udržuje se mínění, jako by v lidu Podk. Rusi žily stálé tradice pravoslavné, jež jsou spojeny těsně i s ruskými city národními.“ Část naší veřejnosti podle autora dokonce spojovala pojmy *pravoslavný* a *velkoruský*: předpokládala, že každý slovansky uvědomělý obyvatel Podkarpatska inklinoval k pravoslaví a velkoruštině. Uniati – a zvláště jejich kněží - se v tisku této orientace počítali k Maďarům.⁴⁵⁹ Florian Zapletal vytáhl do boje pod vlajkou Karla Havlíčka, jehož odkaz chápal jako závazek „uznat, pojistit a podporovat“ národnost Rusínů a jehož slova uváděl jako odpověď všem českým i slovenským publicistům, kteří se domnívali, „že tvoříme v Podk. Rusi nějakou novou národnost a řeč“: „Dnešní odpůrci rusínské národnosti a rusínské řeči nejsou o nic chytřejší než byli jejich předchůdcové roku 1848.“⁴⁶⁰ Neměli jsme právo zaujímat jiné stanovisko k Rusínům než buditelé jako Havlíček – bylo vyznění Zapletalových slov.

Je zajímavé sledovat stejnou měrou kritické hlasy z takřkajíc druhé strany barikády. Proslulý spisovatel Josef Holeček jako vášnivý rusofil vydal z rozhořčení nad panujícími poměry v republice své *Prvé tříletí československé republiky. Pohledy na současné události*. Připomínal, že jsme původně všichni vítali nabytí Podkarpatské Rusi jako mostu mezi ČSR a Ruskem; s tím mu vzápětí kontrastovaly údajné české rozpaky nad jménem „Rusové“. Holeček žil v jiném světě nežli Nečas. Zatímco prvnímu vadila účelová proruská doporučení, ctitel jihoslovanské chrabrosti v českém tisku potkával naopak názor typu „proč se starat o Podkarpatsko dobře, když tím pouze zesílí a přidá se v budoucnu k Rusku?“⁴⁶¹ V českém postoji k ruštině viděl kontinuitu s maďarským útlakem a z maďarónství obvinil dokonce někdejšího guvernéra Žatkovyče (ten na protest proti otálení vlády s autonomií pro Podkarpatskou Rus podal v březnu 1921 demisi).⁴⁶² Je zřejmé, že Holečkovi se jako

⁴⁵⁷ Karel Kramář Masarykovi, Paříž 11.9. 1919, in Bilek, *Korespondence...*, s. 413.

⁴⁵⁸ Nečas, *Politická situace na Podkarpatské Rusi*, s. 60.

⁴⁵⁹ Tamtéž, s. 64-65.

⁴⁶⁰ Flor. Zapletal, „Probuzený národ“.

⁴⁶¹ Josef Holeček, *Prvé tříletí...*, s. 175.

⁴⁶² Tamtéž, s. 266.

dlouholetému vedoucímu slovanské rubriky *Národních listů* až do r. 1918 zajídala Žatkovyčova ukrajinská profilace.⁴⁶³

Jak se proměňoval vývoj československého Podkarpatska a kolísaly národnostní preference vlády, český již tak vyvinutý nešvar partajničení padl pod Karpatami na úrodnou půdu, kde tiskové orgány pražských stran chrlily na své politické soky duté invektivy. Kľofáčova tribuna stála v podkarpatských záležitostech jasně na ruské straně. Gagatkova Russkaja trudovaja partia s programem „pokrokovým a socialistickým“ a přitom odmítajícím bolševismus, jí byla „*nesporně nejsympatičtějším politickým směrem, také nejvíce zasloužilým o národní vědomí zdejšího lidu*“. Tato strana měla obsahovat místní národně uvědomělou inteligenci a podle zjevně zaujatého Českého slova měla také nejvíce půdy v lidu. Tím i zdůvodňovalo, proč se strany ukrajinsko-rusínské oficiálně nazývaly „*ruskými*“, kdežto spisovně ruštině přezdívaly „*moskevština*“.⁴⁶⁴ Žádný tedy div, že „klerikálně-uniatský“ a „rusínsko-ukrajinský“ režim Žatkovyčův právě proti této tendenci vystupoval.⁴⁶⁵ Dále se upozorňovalo, že z vládních fondů vycházel v Užhorodu „*nový zbytečný denník*“ Rusín, který napadal i V. Kľofáče: „*Všechna čest čilosti haličsko-ukrajinské propagandy – může být pro nás opravdu vzorem*“.⁴⁶⁶ Paradoxně se na stránkách tohoto deníku objevoval o dva roky dříve názor zcela opačný, hovořící za tehdejší linii Prahy: velkoruské hnutí vedené Beskidem a Gagatkem bylo označeno za hrozbu pro republiku.⁴⁶⁷

V době Žatkovyčova rozchodu s vládou v dubnu 1921 vystoupil s košatým proslovem v Senátu předák strany Kľofáč. Od guvernéra Žatkovyče se prý očekávalo, že zkonsoliduje slovanský živel v Podkarpatské Rusi. Svým nepřátelským stanoviskem k pravoslavnému lidu místo toho zavínil dnešní rozvrat. Ten měl být vyvoláván zejména neobratným stanoviskem v otázce pravoslavného hnutí, neboť se v regionu ponechaly dosavadní uherské interkonfesijní zákony, nařizující jako podmínku pro přestup z unitární církve k pravoslavné návštěvu původního duchovního a získání dvou svědků. Tato skutečnost, již lze přičíst na vrub spíše nevalnému stavu podkarpatské administrativy jako takové, dráždila rusofily tím více, že uniatské kněží měli přispěním rusofilské publicistiky pověst zastánců maďarských pořádků.

⁴⁶³ Josef Holeček (1853-1929), čes. spisovatel a novinář; do r. 1918 redaktor slov. rubriky *Národních listů*. Pocházel z jihočes. sels. rodu; způsob života patriarchálního venkova zobrazil v rozsáhlé kronice jihočeské vesnice (*Naši*), ale ověřoval si jej i studiem života již. a vých. Slovanů, o nichž psal črty a povídky (*Černohorské povídky, Zájezd na Rus*) a jejichž lidovou slovesnou tvorbu překládal (*Srbská národní epika, Sokolovič*). Autor prvního čes. překladu fin. nár. eposu *Kalevala* (1896).

⁴⁶⁴ „Politická konsolidace v Podkarpatské Rusi“, *České slovo*, 25.3. 1921.

⁴⁶⁵ Stojí za pozornost a patrně příliš nepřekvapí, že termín „klerikální“ je v české rozpravě používán se zásadně záporným zabarvením. V případě této práce vynikne spojnice mezi předválečnou kritikou polské „šlechticko-klerikální“ politiky a narážkami na „klerikálně-uniatský“ režim.

⁴⁶⁶ *České slovo*, 25.3. 1921.

⁴⁶⁷ *České slovo*, 14.10. 1919.

V procesu přičlenění Podkarpátí k čs. státu přitom řeckokatoličtí duchovní hráli nezanedbatelnou roli. Jisté však je, že se jich značná část vymezovala vůči novému režimu krajně odmítavě a rovněž se cítila ohrožena přestupováním Rusínů k pravoslaví.⁴⁶⁸ Pravoslaví, k němuž se doposud hlásila necelá třetina obyvatel,⁴⁶⁹ zaznamenalo v prvních letech značný rozmach díky náboženské svobodě a protikatolickému duchu první republiky, jejíž vlády tomuto trendu činně napomáhaly.⁴⁷⁰ Přestupy byly hromadnou záležitostí na východě země, kde k pravoslaví v jednom týdnu přestoupilo padesát obcí. Většina obyvatelstva byla ale věrna unii s Římem a držela si své kostely, které si pravoslavní nárokovali „za přispění srbských emisarů.“⁴⁷¹

Klofáč se také nepřímo vracel ke sloům v ČS z 25. března (viz výše). Subvencovaly se prý listy osob, které neměly čisté prsty nebo byly kompromitovány (to se opět mělo týkat majora Puzy z Petljurovy armády); takových lidí byla kolem Žatkovyče prý celá řada. Aniž by jmenoval, žehral Klofáč na to, že jejich listy byly subvencované a rozdávaly se zdarma, „kdežto poctivé strany si musí listy přirozeně udržovati samy a nemohou čeliti nekalé konkurenci, jež je placena státními penězi.“ Neúprosná byla Klofáčova promluva také k odstupujícímu guvernérovi: „Pro mne Žatkovič - i kdyby dřív měl zásluhy nějaké - jest osobou hotovou. Musí nám býti známo, že v poslední době dovolává se on, který složil přísahu, federace Česko-slovensko-ruské.(...) To jsou věci, které svědčí, že dosavadní guvernér není člověk loyální a že povinnosti své, svému poslání, jež mohlo býti historickým, neporozuměl.“⁴⁷²

Spolehlivým způsobem, jak degradovat politického odpůrce, bylo po čas první republiky nařčení z maďarónství či pouhé názorové blízkosti k Maďarům. Klofáč v názorové shodě s Josefem Holečkem vágně upozorňoval, že regionální maďarské nacionální listy vychvalovaly Žatkovyčovu politiku. „Z toho je patrno, kam dnešní režim v Podkarpatské Rusi vede a komu by prospíval.“

⁴⁶⁸ Stenografický záznam řeči Václava Klofáče na 56. zasedání Senátu NS RČS ve volebním období 1920-25, 1.4. 1921, in <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/se/stenprot/056schuz/s056001.htm>. Jak ironicky glosoval Peroutka v *Budování státu*, zapoměli se pražští velkorusové lidu pod Karpatami zeptat na jeho mínění. Umělý poplach vyvolali nár.-dem. poslanci Hajn a Matoušek, kteří po svém návratu z Podkarpatska podali „svědectví“ o ústřích pravoslaví pod Žatkovyčovou správou. Viz Peroutka, *Budování státu*, sv. IV, s. 1581-1582.

⁴⁶⁹ Ryszard Torzecki, *Kwestia ukraińska v polytyce III. Rzeszy, 1933-1945* (Warszawa 1972), s. 75.

⁴⁷⁰ Josyf Danko, „Polityka ČSR suproty pravoslavnych na Zakarpatti v 1919-1939 rokach,“ *Zakarpatská Ukrajina v rámci Československa (1919-1939)* (Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2000), s. 133-135.

⁴⁷¹ Pravoslaví bylo zatíženo spory mezi směrem cařihradským a srbským. Srbský episkop Dositej se snažil podřídit popřevratové Rusínsko jurisdikci srbského patriarchy.

⁴⁷² Stenografický záznam řeči Václava Klofáče v NS RČS, Tamtéž.

Kam režim na východě republiky „vede“, byla v politikaření první republiky výsostná otázka programového zaměření toho kterého hodnotitele. Ostatně Žatkovyče se s odstupem let zastal i Peroutka, který v maďarónské nálepce viděl jen pomstu za Žatkovyčovu negaci rusofilství.⁴⁷³ Flor. Zapletal, ve věci fundovanější a objektivnější nežli redakce Českého slova, postavil ve své situační zprávě o Podkarpatské Rusi naopak do opozice proti dosavadnímu guvernérovi a jeho „vysloveně slovanské politice“ *všechny* Maďary, tj. asi 15 procent všeho obyvatelstva (tamní komunisté dokonce měli chystat na Žatkovyče atentát).⁴⁷⁴ Za odstupujícím guvernérem naopak stáli všichni Rusíni (také Ukrajinci i Rusové) až na „bezvýznamnou (...) ‚Russkiju trudovuju partiju‘, jejíž někteří předáci (Dr. Gagatko a red. Curkanovič) jsou v silném podezření, že jsou bolševickými agenty (...).“⁴⁷⁵ Ukrajinofilní Tribuna hned po guvernérově odchodu začala upozorňovat, že vrch dostala velkoruská skupina, o níž bylo prý známo, že požívá větší důvěry v Praze než doma. „Je známo, že první nespokojenecké heslo proti Praze vznesly v Podk. Rusi ony živly, jež se dostaly do Užhorodu z Haliče, zásluhou prvního ministra obrany (Václava Klofáče, D.S.), který jim vymohl čs. státní příslušnost a pověřil je vážnými úkoly (jedná se o osoby z velikoruského tábora Markovců, Gagatka, Czurkanoviče a jiných přátel Čs. strany národně sociální, kteří obdrželi od české vlády prostředky (vagon novinového papíru), aby působili mezi rusínským lidem ve prospěch státu.“⁴⁷⁶ Vláda se ale přepočítala. Gagatko sice založil za její peníze Russkiju Zemlju, ale pak obrátil proti republice a „čechofilskému směru rusínskému,“ za což mu bylo úřady odejmuto občanství. Tribuna měla jasno: české strany národně-socialistická, agrární a sociální demokraté získali na Podkarpatsku nyní cenné pozice a Gagatko se jim hodil za spojence, tudíž pracovaly na jeho „očistění“ (za navrácení občanství Gagatkovi se vehementně přimlouval Klofáč).⁴⁷⁷ Skutečnost byla jiná a demagogie obou hlavních křídel jen potvrzuje, že se vláda musela pohybovat v nejistém terénu a za každý svůj krok jedním směrem očekávat výpady ze směru druhého. Vzдорovité ustavení spolku Duchnovič na jaře 1923 vedle dalších jevů dokumentuje, že čeští správci ještě touto dobou drželi nad ukrajinstvím ochrannou ruku. Změna nadešla o několik měsíců později.

Žatkovyč se v předvečer svého odjezdu do Ameriky rozloučil přednáškou v Grégrově sále pražského Obecního domu. Podle Al. Krejčího z Tribuny se ke zklamání svých

⁴⁷³ Peroutka, *Budování státu*, sv. IV, s. 1581. „Výtka nespravedlivá vůči muži, jenž více než kdokoliv jiný způsobil, že Podk. Rus byla od Maďarů odtržena. Čs. socialisté podléhali v té věci vlivu ruských eserů, kteří ztratili bolševickým převratem svoji pravou vlast, zdržovali se nyní v Praze a toužili po tom, aby aspoň na území Československé republiky byla pro ně vybudována jakási iluze vlasti.“

⁴⁷⁴ Zpráva o situaci v Podk. Rusi, Praha 30.3. 1921, in Hýbl, Mušinka, *Florian Zapletal*, s. 29.

⁴⁷⁵ Tamtéž.

⁴⁷⁶ „Po Žatkovičově odchodu,“ *Tribuna*, 5.7. 1921.

⁴⁷⁷ Tamtéž.

přítomných odpůrců vyvaroval přílišné kritiky na adresu české vlády, ovšem řeč Kľofáče v Senátu pociťoval jako největší urážku.⁴⁷⁸ Že šlo pravděpodobně o nemalou událost, dosvědčuje poznámka o dlouhé a živé debatě i přes mohutné srpnové vedro. První řečník, redaktor František Schwarz z Českého Slova, přednesl „známé žaloby“ velkoruské emigrace, jeho vývody však Žatkovič „důrazně vyvrátil“.

Řeč se dotkla známých střetů mezi dvěma konfesemi. Žatkovič se ohradil vůči násilnému zabírání uniatských kostelů v rámci náboženského boje v prvních letech po převratu a vyzval k respektování starého maďarského církevního zákona do jeho nahrazení novým. Žatkovičovi příznivci vnímali Schwarzovo vystoupení jako komedii, neboť se jeho národní socialisté vyznačovali největším počtem bezvěrců a jejich poslanci byli autory četných protiklerikálních návrhů v parlamentu. „Zásluhou exponentů politických stran zvrhla se debata v ostudnou agitační kampaň“ – hodnotila Tribuna a tutéž záminku přisoudila přítomnému cestovateli Alberto Vojtěchu Fričovi, který jí chtěl prý využít k výstupu proti Benešovi.⁴⁷⁹

Dáme-li šanci i druhé straně, vytane tragikomičnost tehdejší politizace celé problematiky. Přednáška Žatkoviče nepřinesla podle Schwarze z Českého slova nic nového. Dr. Žatkovič měl opakovat své „vývody“ ze svých pamětných spisů, v nichž dokazoval, že vláda a zvláště prezident republiky Masaryk porušili slovo, pokud jde o autonomii Podkarpatské Rusi. V následné debatě stál za Žatkovičem „cestovatel Frič“ (je zjevné, že mu byla okolím přisouzena věčná úloha stoupence opačné strany, D.S.), Flor. Zapletal a „jistý člen ukrajinské mise pražské,“ který měl obviňovat „ruské činitele karpatoruské,“ že jejich projevy pro připojení k Čs. republice zmařily snahy ukrajinofilů pro spojení s Ukrajinou, vyjádřené na sjezdu v Chustu, z čehož vyvozoval vinu Rusů na neuskutečnění autonomie. „Takovéto projevy protistátní nenarazily na odpor obecnstva, poněvadž je tvořili většinou předem zagitovaná ukrajinská mise pražská se Smal-Stockým a Slavinským v čele a zejména důstojníci Petljurovy armády, které bůhví proč naše republika u nás udržuje.“⁴⁸⁰ V dalším článku o pět dní později Slovo dokonce Al. Krejčího vinilo, že v Tribuně na ochranu důstojníků ukrajinské armády zastíral pravdu o skutečném rozměru ukrajinského angažmá v podobných akcích.⁴⁸¹

⁴⁷⁸ „Přednáška dra Žatkoviče,“ *Tribuna*, 2.8. 1921.

⁴⁷⁹ Tamtéž.

⁴⁸⁰ „Přednáška Dra Žatkoviče,“ *České slovo*, 2.8. 1921.

⁴⁸¹ „Schůze Dra Žatkoviče,“ *České slovo*, 5.8. 1921.

Přiměřeně jejich složitosti zuřila bouře ve vodách jazykových polemik. Útok Klofáčovy tiskové vlnkové lodi tentokrát směřoval proti jazykové politice zemského školního inspektora v Užhorodě Josefa Peška.⁴⁸² „*Pan Pešek praví, že ‚nesvědomitou žurnalistikou‘ byla rozšířena opětně agitace v otázce učebního jazyka na Podk. Rusi. (...) Především otázku učebního jazyka nerozvířila nesvědomitá žurnalistika, nýbrž nesvědomitý čin nesvědomitého úředníka Pešky (sic), který si svolal několik haličských Ukrajinců a podřízených k sobě osob ... a tímto sborem, nikým nepověřeným dal si schváliti nový spisovný jazyk, sestavený na objednávku školního referátu haličským Ukrajincem drem Pankěvičem. Tato svévole (...) pobouřila ovšem všechno obyvatelstvo.*“ Pešek prý odmítal žádosti ruských vzdělců i učitelů a cynicky si v novinách stěžoval na nedostatek učitelů na Podkarpatsku.⁴⁸³

Ivan Paňkevych sloužil za terč útoků rusofilní pravice takřka po celá dvě desetiletí od chvíle, kdy se přičinil o náhražku dosavadní gramatiky sestavené A. Vološynem již v roce 1901 a snoubící rusínské prvky s ruštinou.⁴⁸⁴ Paňkevych volil verchovinský dialekt stojící nejbližší haličské ukrajinštině: jeho *Hramatyka ruskoho jazyka* vycházela vstříc vládnímu zadání: použít „místního jazyka“ při zachování jeho ortografie, která tvořila součást rusínské identity.⁴⁸⁵ Gramatika dostala na Peškův nátlak konečné posvěcení na učitelském kongresu v březnu 1923, na Peška s Paňkevychem se ovšem snesla lavina útoků z ruského křídla, vinícího oba muže ze snah vytvořit umělou rusínskou identitu.⁴⁸⁶ Paňkevychovi nicméně sotva co bylo vzdálenější; jako přesvědčený Ukrajinec věřil, že jednoho dne ukrajinství převáží i v podkarpatské oblasti, k čemuž svou učebnicí, spojující ukrajinštinu a lokální dialekty, stavěl přechodný můstek.⁴⁸⁷ Svou mluvnici navíc k nelibosti radikálnějších Ukrajinců formuloval

⁴⁸² Josef Pešek (1872-1924), čes. pedagog. Od r. 1920 zemským škol. inspektorem v Užhorodě, kde působil až do své smrti. Nejhlubší stopy zanechal na Podk. Rusi, kde zakládal rusínské a české školství. Byl prvním starostou Sokola v Užhorodu a stál v čele župy Podk. Rusi.

⁴⁸³ „Ještě o jazykové otázce v Karpatské Rusi,“ *České slovo*, 26.7. 1921.

⁴⁸⁴ Vološyn (1874-1946) jako by zosobňoval lingvistický vývoj kraje. R. 1907 vydal mluvnici v maďarštině (*Gyakorlati kisorosz/ruten nyelvtan*), v níž téměř výlučně stavěl na verchovinském nářečí. R. 1926 vydal práci *Praktyčna hramatyka rus'koho jazyka dlja narodnych škol* opřenu již o spisovnou ukrajinštinu, i když psanou starým etymologickým písmem. Viz Dulichenko, Magocsi, „Language Question,“ Tamtéž.

Ivan Paňkevych (1887-1958), byl od mládí činný v ukraj. nár. hnutí. Od r. 1919 žil v ČSR, kde se stal vedoucím oddělení při školské správě v Užhorodu. Byl pověřen vypracováním mluvnice na základě místního jazyka. Ta se dočkala tří vydání. P. učil taktéž na užhor. gymnáziu a byl spoluzakladatelem spol. Prosvita. Po čtyři desetiletí pracoval na slovníku rusín. dialektů a vypracoval 10 tis. hesel pro tři první písmena azbuky. Po P. smrti na něj částečně navázal O. Zilynskyj, A. Kurymskyj a M. Hrycak. P. po sobě zanechal i řadu studií z oblasti folkloristiky a etnografie.

⁴⁸⁵ Magocsi, *The Shaping...*, s. 138.

⁴⁸⁶ Otázka jazyka na Podk. R. měla být čistě vědecká a neměla být směřována s polit. tendencemi. Vycházelo se z toho, že místní lidový jazyk byl maloruský a měl na Podk. R. 3 dialekty; ve sporných případech rozhodoval dialekt nejčistší, nejméně vystavený cizím vlivům, tj. dialekt Verchovinců. Fakticky bylo záhodno vycházet z fonetiky Vološynovy gramatiky z r. 1907 (která roubovala ruštinu na množství místních dialektismů s důrazem na verchovinský a ústila do svého druhu „jazyčije“, zmiňovaného v předešlých kapitolách)

⁴⁸⁷ Tamtéž, s. 139.

velmi ohleduplně k místním jazykovým zvláštnostem a teprve ve třicátých letech doznala její pozdní vydání změn ve prospěch spisovné haličské ukrajinštiny.⁴⁸⁸ Ruský spolek Duchnovič pohotově kontroval vydáním vlastní mluvnice v ruštině, jíž propůjčil jméno zasloužilý církevní hodnostář Jevmenij Sabov. Učitelké kongresy pak opakovaně Paňkevyčovu variantu zavrhovaly ve prospěch Vološynovy učebnice pro nižší a Sabovovy gramatiky pro vyšší stupně škol (kterou na vyzvání posoudil a navrhl tolerovat i slavista Jiří Polívka), takže se vládní snahy v kraji potýkaly s vytrvalými překážkami.⁴⁸⁹

Početné byly hlasy varující české úředníky, aby se nemíchali do tamních jazykových sporů (předseda zemědělského referátu v Užhorodě Otakar Frankenberg), ty však stoupence vyhraněných táborů nemohly přesvědčit. S odstupem je možno soudit, že české angažmá v jazykových třenicích země, jež stála teprve v počátcích svého národního sebeuvědomění, pomáhalo hloubit mezi správci a spravovanými příkop, který v pozdějších letech všeobecné netolerance již nešlo přemostit. Zmatečná snaha využívat antagonistické síly pro státní záměry skončila ve slepé uličce. Mimo politiku jako takovou samozřejmě existovalo ve veřejné sféře na všech stranách silné zanícení pro spravedlivé rozuzlení těchto složitostí.

Podle velikonoční Tribuny z r. 1923 naše všestrannost nesměla jít tak daleko, abychom nepřiznali zeměpisný fakt národní i jazykové příslušnosti podkarpatských Rusínů k Malorusům. Přiznat tvrzení o velkoruství Rusínů stejnou váhu jako jejich maloruství je „*moral insanity*“; „*touto pštroší politikou k fantomu všeruství poměrů na Podk. Rusi nezkonsolidujeme*.“⁴⁹⁰ K tomu bylo ale třeba, aby si nějakou mluvnici osvojili v Praze „*politikové typu senátora Klofáče a dra Frankenbergera*.“

Spolek Duchnovič podle odpůrců všeruství „*nevyrostl z potřeby, nýbrž z politické řevnivosti*.“ Prosvitu vedle toho přirovnávali významem k našemu Národnímu muzeu. Dr Paňkevyč „*prokazuje velmi cenné služby filologii*“, zato Gagatko a skupiny kolem něho, „*opírajíce se o četné archaismy a o vžitý jazykový dualismus znásilňují domácí jazyk velkoruským tvaroslovím a grafikou*.“⁴⁹¹ Velkoruský směr se údajně opíral o imaginární předpoklad všeruského jazyka a před „*českou i neuvědomělou rusínskou veřejností eskamotuje pojmem „rus'kij“ (tj. rusín.) a „ruckij“ (tj. velkoruský) do nechutnosti*.“ Na vině měly být zájmy monarchistické ruské emigrace a konzervativnost inteligence, která se bránila slovesné kultivaci domácího jazyka. Pokud již bylo nezbytné vyměnit maďarštinu za jiný jazyk, byla spíše ochotna přijmout jazyk velké kultury ruské než jazyk menší a mladší kultury

⁴⁸⁸ Ivan Pop, „Pan'kevych, Ivan Artemovych,“ in <http://www.rusyn.org/lanpankevych.html>.

⁴⁸⁹ Vláda dala Sabovově mluvnici placet až v říjnu 1936. Viz Tamtěž, s. 140.

⁴⁹⁰ „K jazykové otázce v Podk. Rusi,“ *Tribuna*, 19.4. 1923.

⁴⁹¹ *Tribuna* (Večerní vydání), 3.4. 1923.

ukrajinské.⁴⁹² Až na Jevmenije Sabova, představitele doby, kdy na Podk. Rusi skomíral literární jazyk velkoruský, smíšený s prvky jazyka místního a církevně slovanského, byli členové Duchnoviče podle pisatele „*neodborní diletanti*“. (...) *Nyní lze rozuměti dobře neslýchaným požadavkům, aby vláda odňala subvence Prosvitě a Ruskému teatru, jediným kulturním institucím Podk. Rusi.*“

Ještě v r. 1930 se ovšem Podkarpatská Rus, týdeník Čs. národní demokracie vycházející v Užhorodě, vyjadřoval o státem schválené mluvnici následovně: „*Se stanoviska ruského jazyka, jeho historie i současné výslovnosti, jeví se nový Pankievičův pravopis úžasnou kakografií. Touto se jeví i se stanoviska všech velmi početných odstínů jihokarpatské ruské lidové řeči. Nový Pankievičův pravopis nevyhovuje ani historickému principu, ani zvukové reprodukci živé lidové výslovnosti. Naopak nový Pankievičův pravopis nemá ničeho z jakékoliv prostoty a jasnosti, (...) je zkomplikován a zamotán natolik, že ani autor není s to, aby (...) dovedl přidržovati se nových pravidel, jež sám vymyslel. Můžeme si představit, v jaké situaci se octne žák, bezbranná oběť podobných nesvědomitých pokusů.*“⁴⁹³

Tribuna byla bezesporu na čele pelotonu tiskovin, které viděly východisko v ukrajinském směřování Podkarpatské Rusi. Svědčí o tom i to, že se k ní uchýlil samotný Vološyn, když cítil potřebu reagovat na články v Lidových novinách a Českém slovu; paradoxně tak stanul proti těm, kdo v hojném počtu přitakávali jeho mluvnici z důvodu své zaujatosti vůči Ukrajincům. Na zmínku o „*oktrojované národnosti rusínské (ukrajinské)*“ v Lidových novinách odpověděl: „*Konstatuji především, že učitelstvo na Podk. R. nikde se nevyslovalo pro velkoruský jazyk. Rovněž kongres, konaný ve dnech 6.-7.6. (1923) v Berehově, nežádal zavedení velkoruské mluvy; učitelský sjezd nejednou se usnesl, že trvá na mé mluvnici. Češi byli v rusifikaci „horlivější Rusů“ (doslova „Kainové maloruského národa“).*“⁴⁹⁴ Vološyn, jeden z průkopníků ukrajinské orientace, musel tedy zprvu odbývat rusofilské nároky na své dílo (sám ostatně přiznával, že ani neovládal ruskou řeč tak dobře, aby za ni mohl plédovat v gramatických disputacích) a jeho někdejší nedostatečná vyhraněnost při psaní mluvnice se v polovině 20. let dokonce otočila proti němu. Jak je možné, ptali se jeho odpůrci, že Vološyn přiznával pro svou mluvnici užití starší etymologie, kterou charakterizovaly velkoruské a církevně slovanské formy, když další (ministerstvem již neschválené) vydání bylo plné citátů ukrajinských spisovatelů a básníků a kde i myšlenky Duchnovyčovy byly přeloženy do Vološynova jazyka? „*Ano, kdysi p. Vološinovi byla velmi*

⁴⁹² Tamtéž.

⁴⁹³ „Pankievičova gramatika,“ *Podkarpatská Rus*, 13.5. 1930.

⁴⁹⁴ A. Vološyn, „O mír na Podk. Rusi,“ *Tribuna*, 30.6. 1923.

milá ethymologie ruská do té doby, než přišli emigranti z Haliče, jako Pankěvič, Birčák⁴⁹⁵ aj., nežli vláda pražská začala protěžovati ukrajinský separatismus bez ohledu na lid Podkarpatské Rusi.“⁴⁹⁶ Avhustyn Vološyn se stal pro opačný tábor synonymem zrádce. Není pravdou, ohrazoval se ještě po letech, že by kdy hlásal „slátaninu“, nýbrž byl vždy zastáncem rodné řeči svého lidu, tj. jeho maloruského jazyka.⁴⁹⁷

Kdo procestuje Podkarpatskou Rus, dosvědčoval ve stejném čísle nejmenovaný místní český učitel, neuslyší velkoruský jazyk. Podkarpatští Rusíni žijí v horách a horská krajina vždy zadržuje tempo jazykových procesů (svůj vliv sehrála i politika, neboť Maďaři nedovolili rozvoj rusínského jazyka).⁴⁹⁸ Veškerá kvanta argumentů, které se na podporu „maloruství“ podkarpatského etnosu scházely, byla podepřena vírou jejich nositelů, že ruština v běhu přirozeného vývoje na Podkarpatsku v soutěži s ukrajinštinou neobstojí.

2. „Reálné“ ochlazení: česko-ukrajinský poměr a evropská konsolidace

„Náš stát nemůže přece obchodovati sympathiemi svých slovanských sousedů, (...) nesnese, aby mu bylo diktováno, jaké stanovisko má zaujmouti vůči Ukrajině nebo Rusku,“ hodnotil pražský tisk fakt, že si vládní polské žurnály vyložily Benešův lednový projev r. 1921 (viz výše) o nutnosti dobrých čs.-polských vztahů jako kapitulaci a „désinterement“ v otázce polských Ukrajinců.⁴⁹⁹ Česká politika se postupně smiřovala s východní realitou, která neodpovídala zcela jejím představám, zároveň ovšem neznamenalá přímé územní ohrožení. Zakládala spíše na trvalé rozbroje formou tiskové demagogie a diplomatických protestů, které se staly pevnou kulisou i pro české nazírání ukrajinského problému.

V důsledku řížského míru podepsaného mezi Polskem a Ruskem v březnu 1921 připadla Pilsudského státu východní Halič s částí Volyně – Polesím, Chelmskem a Podljaším - a západní běloruské oblasti. Větší část Ukrajiny si podrželi bolševici. Češi se do poslední chvíle upínali na rozhodnutí Rady Společnosti národů jako konečné instance a nepřestali

⁴⁹⁵ Volodymyr Birčak (1881-1945), ukrajinský profesor a aktivista. R. 1919 emigroval z Haliče do Užhor., kde jmen. člen školské správy a vyučoval na gymnáziu. Publikoval několik jaz. učebnic a studií podk. literatury. Jako ukr. nacionalista byl loajální k ČSR, byl vůdčím členem místního ukrajinoфильního Plastu (skautská organizace) a Ševč. učené spol. ve Lvově. Po maď. okupaci oblasti přesídlil do Prahy, kde r. 1945 zatčen NKVD a patrně umučen.

⁴⁹⁶ „Vološínova gramatika,“ *Podkarpatská Rus*, 26.7. 1927. (...) „sám Vološín vydal teď své učebnice, které ještě r. 1919 napsal rusky, novou pankěvičtinou, doufaje, že chytne na to učitelstvo.“ Viz „Hysterický záchvat, či kritika?“, *Tamtéž*, 15.1. 1926.

⁴⁹⁷ *Tamtéž*, 31.10. 1928.

⁴⁹⁸ *Tribuna*, 30.6. 1923.

⁴⁹⁹ „Kdy promluví Varšava?“, *Tribuna*, 10.2. 1921.

z tohoto legitimistického stanoviska dráždit Poláky svou nepokrytou negací jejich aspirací na východní teritoria.⁵⁰⁰

Polská ústava z března 1921 zaručovala Ukrajincům právo používat svou řeč ve veřejném životě a ve výuce v základním školství. V praxi měla tato opatření ovšem nulový dopad. Rada Svazu národů tehdy mimo jiné konstatovala, že ustanovení mírové smlouvy o právech národnostních menšin nelze použít pro východní Halič, protože jde o území mimo hranice samotného Polska. Polsko nebylo navíc pověřeno mandátem, který by je opravňoval k organizaci správy ve východní Haliči.⁵⁰¹ Území se jinými slovy tehdy stále ještě nacházelo pod suverenitou Dohody, což se nicméně k ukrajinské nelibosti mělo zakrátko změnit.

„Pražádný zájem nemáme na tom, aby Polsko podrželo východní Halič, která by nás pro všechny časy odřízla od přímého styku s Ruskem. Východní Halič patří těm, kdož ji obývají, Ukrajincům, a polská práva na ni pochodí zejména z toho, že Poláci měli více vojska než Ukrajinci,“ zněl neoficiální názor českých kritiků polské politiky.⁵⁰² Na nejvyšší úrovni se již vášně musely krotit. Čs. velvyslanec v Polsku Prokop Maxa pro Gazetu Waršavskou tou dobou uvedl: *„Jsme a zůstaneme v této věci neutrální (...) Ukrajinská agitace není podporována čs. vládou a s Ukrajinci se nakládá v našem státě jako s jinými uprchlíky, jichž u nás není málo.“* Stejně vlažně odbyl předhůzku o českých aspiracích na most do Ruska prostřednictvím Haliče. *„I v otázce východohaličské dostává se tedy Polákům od nás daleko více, než co naše zahraniční politika je jim povinna dáti a co připouští zájmy čs. státu.“*⁵⁰³

Doma se zatím pranýřoval postup polské správy v dobytých oblastech, přestože Rada Společnosti národů nedávno veřejně prohlásila, že polský stát *„nemá nad územím východohaličským žádného správního mandátu.“* Evropa přesto *„zavírá oči nad bezmeznými útrapami tamního obyvatelstva, jako by jeho krev byla pouhou vodou.“*⁵⁰⁴ *„Není bez významu, že toto hromadné pronásledování bylo zahájeno ve chvíli, kdy Polsko zvýšilo počet svého vojska ve východo-haličských posádkách a kdy Čs. ohlásilo své désinteressement nad osudem Vých. Haliče.“*⁵⁰⁵

V polském tisku, jak neušlo Praze, se zase rojily sáhodlouhé články proti ČSR, což bylo vnímáno jako odvěta za to, že (nejmenovaný) český list odhalil přípravu převratu – tajné

⁵⁰⁰ Praha si všimla, že Polsko, které se opíralo o existenci okrajových států, aby Rusko zatlačilo co nejdál, postupovalo v rozporu s Francií, jež až donedávna trvala na nedílném Rusku. Viz „Pařížská návštěva Pilsudského“, *Tribuna*, 3.2. 1921.

⁵⁰¹ „Korektura polského státu“, *Tribuna*, 10.3. 1921.

⁵⁰² „Oslabující posílení?“, *Tribuna*, 19.7. 1921.

⁵⁰³ „Praha začala – kdy začne Varšava?“, *Tribuna*, 8.7. 1921.

⁵⁰⁴ „Hrůzovláda ve Východní Haliči“, *Tribuna*, 1.4. 1921.

⁵⁰⁵ „Rozsáhlý velezrádný proces ve Vých. Haliči“, *Tribuna* (Večerní vydání), 19.1. 1921.

vyzbrojování kolonistů v Haliči, která měla prý přijít na řadu po Horním Slezsku.⁵⁰⁶ Se škodolibostí – a poněkud předčasně – byla polská „*nedůtklivost a nervosa*“ spojována s blížícím se rozhodnutím velmocí ve východohaličské otázce, která „*jistě nebude řešena tak hladce, jako si Polsko ‚rozřešilo‘ otázku východních ‚okresů‘ řížským mírem.*“⁵⁰⁷

Politická nutnost se však ubírala jinými cestami nežli deklarace liberálního tisku. Napětí mezi oběma zeměmi trvalo příliš dlouho a ČSR měla logický zájem na brzkém ukončení nejdívočejší fáze sporu. Pragmatický Beneš hájil v haličské otázce nezúčastněné stanovisko. Stanoviska „zúčastněná“ pak nehájila pouze proukrajinská platforma. Beneš vzpomínal později svého ženevského hovoru s Kramářem, který navrhoval podpořit Polsko ve východní Haliči výměnou za jeho vstřícnost v záležitosti Těšína: východní Halič, zamořená podle Kramáře „rakouským ukrajinstvím,“ by byla Rusku jen na obtíž. Beneš sám ale oponoval – jakýkoli jiný postoj v otázce Haliče nežli neutralitu by nám Rusko jednou mohlo vytýkat.⁵⁰⁸ Zahraniční politika měla podle tehdejšího ministerského předsedy regulovat naše vztahy k zahraničním režimům podle jediného zřetele – jejich vztahu k Rusku. Polskou politiku pokládal pak za sebevražednou právě kvůli polské anexi „ruského“ území.⁵⁰⁹

V listopadu 1921 došlo k podpisu smlouvy Prahy s Varšavou, jíž se ČSR vzdávala zájmu ve východohaličské otázce (v diplomatickém slovníku tzv. *désinteressement*) a Polsko ve věci Slovenska. V tajném dodatku ČSR souhlasila s polskou anexí východní Haliče a uznala ustanovení řížského míru, oba státy se dále zavázaly potlačovat na svém území politické organizace pracující proti územní integritě druhé strany. Ukrajinské exilové kruhy ve Vídni a Berlíně se cítily československým obratem zrazeny a daly své roztrpčení znát odvoláním Smal-Stockého z jeho pražského úřadu. Petruševyčova skupina jej nařkla ze „slepého čechofilství“ a nedostatek razance, jakou měl uplatnit v jednání s čs. vládou. Smal-Stockyj nevystupoval prý s dostatek otevřeně jako výslovně *haličský* Ukrajinec a klonil se k orientaci všeukrajinské.⁵¹⁰ Jeho místo zaujal Jevhen Levyckyj povoláný z Berlína. Ukrajinofilní Tribuna cítila potřebu zastat se vládního kurzu a odmítala nařčení z věrolomnosti. „*Nesprávný tento názor šířily jednak ty živly, jež se vloudily mezi Ukrajince, aby v jejich středu hrály úlohu polskou (sic). Takto došlo poznenáhla k odklonu orientace od Československa, které nemohlo na jedné straně učiniti radost všem tužbám vídeňské emigrace haličské a na druhé straně vyjednávati s Poláky.*“ Ukrajínští politici prý zřejmě nepochopili

⁵⁰⁶ „Poláci o nás,“ *Tribuna*, 19.5. 1921.

⁵⁰⁷ „Polské dementi,“ *Tribuna*, 19.7. 1921.

⁵⁰⁸ E. Beneš, *Světová válka a naše revoluce*, Sv. IV. (Praha: Orbis, Čin 1934), s. 97. Cit. podle Fr. Loubal, „Slované v pamětech dr. Ed. Beneše,“ *Slovanský přehled*, roč. XXVI (1934), s. 147.

⁵⁰⁹ Herman, Sládek, *Slovanská politika...*, s. 64.

⁵¹⁰ „Východní Halič a Československo,“ *Tribuna*, 9.10. 1921.

svízele, jež musela překonávat naše diplomacie ve vyjednávání s Poláky. Za dnešní středoevropské situace nešlo podle ní uplatňovat zásadu ‚buď s Polskem a proti nám, nebo s vládou západoukrajinskou proti Polsku‘. *„Situace jest taková, že haličští Ukrajinci mohou mít zatím jen jednoho vydatného spojence: čas. Proto i politika, projevivší se ve změně pražského zastoupení, jest chybná; chybná natolik, na kolik má znamenati demonstraci proti české pasivitě a proti čechofilství dra Smal-Stockého, jehož činnost, jak se zdá, zůstane jednou z neaktivnějších položek v historii politického a kulturního boje Ukrajinců za svobodu.“*⁵¹¹

Polská vláda vydala v reakci na čerstvě stvrzenou úmluvu komuniké mající uklidnit rozčilený polský tisk, jenž nepřestal vládě předhazovat, že Češi neuznali polskou suverenitu nad východní Haličí, nýbrž prohlásili jen zanechání nepřátelských kroků. Vláda zdůrazňovala praktický dopad věci: *„Dříve měli jsme v otázce východohaličské Čechy proti sobě, dnes je máme za sebou.“*⁵¹² Vládní postoje v obou zemích kontrastovaly s většinovou pozicí tisku, který měl blíže k celonárodním náladám. Provládní tisk v Československu ovšem zachovával ve zlomových situacích loajalitu k vedoucím představitelům. Západoukrajinské zastupitelství zaslalo prezidentu Masarykovi protest podepsaný Levickým kvůli čs. stanovisku k východohaličské otázce na konferenci v Janově. Když tam britský premiér Lloyd George zamýšlel vznést na pořad dne východohaličskou otázku, Beneš se připojil k protestu polského ministra zahraničí Konstanty Szkirmunta. Doma se tento krok setkal s pochopením – poukazovalo se na vzájemnou smlouvu a vyzdvihované „désinteressement“ ve sporných územních záležitostech, navíc Maďaři chtěli na konferenci vnést otázku menšin, což bylo chápáno jako gesto namířené proti ČSR.⁵¹³

„Kdo zná Ukrajince haličské, ví, že se jedná o národ, jehož kultura není o mnoho nižší polské. Dokázali to také při tvoření vlastního státu, když dovedli rychle zorganizovati ukázněnou armádu a upravití železniční komunikaci tak, jako tomu nebylo tehdy snad ani v Československu“ – psal o rok později Alois Krejčí.⁵¹⁴ Uvědomíme-li si, v jak zbědovaném stavu se nacházela východní Halič po válce, musíme konstatovat, že jen lidé milující svůj národ a zem mohli v devíti měsících vytvořit tak velké a úctyhodné dílo, jako byla administrativně-kulturní organizace západní Ukrajiny. Evropa by měla ocenit tuto práci aspoň nyní (v r. 1922), kdy je východohaličské území *„pod polským okupačním režimem proměněno*

⁵¹¹ Tamtéž.

⁵¹² Sborník zahraniční politiky II. (Praha 1921), s. 543.

⁵¹³ „Naše janovská politika a Východní Halič,“ *Tribuna*, 14.5 1922.

⁵¹⁴ Al. Krejčí, „Východní Halič,“ *Tribuna*, 23.9. 1922.

v *Makedonii*.⁵¹⁵ Ukrajinci ve východní Haliči tvořili kompaktní masu a nemohli proto být ve smyslu státní nebo národnostní politiky považováni za národní menšinu polského státu.

Krejčí psal v ovzduší nejistoty kolem verdiktu mocností, která naplňovala Čechy nadějí, že se Poláci nedočkají posvěcení svého postupu. Prohlášení Nejvyšší rady Společnosti národů označilo polskou okupaci za provizorní a posílilo Ukrajince na duchu. „*Za tohoto předpokladu lze Východní Halič* (nápadná jsou tu velká počáteční písmena, jimiž dával autor najevo územní svébytnost ukrajinské části) *přirovnat k Makedonii nebo bouřlivému Irsku*.“ Autor věřil, že hájením pěti milionů Ukrajinců vzdor smlouvě s Poláky byla dobrá česká práce pro mír. „*Soudíme, že stanovisko českého národa ke sporu polsko-ukrajinskému musí býti totéž, jako bylo stanovisko Palackého a Riegra na kroměřížském sněmu, kde naši zástupcové plamennými projevy hájili Ukrajince proti pokusům západo-haličských Poláků, upřítí Rusínům právo na východo-haličskou samosprávu*.“ Podle Krejčího Palacký správně radil Polákům, aby nepodceňovali význam ukrajinského národa, jenž záhy doroste pro svoji velkou úlohu v Evropu, „*snad největší ze Slovanstva*.“⁵¹⁶

Přirovnání ke „slovanskému Irsku“ ožilo v Praze u příležitosti voleb do polského Sejmu, které ovšem Ukrajinci bojkotovali. Podle zpráv Kurjera Krakowského byla nalezena skladiště s puškami pašovanými z ČSR, čeští studenti také měli v hojném počtu pracovat v Haliči proti polské správě a akademický senát Univerzity Karlovy v Praze povolil českým studentům ve východní Haliči odklad, aby se mohli vrátit domů teprve po tamních volbách (současně měli být v regionu „*zdržováni ti Ukrajinci, kteří studují na pražské universitě*“).⁵¹⁷ Tou dobou došlo také k ratifikaci čs.-polské smlouvy. Poláci mimo úmluvu požadovali po československé straně vypovězení východohaličské emigrace a uzavření pražské Ukrajinské svobodné univerzity zřízené v předešlém roce, „*jíž Poláci neprávem považují za ohnisko irredenty*.“ V opačném případě hrozili nepřipuštěním čs. hospodářského tranzitu do Ruska.⁵¹⁸ Silné bylo na polské straně přesvědčení, že na neblahém mezinárodním stavu haličské otázky měl značný podíl Beneš. Tyto nálady živil poslední mezistátní spor o slovenskou Javorinu. Praha podobným nárokům jdoucím nad rámec dohody nemohla vyhovět, to ovšem věštilo toliko další příčinu vleklých svárů jako konstanty meziválečného čs.-polského poměru.

Po jaru moderních česko-ukrajinských vztahů nadešel plíživý podzim. Benešova politika vedená rozvahou zkušeného diplomata – a v neposlední řadě krutá mezinárodní skutečnost – pozvolna zbavovaly ukrajinský exil v Československu veškerých nadějí na

⁵¹⁵ Tamtéž.

⁵¹⁶ Tamtéž.

⁵¹⁷ „Slovanské Irsko,“ *Tribuna*, 23.9. 1922.

⁵¹⁸ „Nespokojení Poláci,“ *Tribuna*, 12.10. 1922.

realizaci kdysi tak smělych cílů. ČSR držela vůči Sovětům vyčkávací stanovisko, oficiální nepřátelství v souladu s mezinárodním vývojem ustupovalo potřebě normalizovat vztahy i s novými vládci Ruska. V květnu 1921 byla fiktivně nezávislá Ukrajinská socialistická sovětská republika uznána Československem de facto a po návštěvě sovětské ukrajinské delegace v Praze navštívil Beneš Charkov. V červenci 1921 odjela na sovětskou Ukrajinu čs. obchodní mise za vedení Josefa Girsy, bratra budoucího velvyslance ve Varšavě Václava Girsy. Faktická snaha uznat sovětskou moc byla jako požadavek Benešovy zahraniční koncepce stále zjevnější. V červnu 1922 podepsala ČSR s USSR obchodní smlouvu, jejíž preambule zaručovala neutralitu v případě konfliktu jednoho signatáře s třetí stranou. Jako v dřívějším polském případě se vlády i zde zavázaly přerušit styky s osobami a organizacemi vystupujícími proti druhému státu. Přesto ani tentokrát neutichala slova jako ta, která vyslovil Alois Krejčí: *“Představte si, co by se dělo v Evropě, co by dělali Rusové, kdyby Ukrajinci vtrhli do ruské země a diktovali ruskému národu cizí vůli. Bylo by to násilí, proti němuž dovedla by protestovati celá Evropa i s Amerikou. Děje-li se však toto násilí 40 milionům národa ukrajinského, civilisovaný svět mlčí. Ukrajinci nejsou v očích civilisované společnosti ani tím, čím jsou Angličanům Negři.”*⁵¹⁹

Reálným vyústěním tohoto napohled cynického postupu z české strany bylo však období aktivní československé diplomacie v ukrajinské věci, materiální pomoc uprchlíkům a obětem ruského hladomoru; za tuto cenu ovšem pojem Ukrajina ustoupil z čs. zahraničního slovníku „Sovětskému svazu“.⁵²⁰ Bylo naše slovanství tak dokonale nesobecké, jak si namlouváme? – vtírala se nyní pochybnost. *„Byli jsme nejslovanštější prostě proto, že jsme byli exponováni na nejzazší výspě. Německý a maďarský tlak nutil nás k tomu, abychom hledali pomoci. Bylo nám třeba, abychom si vytvořili byť i jenom fiktivní heslo všeslovanské vzájemnosti, poněvadž i tento sen byl pro nás velmi významnou mravní oporou.”*⁵²¹

Etapu, v níž zaznívaly tóny původního romantického slovanství, odsouvala nyní léta reálné politiky. Ukrajinský problém tím pouze lehce změnil odstín, jeho trvání však nadále mělo vysvítat z neutuchajících polemik mj. v palčivých otázkách Podkarpatské Rusi. Se změnou ruských poměrů nadešla nicméně razantní změna v chápání postavení ruských Ukrajinců. Falešná ukrajinská suverenita v hranicích sovětské svazové republiky budila zdání historického milníku na cestě Ukrajinců za svobodou existencí faktických republikových struktur a územně-národnostní autonomie.

⁵¹⁹ Alois Krejčí, „Ukrajinský nezmar,“ *Tribuna*, 27.11. 1921.

⁵²⁰ Dergachov, *Ukrainian Statehood...*, s. 178.

⁵²¹ „Slovanská politika, slovanství a politika,“ *Tribuna*, 3.11. 1922.

Nový obraz ruské Ukrajiny zploštil českou diskusi tím, že obhájce ukrajinské kauzy, již tak v této věci bezvýhradně federalisticky naladěné, přesvědčil o tom, že jsou svědky vítězství ukrajinské myšlenky, o které se zasadila i nová moc v Moskvě. Odpůrci ukrajinské samostatnosti jakéhokoli stupně byli náhle totožní s ideovými nepřáteli sovětského zřízení a snadno byli spojováni s konzervativní ruskou emigrací. Karel Kramář, jenž do hodnocení východních daností promítal i své nemalé politické ambice stále více jej odsouvající na okraj hlavního proudu, se svou národní demokracií představoval trvalou oponenturu liberálnímu směru stojícím za Benešem, jenž byl ochoten vyměnit někdejší autentické stanovisko k ukrajinské otázce za povrchní zdání pokrokovosti pod sovětskou vlajkou.

Neméně i Kramářovým zaviněním a demagogií jeho stoupců byla živena umělá polarizace, v níž pod dojmem dočasného národního rozmachu v ruských „okrajínách“ vše *ukrajinské* začalo být současně *bolševickým*. Sovětský federalismus byl v ideologické optice konzervativní pravice neúměrně nadsazován jako nešťastný protiklad někdejšího jednotného Ruska, jako vítězství Nerusů a odrodilců nad starými dobrými vlastenci. „*Všude byla překotně zaváděna ukrajinština. (...) sovětským činovníkům dávány termíny, do kdy se mají ukrajinsky naučiti, a nic nedbáno toho, že jim prostý lid ani inteligence nerozuměly: inteligence totiž mluví rusky a sedláci na Ukrajině malorusky – což je však odlišné od oné úřední umělé ukrajinštiny, kterou pan prof. Hruševskij zaváděl na univerzitě a v Akademii za pomoci subvencí z Berlína. Ukrajinský sedlák mluví svým lidovým dialektem, a přitom rozumí slušně, mluví li se s ním rusky, tak jako každý náš Slovák, ať od Bratislavy, Liptovského Mikuláše či Košic, rozumí spisovné češtině, ale nerozumí ukrajinštině. Moskva byla tedy pro národní Ukrajinu, a aby zpopularizovala komunismus na Ukrajině, tvářila se i býti stoupenkyní „samostijnictví“, arci v rámci Svazu SSR,“ hodnotily vývoj Národní listy v roce 1930, kdy ostatně národnostní uvolnění v Sovětském svazu stálo před tragickým koncem.⁵²²*

Dalším silným momentem zapadajícím do ideologické mozaiky, jejímž pevným dílem byl u svých odpůrců ukrajinský problém, byly historické reminiscence, v nichž jako spolupracovník při realizaci ukrajinských a – paradoxně zcela protikladných – bolševických zájmů vystupovalo Německo. „*Na bolševiky bude Německo vždycky spoléhati, vždyť jsou to jeho děti, Německo si je platilo, Německo si je vychovalo! (...) Zde je jednak touha Němců po odvetě, jednak přirozený komunistický imperialismus. To jsou dvě věci, které jsou nebezpečím pro mír. Kdyby bylo Rusko nové (...) a kdyby bylo Rusko slovanské a Německo nemělo*

⁵²² „Sověty proti Ukrajincům,“ *Národní listy*, 4.11. 1930. O „*uměle vytvořené, polonismy přeplněné rakousko-haličské ukrajinštině, výplodu to německého válečného protiruského snažení,*“ psal ještě počátkem drastického obratu v USSR do Národní myšlenky ruský emigrant Valentin Leontjev. Viz V. Leontjev, „Dva ruské problémy,“ *Národní myšlenka*, roč. VIII. (1930/1931), č. 10.

pražádné naděje, že se mu dostane odtamtud pomoci, pak se psychologie německého národa musí změnit,“ vyhodnotil situaci po janovské konferenci r. 1922 ve sněmovní řeči Kramář.⁵²³ O pár let později samostatně rozvedl svou obžalobu sovětského systému, když do německé hry o střední a východní Evropu komplementárně začlenil i údajnou hrozbu ukrajinského separatismu. „Vývody dra Kramáře stýkají se tedy těsně s koncepcemi monarchistické emigrace, která ovšem představuje si budoucí Rusko poněkud jinak než dr. Kramář,“ musel být zákonitě názor Kramářových soupeřů.⁵²⁴

Pro národně laděnou ukrajinskou emigraci v ČSR to do budoucna znamenalo značně ztíženou možnost přesvědčit vládní špičky a českou veřejnost o dvojsečnosti svých sovětských „výdobytků“. Dvacátá léta v Československé republice přesto skýtala ukrajinské diaspoře možnost aktivního působení na poli veřejném i kulturním. Dozajista zde citelně působila autorita prezidenta republiky na pozadí jeho dlouholeté náklonnosti k Ukrajincům. Ovšem chybění přesvědčivých základů české podpory ukrajinské emancipaci způsobilo, že tyto „líbánky“ nemohly přetrvat vážnější otřesy. „Reálné“ slovanství, jak bylo proklamováno Masarykem a Benešem, jako by v ukrajinském případě couvalo před zjevnými fakty a uchylovalo se pod ochranu již nikoliv sice romantických, zato ale podobně iluzorních představ o ruských poměrech v novém, sovětském hávu.

Národnostní liberalizaci zahájené bolševiky na přelomu let 1921/1922 ve shodě s obecným trendem (Nová ekonomická politika ap.), který měl normalizací vztahů s okrajovými oblastmi říše Moskvě umožnit oddech pro konsolidaci svých sil, uvítal i původně kritický Al. Krejčí. „Školám, divadlům a společenskému životu je vtisknut ryze ukrajinský ráz a tiskařské stroje chrlí denně spousty knih v jazyce Ševčenkově. Ukrajina začíná býti ukrajinskou.“⁵²⁵ Kritické tóny ustupovaly zprvu jen pozvolna, takže se zástupce sovětské ukrajinské mise Mychajlo Levyckyj musel ohradit proti zprávám „jako by na Ukrajině existovalo široké národní ukrajinské lidové hnutí, bojující se sovětskou vládou a jejími ‚rusifikačními‘ tendencemi.“ Ukrajina přece není tak daleko, namítal, aby nebylo možné přesvědčit se o jejím skutečném stavu.⁵²⁶ Zprávy nebyly smyšlené; označovaly však kromě ohnisek ozbrojeného odporu spíše vytrvalou rezistenci ukrajinských vedoucích komunistů vůči centralizačním ambicím hlavního partajního teoretika pro národnostní otázky Josefa Stalina. Než s jeho jménem začala být spojována nejchmurnější epocha ukrajinské

⁵²³ Stenografický záznam řeči Karla Kramáře na 142. zasedání Poslanecké sněmovny NS RČS ve voleb. období 1920-25, 30.5. 1922, in <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/142schuz/s142006.htm>.

⁵²⁴ „Nenapravitelný,“ *Tribuna*, 21.1. 1921.

⁵²⁵ Al. Krejčí, „R.S.F.S.R.,“ *Tribuna*, 26.11. 1922.

⁵²⁶ „Spolek sovětských socialistických republik,“ *Tribuna*, 3.12. 1921.

historie, dostalo se ruským Ukrajincům nevalné sice, zato v dosavadních dějinách bezprecedentní autonomie.⁵²⁷

3. Ukrajinská politická emigrace v Československu 20. let

Ukrajinci, které turbulence dějin přivedly na čs. území, zakoušeli proměny českých postojů v každodenní praxi. Markantou mezi ostatními uprchlíky byly zhruba 4 tisíce vojáků Ukrajinské haličské armády, kteří se před postupující polskou armádou stáhli v květnu 1919 na území obsazené čs. vojsky v prostoru Podk. Rusi. Pro jejich ubytování byl využit opuštěný zajatecký tábor v Německém Jablonném (dnes Jablonné v Podještědí). Jeho novým obyvatelům se však dostalo výhodnějšího statutu internovaných osob při zachování jejich hodností a pravidelné gáži vyplácené čs. státem ve stejné výši jako vlastnímu vojsku.⁵²⁸ O rok později přibyly po sovětské protiofenzívě části sboru gen. Antina Krause, které našly mezi jarem a podzimem 1921 stejně jako i jejich předchůdci útočiště ve východočeském pevnostním městě Josefově.

V táborech se nenacházeli jen příslušníci vojenských formací; přístřeší tu našli i početní ukrajinští běženci z oblastí nejvíce sužovaných polsko-ukrajinskými boji. V josefovském táboře také vyvrcholily nejlepší tradice ukrajinské kulturně-osvětové práce realizované již v předešlých táborech na českém území, takže i Českému slovu uklouzla poznámka „*Vystupování Ukrajinců jest jemné a oduševnělé.*“⁵²⁹

K pobytu ukrajinských vojenských složek na našem území se vázaly od počátku problémy převážně politické povahy. Beneš musel ohlásit oficiální stanovisko vlády k ukrajinské brigádě a podtrhnout svou neutralitu v jejím sporu s Poláky. Snažil se tak čelit zprávám šířeným komunistickými poslanci, podle kterých bylo částí této brigády používáno k politickým cílům či na příležitostně potlačování stávek.⁵³⁰ V této věci ministr zahraničí však

⁵²⁷ Stov. Hrycak, *Narys istoriji Ukrajiny*, s. 168. Že šlo o svobodu velice relativní, dokládá Volodymyr Lytvyn, *Ukrajina: mížvojenná doba (1921-1938)*, (Kyjiv: Vydavnyčyj dim Al'ternatyvy 2003), s. 42-54.

⁵²⁸ Zilynskyj, *Ukrajinci...*, s. 22. Uhlíř, *Anály ze Spálené ulice*, s. 134. Počítalo se nicméně s tím, že budoucí ukrajinská vláda uhradí náklady spojené s jejich pobytem (celkem vyrostly na 91 mil. Kčs). Milan Skála, *Ukrajinské vojenské tábory v Čechách* (přednáška pronesená pro Českou asociaci ukrajinistů), Národní knihovna v Praze, 23.2. 2004.

⁵²⁹ „Z tábora internovaných Ukrajinců v Josefově nad Metují,“ *České slovo* (Večerní vydání), 2.8. 1921.

⁵³⁰ „Ukrajinská brigáda,“ *Tribuna*, 19.1. 1921. Autorem této druhé informace je polský historik Krzysztof Lewandowski. Viz jeho *Sprawa ukraińska w polityce zagranicznej Czechosłowacji w latach 1918-1932* (Wrocław, Warszawa 1974). Dále viz řeč Bohumíra Šmerala ve sněmovně (úryvek): „*Jako k Wrangelovcům, stejně povážlivý jest vládní poměr k zadržovaným v republice zbytkům armády Petljurovy. Československé úřední orgány protežují Petljurovce a šikanojí státní občany ukrajinské, kteří uznávají sovětskou vládu a chtějí se vrátiti domů. Neuvěřitelné přímo stížnosti došly nás z tábora v Německém Jablonném, kde soustředěni byli na repatriaci čekající Ukrajinci sovětského, protipetljurovského smýšlení. Dne 27. dubna obklopili tento tábor čeští vojáci, zatkli 31 ukrajinských státních příslušníků, pod bodly petljurovských vojáků odvedli je do Josefova, kde byli dáni pod stráž petljurovských četníků. V německo-jabloneckém táboře tito petljurovští žandarmi před*

nebyl správně informován nebo nemluvil pravdu. Na všech místech jejich koncentrace (Němec, Jablonné, Liberec, Josefov) pokračoval vojenský výcvik ukrajinských vojáků, kteří se vzhledem k nepříjemnému sporu s Polskem o Těšínsko mohli ještě hodit.⁵³¹

Josefov byl předně místem značné koncentrace politicky uvědomělého a protipolsky naladěného živlu, což se čas od času křiklavě projevovalo i k nelibosti hostitelské země. Když např. Francie okupovala v lednu 1923 Porúří, došlo v Josefově k projevům sympatií s Němci a pokusu organizovat dobrovolníky na pomoc Německu (dlužno dodat, že politické demonstrace – tentokrát ve prospěch bolševiků - se zde odehrávaly již za pobytu ruských válečných zajatců, k jejichž repatriaci došlo krátce před příjezdem ukrajinského osazenstva).⁵³²

V březnu 1923 Rada velvyslanců SN v Paříži svěřila pod příslibem autonomie správu východní Haliče definitivně Polsku, a tak faktické panství statkářského Polska nad tímto územím nabylo právního podkladu. Ukrajinci na území ČSR dali v „Den protestu“ (25.3.) najevo své rozhořčení formou pouličních manifestací. Nyní vyvstávala nutnost upravit právní poměr internovaných vojáků, kteří dosud žili na náklady státu a jejichž dosavadní status ztrácel ukončením činnosti vídeňské západoukrajinské exilové vlády svou platnost. V říjnu 1923 se ministerstvo národní obrany rozhodlo rozpustit ukrajinské vojenské formace a co nejdřív sběrný tábor v Josefově zrušit. Správa tábora se přesunula do kompetence ministerstva zahraničí. Z československé strany šlo nesporně o projev dobré vůle k Polsku, které ukrajinskou přítomnost v ČSR glosovalo četnými nótami. Problémy se severovýchodním sousedem tím ovšem nekončily: čs. úřady posléze změnily na ukvapené rozpuštění tábora názor a udržovaly jej při životě až do r. 1926 (část vojáků tam prodlévala do druhé poloviny r. 1925). Mezitím docházelo k početným ilegálním přechodům přes čs.-polské hranice, což vedlo k výtce ze strany polských úřadů, že šlo o záměrné podnícení velké imigrační vlny zacílené proti Polsku.⁵³³ Jiná interní hlášení pro polskou vládu hovořila k nelibosti Varšavy o tom, že Masaryk konferoval s Petruševyčem o možnosti přijetí ukrajinských úředníků do státní služby ČSR. Polské informační zdroje ve Varšavě taktéž referovaly, že čs. vláda zajišťovala emigrantům z východní Haliče přednost při udílení práce za slib, že se nevrátí domů (samotný Smal-Stockyj dostával roční stipendium ve výši 3 tisíc Kčs měsíčně na

sovětsky smýšlejícími Ukrajinci demonstrativně strhali obrazy předních sovětových ukrajinských a ruských státníků.“ Stenografický záznam řeči Bohumíra Šmerala na 140. zasedání Poslanecké sněmovny NS RČS ve voleb. období 1920-25, 26.5. 1922, in <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/140schuz/s140005.htm>.

⁵³¹ Bohdan Zilynskyj, „Uprchlíci ze „Stepní Helady“ v srdci Evropy,“ *Revolver Revue*, č. 22 (1993), s. 250.

⁵³² Dušan Uhlíř, *Anály ze Spálené ulice* (Praha: Mladá fronta 1979), s. 142.

⁵³³ Lewandowski, *Sprawa ukraińska...*, s. 242.

studium v Paříži a Londýně).⁵³⁴ Většina vojáků se vrátila do Polska, malý počet volil i odjezd do již sovětského Charkova, patrně s důvěrou v příznivý vývoj sovětské národnostní politiky. Mnozí z bývalých internovaných Ukrajinců šli nicméně studovat na české vysoké školy či se uchýlili na Podkarpatskou Rus, kde ze 70 obvodních lékařů bylo 28 emigrantů z Haliče, ze 16 zvěrolékařů 5, na užhorodském rusínském gymnáziu učilo koncem 20. let 7 Haličanů ze 23.⁵³⁵

Významně se brzy začal projevovat akademický život ukrajinského studentstva, které představovalo důležitý segment nové diaspory a bylo štědře vydržováno čs. úřady. Je třeba zmínit skutečnost, že pomoc ve prospěch emigrantských spolků plynula i z osobních zdrojů T.G. Masaryka.⁵³⁶ Následkem občanské války, nedostatku knih a mobilizace studentů zavedené ukrajinské univerzity v Kyjevě a Kamenci Podolském živořily a polská vláda bránila studentům zapsat se na lvovskou alma mater tím, že jako podmínku zápisu stanovila službu v polské armádě.⁵³⁷

Územní i jazyková blízkost nahrávaly tomu, aby se – bezmála v duchu Masarykových ambicí vyslovených ve *Světové revoluci* o Praze jako hlavním městu Slovanstva - ČSR stala hlavním místem studia ukrajinské akademické mládeže.⁵³⁸ To se počtem dosahujícím dvou tisíců stalo nejpočetnější ukrajinskou studentskou diasporou v Evropě vůbec. Stovky studentů se vedle toho uchytily v Německu, Rakousku a vzdálenějších evropských zemích.⁵³⁹ Počátkem akademického roku 1919-20 byla v Praze založena Ukrajinská akademická hromada s pobočkami v Brně, Bratislavě a Příbrami. V r. 1920 vznikl jako pobočná organizace spolek studentů skautů, v r. 1921 zas Ukrajinský sportovní klub; finanční věci řídila Studentská pomic (Studentská pomoc), která v létě 1920 organizovala velkou podpůrnou akci mezi emigranty v Americe a Ukrajinci v Haliči na podporu chudých studentů. Půl stovky studentů bydlelo v internátech Ymca a ve Strakově akademii, na Karlově univerzitě studoval značný počet mladých Ukrajinců, z nichž mnozí toto studium kombinovali i s návštěvou přednášek později zřízených ukrajinských vysokých škol (zejména filosofické a právnické fakulty Ukrajinské svobodné univerzity). Na všeukrajinském kongresu mládeže v Praze v červenci 1922 vznikl jako zastřešující zájmová organizace Ústřední svaz

⁵³⁴ Tamtéž, s. 243, 245.

⁵³⁵ Uhlíř, *Anály ze Spálené ulice*, s. 142.

⁵³⁶ Zilynskyj, „Uprchlíci ze „Stepní Helady“ v srdci Evropy,“ s. 251.

⁵³⁷ Evžen Slabčenko, „Ukrajinské studentstvo v čs. republice,“ *Tribuna* (Večerní vydání), 17.6. 1921. Ukrajínští studenti, kteří zůstali v Polsku, byli odkázáni na Tajnou ukrajinskou univerzitu ve Lvově.

⁵³⁸ Masaryk tuto naději opíral o přesvědčení, že jsme jako jediní Slované dovedli mít sympatie ke všem slovanským národům bez zřetele k rozdílům. Viz Masaryk, *Světová revoluce*, s. 520-523.

⁵³⁹ Světlana Tejchmanová, „Politická činnost ruské a ukrajinské emigrace v Československu v letech 1920–1939,“ in Václav Veber (ed.), *Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR v letech 1918 – 1945* (Praha: Seminář pro dějiny východní Evropy při Ústavu světových dějin FF UK 1993), s. 12.

ukrajinského studentstva, který vydržel jednotný do r. 1924, kdy se z něj vydělili stoupenci krajní levice a sovětofilové.

Autor, který v novinách hodnotil stav čs.-ukrajinských vztahů, naznačil, že zatímco stanovisko starší generace vůči Ukrajincům „*jest diktováno určitými zájmy, jest v souvislosti s určitými ekonomickými a též politickými tendencemi té které doby – a často úplně irrelevantní,*“ generační kolegové zaujímají vůči ukrajinským studujícím stanovisko úplně jiné.⁵⁴⁰ Česká bilance byla vůči iniciativě domácí veřejnosti znatelně kritičtější. Podle jednoho tématického článku československá veřejnost dosud (červenec 1921) na ukrajinské studentstvo zapomínala. „*Osud těchto lidí není o nic příznivější osudu ruského studentstva, o které se starají nesčetné organizace ruské i československé. (...) Ona skrovná pomoc, již jsme sbírkami, dary nebo jiným způsobem přinesli postižené emigraci slovanského Východu, platila výlučně emigraci ruské.*“ Ani náš Červený kříž by neměl připouštět, „*aby hladový a polonahý Ukrajinec, dříve, nežli se mu dostane na stanici pomoci, byl nucen přinést si ruské „svidětělstvo“.*“⁵⁴¹ Aby se ukrajinská akademická mládež užívala, pracovala prý na stavbách za platy, jaké by Čech odmítl. Státní činitelé neměli zapomínat, že za války padesátitisícová armáda čs. legionářů vznikala právě na Ukrajině a dlouho žila „*ze štedré ruky ukrajinského lidu.*“ V těchto souvislostech je třeba říci, že k ukrajinským emigrantům měli v českých zemích dlíci Rusové pochopitelný odstup; obě komunity si byly vzdálené politicky i mentálně.⁵⁴²

Stěžejní aktiva ukrajinského meziválečného působení v ČSR však vzdor všem nesnázím mají své nesmazatelné místo v dějinách vzájemnosti obou národů. Na české půdě vyrostly tři známé univerzity: Ukrajinská volná (svobodná) univerzita přemístěná do Prahy z Vídně, Ukrajinská hospodářská akademie v Poděbradech (1922) a pražský Ukrajinský vysoký pedagogický institut Mychajlo Drahoňanov (1923), k němuž bylo dočasně přidruženo i ukrajinské gymnázium založené r. 1925 v Praze a po dvou letech přemístěné do Řevnic. Všechny tyto ústavy byly sponzorovány ze státních příspěvků.

Rok po založení ústavu v Poděbradech zavítal do lázeňského města i prezident Masaryk. Jménem Ukrajinského hromadského komitétu v Praze se mu dostalo poděkování za „bratrské pohostinství“, kterého Ukrajinci v ČSR požívali, což Masaryka pohnulo, aby při této příležitosti slavnostně oznámil obrat slovanských programů od abstraktních ideálů ve prospěch praktičnosti. „*Pokud na mně bude, s radostí chci vás a vaše studenty podporovati*

⁵⁴⁰ Slabčenko, „Ukrajinské studentstvo v čs. republice“.

⁵⁴¹ „Opomenutý hladovíci“, *Tribuna*, 31.7. 1921.

⁵⁴² Zilynskyj, „Uprchlíci ze „Stepní Helady“ v srdci Evropy“, s. 251.

(...). *Slovanský program nepřestal a nepřestane.*⁵⁴³ Skutečnost, že Masaryk pronesl tato slova k Ukrajincům, označil Alois Krejčí v jednom ze svých posledních větších příspěvků na příslušné téma za historickou, neboť do světové války byli Ukrajinci téměř z každé slovanské koncepce vylučováni. Odpouštěl jim i válečnou orientaci na Ústřední mocnosti a s poukazem na obdobný postup většiny Poláků ironicky vyzdvihl soudobé „hýčkání“ Polska Francií. Dobu, kdy bylo třeba posuzovat ukrajinskou politiku ze slovanského stanoviska, viděl již za námi. „*Kdyby na místě Rusů byli s to pomoci nám ke svobodě Turci, byli bychom se jistě orientovali na Turecko. Ukrajinci vedli normální politiku, když se stranili Moskvy, která by je tehdy nejraději utopila na lžičce vody. Běda Slovanstvu, bude-li s Ukrajinci zacházeti tak, jako do války, bude-li je ze svého středu vylučovati a popírati jejich nacionální individualitu.*“⁵⁴⁴

Ukrajinská demokracie mu byla zárukou kulturní bezpečnosti Východu a Slovanstva vůbec (my Čechové nemůžeme jít proti ní, „*ježto svým demokratiem jsme jí nejpříbuznější*“). Prizma tohoto druhu dobře reprezentoval Zdeněk Nejedlý, jenž v prvním poválečném roce navázal na Masarykovu paralelu mezi Čechy a Ukrajinci skrze jejich lidový demokratiem. Také Nejedlý byl toho názoru, že „*jako my, ani Ukrajinci nemají aristokracie a horní třídy v germánsko-románském smyslu.*“ „Lid“ u obou národů znamenal „obyčejné lidi“ a to zakládalo na jejich demokratické cítění.⁵⁴⁵ Krejčí měl nejnovějším ukrajinským demokratiem zjevně na mysli proměnu Ukrajiny pod sovětským vedením. Jako riziko viděl pouze Rusko starých pořádků, což stvrdil poukazem na choutky ruského konzervativního tisku. Bylo tedy dobře, že ruská rozpínavost byla osamostatněním Polska a snahami Ukrajinců nadlouho oslabena: dobrý poměr s budoucí Ukrajinou je nám prospěšnější než přátelství s Ruskem starých tendencí. Žádat pro Ukrajince spravedlnost neznamená pracovat proti Rusku, ale pomáhat mu, neboť bude „*zbaveno ukrajinského břemene.*“ To prý poznali i bolševici, co byli v otázce nedělitelnosti Ruska zcela zajedno se slavjanofilem Pogodinem⁵⁴⁶ i Kramářem. Krejčího utvrdilo Stalinovo varování na XII. sjezdu strany před velkoruským šovinismem, který Moskvě hrozil odcizit neruské národy (stalo se tak právě na úsvitu nového nacionálního kurzu zahájeného Sověty). Naši „arcirusofilové“ byli ale dle autora protiukrajinstější než

⁵⁴³ „President návštěvou v Lázních Poděbradech,“ *Tribuna*, 10.5. 1923.

⁵⁴⁴ Al. Krejčí, „Slovanský program nepřestal,“ *Tribuna*, 18.5. 1923.

⁵⁴⁵ Zdeněk Nejedlý, *Volja*, 16.8. 1919, cit. podle B.A. Osadzuk, „Secret Capital of the Ukraine between the Two World Wars,“ *Russkaja, ukrajinskaja i beloruskaja emigracija v Čechoslovakii meždu dvumja mirovymi vojnami* (Praha: Národní knihovna ČR 1995), s. 43.

⁵⁴⁶ Míněn Michajil Petrovič Pogodin (1800-1875), rus. dějepisec, archeolog a novinář-slavjanofil. Pogodin razil teorii, podle níž „Velkoruští“ obyvatelé Kyjeva odešli po mongolském vpádu ve 13. století na sever do dnešních ruských oblastí a opuštěnou zemi zabydleli až v dalším století předci dnešních Ukrajinců z Karpat. Snažil se tak propojit dějiny Ukrajiny s těmi ruskými.

Rusové sami a podněcovali panovačné choutky ruské reakce. Ukrajinci byli tedy svěží silou, která mohla slovanský program osvobodit ode všech protivníků demokracie.⁵⁴⁷

Tato nová heroizace jednoho národa pokročila od původního sporadického velebení kozácké nepoddajnosti před „rudým samoděržavím“ k víře v jakési ukrajinské demokratické průkopnictví, která lépe konvenovala českému prvorepublikovému étosu. Na trvalejší kulturní obraz tyto postřehy ale nemohly zakládat: byly závislé na rychle se měnících okolnostech a s nimi i padaly. Navíc nebyly celospolečensky sdílené, ale omezovaly se na určitý segment politické publicistiky. V rámci našeho tématu nicméně tvoří nezanedbatelnou složku. Je ostatně absurdní, že tato slova patřila ukrajinské realitě pod cizí nadvládou, jakkoli tato byla zdánlivě legitimizována federalistickými a socialistickými prvky. Je však dobré mít v patrnosti, že zde zapůsobil vývoj, který vzhledem k předešlým staletím dodával ukrajinským zemím vsutku průlomovou podobu. Poprvé v dějinách byla Ukrajina republikou, navíc opřenu o pokroková a vitalistická hesla nové administrativy. České myšlení sužované podvědomým strachem z rozkladu „bratrského“ Ruska našlo v novém uspořádání optimální psychologickou oporu.

Meziválečné Československo se stalo hlavním evropským střediskem ukrajinské emigrace. Praha se vedle Charkova, Kyjeva a Lvova stala čtvrtým centrem ukrajinského politického a kulturního života a zůstala jím až do roku 1945.⁵⁴⁸ Za oficiálního i neoficiálního přispění osobností ukrajinského života tu vznikly desítky ukrajinských vzdělávacích a výzkumných středisek, spolků a vydavatelství vedle jejich mnohovrstevnatých politických pokusů.

Složení emigrace bylo různorodé. Vedle té vojenské pod vlajkou ZUNR zde existovala i emigrace civilní, tvořená uprchlíky před bolševickým režimem, přičemž hranice mezi oběma byla značně propustná - byli tu vzdělanci s rodinami i bývalí vojenští zajatci z Haliče a nadněperské Ukrajiny. Emigranti náleželi povětšinou k různým vojenským sborům, v nichž bojovali proti nynějším držitelům ukrajinských území. Jejich počet se v polovině roku 1921 odhadoval na 20 tisíc s tendencí značného nárůstu.⁵⁴⁹ Značně politizováno bylo právě zmiňované ukrajinské studentstvo, jež mělo ve své většině již zkušenost z bojů o ukrajinskou nezávislost.

⁵⁴⁷ Tamtéž.

⁵⁴⁸ Dergachov, *Ukrainian Statehood...*, s. 180.

⁵⁴⁹ Lewandowski, *Sprawa ukraińska...*, s. 246.

V jeho řadách přetrvávalo základní rozdělení podle územního půdorysu – na „Nadněprance“ a Haličany (podle údajů z r. 1925 byli ti druzí zastoupeni v emigraci jednou třetinou)⁵⁵⁰, mezi nimiž působily různé politické organizace, kopírující členění emigrace jako celku; studenti ovšem byli vždy daleko radikálnější než zbytek jejich krajanů.

R. 1924 udělila vláda stipendium 1506 ukrajinským studentům a 102 externistům (v privátní korespondenci se psalo dokonce o 2000 stipendistech).⁵⁵¹ Tato štědrost se stala předmětem diplomatických stížností polských orgánů, které upozorňovaly na politizaci ukrajinského školství v ČSR. Na ukrajinskou politiku Hradu se v polovině 20. let také snášely ostré výtky zprava, kde v ní tušili cílenou strategii vážící se s politickými představami Benešovými. Prohradní platformu nicméně charakterizovala snaha o vyvážené vztahy s ukrajinskou i ruskou emigrací zároveň.⁵⁵²

Jako celek vystupovala politická ukrajinská emigrace, čítající v ČSR mezi 6 a 7 tisíci osob, za nezávislý ukrajinský stát.⁵⁵³ Lišily se však cesty k jeho dosažení a představy o jeho podobě. Intervenční přístup se vyznačoval nevírou v Anglii a Francii a tedy spoléháním na vlastní síly. Prozatímní taktikou bylo zanášet na okupovaná území rozklad formou agitace či diverze mezi tamním ukrajinským obyvatelstvem s konečným cílem osvobodit Ukrajinu ozbrojeným střetnutím. Sem patřily skupiny germanofilské (P. Skoropadskyj, hlava Ukrajinské vojenské organizace Jevhen Konovalc či hitlerovcům nakloněný hetman Ivan Poltavec-Ostranica), polonofilské (petljurovci), rusofilské (nově Jevhen Petruševyč) a dokonce čechofilní (hetman Sahajdačnyj - viz dále).

Její základní dvě křídla byla zaštitěna známými jmény exilové politiky: monarchistické v čele se Skoropadským a republikánské-socialistické s Petljurou. Skoropadskyj chtěl vytvořit tzv. Velkou Ukrajinu z ruských, polských, rumunských (i besarabských) oblastí (odsud podle řeky Dněstru přezdívka „naděstranci“); československý nárok na Podkarpatskou Rus však pro dobrovolnost této fúze respektoval.⁵⁵⁴ Petljura usiloval o demokratickou Ukrajinu z území pod sovětským vlivem („naděpranci“), přičemž na země držené Poláky si v duchu úmluvy z r. 1920 nečinil nárok a nadále zůstal blízkým zahraničním spojencem Józefa Pilsudského. Kromě Varšavy, kde sídlila vláda Ukrajinské národní rady, byla diplomatickým centrem této skupiny Paříž, kde také Petljura nalezl r. 1926 smrt z rukou

⁵⁵⁰ Tejchmanová, „Politická činnost ruské a ukrajinské emigrace v Československu v letech 1920–1939,“ s. 10.

⁵⁵¹ Lewandowski, *Sprawa ukraińska...*, s. 252.

⁵⁵² Tamtéž, s. 249.

⁵⁵³ S. Tejchmanová uvádí v citovaném článku číslo 6 000, zpráva policejního prezidenta Šlechty z prosince 1928 hovoří o 7 tisících (vedle 60 tisíc ve zbytku Evropy). Nárůst během dekády tak mohl činit cca tisícovku osob.

⁵⁵⁴ Zemský úřad Praha – Presidium zemského úřadu v Praze, *Ukrajinská emigrace a její snahy – důvěrná zpráva z prosince 1928*. Národní archiv, PZÚ-AMV 207, 207-613-25, karton 613.

atentátніка. Jak česká místa v průběhu prvních deseti let vyzorovala, vůči ostatním emigrantským skupinám zaujímala petljurovská národní rada vyhrcočně nepřátelské stanovisko, což se z konkurenčních stran týkalo nejvíce směru hetmana Skoropadského, mezinárodně pak sovětského Ruska. Platilo to i naopak: s nelibostí se setkávalo, že rada stála na straně historického nepřítele Ukrajinců Polska a smlouvou s ním se vzdala západních ukrajinských území.⁵⁵⁵ Poláci se vedle toho nezřekli historických hranic z roku 1792 a snili o anexi pravobřežní Ukrajiny s pobřežím Černého moře. Polsko „od moře k moři“ byla základní Pilsudského devíza.⁵⁵⁶

Skoropadského pražskou pobočkou byl Svaz zemědělců-státníků („chliborobů-hetmanců“), který usiloval o vytvoření dědičné hetmanské monarchie na Ukrajině a zůstal z tohoto titulu ve styku s německými, rakouskými i maďarskými monarchisty. Čítal na dvě stovky osob a vůdčí postavou zde byl gen. Mychajlo Omeljanovyč Pavlenko, který se stal v roce 1925 místopředsedou Muzea osvobozovacího boje Ukrajiny pod předsednictvím Ivana Horbačevského.

Petljurovci založili r. 1921 v Praze Všeukrajinský povstalecký výbor v čele s generálem Bilousem-Savčenkem, v r. 1936 vyhoštěným pro spolčení s bělogvardějci napojenými na Berlín.⁵⁵⁷ V Poděbradech měl sídlo Svaz bývalých vojáků Ukrajinské lidové republiky tvořený příslušníky Petljurovy armády. Pod přímým vlivem UNR byl Republikánsko-demokratický klub (zal. v Praze r. 1926) usilující o sjednocení emigrace na bázi národně-kulturní a řízený Maksymem Slavinským.⁵⁵⁸ Vedle něj pracoval pro UNR taktéž zmíněný Oleksandr Šulhyn, pobývající v Praze a Paříži, přičemž oba zasedali zároveň v ústředním výboru Ukrajinské radikálně-demokratické strany (Praha 1923), nemající oporu v žádné masové organizaci.⁵⁵⁹ Rada měla v ČSR asi 500 členů, přičemž spřízněná polská vláda finančně podporovala ty důstojníky, kteří jevíli ochotu odjet do Polska, aby tam doplnili její řady.⁵⁶⁰

Nepočítáme-li podkarpatské komunisty, výhradně levicoví, ovšem bez vlivu, byli ukrajínští sociální demokraté (O. Bočkovskij). Výraznější a vlivnější byla Strana sociálních revolucionářů, obdoba ruských eserů, s nimiž také vydala koncem 20. let společné svolání

⁵⁵⁵ PZÚ-AMV 207, 207-613-25, karton 613.

⁵⁵⁶ Tamtéž. Ministerský rada, Ukrajinec Tadeusz Holówko, jenž usiloval o polsko-ukrajinské smíření, chtěl přeložit poděbradskou hospodářskou akademii na polskou Volyň.

⁵⁵⁷ „Protistátní činnost ruské emigrace (Bělogvardějské organizace ve styku s Berlínem),“ *Lidové noviny*, 6.5. 1936.

⁵⁵⁸ Tejchmanová, „Politická činnost...“, s. 11.

⁵⁵⁹ PZÚ-AMV 207, 207-613-25, karton 613. S. Tejchmanová stranu připodobňuje k Čs. národní demokracii. Viz „Politická činnost...“, s. 12.

⁵⁶⁰ PZÚ-AMV 207, 207-613-25, karton 613.

proti myšlence ozbrojeného boje se SSSR, v čemž petljurovci příznačně viděli sabotáž budoucího osvobození Ukrajiny.⁵⁶¹ V policejních spisech se objevuje příměr k expozituře ruských bolševiků a poukaz na její dobré existenční podmínky, mj. i díky údajné podpoře čs. ministerstva zahraničí. Šlo o značné zjednodušení. Strana stála sice rozhodně proti intervenci a nebránila se federaci s Ruskem, ctíla však bezvýhradně ukrajinské národní sebeurčení, čímž konvenovala oficiálním českým představám. Tento tzv. „pražský plán“ byl předmětem iniciativy ruské emigrace z přelomu let 1926/27, která měla své vyústění v Paříži. Návrh Rusů, aby byly uznány chyby z let 1917-20 a byla uchována celistvost ruského státu, narazil na tuhý odpor mj. přičiněním pražského předáka Mykyty Šapovala, který prohlásil, že pro tuto dohodu je nejprve třeba utvořit národní vládu v Kyjevě a oddělit „Malorusko“ od „Moskovie“. Řečníci pro dohodu s ruskými národními kruhy byli – k nelibosti českých pravicových slavjanofilů - vypískáni.⁵⁶²

Šapoval, mj. rovněž předseda Ukrajinského hromadského komitétu v Praze (viz výše), byl údajně autorem knihy *Ekonomický obzor Československé republiky*, kterou měl v období ukrajinizace (1922) napsat pro potřeby sovětského zastupitelství v Praze.⁵⁶³ Jako sociolog stál také u zrodu akademie v Poděbradech a pedagogického ústavu M. Drahomanova, pedagogicky působil na ukrajinském gymnáziu v Řevnicích.⁵⁶⁴

V hrubých obrysech se domácí politická scéna v poměru k ukrajinství dělila po linii levice-pravice, se socialistickými směry blízkými Hradu přitakávajícími právu Ukrajinců na sebeurčení a opozičními konzervativními silami lnoucími k myšlence Ruska ve starém uspořádání. Komunisté bezvýhradně následovali trend v sovětském Rusku; byli tak po celou dobu bezděčnými apologety ukrajinství – zejména v konfliktu ukrajinské populace s „buržoazní“ polskou vládou, ale i na karpatoruské scéně.

Vedle prezidenta Masaryka tu byli sociální demokraté, které s Ukrajinci jako jejich nejspolehlivější a bezvýhradné zastánce spojovalo jejich národnostně liberální myšlenkové dědictví trvajícím již od dob rakouského mocnářství a sdílená ideologická východiska s jejich četnými ukrajinskými protějšky. Levé emigranty, kritické k nacionalistům z rakouské Haliče, upřednostňoval i velvyslanec ve Varšavě Václav Girska, což se projevovalo v jeho hlášeních o vystupování ukrajinského podzemí v Polsku ve 30. letech.⁵⁶⁵ Girska se ve shodě s Benešem pokoušel spoluprací s Šapovalovými socialisty položit základy neuskutečněného „Svazu

⁵⁶¹ Tejchmanová, „Politická činnost...“, s. 12.

⁵⁶² „Malorus“, „Ukrajinské hnutí“, *Samostatnost*. Cit. podle *Podkarpatská Rus*, 12.3. 1927.

⁵⁶³ Tamtéž.

⁵⁶⁴ Zilynskyj, *Ukrajinci...*, s. 105. „Mykyta Šapoval“, in *Ottův slovník naučný nové doby*, internetová podoba, in <http://encyklopedie.seznam.cz/heslo/438334-sapoval-mykyta>.

⁵⁶⁵ Lewandowski, *Sprawa ukraińska...*, s. 247.

východoevropských národů“, mj. cestou přes usmíření ruského a ukrajinského křídla emigrace.⁵⁶⁶ Právo lidu poskytlo v červenci 1923 prostor předákoví pražských sociálních revolucionářů Vasyliji Suchomlynovi. V rozhovoru točícím se kolem problému ukrajinského separatismu vinil respondent z rozdmýchání ukrajinského rozkolnictví bolševismus s jeho politikou, což vnímal jako odklon od stability Kerenského vlády.⁵⁶⁷ Specifickým podporovatelem ukrajinských tužeb byly církevní kruhy kolem osobností pražského arcibiskupa Františka Kordače a Leopolda Prečana, arcibiskupa olomouckého, vyznavačů cyrilometodějské ideje směřující ke sjednocení Slovanů v katolické církvi. Z těchto důvodů podporovala jistý segment ukrajinské emigrace v zahraničí (mnichovský hetman Ivan Poltavec-Ostranica) i strana lidová.⁵⁶⁸ Až groteskní podobu měly sblížovací tendence Ostranicova křídla v Československu (Nikifor Horbaňuk) s fašisty generála Gajdy, který plánoval zformovat protibolševickou koalici a ofenzivou vedenou z Podkarpatské Rusi osvobodit Rusko, za což byl Ostranicou slavnostně jmenován „knížctem Podkarpatské Rusi“. Gajda hrál i na ruskou stranu a před jejími zástupci se netajil tím, že styků s Ukrajinci využívá jen k získání financí. Po logickém nezdaru této spolupráce nezbyla na obou stranách než trpká pachut'.⁵⁶⁹

V pozdních 20. letech vztahy vlády s revolučními socialisty ochladly a od roku 1931 zůstávaly již napjaté vlivem jejich postoje k autonomii Podkarpatské Rusi.⁵⁷⁰ Vůdce ukrajinských eserů o ni dokonce žádal Masaryka v osobním listu; výsledkem bylo, že na jaře 1931 byly jeho Ukrajinskému sociologickému ústavu odebrány vládní dotace.⁵⁷¹ Ochabování zájmu o ukrajinskou otázku lze vypožorovat již od druhé poloviny 20. let. Roli zde hrály důvody materiální, nezanedbatelnou měrou sem však vstupovaly i vlivy politické. Týkaly se československého poměru k Polsku, činnosti ukrajinské emigrace na Podkarpatsku a v průběhu 30. let i našeho sblížení se Sovětským svazem.

Emigranti z východní Haliče, kteří stáli dosud poněkud stranou vyjmenovaných proudů, se počali radikalizovat ve druhé polovině 20. let. Českou pozornost zaměstnávali již

⁵⁶⁶ B.A. Osadzuk, „Secret Capital of the Ukraine between the Two World Wars,“ s. 44.

⁵⁶⁷ „Ukrajina a Rusko,“ *Právo lidu*, 23.7. 1923.

⁵⁶⁸ PZÚ-AMV 207, 207-613-25, karton 613, „Ukrajinská emigrace a její snahy“.

⁵⁶⁹ PZÚ-AMV 207, 207-613-25, karton 613.

⁵⁷⁰ Lewandowski, *Sprawa ukraińska...*, s. 297.

⁵⁷¹ Tamtéž, s. 299. „Při tom většina ukrajinských profesorů v ČSR se zdržujících jest toho mínění, že Institut nemá kvalifikovaných vědeckých sil a proto profesori ti se mu téměř úplně vyhýbají,“ znělo policejní zjištění, které mohlo dost dobře nasvědčovat zlé krvi, kterou vyvolalo předchozí protežování instituce vládou, zejména když institutu připadly prostředky po zrušeném hromadském komitétu (viz kap. *Příchod „zlých“ Ukrajinců: Češi a ukrajinský integrální nacionalismus 1920-1930*). Viz Světlana Tejchmanová, „Dokument o ukrajinské emigraci v meziválečném Československu,“ *Slovanský přehled*, roč.78 (1992), č. 2, s. 192.

z toho důvodu, že tento segment usiloval v intencích silícího integrálního nacionalismu o všechna ukrajinská etnická území Podkarpatskou Rus nevyjímaje, a svou činnost se neostýchal provozovat v ilegalitě. Rozvinuté vysoké školství v ČSR poskytovalo nelegálním strukturám, v nichž se vyskytovali i padesátiletí „věční studenti“, dobré krytí.⁵⁷²

R. 1923 v Poděbradech vznikl Svaz pro osvobození Ukrajiny, přejmenovaný o dva roky později na Ligu ukrajinských nacionalistů, jež měla své sekce v Praze (Horní Černošice), Poděbradech, Liberci, Brně aj. Liga měla ve svém ostře protisocialistickém programu sjednocení nacionalistických sil, osvobození východní Haliče, její spojení s Bukovinou a Podkarpatskem. To mělo být odrazovým můstkem pro osvobození celé Ukrajiny. Bezpečnostní složky si povšimly, že byla organizována „*po způsobu Čs. obce legionářské*“ a že její měsíčník *Rozbudova nacji* (zprvu *Nacionalna Dumka*) vycházející od ledna 1928 v Praze byl hrazen nákladem Ukrajinské akademické hromady. Tištěn byl v podniku Legiografie v Praze-Vršovicích.⁵⁷³

V ukrajinské emigraci sílil generační rozkol mezi strukturami vázanými na nezdařené pokusy o ukrajinskou státnost v minulosti a radikalismem studující mládeže, která hodlala na dobové skutečnosti reagovat v duchu voluntarismu a dobově přitažlivého nacionálního radikalismu. Ideologie ukrajinského nacionalismu se formovala v podstatné míře právě na území Čech a Moravy.⁵⁷⁴ Fakta dosvědčují, že v řadách emigrace nestála Liga osamocena: po zavraždění Symona Petljury svolala kupříkladu na pražský Žofín tryznu, jíž se zúčastnilo 53 ukrajinských spolků a organizací, včetně těch, které se vůči integrálnímu nacionalismu obvykle vymezovaly. Zneklidněné bezpečnostní složky z toho usuzovaly, že všechny sledovaly jeden cíl a různost cest jen takticky předstíraly.⁵⁷⁵

Změna nálad v české společnosti byla znát i v detailech: vraždě politika, jemuž Tribuna před pěti lety poskytla prostor k proklamacím, věnovala nyní jen stručnou noticku a vyhnula se i samotné podstatě věci - obvinění Petljury z podílu na pogromech, které vedlo atentátníka Samuila (Šoloma) Schwartzbarda k jeho činu. To přenechala vzpomínání atamanova spolubojovníka.⁵⁷⁶ Stranou hlavního trendu dovedl stát ovšem Slovanský přehled, který atentátu i jeho podezřelému motivu věnoval kritickou poznámku z pera Vincence Charváta.⁵⁷⁷

⁵⁷² Lewandowski, *Sprawa ukraińska...*, s. 289.

⁵⁷³ PZÚ-AMV 207, 207-613-25, karton 613.

⁵⁷⁴ Srv. Zilynskyj, *Ukrajinci...*, s. 35.

⁵⁷⁵ PZÚ-AMV 207, 207-613-25, karton 613.

⁵⁷⁶ *Tribuna*, 26.5. 1926.

⁵⁷⁷ *Slovanský přehled*, roč. XVIII. (1926), s. 455-456. Autor doslova napsal: „(Petljura) *umírá rukou vražednou z důvodů a motivů, pro které stejně může býti usmrcen velitel rudé jízdy Buděnnij, jako Wrangel, Denikin, nebo*

Nejjistější zázemí měli nacionalisté mezi studenty poděbradské polytechniky. V září 1927 zde například vydali provolání proti proslulé akci tiskového magnáta lorda Rothermera, jenž živě podporoval maďarské úsilí o revisi trianonského míru. Kampaň byla zaměřená zvláště proti ČSR, která v Ukrajincích vznášejících nárok na Podkarpatskou Rus nalezla mimoděk nepříliš vítaného spojence.⁵⁷⁸ Státní orgány přistupovaly v krajních případech i k vyhošťování studentů ze země pro státu nebezpečnou činnost: v létě 1927 např. policie vyšetřovala dva studenty poděbradské akademie podezřelé z přechovávání munice a napomáhání ukrajinskému teroristovi při útěku z Polska. Jako instituce poskytnuvší pro podobné účely provinilcům azyl se ukázaly v rámci vyšetřování i ukrajinské studentské koleje v Lazarské ulici v Praze. V roce 1927 bylo mimo těchto dvou jedinců vyhoštěno pro státu nebezpečnou činnost ještě 8 ukrajinských studentů.⁵⁷⁹

Dohasínající náklonnost vyšších míst ČSR k ukrajinskému hnutí měla své nechtěné boční produkty v podobě různých avanturistů bombardujících vládní úřady svými zajímavými návrhy. Anekdotický je tu případ Serhyje Sahajdačného (nar. 1890 v Poltavě), vydávajícího se za potomka slavného kozáckého hetmana Petra Sahajdačného. Ve stanovách své Všeukrajinské selské rady si předsevzal spojit severní Kavkaz s Ukrajinou v jednotnou Ukrajinskou demokratickou republiku, jež by se bratrsky připojila k Československu.⁵⁸⁰ Na ministerstvo zahraničí jeho návrh neudělal dojem a jeho autorovi bylo naznačeno, že je v zemi nežádoucí osobou. Po odjezdu do Francie ale Sahajdačnyj volil rychlý návrat a mezi lety 1927 až 1930 nelegálně pobýval v Praze. Vlastním nákladem zde vydal pamflet *Připojení Ukrajiny k Československé republice, Úloha národního selského hnutí na Ukrajině a severním Kavkazu* (Praha 1928), propagující jeho myšlenku čs.-ukrajinského soustátí, a na jeho titulní straně se vykazoval smyšleným titulem coby představitel selského hnutí o statisících bojovníků.⁵⁸¹ Zůstává nevyjasněno, kde sehnal prostředky pro svou absurdní akci.

Kornilov. Neboť pogromy na židy pořádala tehdy bílá i rudá vojska, a často i proti vůli a rozkazům svých velitelů. A o Petljurovi je známo, že protižidovské výstřelky svých vojsk potíral rozhodně a energicky.“

Vincenc Charvát (1889-1947), český soc.-dem. novinář, za svět. války příslušník čs. legií v Rusku, od r. 1925 red. Práva lidu, v l. 1920-1925 poslanec NS. Autor pravidelných komentářů vývoje na ukr. zemích ve Slovan. přehledu. Překládal z ruštiny a ukrajinštiny.

⁵⁷⁸ PZÚ-AMV 207, 207-1584-4. Zpráva četnického oddělení v Jičíně zemskému četnickému velitelství pro Čechy. Jak upozornil r. 1933 v hlášení z Varšavy velvyslanec Girs, Rothermere našel spojence v hetmanu Skoropadském, jenž s maď. premiérem I. Bethlenem podepsal dohodu o uznání Maďarska ve starých hranicích. Vyvolal tak rozkol v řadách monarchistů (proti rázně vystoupil konzervativní ukrajinský historik Vjačeslav Lypynskij). „Doporučuji činnost Skoropadského u nás sledovat a znemožnit.“ Vyslanectví ČSR ve Varšavě čs. ministerstvu zahraničí, Varšava 1.3. 1933, PMV-AMV 225-1280-4, č. 188.

⁵⁷⁹ PZÚ-AMV 207, 207-1584-2. Zpráva četnického oddělení...

⁵⁸⁰ PZÚ-AMV 207, 207-613-25, karton 613.

⁵⁸¹ Lewandowski, *Sprawa ukraińska...*, s. 278.

Sjednotit příbuzné síly se nacionalistům podařilo v roce 1929 ve Vídni, kde byla vytvořena Organizace ukrajinských nacionalistů (OUN), jež později zanechala výraznou stopu v dějinách ukrajinského národa. Od této chvíle stál čs. státně-bezpečnostní aparát proti fantómu trvale podryvajícím státní zájmy na východě země, předně však stabilitu v čs.-polských vztazích. V druhé roli ovšem ukrajinští nacionalisté vystupovali jako bezděčný instrument polské státní propagandy, která tuto kartu živila v ovzduší dlouhodobého mezistátního napětí. Vinila Prahu, že svou tichou benevolencí a nikoliv bez záměru poskytuje této skupině bezpečné zázemí pro činnost proti Polsku, které od roku 1930 vedlo vysilující válku s teroristickou subverzí ve východní Haliči. Májový převrat Józefa Pilsudského v roce 1926 vyvolal na české straně obavu z oživení jeho velmocenského snu o východním soustátí pod vedením Polska, v němž Ukrajina figurovala na prvním místě. Náklonnost nového režimu k tzv. prometheovskému hnutí, toužícímu osvobodit sovětizované národy kolem Černého moře, vyvolalo v Praze obavy, že se Polsko domáhalo změny poměrů na východě.⁵⁸² Polská politika také vůči Československu nabrala kurz směrem k větší ofenzívnosti, přičemž pohotově využívala nesnázi Prahy na Podkarpatské Rusi.

Organizace ukrajinských nacionalistů působila prakticky celoevropsky a rovněž mezi americkými Ukrajinci, kde sháněla prostředky pro svou existenci. Tím, že doufala ve válku mezi Německem a státy držícími ukrajinská teritoria, přičemž udržovala živé styky s německou krajní pravicí, stála u počátků odcizení mezi českými a ukrajinskými politickými představami. Toto neporozumění, sycené i příklonem Československa k SSSR a stvrzené kataklyzmatem druhé světové války, povolilo až s pádem železné opony. Vyvrcholilo v Československu poválečných let honem na tzv. banderovce a jeho propagandistickým pokrytím.⁵⁸³

OUN, vystupující v policejní řeči jako „Organisace plukovníka Konovalce“, vykonávala vliv i na Ústřední svaz ukrajinského studentstva. „*I když nebylo dosud konstatováno, že by formálně existovaly mezi ukrajinskou emigrací na území ČSR tajné odbočky, nelze popřít s absolutní jistotou, že mezi ní nejsou jednotliví stoupenci; protipolská zášť je Ukrajincům společná.*“⁵⁸⁴ Její bojová složka UVO (Ukrajinská vojenská organizace)

⁵⁸² Lewandowski, *Sprawa ukraińska...*, s. 281.

⁵⁸³ Viz např. Jan Fiala, *Zpráva o Akci B: historie zápasu čs. ozbrojených sil s tzv. banderovci* (Praha: Vyšehrad 1994).

⁵⁸⁴ PZÚ-AMV 207, 207-613-25, karton 613.

Jeiven Konovalec (1891-1938), r. 1915 v rus. zajetí jako voják rak-uher. armády. Uprchl do Kyjeva, kde 1917 organiz. halič.-bukovin. batalion Síčových střelců, s nimiž se aktivně účastnil obrany města před bolš. vojsky. R. 1920 zal. v Praze UVO jako tajnou ozbroj. org. namířenou proti „uchvatitelům“ ukr. území (tj. i Československu). R. 1929 zal. OUN, prac. pro osvobození Ukr. ozbroj. povstáním, a stanul v jejím čele. Navázal kontakty s rozvědkami Německa, Litvy i Itálie, když počítal s jejich spojenectvím v očekávané něm.-polské

vydávala na našem území konspirační časopis Surma, jehož desítky exemplářů byly podloudnou cestou zasílány i na Podkarpatskou Rus, než mu byla výnosem ministerstva vnitra z března 1932 zakázána poštovní distribuce.⁵⁸⁵ Místní orgány záhy vystopovaly činnost tajné pobočky UVO i tam (přičemž o zvláštních spletitostech nacionálního hnutí svědčí zjištěné napojení ukrajinoфильského redaktora a známého spisovatele Vasyla Grendžy-Donského současně na komunistické hnutí). Finance nacionalisté čerpali „z tajných pramenů říšskoněmeckých,“ z fondů v Americe - a co bylo znepokojivé - i prostřednictvím podkarpatské Prosvity. Počátkem 30. let mohla kompetentní místa vyvodit závěr o „rozpínavosti a troufalosti Ukrajinců, kteří považují území Československa za nejvhodnější půdu pro své přímo fanatické a čs. státu nepřátelské politické cíle. Snahy ukrajinských vedoucích činitelů o vytvoření Svazu ukrajinských vojenských organizací v ČSR se sídlem v Praze dlužno posuzovati velmi vážně již z toho důvodu, že otěže celé akce spočívají hlavně v rukou hetmanců a nacionalistů, kteří jsou nejagresivnější a mají v plánu i připojení Podk. Rusi až po Poprad k Velké Ukrajině. Jest tedy tyto považovati pro ČSR za krajně nebezpečné. Poněvadž téměř všichni Ukrajinci, žijící v Československu, jsou stoupenci některé ukrajinské organizace a ježto hlavně na Podk. Rusi podařilo se jim plně podchytiti značnou část národa pro své politické cíle, ježto použili k tomu dosažení úplného cíle hlavně organizací skautu „Plast“ a „Síčových střelců“ a kteréžto spolky zřizovány jsou soustavně na celém území Podk. Rusi, bylo by žádoucno, aby organizacím těmto byly činěny při jejich zřizování všemožné překážky a aby dokonce se pomýšlelo na rozpuštění organizací dosud stávajících, vyvíjejících činnost státu nepřátelskou.“⁵⁸⁶

Záležitosti ukrajinské menšiny v ČSR zaměstnávaly polské politiky po celá dvě desetiletí. Polské velvyslanectví často zasílalo do Varšavy zprávy o vývoji a dění na Podkarpatské Rusi. Raport ze září 1932 v tomto ohledu leccos vystihuje: Češi se prý ochotně viděli v roli obránců ukrajinské emigrace, ale sami se báli aktivit ukrajinských nacionalistů do té míry, že i drobnosti, jako byla série pohlednic s vyobrazením ukrajinského tryzubu nad karpatskými štíty, vyvolávaly u úřadů i ve společnosti obrovskou paniku.⁵⁸⁷ Beletristicky o tom vypovídá rovněž Ivan Olbracht ve své *Zemi beze jména*. Čeští byrokrati slídili po „velkoukrajinských spiknutích“, po spojení s „terroristickou Vojenskou organizací polských Ukrajinců“, stycích s Berlínem, „ba dokonce s Vilémem Vyšiváným“. Olbracht připustil i

(resp. sovětské) válce. Zavražděn v květnu 1938 v Rotterdamu po explozi pekelného strojku v dárkovém balení od sovět. agenta, pravděpodobně Pavla Sudoplatova.

⁵⁸⁵ PZÚ-AMV 207, 207-1584-4.

⁵⁸⁶ Presidium zemského úřadu v Užhorodě, 22.4. 1932. PMV-AMV 225-1280-4, č. 104.

⁵⁸⁷ Jerzy Kozeński, *Czechosłowacja w polskiej polityce zagranicznej w latach 1932 –1938* (Poznań: Instytut zachodni 1964), s. 122.

existenci „nacionálně fašistického“ prvku, ale o tom, jak slabý byl, svědčila podle spisovatele absence programově nacionalistické strany.⁵⁸⁸ Autor *Nikoly Šuhaje* ovšem podcenil pracovní metody ukrajinského podzemí, které se parlamentním partajniččením nehodlalo zdržovat.

Vliv OUN v oblasti byl nicméně až druhotným jevem, jehož živelné podhoubí vznikalo v průběhu prvních deseti let Československa přirozenými kulturně-politickými pohyby. To, co na Podkarpatsko Konovalcova strana přinášela nového, nebyla idea přináležitosti Rusínů k Ukrajině, ale ovzduší konspirace a odhodlanosti postupovat se zřetelem na měnící se evropskou konstelaci, která v průběhu druhého desetiletí první republiky stále více nasvědčovala budoucí konfrontaci a vystavovala republiku tlaku téměř všech jejích sousedů. Ukrajínští nacionalisté jednali sice mimo rámec parlamentní demokracie, avšak konec 30. let a vše, co následovalo, jako by přitakaly jejich demagogickému krédu. Ukrajnizační proces v regionu ale nelze paušálně spojovat s působením OUN. Jednalo se o přirozený sebeidentifikační vývoj, jehož mnozí příslušníci se fanatismem ukrajinského podzemí cítili naopak poškozeni. Voluntarismus a demagogie ukrajinských nacionalistů tak byly zejména znamením doby a celoevropsky sílících totalitárních tendencí.

4. Příchod „zlých“ Ukrajinců: Češi a ukrajinský integrální nacionalismus 1920-1930

Recidiva tradičního českého nepochopení k ukrajinství dala vzhledem k naznačenému vývoji od poloviny prvního desetiletí státní samostatnosti vznikat fenoménu, jaký přerostl v okolnostmi podpořenou posedlost: strach z ukrajinství a „Ukrajinců“ jako podvrtné síly pracující proti integritě republiky. Zatímco v českých zemích mezi lety 1920 – 1925 vzkvétal ukrajinský spolkový život a po paranoie jitřené ukrajinskou politickou propagandou nebylo ještě stopy, v nejuvýchodnějším koutě státu vývoj jako by předurčoval události, které měly do centra dorazit o necelých deset let později. České úřady na Podkarpatsku ve vztahu k ukrajinství balancovaly na tenké hraně: svou oficiální politikou dávaly jeho působení placet, jakýkoli projev ukrajinského iredentismu byl ale vnímán jako snaha narušit státní integritu Československa. I to pohnulo polský konzulát v Košicích, aby v dokumentech určených polskému ministerstvu zahraničí přirovnal oblast k české laboratoři ve vztahu k Polsku, Rusku velkém i tomu bolševickému a rovněž k nezávislé Velké Ukrajině. Všiml si správně, že čs.

⁵⁸⁸ Olbracht, *Země beze jména*, s. 92.

vláda nacházela východisko v konsolidaci území cestou čechizace veřejného života a centralizace.⁵⁸⁹

Oblast od prvních let zažívala tomu odpovídající aféry: užhorodská tiskárna baziliánského řádu byla odhalena jako původce ostrých letáků a pamfletu vyjadřujících vůli osvobodit všechny „okupované“ země obývané Ukrajinci. Haličští baziliáni započali svou aktivitu na Podkarpatsku roku 1921 reformou klášterů převzatých po jiných řádech. Ve vlastní tiskárně vydávali noviny a národní probuzení posilovali otevřením gymnázia v Užhorodu a noviciátu v Mukačevu. Vedle Podkarpatska, kde jich pracovala stovka, byli činní také v Maďarsku a Rumunsku.⁵⁹⁰ V polovině desetiletí proběhla v baziliánské tiskárně razie, při níž byly nalezeny letáky se silně protičeským obsahem. Hromadné zatýkání nepřineslo výsledky, neboť zatčení byli za půl roku propuštěni a očištěni.⁵⁹¹

V roce 1920 byla v kraji poprvé zjištěna kolportáž mapy Velké Ukrajiny. Její hranice zahrnovala Prešov a Košice. Užhorodská policie v r. 1922 zabavila na tamním gymnáziu mapu Evropy, ve které byla rovněž zakreslena Ukrajina ve „velkém formátu“. Školský referát zamezil trestnímu řízení tím, že v úředním prohlášení označil mapu za školní pomůcku: zakreslená hranice vyznačovala jen národnostní osídlení, nikoli proponovaný stát. Tou dobou se na tamním ústavu, jehož ředitel i profesori pocházeli z Haliče, nicméně rozmáhala již ukrajinizační vlna.⁵⁹² Ukrajinské protituberkulózní sanatorium v Jasině, zřízené v r. 1923 čs. Červeným křížem a vydržované ministerstvem zahraničí, muselo být po dvou letech přesunuto do Čech pro iredentistickou propagandu prováděnou údajně na jeho půdě ukrajinským personálem. Místní národnědemokratický týdeník až s detektivním zaujetím zkoumal okolnosti: v přijímací kanceláři sanatoria visela na stěně mapa Velké Ukrajiny vydaná ve Vídni. Její formát byl 75/50 cm s okraji potištěnými agitačními obrazy a hesly. Redaktoři stavěli na tom, že původní papír byl zežloutlý a potřísněný mušinci, z čehož usuzovali, že mapa před opotřebením v sanatoriu visela již delší dobu a nebyla chráněna před vlivem světla i much - sloužila tak k účelům propagačním.⁵⁹³

Vinou nedostatečně kontrolované (a prakticky nekontrolovatelné) distribuce pedagogické literatury docházelo pod Karpatami k odhalení vyvolávajícím svorné pobouření mezi proruskou pravici i českými režimními pracovníky. „Velmi vzácné poučení“

⁵⁸⁹ Lewandowski, *Sprawa ukraińska...*, s. 280. Na přelomu desetiletí se počet českého úřednictva a českých škol v regionu vykazoval značným nárůstem, což uvědoměli Rusíni vnímali jako ohrožení své národní existence. Od r. 1928 vstoupilo v platnost zemské zřízení, které nahradilo župní systém. Tento centralizační krok vedl v nastávající Zemi Podkarpatoruské k největším protestům od připojení k ČSR.

⁵⁹⁰ *Encyclopedia of Ukraine*, Vol. 1., s. 183.

⁵⁹¹ „Dojem z pražského atentátu ukrajinského na Podkarpatsku,“ *Lidové noviny*, 4.11. 1928.

⁵⁹² „Ukrajinské hnutí na Podkarpatské Rusi,“ *Podkarpatská Rus*, 8.9. 1933.

⁵⁹³ Tamtéž.

skýtala knížka *Ljudyna: opis budovy ljudskoho tila dlja škol ta samoosvity* od dr. Ivana Rakovského. Jak citovala Národní myšlenka, spisek pojednávající o stavbě lidského těla a o lidských rasách mj. uváděl: „*severovýchodní či finská rasa jest nízká na vzrůst (...) zaujímá Finy, Poláky, moskviny, (...) Čechy.*“⁵⁹⁴ Adrijská (dinárská) rasa byla líčena jako rasa *slovanská*, která ostatním předávala slovanský charakter. „*Ukrajinská rasa má mnoho dobrých vlastností, ona jest krásná na vzhled, což musejí uznati všichni cizinci*“ – stálo v knížce (podle redakce rozšířené po všech školních bibliotékách) – zatímco o Česích se psalo jako o „*dlouholebečné poslovanštěné mongolské rase.*“

„*Dokazuje opravdu něco podobného ,antropologie‘? – ptala se Národní myšlenka. „Jisto jest však, že Ukrajinci to dokazují. Dokazují to proto, že vždy žili v nepřátelství se slovanskými národy a spolčovali se proti slovanským sousedům s Němci a Turky. Podíváte-li se do knížky na straně 30-31, najdete tam dva dojemné obrázky. Na prvním jest vyobrazen krásný muž utěšeného vzhledu a pod ním čteme ,Ukrajinec‘; na druhém jest jakási gorila z afrického pralesa a pod obrázkem čteme nápis ,Moskvín‘. K slzám dojemná láska slovanská!*“ Myšlenka upozorňovala, že podobných publikací se na Podkarpatsku nacházely tisíce. „*Vezměte do ruky některou knížku ze školní žákovské bibliotéky, knížka je zřejmě germanofilského obsahu vytištěná kdesi v Berlíně a je-li to náhodou knížka o nějakém tom hodném Fridolínovi a zlém Dětrichovi, tak ten hodný Fridolín je jistě ukrajinský patriot, zlý Dětrich je Polák nebo Čech.*“⁵⁹⁵ A Podkarpatské hlasy hájící zájmy českého úřednictva a stojící národnostně na autochtonním *rusínském* přesvědčení si ve stejné věci přísazovaly: „*Než nedivíme se naší trestuhodné lhostejnosti; vždyť páni Vikrajinci (sic) mají z části i pravdu! Ještě dnes oni svým jazykem ,poslovanštují‘ naši Podk. Rus a při tom jsme jim my Češi dokonce i nápomocni! Mimo to oni ,nakydují‘ našemu karpatoruskému národu svoji kulturu při pomoci Pankievičů, Birčáků a anthropologů á la Dr Rakovskij knížekami vydanými ve Lvově, Vídni, Berlíně – a to za naše peníze!*“⁵⁹⁶

Nebyl to poslední případ mytologického zkreslování historie. Národní osvobození upozornilo koncem r. 1930 na druhé vydání Vološynovy (řádně schválené) čítanky, která bělochy dělila na čtyři rasy, z nichž druhá, severovýchodní (finská) se členila na „*Finy, Moskaly, Poláky a Čechy,*“ kdežto jižní (jadranská) na Srby, Chorvaty, Bulhary a Ukrajince. Jadranská rasa tu opět vystupovala jako původně slovanská, která vtiskla národům jiných ras

⁵⁹⁴ Viz X.A.W., „Dvě memoranda z Podkarpatské Rusi,“ *Národní myšlenka*, roč. II. (1924/1925), č. 8.

⁵⁹⁵ Tamtéž.

⁵⁹⁶ „Ukrajinská antropologie,“ *Podkarpatské hlasy*, 28.2. 1925.

slovanskou pečeť. V jiné učebnici dějepisu se zas tendenčně uvádělo, že když Ukrajinci měli již dávno svůj stát, chodili „Moskali“ a Poláci otrhaní a bosí ve stepích.⁵⁹⁷

Nicméně rozhořčení, které bylo v případě Rakovského knihy snad pochopitelné, sblížovalo české noviny z opačných konců politické škály stereotypizací ukrajinských protivníků, která opakovala zažité tóny. „Ukrajinci“ se na Podkarpatskou Rus začali vracet v podobě tradičně proklínaných žoldáků germánských zájmů.

Národní myšlenka ovšem podávala také zajímavý postřeh, který měl své psychologické opodstatnění: Čech přicházel zpravidla na Podk. Rus v uniformě četníka, finančního strážníka nebo jako soudce, berní úředník atd. Jako takový zatýkal a soudil lidi, zabavoval kontraband, vymáhal daně atp. Ukrajinec mezitím učil na měšťanské škole a Rusín věřil, že mu vyučí „*zadarmo jeho syna na pána.*“ Ukrajinec tedy před lidem vystupoval jako dobrodinec a měl přitom vliv na celou příští generaci. „*A je dále jisto, že učitel, který bojoval v ukrajinské armádě, trpěl a bil se za myšlenku svobodné Ukrajiny, musí mít vliv na dorost a téměř instinktivně jej musí vychovati klásce k Veliké Ukrajině, ale vychová jej také v nenávisti k jejím odpůrcům.*“⁵⁹⁸

Příčina a neúnavný hybatel těchto jevů, které pravidelně pranýřovala protiukrajinská publicistika, byly zhruba do poloviny 30. let v jejím podání personifikovány osobou tzv. „Haličana“. Kromě běžné místní specifikace při označení příslušníka ukrajinského národa (Poláci ze západní části kraje se takto nenazývali) šlo o téměř argotické pojmenování uvědomělého Ukrajince z tradičně národně vyhraněné východní Haliče, který odsud přes karpatské hřebeny doputoval za obživou do státní správy, školství či politiky československého „Rusínska“. Zde pak vytrvale provozoval podryvnou činnost ve směru ukrajinizace místního obyvatelstva, aby se oblast jednou mohla ocitnout v náručí jednotné Ukrajiny.

Toto označení kolovalo zprvu podkarpatským česky psaným tiskem, než bylo přežato i pražským politickým slovníkem. Setkáme se ale i s jeho použitím ve významu politicko-geografickém, zahrnujícím haličské Ukrajince obou jazykových vyznání. Plodný znalec rusínské literatury Antonín Hartl viděl boj o jazyk jako import přenesený na jih od Karpat haličskými emigranty. Poměr obou táborů pokládal za zcela analogický, jako byl v 19. století

⁵⁹⁷ „Jazykové problémy v Podk.Rusi,“ *Národní Osvobození*, 28.12. 1930.

⁵⁹⁸ X.A.W., „Dvě memoranda z Podkarpatské Rusi“.

v Haliči, kde ukrajinské hnutí bylo hnutím lidovým, demokratickým, kdežto snahy tzv. Starorusů byly reprezentovány živly konzervativními.⁵⁹⁹

„Haličané“ měli vedle ruské emigrace jasnou početní převahu. Mezi lety 1920-1939 žilo v Podkarpátí od 2550 do 3000 ukrajinských emigrantů, přičemž ruských bylo o polovinu méně, tj. zhruba 1000 osob. Úřední statistiky tu v polovině prvního decenia hovoří o 447 emigrantech z bývalého carského Ruska (z toho 217 jich pocházelo z Ukrajiny). Tou dobou zde prodlévalo 981 osob z východní Haliče. Úhrnem však za období, kdy se Podkarpatsko nacházelo v hranicích Československa, byla více než polovina ukrajinských příchozích včetně jejich rodinných příslušníků původem z ruských částí Ukrajiny (svou roli zde mohla sehrát i jejich vnitrostátní migrace ze západních částí republiky); označení „Haličané“ ve světle těchto údajů (V. Markus) vypovídá nanejvýše o jejich politické, nikoli však početní převaze.⁶⁰⁰ Sociální profil emigrace obou národností zahrnoval dělníky, rolníky a částečně inteligenci, která nacházela uplatnění ve veřejné správě, školství, na železničních a poštovních úřadech.⁶⁰¹ Především se ale vložila do politického zápasu. Způsob, jakým Češi v kraji tyto sociální a politické jevy recipovali, se zajímavě zračí na stránkách jejich novin: *„Vzdor vojenskému shroucení a politické nesamostatnosti severský nápor na Podk. Rus trvá (...) Vinou naší krátkozrakosti zařídili si Haličani věc tak, že celá jejich akce jest placena naší republikou (...) Veškeré instituce ku ‚probuzení‘ se Rusínů, všechny akce charitativní, akce kulturní, vše vedou Haličani, vše mají takřka jen oni v rukou. Oni vědí dobře, co zde chtějí! Podaří-li se Haličanům jejich plán, připoutati Podkarpatskou Rus ku severnímu kulturnímu centru, mělo by to pro ně ohromný význam. Podkarpatská Rus stala by se pro Halič zemí, kam by putoval přebytek východohaličské inteligence, která doma následkem připojení k Polsku má velmi málo vyhlídek na lepší existenci (tato možnost by jim zůstala dlouho, ježto Rusíni inteligence nemají)“* – psaly Podkarpatské hlasy.⁶⁰² Rusínský lid se prý proti této invazi „haličského polypa“ zoufale bránil; ukrajinský jazyk údajně nenáviděl a nazýval jej jazykem „polským“. Jisté je, že od poloviny 30. let ustoupily české úřady od svého nezúčastněného stanoviska a kriticky se zaměřily na kvalifikaci a politické projevy zájemců o práci z řad emigrace. Stačil nepříznivý poukaz z řad rusofilů či místní správy a neukáznění příchozí mohli být vykázáni z Podkarpatské Rusi, potažmo z celé republiky.⁶⁰³ Na hašení tohoto požáru bylo nicméně

⁵⁹⁹ Antonín Hartl, „Deset let podkarpatského písemnictví 1920 – 1930,“ *Slovanský přehled*, roč. XXII. (1930), s. 185.

⁶⁰⁰ V. Markus, „Mižvojenna ukrajins'ka emihracija Českoslovaččyny na Zakarpatti,“ *Russkaja, ukrajinskaja...*, s. 852.

⁶⁰¹ Lubica Harbulová, „Ruská porevolučná emigrácia a Zakarpatská Ukrajina,“ s. 160.

⁶⁰² „Východ proti západu,“ *Podkarpatské hlasy*, 31.1. 1925.

⁶⁰³ Markus, „Mižvojenna ukrajins'ka emihracija Českoslovaččyny na Zakarpatti,“ s. 853.

vinou dlouhodobé lehkomyšlnosti vlád již pozdě, neboť v polovině předešlých deseti let byla kritika poměrů hlasem volajícího na poušti. Předně je zřejmé, že slovanské přesvědčení českého člověka naráželo na tvrdou realitu. „*Jak ale můžeme pokračovat budovati zde všeslovanství, když na Podk. Rusi vyjma nás Čechů o všeslovanství nikdo nic nechce vědět. Či neutopil by zde přívrženec ruského směru zastánce směru ukrajinského na lžici vody a naopak? A jak na nás pohlíží slovanská halič. emigrace? Jako na Slovany? Ta v nás přece vidí jen obtížné cizince a přivandrovalce!*“⁶⁰⁴

Prosazoval se názor, že kolonisté podcenili středověké vědomí Rusína, který se netěšil z osvobození, jak si leckdo maloval. Kádr haličských pracovníků zbytněl a „*individua bez pasu a vzdor neotesanosti*“ udávající jen akademické předvzdělání, „*samozřejmě při tom bez vysvědčení, které prý ‚Moskali zabrali‘,*“ se sem prý jen hrnula – za státní peníze. Zemi zaplavily plagiáty a nesmysly, které nikdo nečte, do čítáren „*nepáchla ani noha*“ (stojí za to porovnat citovanou sentenci s pozorováním Ivana Olbrachta z počátků 30. let; viz níže). V hledišti divadla Prosvity by „*pan odborový rada v pražském ministerstvu, které povoluje subvenci,*“ marně viděl Rusína. „*Místo toho viděl by tam dvě či tři rodiny, jichž členové mluví mezi sebou maďarsky a které představují rusínskou inteligenci, pak by tam viděl sto emigrantů, pak asi patnáct popů, kteří do divadla přišli v té naději, že tam uvidí nahou ženskou (...).*“ Z jeviště zní „*haličská mluva ‚polská‘, Rusínem tak nenáviděná,*“ a je možno říci, že divadlo jako i ostatní kultura je beze všeho vlivu na lid a na jeho kulturu, neboť Rusín „*jest stěží teprve ve stadiu oblíby divadla loutkového.*“ Hlasy důtklivě nabádaly nechodit pro jazyk do Ruska ani do Haliče, neboť lid rozuměl i česky. Předjímalý, že znalost češtiny na vesnici bude brzy všeobecná a velely k intenzivnímu počešťování kraje.⁶⁰⁵ Změnu politické taktiky viděly jako nutnou i v zájmu našeho dobrého sousedství s Polskem, neboť po případném úspěchu ukrajinské emigrace by se Podkarpatská Rus stala centrem haličské iredenty. Orgán české administrativy tak předpověděl vznik citlivého bodu v čs.-polských vztazích, stejně jako v dobré víře plédoval pro centralizaci, s jejíž nepříjemnou odezvou se Praha musela později nesnadno vyrovnávat.⁶⁰⁶

⁶⁰⁴ Podkarpatské hlasy, 17.1. 1925.

⁶⁰⁵ Tamtéž, 21.2. 1925.

⁶⁰⁶ Tamtéž, 28.2. 1925.

Podkarpatské hlasy stály za autonomní rusínskou identitou nezávislé na velkoruství i ukrajinství, okořeněné navíc nereálným požadavkem na užívání latinské abecedy. Cyriliku podle redakce rusínský lid nesnášel pro její nepraktičnost a rusínští vojíni se raději namnoze hlásili do slovenských kursů pro analfabety, jen aby se nemuseli učit cyrilice. Hlasy došly k absurdnímu závěru, že se u nás cyrilika udržovala údajně jen zásluhou Haličanů a neprozíravým nátlakem vlády.⁶⁰⁷ Odpor Hlasů k „Haličanům“ lze nicméně do značné míry přičíst na vrub pocitovanému existenčnímu ohrožení českého úředníka v oblasti vystavené vlivu dravé ukrajinské konkurence.⁶⁰⁸ Téměř všichni učitelé ze zahraničí v regionu skutečně pocházeli z Haliče.⁶⁰⁹ Proto právě v publicistice Hlasů byl tento termín značně frekventovaný. Jak můžeme číst v jednom z jejich příspěvků, mladý absolvent místních škol nemohl dostat místo proto, že měl přičiněním Haličanů „nepraktické jazykové znalosti,“ a tam, kde by je snad mohl dostat, zasedl mu je Ukrajinec či Velkorus-Haličan. Češi ke své škodě prý nepůsobili dost sebevědomě a popustili patronát cizákům, k nimž se tak přiklonili i Rusíni.⁶¹⁰

Takříkajíc „nadčasově“ hovořil o ukrajinské emigraci na východě republiky redaktor Podkarpatských hlasů František Svojše. Její část si vydělávala těžkou, poctivou prací, část však ohrožovala na Podkarpatsku veřejnou bezpečnost „*způsobem neslýchaným.*“ „*Není snad zde jedné loupežné vraždy, větší krádeže atd., která by nebyla spáchána Ukrajinci. (...) Jest vědecky zjištěným faktem, že cizina působí psychologicky na člověka a že cizinci vždy a všude v kriminalistice zaujímají pro sebe větší procento nežli lidé domácí. To musí platit samozřejmě i o Ukrajincích. Jejich procento zločinnosti jest však tak přílišně vysoké, že opodstatněn plně jest názor, že mezi neinteligentní částí našich Ukrajinců jest i značná část těch, kteří k zločinnosti již dříve inklinovali.*“⁶¹¹

Ještě prudčeji na „zločinný“ charakter Haličanů poukazovala konzervativní Podkarpatská Rus v člancích jako ‚Nové důkazy vděčnosti a lásky Ukrajinců k republice‘, kde podávala výčet lékařů-Ukrajinců, co ošidili stát na daních.⁶¹² Jinde pokračovala: pokud si všimneme cizinců, kteří na Podkarpatí zastávali důležité úřady a hráli politickou či společenskou roli, „*musíme se maně otázat, jsme-li vůbec v Evropě, nejsme-li v nějaké Papuanii. Vidíme-li všechny ty podezřelé existence, kriminálníky, vrahy, lupiče – viz nedávno případ Ukrajince lupiče, nyní učitele na Podk. Rusi, negramotné idioty atd., tu začínáme*

⁶⁰⁷ Tamtéž.

⁶⁰⁸ Srov. Olbracht, *Země beze jména*, s. 84.

⁶⁰⁹ P.R. Magocsi, *Encyclopedia of Rusyn History and Culture* (Toronto, London: University of Toronto Press 2002), s. 477.

⁶¹⁰ „Na Podk. Rusi svítá,“ *Podkarpatské hlasy*, 21.3. 1925.

⁶¹¹ „Interview“ (Frant. Svojše pro ukrajinský časopis „Amerika“), *Podkarpatské hlasy*, 28.3. 1925.

⁶¹² „Nové důkazy vděčnosti a lásky Ukrajinců k republice,“ *Podkarpatská Rus*, 4.12. 1925.

pochybovat, že jsme příslušníky kulturního národa českého.“ Mezitím byly u nás v Čechách tisíce schopných inteligentů bez zaměstnání, aby na východě byly obsazeny tučné prebendy podezřelými cizími individui.⁶¹³

Falešným sporem z Haliče byla podle ochránce rusínského charakteru kraje Frant. Svojšeho nejdříve nakažena nečetná domácí inteligence. „*V užhorodské kavárně ‚Korona‘ byla před nedávnem vyhrána zajímavá sázka! Sešlo se tam totiž u jednoho stolu několik domácích inteligentů a kdosi u sousedního stolu se vsadil, že za 10 minut budou v rozepří ohledně jazykové otázky. A byli!*“⁶¹⁴ „*Vyčítám ještě, že emigrace přišla na Podk. Rus jako do svého domova a nás Čechy pokládá zde za cizince, odůvodňujíc to svou rasovou identičností s Rusíny.*“⁶¹⁵ Lvovské Dilo (tiskový orgán vůdčí politické síly polských Ukrajinců) podle svědectví Svojšeho vyhrožovalo jeho žurnálu zprvu neurčitě hněvem Rusínů, posléze varovalo před „*protiakcí*“ na Ukrajině. Svojše cítil nutnost připomenout: „*Či snad tato emigrace neví, že mnoho našich rozporů s Polskem a SSSR, ve kterém, nezapomínejme, je zahrnuta i Ukrajina, vzniklo vlastně jen proto, že jsme se haličské emigrace na Podk. Rusi tak vřele ujali?*“⁶¹⁶

„*Podezřívati Českou akademii věd z jazykové zaujatosti nám naprosto nelze,*“ vykládalo situaci Národní osvobození v narážce na nejvyšší posvěcení ukrajinštiny koncem r. 1919. Připomnělo panující názor, že kdyby si bývali hleděli haličští hosté jen vědecké a pedagogické práce, nenastal by známý protiukrajinský antagonismus, jenž přinutil úřady k zákrokům (vinu na rozdmýchávání nepřátelství ale spatřovalo i na druhé straně). I v Národním osvobození panoval pocit křivdy: neukázněnost Ukrajinců měla zavinit konflikt s českým živlem, který se jinak v historických zemích choval k jejich emigraci přátelsky.⁶¹⁷

Programoví rusofilové z ‚Podkarpatské Rusi‘ brali celou věc i za politický konec; spoluvinu viděli na straně politické konkurence řízené z centra. Žalovali na zástupce sociální demokracie a lidovců ve školském referátu pro jejich působení ve prospěch ukrajinství. Zatímco hrdě připomínali úspěchy proruského učitelstva na někdejších kongresech (viz kap. *Podkarpatská Rus jako aspekt ukrajinské otázky*), v roce 1933 již museli hořkovat: „*Dnes je*

⁶¹³ „Podkarpatská Rus, eldorádo všech cizích dobrodruhů,“ *Podkarpatská Rus*, 20.3. 1926. Redakce s rozkoší reagovala na všechny zprávy z podkarpatské černé kroniky, kde figurovali imigranti. Když Podkarpatské Hlasy informovaly o Haličanu, který za ukrajinské vlády v Haliči „*vraždil a loupil a dnes je učitelem na Podk. Rusi, kde dopustil se ještě dvojženství,*“ napsaly: „*Takových kriminelních individuí, všelijakých ukrajinských a maďarských ‚emigrantů,‘ žije bohužel u nás na sta. Je nejvyšší čas, aby byla provedena přísná kontrola všech těchto cizinců, a to nejen co se týče evidence, nýbrž jejich minulosti.*“ „*Vrah lupič na Podk. Rusi učitelem!*“ *Podkarpatská Rus*, 6.3. 1926.

⁶¹⁴ „Interview,“ 28.3. 1925.

⁶¹⁵ Tamtéž.

⁶¹⁶ Tamtéž.

⁶¹⁷ „Jazykové problémy v Podk.Rusi,“ *Národní Osvobození*, 28.12. 1930.

*skutečných Ukrajinců a ukrajinofilů třetina všeho učitelstva.*⁶¹⁸ Ukrajinství až na národní demokraty nečelila opravdově žádná politická strana. „*Pravda, na četných schůzích socialistických i agrárních slyšíme hřímati proti ukrajínismu a zapřísahati voliče v ruských obcích o ruském přesvědčení partaje atd. Dovolíme si však otázku: co dělaly mocné politické strany agrární a národně-socialistická v parlamentě a ve vládě pro ruský směr?*“

Na tuto otázku nicméně existovala snadná odpověď. „Mocné politické strany“ především postavily do guvernérské funkce ambiciózního Antona Beskida. Jeho jmenováním získala vláda na svou stranu jednoho z vůdčích představitelů velkoruského směru. Znamenalo to výměnou demonstrativní odklon od dosavadní linie Žatkovyčovy a Ehrenfeldovy, příznivé Ukrajincům. Krom toho, byl Beskid poměrně slabou figurou a tak mohl situaci ovládnout nově jmenovaný viceguvernér, agrárník Rozsypal.⁶¹⁹ Jako v první řadě pragmatik vděčný svým nadřízeným si Beskid závčas popudil jak Ukrajince, tak rusofily, když na budovu svého sídla kázal vyvěsit československou vlajku, přičemž Ukrajince stihl urazit znovu, když nepřijal vizitu užhorodské Prosvity.⁶²⁰ Beskid doufal vyzískat na vládě kýženou autonomii; sliby však zůstaly nesplněny a s nástupem Duchnovičovy společnosti, která požívala přízně nové administrativy na úkor Prosvity, se dosud loajální ukrajinofilové počali otáčet k Praze zády.

Vývoj od příchodu Beskida a Rozsypala nazval pohoršený Vološyn v poslanecké sněmovně jménem Ukrajinců poněkud exaltovaně „fašismem“. Jeho první etapou bylo zastavení „*jediného ruského* (míněno rusínského: Vološyn hovořil ukrajinsky, zde se patrně jedná o chybný překlad slova „*rus'kyj*“, D.S.) *deníku*“ Rusín v prosinci 1923, založeného vicegubernátorem Ehrenfeldem. Deník prosazoval nezávislou identitu podkarpatských Rusínů a byl veden bratrem bývalého guvernéra Žatkovyče Theofilem (podíleli se na něm i znalci Ant. Hartl, Frant. Tichý či spisovatel-ukrajinofil V. Grendža-Donskyj). Po zastavení Rusína se „fašisté“ postarali o založení orgánu v českém jazyku pod názvem Podkarpatské Hlasy. Jeho redaktora Svojšeho nazval řečník „jakýmsi bývalým četnickým strážmistrem v Bosně“. Zejména jej popudilo, když v něm Rusíni byli nazváni „*plastickou hmotou, z níž může být vše: Čech, Ukrajinec, Rus, ba i Maďar*“ (č. 26/1926). Připomněl i nevybíravé výpady Hlasů proti Prosvitě a významným ukrajinofilům a snahu „*zrušiti i naše ruské písmo*“ (viz výše).⁶²¹ Za svůj úkrok od dosavadních spojenců vláda nicméně sklidila zdrcující prohru v prvních

⁶¹⁸ „Ukrajinské hnutí na Podkarpatské Rusi,“ 8.9. 1933. Srov. též Magocsi, *The Shaping...*, s. 140.

⁶¹⁹ Drápalová, *Podkarpatská Rus...*, s. 66.

⁶²⁰ Lewandowski, *Sprawa ukraińska...*, s. 257.

⁶²¹ Stenografický záznam řeči Augustina Vološina na 15. zasedání Poslanecké sněmovny NS RČS ve voleb. období 1925-29, 16.3. 1926, in <http://www.psp.cz/cgi-bin/eng/eknih/1925ns/ps/stenprot/015schuz/s015002.htm>.

parlamentních volbách na Podkarpatsku v březnu 1924; přesvědčivě naopak zvítězili tamní komunisté.⁶²²

Činnost komunistické strany Zakarpatska, která hrála v nacionalizaci území aktivní roli, byla dosud nezmíněným faktorem. Do roku 1925 byli podkarpatští komunisté národnostně zcela dezorientováni. To se obratem změnilo po moskevském XIV. sjezdu VKS(b) v prosinci téhož roku, kde strana přijala usnesení o nacionální jednotě podkarpatského lidu s jeho sovětskými protějšky. Od února 1926 začal jejich orgán Karpatska pravda vycházet ve spisovné ukrajinštině a od konce roku se v komunistické terminologii prosadilo jednotné označení „*Zakarpatská Ukrajina*“.⁶²³ Komunisté se přidali na stranu kritiků podvojně politiky Prahy, která prý pronásledovala vše ukrajinské jako protistátní. Je paradoxní, že se přitom odvolávali na rozhodnutí znalců o rusínštině coby dialektu ukrajinštiny z roku 1919. Jedna z hlavních politických sil v regionu tak ve shodě s moskevskou linií nasedla na vlnu probíhající ukrajinizace v Sovětském svazu a prohlásila svým cílem sjednocení všech ukrajinských území v sovětské Ukrajině. Toto „prozření“ sice propojovalo jejich národnostní program s ukrajinofilii, ke sblížení s „buržoazními nacionalisty“ A. Vološyna ovšem z principu nemohlo dojít.⁶²⁴ Od této chvíle byli však komunisté sledováni a obviňováni z rozdmýchávání ukrajinských nálad stejně jako jejich nacionalističtí odpůrci.

„Podkarpatská Rus“ reagovala na novou posilu soupeře dle očekávání neuroticky: „*Přišel rozkaz z Moskvy a naši bolševici začali psátí své tiskoviny jakýmsi žargonem, kterému říkají ukrajinština.*“ Nastoupily standardní insinuace z dílny konzervativní pravice. Většina místních komunistických předáků byli prý židé, a jako takoví germánští agenti III. Internacionály, která chtěla atomizovat Rusko i jeho národ. Rozšiřující „rakouský hřích“ (tj. ukrajinštinu) od Haliče po Charkov, nadělali na jednotném ruském teritoriu „nové národy“, jako Kubánce, Bělorusy, a nyní pomáhali Vološynovi, Nečasovi a Braščajkovi a „*kuriosním českým vlastencům v Praze*“ postavit nový národ s pankěvičovským žargonem.⁶²⁵

⁶²² Lewandowski, *Sprawa ukraińska...*, s. 257.

⁶²³ O více než deset let později jejich obrat glosoval František Schwarz z Národního sjednocení: „*Když jsem dělal r. 1924 na Podkarpatské Rusi volby, byli komunisté největšími ruskými vlastenci. Vydávali ‚Russkiju pravdu‘ v čistě literárním jazyku (...). Ale potom jim z Moskvy vzkázali, že to nejsou Rusové, nýbrž Ukrajinci, a proto ‚Russkiju pravdu‘ předělali na ukrajinskou. (...) Kdyby se Stalin, ‚krasnoe solnyško‘, jednou jinak vyspal a telefonoval jim, že se mají prohlášovat za Čínany, budou psát čínsky.*“ Viz Stenografický záznam řeči Frant. Schwarze na 106. zasedání Poslanecké sněmovny NS RČS ve voleb. období 1935-38, 17.6. 1937, in <http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/106schuz/s106007.htm>.

⁶²⁴ Lytvyn, *Ukrajina: mižvojenna doba*, s. 456.

⁶²⁵ „Dopis z Jasiny,“ *Podkarpatská Rus*, 30.1. 1926.

V centru se mezitím odliv vřelosti k ukrajinské emigraci projevoval citelným snížením státní podpory. V roce 1925 byla přiškrncena štědrá stipendia pro ukrajinské studenty s polským pasem s upozorněním, že budou navíc vyplácena jen do konce akademického roku 1925/26.⁶²⁶ Ukrajinský hromadský komitét v ČSR, pověřený pomocí emigrantům v oblasti občanskoprávní a rozdělováním státní pomoci, doznal ztrátu ještě větší: v srpnu 1925 ministerstvo zahraničí oznámilo spolku, že na základě restrikce a likvidace pomocné akce Rusů a Ukrajinců nařízené vládou nebude s to poskytovat komitétu další pomoc, „*ježto považuje jeho činnost za dosaženou a další trvání jeho zbytečným*“; v druhém dopise ohlašovalo, že jeho činnost považuje za skončenou a veškeré jeho movité jmění nařídilo předat Ukrajinskému sociologickému ústavu v Praze.⁶²⁷

Názorné je v tomto případě svědectví O. Šulhyna, jenž jako ministr zahraničí pařížské UNR požádal v říjnu 1926 o audienci u Masaryka, z diplomatických důvodů byl ale přijat jen šéfem prezidentské kanceláře Přemyslem Šámalem: „*Chtěl jsem slyšeti názor páne prezidentův na bližší spolupráci zdejších kruhů československých s námi. Cítíme totiž při veškerých stycích a přesto, že nám vláda i jednotlivé osobnosti vycházejí všemožně vstříc a nás podporují, přece jen jakýsi chlad a snad i nepochopení, zejména když srovnáme s tím, jak se vychází vstříc Rusům.*“ Šámál odpověděl vyhýbavě: „*Upozornil jsem (...), že snad je i zčásti vina i na ukrajinských studentech i profesorech, kteří přesto, že zde dlouhá léta bydlí, nemluví téměř česky. Jest pravda, že jest to překážka více méně mechanická, ale překážka, která snad znamená více, než si myslíme.*“⁶²⁸

Tam, kde se ve světle statistik i běžným očím jevil odliv přízně, pravice nepřestala vidět „*zednářské vlivy hradní politiky*“ ostříci za naše peníze klíny „*vrážené do celistvosti Ruska.*“ „*Není tajemstvím, že ze státních prostředků – z titulu ‚ruské akce‘ nejsou podporováni jen Rusové, ale značná část této dotace je věnována jejich nepřátelům: ukrajinským separatistům z Haliče a Malorosije. Je všeobecně známo, že organizační centr a dirigenti tohoto protislovanského hnutí nachází se v Berlíně (...) a bylo by pochopitelnější, kdyby i odtud bylo výhradně živeno.*“⁶²⁹

Rok 1926 přinesl výraznou polemiku mezi dvěma vysokými představiteli čs. politiky, Benešem a Kramářem. První zveřejnil ve Slovanském přehledu seriál ‚Problémy slovanské politiky‘, kde účtoval se starými slavjanofilskými koncepcemi a novoslovanským hnutím. Požadavkem, aby se dělala reálná slovanská politika bez romantických prvků, autor nepřímo

⁶²⁶ Lewandowski, *Sprawa ukraińska...*, s. 274.

⁶²⁷ PMV AMV 225-1280-4, č. 172.

⁶²⁸ Zilynskyj, „Uprchlíci ze „Stepní Helady“ v srdci Evropy,“ s. 255.

⁶²⁹ „Čechoslováci z Ruska, ‚Hlasy‘ a ruská emigrace,“ *Podkarpatská Rus*, 6.12. 1927.

mířil na Kramáře, který v těchto měsících aktivně vystupoval proti ministrově diplomatickým snahám ve směru uznání sovětského Ruska. Kramář odpověděl nejprve v tisku a posléze svým dílem *Na obranu slovanské politiky* parafrázujícím svým titulem Benešovu stať. Národnědemokratický předák vytkl Masarykovi i Benešovi nevděk k Rusku a macešský vztah k jeho emigraci, kterou pokládal za nositele příští ruské státnosti. Do svého útoku logicky zapletl i Ukrajince, které čs. politika měla přímo hýčkat, čímž komplikoval náš vztah k Rusku. České ukrajinství bylo Kramářovi špatným příkladem pro česko-slovenské vyrovnání; neslučovalo se s požadavkem jednotného československého národa, neboť sami Ukrajinci byli proti ruské jednotě.⁶³⁰ Na univerzitě, kterou jsme jim zřídili (myšlena Ukrajinská svobodná univerzita), hlásali prý nepřátelství k Rusku, které nám nezapomene, přijde-li odtržením Ukrajiny o Černé moře. Opět bez jakéhokoli upřesnění si Kramář pomáhal anekdotou o vyhnání nejmenovaného profesora z vyšší hospodářské školy (tj. v Poděbradech), který si dovilil užít termínu „maloruský pluh“ namísto „ukrajinský“.⁶³¹

Kramář se dokonce dopustil přirovnání Čechů k bolševikům, kteří Ukrajincům pomáhali na nohy (útok na probíhající tzv. *korenyzatsi* na sovětské Ukrajině – tj. nacionální „návrat ke kořenům,“ viz výše). „*O tom ani nemluvě, že by nám Rusko nikdy nesáhlo na Podk. Rus, kdežto Ukrajinci by neváhali reklamovat ji pro sebe.*“⁶³²

Jak se dalo čekat, Kramář ve vědeckých kruzích se svou obžalobou narazil. Významný rusista Jan Slavík viděl, že se autor, vycházející z „*jednostranně carské představy,*“ že Rusko bude silné, bude-li jednotné, nedovedl povznést nad víru, že ukrajinské hnutí je zločinným a umělým dílem několika jednotlivců. Zastal se i Masaryka a Beneše, za jejichž názorem Kramář podle recenzenta namísto objektivní úvahy hledal jen osobní důvody.⁶³³

Kramářova esej, jakkoli ve vleku osobních pohnutek, se paradoxně dočkala uznání Mykyty Šapovala, který krátce před svou smrtí vyjevil svůj názor na údajné ukrajinofilství oficiální čs. politiky. Kramáře ocenil přinejmenším za jeho nic nepředstírající otevřenost, kdežto Benešovo pojednání jej provokovalo od samého počátku. Vyvrátit musel už jeho první bod, podle něhož vyjma lužických Srbů dostaly všechny slovanské národy po válce samostatnost (mj. tímtež opomenutím se prohřešil v dubnu 1928 i Masaryk v rozhovoru s Karlem Čapkem pro Lidové noviny).⁶³⁴ A co Ukrajinci?- musel se ptát Šapoval.⁶³⁵ Uznal

⁶³⁰ Karel Kramář, *Na obranu slovanské politiky* (Praha 1926), s. 11.

⁶³¹ Tamtéž, s. 96.

⁶³² Tamtéž, s. 83.

⁶³³ Jan Slavík, „O slovanskou politiku“ (recenze na Kramářovu knihu), *Slovanský přehled*, roč. XIX. (1927), č. 1, s. 94.

⁶³⁴ Viz *Lidové noviny*, 8.4. 1928.

⁶³⁵ Šapoval, *Mižnacional'ne stanovyšče...*, s. 63.

sice, že Beneš měl pravdu ve věci panslavismu a v tom, že o slovanské politice hovořil jako o politice revoluční a demokratické, ale přistihl jej vzápětí u logického protimluvu. Beneš chápal jako nutnou podmínku opravdové dřívější slovanské politiky porušení stávajících státních hranic velkých říší, to však již dokonala Velká válka. Šapoval se pozastavil nad tím, proč ve věci Ukrajinců Beneš z tohoto předpokladu slevil. Jestliže odkazoval Ukrajince do hranic Ruska s tím, že byla etnická podstata sporu a odlišnost Ukrajinců od Velkorosů ještě nejasná, nebyl důvod pro ně žádat autonomii. Pokud by jim byla udělena, nic přeci nebránilo jejich uznání národem.⁶³⁶

Že byl Edvard Beneš jako ministr zahraničí nikoli vlastní vinou v dvojitých ohních, dosvědčuje aféra Národní vlády odbojných vzbouřených ukrajinských kozáků, kterou se po sesazení bavorského hetmana Poltavce-Ostranici prohlásil výbor Všeukrajinské kozácké povstalecké rady. „Vláda“ nesla všechny znaky avanturismu, vyplývajícího již z faktu, že vznikala v těsné součinnosti s českým fašistickým hnutím. Vedle Nikifora Horbaňuka (v prohlášení titulovaném jako Nikanor deVogony-Gorbaňuk) a gen. Bilouse-Savčenka v ní jako diplomatický zplnomocněný ministr zasedal lékárník Eduard Oliva („Eduard de-Oliva-Olivenko, rytíř řádu Bulavy“) a generální státní sekretář Otokar Dostál („Otokar Ivanovič Dostál-Dostalenko“, rovněž „rytíř řádu Bulavy“), přispívající na podnik výnosem ze svého románu *Z dob knížete Václava*.⁶³⁷ Oba muži byli spojeni s Národní obcí fašistickou generála Radoly Gajdy. Dostál byl bývalým sekretářem NOF, jejíž zástupci se v březnu 1928 ještě před rozkolem s Poltavcem-Ostranicou sešli v pražském hotelu Graf s německou delegací vedenou továrníkem Schmidtem. Na této schůzce jednal Dostál o finanční podpoře pro Národní obec fašistickou, přičemž jako koncesi Češi nabízeli Podkarpatsko coby operační základnu pro chystaný nástup monarchistické koalice proti sovětskému Rusku. Němci by pak měli volnou ruku při hospodářském vytěžování Ukrajiny. Po rozchodu s hitlerovci nastal příklon některých členů NOF k Petljurově platformě; jak je patrné výše, svá česká příjmení si za tímto účelem prostě „ukrajinizovali“.⁶³⁸

Členové této vlády se cítili oprávněni pokládat ostatní exilové špičky za samozvané, neboť ve své většině náleželi k bývalým členům Direktorია a předešlých vlád z dob ukrajinské samostatnosti. Prahu pokládali za centrum Slovanstva a razili heslo ‚Praha-Kyjev‘. Policie ve

⁶³⁶ Tamtéž, s. 64.

⁶³⁷ Stenografický záznam řeči Ant. Zápotockého na 171. zasedání Poslanecké sněmovny NS RČS ve voleb. období 1925-29, 26.10. 1928, in <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/171schuz/s171009.htm>.

⁶³⁸ Svědectví Františka Bauera v brožurě *Moje zkušenosti o národní obci fašistů* (Praha 1928), citováno řečníkem. Srov. Tomáš Pasák, *Český fašismus 1922-1945 a kolaborace 1939-1945* (Praha: Práh 1999), s. 91-92.

své zprávě citovala názor, že právě pro křiklavě vyjadřované čechofilství podobných skupin se Poláci stavěli proti ČSR a zdejší ukrajinské emigraci.⁶³⁹

Jejího několikadenního ustavujícího zasedání na přelomu května a června 1928, které nemohlo ujít pozornosti úřadů, se zúčastnili také delegáti z Maďarska, Itálie a Polska. Co Benešovi způsobilo horké chvíle, byla oznamovací nota, kterou podobně jako zahraniční úřady jiných států obeslané „ukrajinskou vládou“ obdržel. Charakteristické je, že ministra v této věci interpeloval nejprve zasloužilý národní demokrat Antonín Hajn, který akci vyhodnotil jako intriku pro oslabení Ruska, jež po pádu Sovětů nebude „úplně již v té síle, mohutnosti a s těmi možnostmi jako před válkou“⁶⁴⁰, a posléze komunisté, jejichž jménem vystoupil na parlamentní tribuně budoucí „dělnický“ prezident Antonín Zápotocký. Ten demagogii dotáhl do zdárného konce. „*Pan ministr zahraničí zamlčel tedy před veřejností, že navazuje styky s novou ‚velmocí‘, která má 42 mil. obyvatel, a že Praha se stává dvojsídelním městem, t. j. že vedle československé vlády ‚Na Hradě‘ máme ještě novou ukrajinskou vládu ‚Na Hrádku‘ (narážka na sídlo vlády v ul. Na Hrádku v Praze II., D.S.) a že vedle diplomata Eduarda Beneše má náš národ ještě druhého diplomata Eduarda Olivu.*“⁶⁴¹ V konferenci ukrajinských „kontrarevolucionářů“ konané „*pod patronací československé vlády v Praze*“ a ve výpadu dr. Hajna proti Benešovi viděl důkaz, že čs. vládní kruhy počítaly s útokem proti sovětskému Rusku. „*Pan dr Hajn nevytýká dr Benešovi, že útoky proti sovětskému svazu podporuje. Vytýká mu jen, že svým spojenectvím s kontrarevolucionáři a nacionalisty ukrajinskými chce zeslabiti příští kapitalistické a buržoasní Rusko, ve které pan dr Hajn stále ještě věří (...).*“⁶⁴²

V interpretaci komunistů byla humanitární podpora poskytovaná emigrantům z bývalé ruské říše určená k vydržování jejich spikleneckého a kontrarevolučního hnutí. „Ukrajinsko-zemědělsko-hospodářská akademie,“ jak ji Zápotocký nepřesně nazval ve své řeči, měla sloužit jako krytí petljurovského politicko-stranického ústředí. Na rádoby nelegálním slavnostním otevření jeho vojenského kroužku v Poděbradech měl vystoupit s pozdravem šéf

⁶³⁹ PZÚ-AMV 207, 207-613-25, karton 613, „Národní vláda odbojných vzbouřených ukrajinských kozáků,“ in *Ukrajinská emigrace...*

⁶⁴⁰ Stenografický záznam řeči Ant. Hajna na 166. zasedání Poslanecké sněmovny NS RČS ve voleb. období 1925-29, 19.10. 1928, in <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/166schuz/s166010.htm>. Hajn svá slova zopakoval o týden později v „Podkarpatské Rusi“. Článek vyšel v den, kdy řečnil Zápotocký, a navrch obsahoval výtku čechizaci Podkarpatska. To nejenže mělo „úpět pod ukrajinismem,“ ale co nedodělal „ukrajinismus, Evropou protěžovaný,“ dokončí podle autora „s překotným chvatem pro židy zakládané české školy.“ Viz „Podkarpatská Rus v desítiletém trvání Čs. republiky,“ *Podkarpatská Rus*, 26.10. 1928.

⁶⁴¹ Stenografický záznam řeči Ant. Zápotockého v NS RČS, 26.10. 1928.

⁶⁴² Tamtéž.

vojenské kanceláře prezidenta republiky generál Čeček a někteří jiní zástupci vojenských úřadů Československé republiky.

Zápotocký nemusel lhát. O tom, že podobné aktivity neprobíhaly bez vědomí a spoluúčasti ministerstva zahraničí, svědčí policejní vyšetřování v případě podvodníka a patrně dvojího agenta ve službách Polska i Sovětů Teofana Myšáka-Borzymského. Ten ve snaze opatřit si finanční prostředky jednal jménem neexistující vojenské iniciativy proti SSSR a touto cestou přišel do styku i s Otakarem Dostálem. Šetřením vyplynulo, že ministerstvo zahraničí mělo eminentní zájem na tom, aby nevyšla na veřejnost zpronevěra 5 tisíc Kčs, které členům ukrajinského Direktora činných v kozácké Národní vládě zapůjčili jistí manželé Bártovi na politickou činnost a zakoupení pamětních křížů k desátému výročí boje za samostatnost Ukrajiny. „*Záležitost peněžní byla také předmětem jednání v ministerstvu zahraničních věcí,*“ zněl závěr určený Presidiu zemského úřadu v Praze z května 1930. Provinilci se nakonec zavázali splácet věřitelům alespoň částku poloviční.⁶⁴³

Změnu poměrů jako by symbolicky ohlásil výstřel z flobertky Mykoly Paziuka, atentátníka, který bez cizí asistence zaútočil v Praze na Smíchově na polského konzula Tadeusze Lubaczewského, aby v den desátého výročí povstání proti polským pořádkům upozornil na osud haličských Ukrajinců. Atentát nesl všechny známky rozrušené myslí pachatele a Lubaczewski z něho vyšel bez úhony. Pro tisk všech odstínů to ovšem byla příležitost k bilancím, které nevyznívaly pro dosavadní vládní ukrajinskou politiku příznivě. Událost zřejmě ovlivnila i liberální Lidové noviny, když nazítří informovaly o lvovských oslavách výročí polsko-ukrajinských bojů za použití obrátů jako „*výstřední živly (ukrajinské)*“ a „*pobuřující řeči (dvou ukrajinských poslanců).*“ Popis události očividně odrazil polské stanovisko.⁶⁴⁴

Samotný smíchovský výstřel vzbudil na celém Podkarpatsku značnou pozornost. „*Není to ponejprv, že stoupenec ukrajinské myšlenky dává takto na půdě cizího státu průchod svým národním citům.*“ Poprvé pokládala redakce LN za opodstatněné znepokojení tamní správy nad působením kulturních a vzdělávacích pracovníků příšlých z Haliče. Upozornila již i na zájem policie o pozadí ukrajinského hnutí a na loňskou, zemským úřadem uveřejněnou sérii policejních relací o ukrajinských střediscích v Berlíně, přinesl doklady o germanofilské orientaci ukrajinských revolucionářů (není vyloučeno, že šlo také o údaje získané spoluprací

⁶⁴³ PZÚ-AMV 207, 207-113-6, karta 113.

⁶⁴⁴ „Ukrajinská demonstrace ve Lvově,“ *Lidové noviny*, 2.11. 1928.

s polskou stranou).⁶⁴⁵ „Způsob psaní ukrajinských orgánů sovětských, různé projevy Ukrajinců haličských a jiné okolnosti, jež tu byly uvedeny ve známost, udržují u českých lidí přesvědčení, že Ukrajinci to nemíní s republikou upřímně. Těmto tlakům dostává se nyní důrazu dokladem o existenci tajné vojenské organizaci ukrajinské nalezeném u ukrajinského útočníka v Praze. Snad jde o hříčku hysterického jedince, možná však, že jde také o něco jiného.“⁶⁴⁶

LN pokládaly za dobré připomenout své „stanovisko nejliberálnější“ v nedávném skandálu kolem spolku Prosvita. Šlo o otevření Národního rusínského domu v Užhorodu, na jehož vybudování přispěl Masaryk částkou 100 tisíc Kčs. Při této příležitosti byly - slovy poslance Antonína Hajna – „všecky masky sňaty a ukázala se pravá tvář, bylo viděti ukrajinské prapory u školní mládeže a všude tam, kde se tak cítilo, i na domech. Přišli delegáti i poslanci ukrajínští na polském sněmu z Haliče, sice pozdě, ale uplatnili se pod maskou nějaké jiné schůze atd. Jeden slavnostní řečník, který přišel z Haliče, ve své řeči poukázal na přání Ukrajinců z Haliče a Podkarpatské Rusi po spojení obou zemí, - tedy i Haliče a Podk. Rusi - v rámci Veliké Ukrajiny.“⁶⁴⁷

Redakce přesto vyčetla zemskému prezidentovi Ant. Rozsypalovi, že akce Prosvity dlouhodobě bojkotoval, a za neúčast na slavnosti plísnila i ostatní členy civilní správy. Vystavila se tak kritice zprava, která ignoranci oslav, „kde ukrajinská iredenta plně bují,“ pokládala za chvályhodnou.⁶⁴⁸ Zatím Stránského deník neviděl příčiny, aby se na jeho stanovisku něco měnilo. Na druhé straně „nutno s veškerým důrazem připomenout, že musí na čs. půdě přestat vyřizování účtů z jiných zemí.“ Čs. občané, kteří se na půdě Podkarpatska hlásí k ukrajinské národnosti, si však měli uvědomit meze, jež byly každému občanu a každé skupině dány státním zájmem.

Atentát vyvolal zlověstné spekulace ohledně svého pozadí. Paziuk prohlašoval, že jednal zcela samostatně, avšak materiály, které u něho byly nalezeny, svědčily minimálně o kontaktech s ukrajinským podzemím. Noviny se v tomto novém jevu ještě neorientovaly, omezovaly se na náznaky o organizaci „rozvětvené v různých státech,“ avšak nebylo jim

⁶⁴⁵ „Dojem z pražského atentátu ukrajinského na Podkarpatsku,“ *Lidové noviny*, 4.11. 1928.

⁶⁴⁶ Tamtéž.

⁶⁴⁷ Stenografický záznam řeči Ant. Hajna v NS RČS, 19.10. 1928. Antonín Hajn (1868-1949), čes. politik, novinář a nakladatel, bratr Aloise Hajna. Jeden z vůdců pokrokového hnutí 90. let. R. 1893 odsouzen v procesu s Omladinou, v l. 1897-1908 stál v čele radikálně pokrokové strany, od r. 1908 vůdčí činitel (1908-1912 předseda) České strany státoprávně pokrokové, vydavatel a hlavní redaktor *Samostatnosti*, v l. 1907-1911 poslanec říšské rady. Za 1. sv. války činný v domácím odboji. Od r. 1918 byl činitelem Státoprávní demokracie, resp. Československé národní demokracie, v letech 1918-1935 poslanec NS.

⁶⁴⁸ „Lidové Noviny a objektivní kritika poměrů na Podk. Rusi,“ *Podkarpatská Rus*, 16.10. 1928.

známo, „kde je sídlo jejího ústředí.“⁶⁴⁹ Své distancování od celé věci dávalo i prohradní Národní osvobození najevo uvozovkami, když psalo o polských „Ukrajincích“ a výročí prohlášení „ukrajinské samostatnosti“.⁶⁵⁰ „Svého času totiž několik Ukrajinců podniklo atentát na Lvovskou budovu poštovní správy a za to je stihl oprávněný trest,“ uvádělo do problematiky po svém způsobu klofáčovské České slovo. Ukrajinci z „východní Malopolsky“ měli mít „jakousi vojenskou revoluční organizaci, určenou k boji proti Polákům.“ Deník nabádal k přísným kontrolám všech cizinců, kteří měli sklon zneužívat našeho pohostinství.⁶⁵¹ „Snahou naší zahraniční politiky je utvořiti z našeho státu konsolidační středisko střední Evropy (...) a při tom potkává nás smůla, že právě Prahu si oblíbili ti různí podvrtní živlové, kteří si k nám prostě dojíždějí strílet své odpůrce“ (Slovo nemělo na mysli jen Ukrajince; o dva týdny dříve byl v šatně kavárny Passage na Václavském nám. zastřelen albánský vyslanec Cena beg Kryeziu, D.S.).⁶⁵² Prorusky cítící Venkov pro změnu celou událost prostě zamlčel.

Vždy optimistická Tribuna shodou náhod psala v den, kdy incident vešel ve známost, o vítězství státotvornosti na Podk. Rusi. Z konsolidace politických poměrů v kraji, která měla v následujícím roce přinést agrárikům dvojnásobný volební zisk, zatímco komunisté ztratili polovinu hlasů, vyvodila, že údobí snů a iluzí patřilo minulosti. „Sami prozíravější vůdcové ukrajinismu vzdalují se dobrodružných podniků.“⁶⁵³ Region se ale právě ocital na prahu období nacionální intolerance (slovy I. Olbrachta „před pár lety ještě věci neznámou“)⁶⁵⁴, v němž ukrajinský nacionalismus, tentokrát již definovaný fašizujícím přesvědčením, aktivně vystupoval.

Ivan Olbracht počátkem 30. let postřehl, že v kterékoli knihovně jsou ukrajinsky psané knihy viditelně opotřebované a ruštinu správně označil za pozůstatek zastaralého panslavismu.⁶⁵⁵ O její prohře nepochyboval; vůdcové ukrajinského hnutí se mu jevíli bojovní a iniciativní a jako uprchlíci z Polska byli z dob Badeniových náležitě vyškoleni. Komunista Olbracht ve shodě s ukrajinofilou zastával teorii kulturního paralelismu Podkarpatí a Haliče, kde se spisovná ukrajinština v 19. stol. rovněž musela vypořádat s panující

⁶⁴⁹ „Atentát na polského konzula v Praze,“ *Národní osvobození*, 1.11. 1928.

⁶⁵⁰ „Chtěl se pomstít na nenáviděném polském státu,“ Tamtéž.

⁶⁵¹ „Zakročte, aby nebylo zneužíváno našeho pohostinství,“ *České slovo*, 2.11. 1928.

⁶⁵² „Praha rejdištěm cizích podvrtných živlů,“ Tamtéž (Večerní vydání), 1.11. 1928.

⁶⁵³ „Vítězství státotvornosti na Podk. Rusi,“ *Tribuna*, 1.11. 1928.

⁶⁵⁴ Olbracht, *Země beze jména*, s. 84.

⁶⁵⁵ Tamtéž, s. 80.

slavenorusínštinou. Neušel mu ani směr třetí, autochtonně rusínský, jako nastupující chránělec pražských směrnic.⁶⁵⁶

Budování malého národa v rámci republiky, který by nehrozil iredentou, mělo šanci získat podporu vesnice, která Ukrajince, Rusy i Poláky shodně vnímala jako vetřelce. Vznikl však umělou cestou a neměl šanci politicky obstát mezi orientací na svůdnou Ukrajinu a staroslavné Rusko. Chyběla mu cílevědomá politická reprezentace i přesvědčivé jazykovědné úsilí.⁶⁵⁷ Olbracht nebyl sám, kdo vsadil na vítězství Ukrajinců; např. Jan Cihlár později v Podkarpatoruské revue konstatoval u ruské emigrace nedostatek odpovědných pozic, sklon příliš diskutovat, špatnou znalost češtiny. „*Ruské ,ničeho a kaknibud‘ mají stále ještě v sobě.*“⁶⁵⁸

Na sjezdu rusínské národní mládeže v červenci 1929 byly zatím v duchu stupňujícího se radikalismu zamítnuty dosavadní kompromisní názvy jako *Rusíni* a *Bělorusové* a prohlášena národní i kulturní jednota s Ukrajinci za Karpatami. Opakovaly se zde „*nechutné nájezdy proti cizincům*“ a radikální obraty se snažil tlumit jen Vološyn masarykovským apelem na seriózní práci namísto křiku. Vůdce tamních křesťanských demokratů podtrhl, že si podkarpatští Rusíni vzhledem ke své zeměpisné poloze dobře uvědomovali svou spjatost s republikou.⁶⁵⁹ Zatímco pravice mluvila rovnou o „ukrajinském vředu“ hrožícím do budoucna odtržením země k Ukrajině,⁶⁶⁰ liberální česká fronta projevovala svou ochotu vidět věci vyváženě obhajobou státotvorných ukrajinofilů, osočovaných svými protivníky paušálně z protistátní činnosti. „Zlí“ Ukrajinci v těchto letech toužili po rozbití celistvosti republiky a tyto pretenze bylo třeba s pomocí konstruktivního podkarpatského proudu zastavit. Lidové noviny v článku „Ukrajinské nebezpečí?“ upozornily na účelovost takových žalob, v nichž si kromě proruské pravice libovali i tamní nově poněkud protežovaní zástupci Maďarů. „*Za nynějšího agrárního nadbíhání Maďarům ve znamení polouředně hlásaného protirusínského souručenství je skutečně těžko i dru Korlathovi (poslanci maďarské opozice) mluvit o útisku, i uchýlil se na pole mezinárodní. Tisíckrát vyvrácená teorie o zatímnosti dnešního poměru Podkarpatska k republice byla mu záminkou uplatnit vše, co se po celou dobu v polouředním tisku užhorodském ve všech obměnách objevilo o velkoukrajinské propagandě a iredentě, o působení ukrajinských emigrantů a tajných organizací*

⁶⁵⁶ Správnost závěrů spisovatele Olbrachta potvrdil až na výhrady co do podobnosti českých a maďarských „pánů“ i znalec poměrů Alois Raušer, když ve Slovanském přehledu upozorňoval na sérii Olbrachtových cestopisných článků v Literárních novinách. Ty předcházely vydání jeho knihy.

⁶⁵⁷ Magosci, *The Shaping...*, s. 274.

⁶⁵⁸ Jan Cihlár, „Podkarpatská činitelé,“ *Podkarpatoruská revue*, 20.11. 1936.

⁶⁵⁹ „Sjezd rusínské národní mládeže,“ *Lidové noviny*, 8.7. 1929.

⁶⁶⁰ „Ohlas ‚Sjezdu národní mládeže Podkarpatí‘ v tisku,“ *Národní listy*, 13.6. 1929.

podvrtných v Praze, ve Vídni, v Charkově a Berlíně. (...) Ochota, se kterou poplašné volání převzal pešťský tisk, je v takové spojitosti pochopitelná vzhledem ke zmínce o roli prezidenta Masaryka a ministra dr. Beneše. ⁶⁶¹

LN vyvracely pověsti, že národní socialisté - aby mohl být prý zasažen i Beneš - náleželi k ukrajinofilům; ve skutečnosti od začátku Ukrajince potírali. Vadilo jim předně přehnané zdůrazňování fanatických projevů na nedávném sjezdu Prosvity, když se zároveň zamlčovalo, co prohlásil Vološyn o závislosti osudu Rusínů na vývoji a bezpečnosti republiky. Nejvážnější však byl nevyslovený předpoklad, že stoupenci velkoruství (domácí i emigranti) byli naprosto politicky spolehliví, zatímco ukrajinofilové představovali nebezpečí. Problém nebyl, mínil čapkovský deník, zda na východě byla iredenta ukrajinská nebo velkoruská, ale jejich kulturní a hospodářské nedostatky, které dodávaly jejich odporu „nerozumné nepřístupnosti.“ ⁶⁶²

Ale – jak se poukazovalo - původcem tohoto poplachu byla táž agrární strana, jež klidně přijímala do své organizace tyto nebezpečné Ukrajince a trpěla, aby její členové aktivně vystupovali na odsuzovaných ukrajinských sjezdech. Agrární ministr školství Anton Štefánek v nedávné přednášce v Selském učení užhorodském prorokoval vítězství stoupencům lidového jazyka a posílil mravně stoupence ukrajinství. Podporovatelům velkoruství pomáhala v diskreditaci neoblíbenost Ukrajinců mezi Čechy. Kupčení s programy a intriky hrozily způsobit trvalé odcizení Rusínů spíše než Rusové a Ukrajinci.

Agrární strana ustupovala od svého účelového rusofilství ke konci prvního decenia, když radikálové zastoupení osobou Stefana Fencika začali využívat její podpory k organizování rusofilského hnutí fašizujícím směrem. Akcie ukrajinského hnutí konvenujícího svou povahou Rusínům, učitelstvu a mládeži, se vedle rusofilů, napojených na konzervativní kněžskou inteligenci, jevily výnosnější. V konečném součtu se školská správa přes značný tlak i za Beskidovy éry držela ukrajinského směřování, kdežto v ostatní administrativě byl favorizován směr ruský. ⁶⁶³

Agrární tisk hovořící za podkarpatskou administrativu nicméně počátkem roku 1930 nasadil kritický tón vůči oběma konkurenčním platformám zastoupeným Prosvitou i velkoruskou Duchnovičovou společností, v nichž shledal výrazné protičeské tendence. Tento taktický posun, doprovázející krátkodechou snahu o parlamentní jednotu rusínských zástupců tváří v tvář silícímu maďarskému autonomismu, vyvolal na provládní straně úsměšky. Není

⁶⁶¹ „Ukrajinské nebezpečí?“, *Lidové noviny*, 9.8. 1929.

⁶⁶² Tamtéž.

⁶⁶³ „Obrat agrárníků na Podk.Rusi“, *Národní osvobození*, 29.9. 1934.

tomu tak dávno, co ve všech vládních agrárních orgánech bylo české veřejnosti ordinováno přesvědčení, že Prosvita je neloajální a že Duchnovič jediný je spolehlivý – psaly LN. „*První desetiletí rusínské politiky, o níž rozhodovaly v posledních letech téměř výhradně strany pravicové, končí se po stránce kulturní a politické protičeským odklonem rusínským. Potvrzuje se znovu, že na Podkarpatsku nelze bez poškození státních zájmů svěřiti otěže pouze jedinému státotvornému směru politickému.*“⁶⁶⁴

Tyto komentáře ohlašovaly silící přesvědčení, že ze slepé uličky jazykových bojů vede cesta jen skrze třetí možnost, jakou bude separátní a výlučně *rusínská* identita pěstěná Prahou ve prospěch celistvosti republiky. Paradoxně zde nechyběly ani pohnutky tak pochybné, jako byla prohlášení obžalovaných v nedávném charkovském procesu proti ukrajinským „nacionalistům“. V jedné z prvních vln stalinského obratu na sovětské Ukrajině se obžalovaní přiznávali ke snahám utvořit Velkou Ukrajinu a odvolávali se na své údajné důvěrníky i pomahače ve všech zemích, kde žili Ukrajinci („*k nimž jistě řadí i Podkarpatsko*“).⁶⁶⁵ To už byl podle LN „*silnější tabák*“, a tak přešly k návrhům v méně liberálním tisku již dlouho zdomácněným.

Některá úřední místa prý řešila konflikt tak, že dala svým tiskem po několik roků „*bušit chvíli do Rusů, chvíli zas do Ukrajinců hlava nehlava*“ (není těžké si domyslet, že šlo o satirickou poznámku směřovanou na oportunní obojakost agrárníků). Lidovky připomínaly svůj čtyři roky starý návrh revize úředních míst cestou přesunu všech emigrantů bez újmy nabytých práv do nerusínských oblastí republiky. Návrh tehdy zapadl a přijímání emigrantů do státních služeb se podle pisatele ještě rozmohlo. „*Pánové, kteří se tak v Praze zastávají budoucího postavení českého akademického dorostu, měli by povědět, či zásluhou se tarasí na Podkarpatsku českým intelektuálům postup ve prospěch lidí neznámých zásluh, záhadných nároků, tajemné schopnosti uplatnit se na úkor starých příslušníků státu. (...) Ale stojí za uváženou, že rusínský lid, jenž se velmi rychle naučil česky, aniž měli rozumní čeští lidé úmysl jej počestit, je ovládán lidmi, jimž se v dálce modravé netají Praha, nýbrž bělá třebaš Kyjev.*“⁶⁶⁶ Na paletě byla vládní politika od samotných svých počátků, poznamenaná značnou velkorysostí vůči novým příchozím. Počátek 30. let věštil změnu taktiky a izolované výstřelky nacionálního radikalismu stavěl vládu pod silící tlak veřejnosti.

Poslední kapkou byl pokus o atentát na Jevmenije Sabova při jeho odchodu ze shromáždění Duchnovičovy společnosti v Užhorodu. Střelcem byl rusínský student Tadcinec,

⁶⁶⁴ „Kvas rusínský“, *Lidové noviny*, 10.2. 1930.

⁶⁶⁵ „Podkarpatsko a Velká Ukrajina“, *Lidové noviny*, 3.6. 1930.

⁶⁶⁶ Tamtéž.

navedený jistou Evženií Nowakovskou z Haliče, a motiv souvisel opět s válkou mezi dvěma konkurenčními jazykovými programy. Sabov zůstal nezraněn, v události se ovšem očekával nesporný mezník vývoje na Podkarpátí.⁶⁶⁷ Policie byla zaplavena vzájemnými udáními žáků středních škol a Český deník zemského úřadu volal po vyhoštění všech podezřelých cizinců. O smírný tón se snažily Lidové noviny, které zaznamenaly nevybíravé inzultace na adresu Ukrajinců z úst řečníků sjezdu: „*Atentát dlužno odsouditi, ale urážky jiného národa se nemají trpět. Kulturní boj se nevyřídí revolverem.*“⁶⁶⁸

Aféra odhalila marasmus podkarpatské výspy ústředních českých stran. Agrárníci se ocitli v nepříjemném postavení, neboť strana se ke všeobecnému úžasu na sjezdu Duchnoviče nesmlouvavě vyslovila pro velkoruštinu, vzdor svému taktizování a vlídné předvolební rétorice v ukrajinsky orientovaných vesnicích. Agrární rusínští poslanci také s přihlédnutím na zázemí střelce vedli v parlamentu útok na řeckokatolické učitelské ústavy, což tamní lidovci pochopili jako ohrožení své církve. Náboženskou rovinu problému oživil národní demokraté, když zopakovali své hysterické stížnosti na „krvavé pronásledování“ podkarpatského pravoslaví. Příkop mezi podkarpatskými konfesemi ostatně prohlubovali i svou dřívější publicistikou. Deník Svoboda spjatý s Vološynovými křesťanskými národovci spatřoval v katolictví pevnost vůči kramářovcům a „lidem najatým Budapeští“ usilujícím odnárodnit Rusíny. Pravoslaví ovšem národní demokraté vyzdvihli jako oporu slovanským národům, na rozdíl – jak tvrdili ve shodě s českou obrozeneckou představou – od internacionálního katolicismu, který byl protinárodní.⁶⁶⁹ Na užhorodskou aféru zareagovali: „*V neděli dne 1. června však dozrála setba a vydala svoje hnusné ovoce! V neděli nestřílel na arciděkana protestant, luterán či pravoslavný – žák řeckokatolického učitelského semináře, vedeného řeckokatolickým duchovním.*“⁶⁷⁰

Národní socialisté stáli za dosavadní linií stanovující lidovou řeč pro školy obecné a ruštinu pro školství střední. Čs. obec legionářská, mající politicky styčné plochy s národními socialisty a sociální demokracií, proklamovala poněkud vágně potřebu jednat s cítem pro pluralitu oblasti. Lidové noviny projevu využily jako příležitost formulovat své stanovisko: „*Tohoto projevu měly by si všimnouti obě strany socialistické, jejichž stoupenci jsou jádrem obce legionářské na Podkarpatsku. Měly by např. se ptáti, jak to přijde, že např. na sjezdech*

⁶⁶⁷ „Po užhorodském atentátu,“ *Lidové noviny*, 3.6. 1930.

⁶⁶⁸ „Dozvuky užhorodského útoku,“ *Lidové noviny*, 5.6. 1930.

⁶⁶⁹ *Svoboda*, č. 35 (datum neuvedeno). „Fakta a ‚fakta‘,“ *Podkarpatská Rus*, 3.9. 1929. Šlo tu o jakousi generalizaci názoru na roli uniátů za starého maďarského režimu, jak se objevovaly v pravicových kruzích v prvních popřevratových letech.

⁶⁷⁰ „Resultáty,“ *Podkarpatská Rus*, 3.6. 1930. „Podkarpatské spory a české politické strany,“ *Lidové noviny*, 25.6. 1930.

Duchnoviče a Prosvity lze vidět mnoho ze zahraničí sem vnikajících krojů ruských a ukrajinských, ale že o Sokolu a DTJ není ani potuchy, ač žádný z domácích spolků nepěstuje tělesnou výchovu. Možno rozumět zaujatosti národní demokracie nebo strany lidové a pochopiti snahy agrárníků hovících s toužou předpojatostí Duchnoviči jako včera Prosvitě nebo rabínovi Spirovi. Ale nelze se vyznati v politice socialistů ... Přitom nemá prakticky u soc. demokracie co hledat člověk orientovaný velkorusky a u národních socialistů není rozhodně vítán občan holdující ukrajinštině. (...) Socialističtí harcovníci, místo aby zasahovali do otázek výroby a chleba, zásobují lid živořící duševně a hmotně zbrojnici papírového boje o pravopis negramotných Rusínů. ⁶⁷¹

Narážky na pochybné působení emigrace jako takové, které nyní určovaly tón provládniho tisku, vyvolaly pohoršení v řadách emigrace činné ve veřejných službách na východě republiky a výhrady proti údajnému překrucování Lidových novin projevil dokonce prezident užhorodského krajského soudu Hadžega. Přísloušnou potrefenou husou se zdála být Narodnaja gazeta, tribuna Ruské národní strany - odnože národní demokracie na východním Slovensku. Ke slavnosti Duchnoviče napsala: „*Kromě nadšeného volání bylo na ulicích slyšet také sykot ukrajinských zmetků a tajenou zlobu nynějších vládců Podkarpatska Čechů.*“ ⁶⁷² Ve stejném článku, jehož tendence byla nepokrytě protičeská, zajímavě proluly nacionální emoce s českou kinematografií. V Prešově měl v té době premiéru film Svatopluka Innemanna *Plukovník Švec* natočený podle divadelní předlohy Rudolfa Medka. Ani sympatický hlavní protagonista Bedřich Karen nezapůsobil na redakci natolik, aby nenapsala: „*Větší část filmu byla natočena v Karpatech. Film je český. Do jakého odporného světla jsou v něm postaveni Rusové! Jsou líčeni jako hlupáci nebo ničemové a opilci. Češi jsou však korunou tvorstva.*“ Závěrem Gazety bylo, že legionáři z Ruska, na východě hojně zastoupení, projeví svou zkaženost „*beznadějnými podmínkami sibiřské skutečnosti.*“ ⁶⁷³

Podle ideologie Ruské národní strany – připomínaly Lidové noviny - bylo východní Slovensko součástí Podkarpatska, tj. státu patřícímu větvi „velikého ruského národa“. „*Aby se dokázala pravdivost oné řekněme nemožné hypotézy, činí se vše, aby se vybičovalo vědomí takové spojitosti a chtivosti takových snah. Spolehlivým prostředkem jeví se vštěpování nenávisti proti Čechům. Pro toto žhavé a chorobné záští je příznačné, že se chráněnc*

⁶⁷¹ Tamtéž. O tři roky později se zástupci ČsOL na konferenci v Užhorodě vyslovili jasně proti šířící se ukrajinské iredentě se žádostí adresované výkonnému výboru, aby proti ní podnikl co nejrozhodnější kroky. Viz „Legionáři z Podk. Rusi pro klid a pořádek ve státě. Proti ukrajinské iredentě,“ *Národní osvobození* (příloha Legionářský týden), 23.2. 1933.

⁶⁷² *Narodnaja Gazeta*, 18.6. 1930. Cit. podle „Ruská emigrace na východě republiky,“ *Lidové noviny*, 26.6. 1930.

⁶⁷³ Tamtéž.

*pravicové strany nezastavuje ani před dílem Medkovým.*⁶⁷⁴ Varovalo se před soustavným odvracením rusínského lidu od čs. národa, které zbavovalo republiku přirozené opory na horké půdě a hodilo se „*kupodivu maďarské a maďaronské inteligenci (...) I ostatní strany české učiní dobře, jestliže se prešovským případem dají pohnouti k revisi některých svých sympatií.*“

Na pozvolné vítězství nacionalismu před řešením skutečných problémů zasmušile ukazovalo neméně státotvorné Národní osvobození: rusínský inteligent pohlížel za hranice k Velké Ukrajině, jako by odtamtud měla přijít zítra spása a rázem proměnit v ráj zemi, pro kterou obyčejně neznal jiné práce než jazykové spory. Mládež – naděje a budoucnost země, se vyžívala v nesmyslných akcích bez vážné přípravy k opravdové práci anebo upadala do sítě politického prospěchářství. K tomu ještě přistupovalo dosud nepřekonané maďaronství synů a dcer kněží a učitelů, kteří byli převratem zastiženi na samé hranici ztráty národního uvědomění. Nedůvěra Čechů k rusínské inteligenci vedla k chybnému přesvědčení, že jedinou spásu lze hledat v počestění; to pak vzbuzovalo přirozenou nedůvěru Rusínů. „*K těmto poměrům přistupují ještě latentní boje mezi uniáty a pravoslavnými, alkoholismus, strach pokrokových směrů z kulturního boje v zaostalém prostředí, složitost a neurčitost politických poměrů stranických a státní správa částečně politicky jednostranně ovlivněná, a máme obraz chaosu, v němž je snadno lovit různým žvlům bez zájmu o zdar země.*“⁶⁷⁵

V době, kdy Podkarpatská Rus inspirovala českou literární představivost k dílům trvalé hodnoty, se nad jejími politickými osudy vznášel přízrak krize.

⁶⁷⁴ „Ruská emigrace na východě republiky,“ 26.6. 1930.

⁶⁷⁵ „Škodlivé vlastenectví,“ *Národní osvobození*, 17.6. 1930.

V. Noha ve dveřích: Češi a Ukrajinci v dekádě krize

1. Čs.-polský problém a ukrajinská emigrace

Východní Halič a západní Volyň tvořily třetinu rozlohy meziválečného Polska. K roku 1931 tato území obývalo 8,9 milionu lidí, z toho 5,6 mil. připadalo na Ukrajince a 2,2 mil. tvořili Poláci. Rzeczpospolitě nic dobrého nepřinesla. Šlo o oblasti notoricky zbídačené, v případě východní Haliče trpící přelidněním, a národnostně výbušné. Léta 1923-1926 se v Polsku nesla ve znamení vlády národních demokratů – „endeků“, jejichž devízou byla „inkorporace“ menšin do polského národa cestou bezohledné asimilace. Ukrajinci bojkotovali již sčítání lidu roku 1921 i volby do Sejmu v roce dalším. Vzhledem k tomu, že slíbená autonomie schválená Sejmem zůstala na papíře, nešlo pro Ukrajince o žádné velké dilema.⁶⁷⁶

Do této doby spadá aktivace ukrajinského teroristického podzemí, které se mezi válkami podepsalo svým dílem na česko-polském poměru. V letech 1919-1929 se cestou státem řízené kolonizace „Polska B“, jak byly nové přívěsky na východě veřejně nazývány, si 77 tisíc osadnických rodin přišlo na 600 tisíc hektarů půdy.⁶⁷⁷ Po májovém převratu roku 1926 došlo formálně k oživení federalistického programu Józefa Piłsudského z let 1920-21 a s ním snah o asimilaci státní namísto původní nivelizace národnostní, na jakou tlačili endeci.⁶⁷⁸ Druhá strana však odpovídala terorem a převaha zastánců tvrdé ruky ve vládních kruzích petrifikovala na východě země stav faktické občanské války zuřící od počátku nového desetiletí. To se jasně projevilo na podzim 1930 masovou bezpečnostní akcí, která vstoupila ve známost pod názvem „pacifikace“. Polské síly tak odpověděly na vlnu sabotáží vyvolanou v létě toho roku teroristickou OUN, které s různou intenzitou pokračovaly i v letech následujících.

Akce strhla na Polsko nežádoucí mezinárodní pozornost, se kterou mohl Piłsudský pro všeobecnou neoblíbenost svého režimu (výjimku tvořila snad jen Francie) celkem počítat. Polsku se vyčítalo porušování závazků ohledně menšinových práv běloruského a ukrajinského obyvatelstva a avanturistické chutě na ruská území. I podle známého listu anglických liberálů Manchester Guardian, kterým se na parlamentní tribuně oháněl komunistický předák Bohumil

⁶⁷⁶ Srov. Karel Nedvěd, „Nové thema pro úvodníky světového tisku (Ukrajinská otázka),“ *Přítomnost*, 21.12.1938.

⁶⁷⁷ Bojko, Goněc, *Nejnovější dějiny Ukrajiny*, s. 110.

⁶⁷⁸ Sebastian Grudzień, „Ruch Slowiański o ukrajinských národních aspiracích v Polsku a Československu 1928-1939,“ in Ďurčanský, *Slovanství a věda...*, s. 137.

Jílek, bylo „ovládáno diktátorem, který po celý svůj život Rusko nenáviděl a který stále dosud sní o východoslovanské federaci pod polskou hegemonií.“⁶⁷⁹

České oficiální zpravodajství přesto zůstávalo nápadně krotké. Některé deníky celou věc prostě zamlčely (Lidové noviny, Národní osvobození), jiné se jí dotkly pouze letmo. Široce se o ní ovšem rozepisoval tisk sociálně-demokratický a klerikální. Do celé záležitosti zasahovalo několik vnějších faktorů, které údajnou českou ukrajínofilií – jak rád nadsazoval polský vládní tisk – držely na uzdě. Předně si celý konflikt ochotně přisvojila komunistická propaganda řízená z Moskvy. Kárné výpravy ve východní Haliči poskytly sovětské straně vhodnou záminku k pořádání protestních projevů a k vyvolávání nepřátelských nálad proti Polsku. Jak si všiml nezávislý a objektivní Slovanický přehled, sovětský tisk líčil a komentoval dění takovými barvami, aby v ukrajinském rolnictvu a dělnictvu vzbudil přesvědčení, že sovětská Ukrajina je jedinou zemí, kde může ukrajinský lid volně dýchat.⁶⁸⁰ Po vzoru svých dirigentů polské události živě pokrývala Rudá zář, denní příloha Rudého práva. Že jí celá věc přišla vhod, dokládá již charakteristická dikce a tomu odpovídající titulky.

Osm milionů Ukrajinců, přidělených „loupežným versailleským mírem“ k polské buržoazii, bylo jejími žoldneři vražděno jako „zvěř na honu“. „K této katanské akci Pilsudského mlčí čeští hejslované jako zařezaní. (...) Mlčí, protože fašistické Polsko je prvním nástupišťem proti SSSR, a slovanským spojencem Československa.“⁶⁸¹ Zostřený nápor na polský proletariát a národnostní menšiny, které byly první baštou, jež by se vzepřela proti náporu imperialistů a buržoazie na SSSR, od něhož byly násilně odtrženy, měl umožnit imperialistickou válku proti SSSR.⁶⁸² Těmto demagogickým filipikám plátek věnoval celý seriál „O čem čeští hejslované „nevědí“?“, který k tématu denně snášel nové komentáře. Jedna z nich obsahovala ideologické hodnocení činnosti OUN. Zcela podle marxistické šablony jí deník přisoudil status „fašistické úderné roty ukrajinské buržoazie“, „fízlů a donašečů policie“. Fašistická „UWO“ měla podle komunistů usilovat o popularitu v masách pro případ intervenční války proti SSSR. Nepřekvapí scestné tvrzení Rudé záře, že existovala smlouva zavazující ukrajinské teroristy polskému ministerstvu války. Z článku číselna jistá politická

⁶⁷⁹ Stenografický záznam řeči Bohumila Jílka na 167. zasedání poslanecké sněmovny NS RČS ve voleb. období 1925-29, 22.10. 1928, in <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/167schuz/s167002.htm>.

⁶⁸⁰ „USSR,“ *Slovanický přehled*, roč. XXII. (1930), s. 691.

⁶⁸¹ *Rudá zář*, 4.10. 1930.

⁶⁸² „Česká buržoazie a sociálfášisté mlčky schvalují pilsudského dragonády proti Ukrajincům!“, Tamtéž, 3.9. 1930.

řevnivost: ukrajinští soudruzi zatím nebyli s to, aby ovládli radikalizaci mas, ale ty s nimi naštěstí už sympatizují.⁶⁸³

Podobně pochybné spojení jako v komunistech našli Ukrajinci paradoxně v českých pravicových kruzích. Národní myšlenka psala „In memoriam mučedníků Slovanů“, jimiž však z povahy věci nesměli být Ukrajinci, nýbrž v duchu jejího kréda „Rusové“. V Polsku byl tedy nyní poměr státního národa k „Rusům“ obdobný poměrům předválečným, když byly síly rozděleny opačně. „*Tehdy Rusové Polákům, dnes ve stejné nebo horší míře Poláci Rusům.*“⁶⁸⁴ Pilsudského bez jakýchkoli proukrajinských sympatií nazývaly diktátorem Národní listy, což v článku „Polsko před volbami“ dotvrdily výčtem jeho hříchů. Pilsudský byl pro svůj tradičně protiruský postoj u českých rusofilů persona non grata. Protipolskou agitaci ve východní Haliči národnědemokratický deník přisoudil šalamounsky „*autochtonnímu, t.zv. ukrajinskému obyvatelstvu*“ a jeho sabotáže v nezúčastněném tónu nazval zločinnými.⁶⁸⁵

Vedle socialistického zpravodajství (Právo lidu) se Ukrajinců zastával již zmíněný Slovanský přehled. Jejich neúnavný přímluvce, sociální demokrat Vincenc Charvát přirovnal polské metody provokativně k řádění carských oddílů, které v první ruské revoluci (1830) pacifikovaly obyvatelstvo v Kongresovce. Jeho základní námitka zněla: pro sabotáže a atentáty dobrodružného spikleneckého kroužku nelze odsuzovat a pronásledovat celý národ, zejména, když političtí představitelé tohoto národa odsoudili činy tajné vojenské organizace a prohlásili její taktiku za nesmyslnou.⁶⁸⁶ Barvitou reportáž o polském násilí na civilistech přinesla také Přítomnost, která nechala na svých stránkách promluvit přímo haličského Ukrajince.

Polskou pacifikaci bedlivě sledoval německý tisk, který jí propagandisticky využíval proti Polsku jako zbraň ve válce o tamní německou menšinu. Možná, že z tohoto důvodu chyběla alespoň u českého středového tisku vůle účastnit se mediálního tažení proti sousední zemi srovnatelná s náladami o deset let dříve. Vzdor tomu polská strana nacházela důvody, proč pokládat Čechoslováky za politicky nespolehlivé sousedy. Krakovský Ilustrowany Kurjer Codzienny uveřejnil o vánocích 1930 útočné články proti Československu pro chystanou autonomii Podkarpatské Rusi. Ty opakovaly tvrzení, že Češi začali mluvit o autonomii „Rusínska“ v době, kdy říšští Němci dělali ve světě poplach s utiskováním Ukrajinců v Polsku. Lvovské Dilo muselo upozornit, že protičeský výpad Kurjera není

⁶⁸³ Rudá zář, 23.10. 1930.

⁶⁸⁴ „In memoriam mučedníků Slovanů,“ *Národní myšlenka*, roč. VIII. (1930/1931), č. 1.

⁶⁸⁵ „Polsko před volbami,“ *Národní listy*, 8.10. 1930.

⁶⁸⁶ Vincenc Charvát, „Ukrajinci v Polsku,“ *Slovanský přehled*, roč. XXII. (1930), s. 699.

nahodilý, vzhledem k tomu, že jeho majitelem a šéfredaktorem byli dva poslanci Pilsudského vládního bloku.⁶⁸⁷ Krakovský výklad ale nalezl ohlas u dalších polských listů. Ujal se názor, že Češi zahájili novou ukrajinskou politiku směřující k darování Podkarpatska budoucí samostatné Ukrajině, která by z vděčnosti uvolnila na východ cestu českým vlivům. Zda tyto dohady přímo živilo polské ministerstvo zahraničí, není zřejmé, neboť to se k této otázce vznesené ukrajinským poslancem ve Varšavě nevyslovalo.⁶⁸⁸

Podkarpatský problém dělal však Polákům těžkou hlavu od počátku znovunastolení jejich státnosti a přímo souvisel s přítomností početné ukrajinské menšiny v hranicích II. Rzeczpospolity. Existence rozvinutých občanských práv a vymožeností v sousedním Zakarpatí dráždila jejich vlády jako středisko neklidu v těsném sousedství jejich nespolehlivého ukrajinského živlu; totéž platilo i o podmínkách ukrajinské emigrace v historických českých zemích. Od prvních měsíců československé samostatnosti zaznamenávala polská rozvědka antipolskou agitaci Ukrajinců v oblasti Karpat. Až do vyjasnění národnostní politiky Prahy na východě republiky Poláky zneklidňovala představa, že v budoucnu Čechoslováci odevzdají dočasně spravovanou oblast opět Velkému Rusku, které si přisvojí i východní Halič. Když se pak český postup upnul k ukrajinství, tušili v sousedním podhůří ukrajinský „Piemont“, tj. gravitační centrum pro ostatní nesvobodná ukrajinská teritoria.⁶⁸⁹ Český odklon od dosavadní podpory Ukrajinců přinesl v polovině 20. let do vztahů jisté uvolnění, to se však ukázalo jako dočasné, když na podzim 1932 převzal zahraničněpolitický resort v Polsku Józef Beck, který v podkarpatské věci těsně spolupracoval s Budapeští (Polsko nikdy neratifikovalo trianonskou dohodu) s konečným cílem dosáhnout změny poměrů na východě a s ní i společné polsko-maďarské hranice. Maďarsko si za tímto účelem vydržovalo na Podkarpatsku Autonomní zemědělský svaz „maďaróna“ Andreje Brodije, zatímco Polsko vsadilo na Fencikovu Ruskou národně-autonomní stranu.⁶⁹⁰ Dlužno říci, že Češi na mezinárodní scéně nechávali polskou menšinovou otázku důsledně stranou a v Ženevě zachovávali společnou čs.-polskou linii (viz janovská konference v kap. „*Reálné ochlazení*“). Svě tu pravděpodobně sehrály obavy, že by Poláci znovu navázali na rozehrávání

⁶⁸⁷ „Otázka autonomie Podkarpatské Rusi v polském a ukrajinském tisku,“ *Slovanský přehled*, roč. XXIII. (1931), č. 1, s. 53-54.

⁶⁸⁸ „Otázka autonomie...“, č. 2, s. 140.

⁶⁸⁹ Stepan Zabrovarnyj, „Zakarpatija v polityci II. Rečipospolitoji,“ *Zakarpatská Ukrajina...*, s. 169.

⁶⁹⁰ Tamtéž, s. 170. A. Brody (1895-1946) byl předsedou strany po smrti populárního Ivana Kurt'aka (1888-1933). Se svým předchůdcem byl reprezentantem maďarsky orientovaného rusínského proudu vymezeného krajně negativně vůči československým pořádkům. Srov. Stenografický záznam řeči Oleksy Borkaňuka na 106. zasedání Poslanecké sněmovny NS RČS ve voleb. období 1935-38, 17.6. 1937, in <http://www.snemovna.cz/cgi-bin/eng/eknih/1935ns/ps/stenprot/106schuz/s106001.htm>.

slovenské a maďarské otázky. Přátelská arbitrážní a obchodní smlouva podepsaná Benešem v dubnu 1925 ve Varšavě tak zahrnovala i kapitolu o minoritách.⁶⁹¹

Okolností, již nelze opomenout, zde byla existence čs.-polské tiskové konvence, která nezávislosti prvorepublikového zpravodajství vystavuje pochybné vysvědčení. „*Úřední místa československá potlačovala veřejné rozhořčení a působila soustavně na tisk, aby byl buď hodně umírněný, anebo aby o věcech polských vůbec nepsal.*“⁶⁹² Konvence způsobila, že se vládní noviny omezovaly stran událostí v Polsku na krátké noticky.⁶⁹³ Počátkem prosince 1931 nicméně proběhly v Praze porady čs.-polské tiskové dohody, mezistátní iniciativy novinářských svazů, která plnila politickou vůli v zájmu dobrých vztahů. Rezoluce těchto porad, schválených po velmi rozsáhlých debatách, směřovala k tomu, aby byla zastavena nevěcná a nepříznivá tisková kampaň proti druhému státu. Jeden z polských novinářů se sešel i s prezidentem Masarykem na audienci, kde Masaryk vyslovil pár postřehů k polské menšinové problematice. Když se prezident dotknul otázky autonomie polských menšin, reagoval polský tisk v mnoha bodech kritickými poznámkami.⁶⁹⁴

Navzdory formálním úmluvám nešlo již příslovečného džina z lahve vzájemné podezíravosti vrátit zpátky. V hlášení policejního ředitele v Moravské Ostravě se upozorňovalo na krakovský Kuryer Codzienny, jenž v inspiraci polským vyslanectvím v Praze přinesl v únoru 1932 článek pod titulkem ‚Tajemný pobyt náčelníka štábu české armády nad hranicí Polska v čase akce UVO‘. Článek odhaloval inkognito pobyt generála Jana Syrového na Podkarpatsku v době teroristické války proti polským orgánům. Národní osvobození přispěchalo s omluvou za to, že o Syrového pobytu nebyla vydána generálním štábem ani velitelstvím Syrového 12. divize zpráva v tisku. Poláci ale mířili i jinam. Vinili Čechy, že do tažení proti Polsku zapojili i kina. Orgán českého ministra zahraničí České Slovo ohlašoval promítání „protipolského“ filmu ukrajinského režiséra Oleksandra Dovženka *Země*. Další Benešův orgán Národní Osvobození v čísle z 25. ledna věnoval filmu pochvalnou recenzi. V čem konkrétně spatřoval krakovský deník protipolský osten díla, které je známé svým dvojsmyslným zobrazením sovětské moci na ukrajinském venkově, policejní hlášení neuvádělo.⁶⁹⁵ Během kampaně ve východním Polsku pracovala ČTK podle listu ruku v ruce s ukrajinskými teroristy, když dodávala tisku tendenční zprávy. Čeští legionáři ve své Legiografii zase ochotně tiskli protipolské brožury (viz kap. *Ukrajinská politická*

⁶⁹¹ *Polsko a Československo: Kde hledat příčiny rozporů polsko-československých?* (Praha: Čs. výbor polsko-československé tiskové dohody 1934), s. 16.

⁶⁹² *Polsko a Československo*, s. 7.

⁶⁹³ Srov. Lewandowski, *Sprawa ukraińska...*, s. 295.

⁶⁹⁴ „Polsko,“ *Slovanský přehled*, roč. XXIV. (1932), č. 1, s. 40-41.

⁶⁹⁵ PMV AMV 225-1280-4, č. 76.

emigrace v Československu 20. let), což žalobcům sloužilo za důkaz toho, že se tak dělo s vědomím nejvyšších míst (ČSoL stála v nejužším spojení s exponenty čs. politiky).⁶⁹⁶

Jinak vyhlížela situace v zákulisí. Rozmach působnosti ukrajinského podzemí zasahoval do vztahů mezi Prahou a Varšavou citelnou měrou a zaměstnával informační kanály v obou směrech. Zatímco liberální politici a intelektuálové hleděli na národnostní těžkosti Podkarpatské Rusi a ve „východním Malopolsku“ s rozvahou, československé státné bezpečnostní složky pluly s Poláky v jistém ohledu na jedné lodi. Ukrajínští nacionalisté přidělávali vrásky i české straně, jakkoli se ještě v poměrně nové polské bibliografii objevují postuláty o jejich napojení na čs. vládu. Prezidium zemského úřadu pro zemi Podkarpatoruskou v hlášení z ledna 1931 uvedlo, že zvýšená činnost Ukrajinců započala v době, kdy se na mezinárodním fóru vyskytly zprávy o možnosti zřízení Velké Ukrajiny a Ukrajinci v Haliči na sebe počali upozorňovat teroristickými akty.⁶⁹⁷ Tamní obyvatelstvo až na několik jednotlivců v Jasině nebylo velkoukrajinsky orientováno, změna se dostavila až s působením zahraničních Ukrajinců, kteří obdrželi státní občanství a příznivce získávali mezi studenty a profesory na tamních školách. Proto bylo možno očekávat, že se toto hnutí rozšíří též i v jiných částech Podkarpatské Rusi.⁶⁹⁸

O regionálním přesahu diskutované propagandy svědčí rozruch kolem brožury *Socijal-Demokrat* zasílané z Poděbrad místnímu učiteli hudby. Již z toho důvodu, že v brožurě se skloňovalo osvobození ukrajinského národa, viděla příslušná místa spojitost tohoto hnutí s Podkarpatskou Rusí. „*Někdy věty této brožury jsou psány tak, že z nich možno posouditi, že nesměřují jen proti bolševickému režimu na Ukrajině, nýbrž také proti jiným státům, k nimž byly přivtěleny části území obývaných národem – dle jejich mínění – ukrajinským, tj. proti ČSR, Polsku a Rumunsku (např. na straně 12 první věta prvního odstavce píše: ‚Podle berlínského ustanovení nebudou míti ruští, polští, rumunští a jiní socialisté morálního práva podporovati jakékoliv nové imperialistické obsazení Ukrajiny, ač-li to je Moskvou, Polskem, Rumunskem‘ atd. („místem atd. jest míněno pravděpodobně ČSR, což si může každý domysliti“).*⁶⁹⁹

Jako původce brožury byl vypátrán docent poděbradské polytechniky, ukrajinský eser Isaak Mazepa, bývalý ministr vnitra a premiér UNR. Orgány konstatovaly, že Strana sociálních revolucionářů rozesílala podobné brožury podkarpatským ukrajinským činitelům, kteří byli většinou členy nebo stoupenci čs. sociální demokracie a pod rouškou této strany

⁶⁹⁶ Tamtéž.

⁶⁹⁷ Prezidium zemského úřadu v Užhorodě, 17.1. 1931. PMV-AMV 225-1280-4, č. 17.

⁶⁹⁸ Tamtéž.

⁶⁹⁹ Tamtéž.

šířili v oblasti ukrajinské revoluční hnutí. Sledování šlo daleko: „(...) zdejší Ukrajinci mají v programu zakládati na Podk. Rusi i ženské spolky pro vyšívání výšivek, při čemž by se mezi Rusinkami propagovala myšlenka zřízení Vel. Ukrajiny.“⁷⁰⁰ Průběh oslav desátého výročí Prosvity v srpnu 1931 byl hodnocen v detailech: v průvodu tvořeném asi 40 jezdci a 700 lidmi byly nesený tři prapory modrozluté a „jeden poslední již sešlé barvy“ jako československá státní vlajka: „toto na nezaujaté místní publikum činilo velmi nepříznivý dojem, neboť se vykládalo, že státní vlajka nesena je toliko z nutnosti.“⁷⁰¹ Boj s perspektivním nacionalistickým hnutím, které operovalo víceméně na domácím teritoriu, ústil do paranoidního lpění na drobnostech: „Při poslední ukrajinské slavnosti v Rachově byly neznámým pachatelem nalepovány na stěny domů kulaté nálepky jako znak Veliké Ukrajiny. Bylo rovněž zjištěno, že na rozhraní čs.-rumunsko-polském na hoře zvané Stoh jest mezník touto značkou rovněž opatřen a to tím způsobem, že označení ‚ČS‘ jest vyškrabáno a nahrazeno trojhranným ‚U‘.“

Praha a její blízké okolí se v dramatických polsko-ukrajinských vztazích ocitaly i mimoděk jako terén semilegálních strategických rokůvání ukrajinských politiků. Na schůzi zástupců UNR v r. 1931 v Praze za přítomnosti O. Šulhyna, M. Slavinského, exilového ministra obrany Vladimira Salského aj. se probíraly cesty z krize, do jaké petljurovskou reprezentaci dostal tlak Varšavy, aby opustila neúčastnost v haličském konfliktu a vystoupila na podporu polských pacifikátorů. Šlo o tah mající zmást západní diplomacii v předvečer zasedání Společnosti národů, kde se měla stížnost ukrajinských politiků na pacifikaci východních krajů probírat. Otázkou zůstává, nakolik byl podmíněn také polsko-sovětským sblížením, korunovaným vzájemnou smlouvou o neútočení podepsanou v Moskvě v červenci 1932. UNR se takové očividné kolaboraci bránila a na schůzi padly i návrhy na přesídlení do jiného státu. Pozoruhodné je, že ČSR z tohoto výběru vypadla pro údajně příliš silné moskevské vlivy. V demokratickém civilním prostředí republiky byla navíc nezbytná značná ostražitost, což ukrajinská konspirační politika v autoritářském Polsku údajně natolik nevyžadovala. ČSR byla pokládána za nedostatečně zainteresovanou ukrajinským problémem, zvažovalo se však její využití v protestech u Společnosti národů, kde se činitelé UNR chystali vznést požadavek na svěření Haliče pod patronát Československa. „Tuto ideu nutno šířiti a znepokojevati jí Polsko. Tak mluvil Slavinskyj“ – čteme z policejních zpráv.⁷⁰²

⁷⁰⁰ Tamtéž.

⁷⁰¹ Presidium zemského úřadu v Užhorodě, 26.1. 1932. PMV-AMV 225-1280-4, č. 27.

⁷⁰² PMV-AMV 225-1280-4, č. 37.

UNR se v emigraci vlivem své komplicity s Polskem ocitala ve stále hlubší izolaci. V dubnu 1931 zavítal do ČSR z Varšavy předseda UNR Andrij Livyckyj, aby zde koordinoval práci místních petljurovců. Druhá schůze, opět za přítomnosti Šulhyna, se uskutečnila tajně ve třech s Maksymem Slavinským v Poděbradech. Československým petljurovcům se nařizovalo, aby vešli ve styk s dosud opozičním Mykytou Šapovalem. Šulhyn posléze oficiálně přednášel na dané téma v Republikánsko-demokratickém klubu, kde musel vyvracet nařčení z polonofilství; za svou stranu ujišťoval, že se událostmi v Haliči cítila pohoršena. Přednes však nezapůsobil přesvědčivě; Šulhyn se standardně vymezil vůči ruskému monarchistickému ústředí včetně toho bolševického, které v souladu s historickou pozicí UNR v bojích o Ukrajinu traktoval jako hlavní utlačitele Ukrajinců. Přednáška ale skončila bez diskuse a do klubu přestali zcela docházet Ukrajinci z polské Haliče, které Šulhynovo ubezpečení, že stojí za jejich věcí, nepřesvědčilo. Praktický dopad měla jen výměna na předsednickém postu klubu, neboť jeho dosavadní hlava Macievič se dočasně vzdálila z politiky následkem fyzické inzultace od studentů z Volyně pro své polonofilské přesvědčení.⁷⁰³

V únoru 1932 pro změnu otiskly Národní listy článek převzatý ze zprávy berlínského Montagspost o tajné poradě vůdců Ukrajinské vojenské organizace v Řevnicích u Prahy, jíž se měl zúčastnit samotný Jevhen Konovalc. Jejím výsledkem mělo být upuštění od teroru proti Polsku vzhledem k očekávané sovětsko-japonské válce, která předpokládala následný útok Poláků na SSSR. Ukrajinci měli v duchu této zvěsti do budoucna postupovat jako spojenci Polska, aby se na něm domohli samostatnosti. Ministerstvo zahraničí se v této záležitosti dotazovalo vnitra, aby zprávu ověřilo. Odpověď byla překvapivá: šlo o fámou vzniklou smícháním dvou zpráv. V Řevnicích se konala porada ukrajinských „Plastunů“ organizovaná profesorským sborem tamního ukrajinského gymnázia o interních otázkách jejich skautské činnosti. Porada ustanovila rozpustit Plast a za členy nového spolku vzešlého po dohodě s čs. svazem skautů vybrat dobře prospívající žáky. Druhou ingrediencí tohoto nedorozumění bylo pražské jednání o utvoření Svazu ukrajinských vojenských organizací (přičemž na naléhání gen. Omeljanovyče Pavlenka byl vynechán v jeho programu pojem „soborna“ – tedy „jednotná“ Ukrajina).⁷⁰⁴

Šlo by ale o příliš lacinou komedii: úřady dodatečně přiznaly, že se v Řevnicích Konovalc opravdu mohl v soukromé záležitosti vyskytnout, a dále tuto věc nerozváděly. Konovalcovo jméno je nepřestávalo zaměstnávat ani v budoucnu: v březnu 1935 ověřovaly

⁷⁰³ PMV-AMV 225-1280-4, č. 38.

⁷⁰⁴ PMV-AMV 225-1280-4, č. 9-14.

hrozbu, že se snažil přenést své operační ústředí do ČSR pro nákladné financování své činnosti z Ženevy a odmítavý přístup Němců (vlivem možných intrik hetmana Škoropadského). Ve stejné věci zaslalo ministerstvo zahraničí resortu vnitra opis zprávy čs. vyslanectví ve Varšavě z března 1935 hovořící o poplachu mezi ukrajinskými politiky poté, co Konovalcovi ohlásil úmysl odjet do Spojených států sbírat prostředky na protipolské povstání.) Informace vyvolala paniku Ukrajinců z odvety polských úřadů. Ta však již v době umrtvení teroristické činnosti UVO nebyla zapotřebí.⁷⁰⁵ U příležitosti Konovalcovy násilné smrti na jaře 1938 bylo shrnuto: vůdce nacionalistů se v republice prokazatelně objevil jen jednou, v dubnu 1926 v hotelu Gráf, ale obratem měl odjet do Německa, když zjistil, že je v Československu hledán. Nedalo se ale vyloučit, že u nás pobýval i jindy.⁷⁰⁶

15. června 1934 byl před varšavskou restaurací v ulici Foksal několika výstřely zezadu rukou člena OUN zavražděn ministr vnitra Bronislav Pieracki. Čin se udál shodou náhod v době návštěvy říšského ministra propagandy Josepha Goebbelse v Polsku, která byla jedním z projevů vzájemné náklonnosti po uzavření polsko-německé smlouvy o neútočení v lednu téhož roku. Nálada mezi Československem a Polskem byla od stvrzení německo-polského přátelství, při němž pozdější velvyslanec v Berlíně Józef Lipski zalitoval, že Polsko muselo doposud tak draho platit služby již nepotřebné Francie, trvale napjatá, a tak varšavský incident nemohl na panujících poměrech mnoho změnit.⁷⁰⁷ Varšava mimoto následkem německého ujištění, že Říše hodlá napřít svou expanzi do Rakouska a ČSR, doprovodila svůj diplomatický tah útočnou kampaní oživující reminiscence z počátků dvacátých let kolem neuralgických příhraničních otázek. Tu doprovázela i „výměna obyvatelstva“ – pokud se tak dá nazvat vysídlení 21 československých rodin z Polska odplatou za zatčení tří polských občanů podezřelých z diverze na Těšínsku a vypovídání dalších. Praha podala oficiální stížnost na vyhrčeně protičeské psaní polské vládní *Gazety Polské*, na domácí frontě si však přála udržet klid.⁷⁰⁸ Ohlas atentátu na jih od Krkonoš se zdál zbourat i poslední vrátky zdivo někdejší úmluvy o mediální zdrženlivosti, která beztak jen konzervovala existující dluhy a křivdy pod fasádou nervózní zdvořilosti. Ostatně nikoliv bez jisté symboliky tento čin – jehož pachatel podle dostupných údajů našel přechodné útočiště v Československu - následoval

⁷⁰⁵ PMV-AMV 225-1280-3, č. 5.

⁷⁰⁶ „Zavražděný terorista chtěl připojit Podkarpatskou Rus k Ukrajině,“ *Večer*, 11.6. 1938.

⁷⁰⁷ Viz „Německo-polská deklarace o neútočení,“ in Marek Pečenka, Petr Luňák (eds.), *Encyklopedie moderní historie* (Praha: Libri 1995), s. 310.

⁷⁰⁸ *Polsko a Československo*, s. 28.

několik dní po normalizaci čs.-sovětských vztahů, proti které se Varšava spolu s Berlínem ostře vyslovila.⁷⁰⁹

Od podepsání německo-polské smlouvy vydal Konovalc ze zahraničí příkaz, aby bylo upuštěno od teroristických aktů v Polsku, což se v Haliči skutečně projevilo citelným poklesem násilné protistátní činnosti.⁷¹⁰ Politické vedení Třetí říše upustilo od podpory ilegální činnosti ukrajinských nacionalistů, kteří byli se svými aktivitami odkázáni již jen na neoficiální podporu její vojenské rozvědky Abwehru. Zemské vedení OUN, která mezitím již stihla absorbovat Ukrajinskou vojenskou organizaci, se však od nejvýše postaveného ukrajinského nacionalisty odklánělo v pohledu na základní strategii hnutí. Na polské půdě převládal jasně radikalismus studující mládeže jako členského jádra OUN, která hledala vyjádření právě v ozbrojené akci. Tito jednotlivci v kraji podléhající Stepanu Banderovi se naopak dokonale adaptovali na podzemní existenci a věřili, že svým konáním přispějí k dohlednému povstání mas. Týden před činem bil z Varšavy na poplach velvyslanec Girsas: „*Je dokázáno a jasno, že agenti Konovalcovi v různých zemích jako Polsko, ČSR, Rumunsko, vykonávají službu výzvědnou a to nepřátelskou daným státům, v Praze pracuje nejen svými agenty, ale i zcela veřejně, jejím orgánem jest Rozbudova Naciji.*“⁷¹¹ Podstata tohoto sdělení, najmě jeho závěru, se nyní v ostré podobě vrátila jako refrén polských narážek směřovaných na Prahu. Oleje do ohně přilila pražská agentura Centropress v buletinu č. 141, když tři dny po útoku umístila na své stránky Pierackého portrét, vévodící textu, který mrtvého politika vinil z potlačování opozice a menšin, zejména z režie zlopověstné pacifikace východní Haliče. Soud nad Pierackým odpovídal historickým skutečností, Poláci však mimo ně nemohli přejít ani vyznění článku, které obsahovalo jisté pochopení pro teror: „*Tam, kde není lidského vztahu mezi těmi, kdo vládou, a těmi, kdo jsou ovládáni, snadno se rodí atmosféra, ve které se boj promění v zapřísáhlou nenávisť.*“⁷¹²

Tato slova přetlumočil do Varšavy i velvyslanec Grzybowski a žádal přísné konsekvence vůči hlavě pražského výboru čs.-polské tiskové dohody Věncelavu Švihovskému, jenž byl zároveň šéfredaktorem Centropressu.⁷¹³ Den nato sociálně demokratické Právo lidu (19. června) zveřejnilo článek o výmluvném titulku ‚Krvavá kariéra Bronislava Pierackého‘ za použití inkriminovaného materiálu Centropressu. Reakce na sebe nenechala čekat: svaz polských deníkářů se usnesl pozastavit činnost varšavského výboru jako

⁷⁰⁹ Antonín Klimek, Eduard Kubů, *Československá zahraniční politika 1918-1938. Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů* (Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku 1995), s. 70.

⁷¹⁰ 225-1280-3, č. 5.

⁷¹¹ Velvyslanec ČSR v Polsku pražskému ministerstvu zahraničí, 8.6. 1934. PMV-AMV 225-1280-3, č. 45.

⁷¹² Kozeński, *Czechosłowacja w polskiej polityce zagranicznej...*, s. 118.

⁷¹³ Tamtéž, s. 118.

protějšku čs.-polské tiskové dohody. Centropress se téhož dne ohradil s tím, že nenese odpovědnost za využití svých materiálů v jiném tisku. Jak se poukazovalo, Švihovský i jeho zástupce byli kritického dne mimo Prahu a nenesli na věci vinu. To ovšem na opačné straně Gazeta Polska odmítla jako výmluvu; v rovině ideologického zápolení pak přispěchaly s politováním i Národní listy a katolické Lidové listy. Právo lidu bylo odsuzováno všeobecně. „Polská veřejnost je právem pohoršena psaním orgánu druhé nejsilnější vládní strany Právo lidu se nezastavilo ve svém cynismu před otevřeným hrobem oběti fanatického a přitom zbaběle prchnuvšího vraha, pochválilo vraha a z oběti učinilo krvavou nestvůru“ – reagovaly Národní listy na „prohřešek“ socialistického deníku.⁷¹⁴ Tomu byla téhož dne výnosem polských úřadů zapovězena poštovní doprava přes čs.-polskou hranici.⁷¹⁵

V době, kdy národní demokracie politicky slábla a úměrně tomu nabírala kurz doprava, bylo její uvažování nakloněno Polákům. Měsíc před mediální bouří Národní listy uveřejnily zmínku o příznivém ohlasu Kramářova článku ‚Poláci a my‘ spolu s pochvalou trendu, jaký publicistika NL poslední dobou vůči polské politice nastoupila.⁷¹⁶ Kramář nesdílel odsudek polského sblížení s Hitlerovým Německem, neboť v čase diplomatických úspěchů Sovětů a Benešovy vrcholící snahy dosáhnout jejich uznání de iure byl plně zaměstnán bolševickým nebezpečím a polský krok chápal v tomto ohledu jako nutnou obranu.⁷¹⁷ K hitlerovskému Německu dokonce projevoval jisté sympatie pro jeho antibolševický ráz, nepřestal však varovat před jeho silou.⁷¹⁸

Zpracování celé záležitosti neslo jasné známky příkopu dělicího oficiální a opoziční žurnalistiku. Lidové noviny řízené Eduardem Bassem přinesly článek ‚Nová polská demonstrace proti nám‘ vinící polské představitele z rozdmýchávání pouličních protičeských vášní (dav vytloukl okna), které však polský národ jistě nemohly obloudit. Současně pražský výbor tiskové dohody přijal na poradě usnesení o politování nad celým nedorozuměním.⁷¹⁹

Ničeho však „nelitovalo“ České slovo, jehož psaní o druhé straně se vyznačovalo nápadně sarkastickým tónem ovlivněným polským příklonem k Německu. Připomínalo, že Pierackého mělo důvod nenávidět příliš mnoho podezřelých (vyšetřování se v prvních dnech soustředilo na možnou komunistickou stopu).⁷²⁰ Když se věc začala projasňovat a podezření ukazovalo na „takzvanou Ukrajinskou vojenskou organizaci“ (ta už ve skutečnosti splynula

⁷¹⁴ *Národní listy*, 26.6. 1934.

⁷¹⁵ *České slovo*, 26.6. 1934.

⁷¹⁶ „Polské ocenění Národních listů,“ *Národní listy*, 17.5. 1934.

⁷¹⁷ Karel Kramář, „Co dále?,“ *Národní listy*, 6.5. 1934.

⁷¹⁸ Herman, Sládek, *Slovanská politika...*, s. 77.

⁷¹⁹ Kozeňski, *Czechosłowacja w polskiej polityce zagranicznej...*, s. 120.

⁷²⁰ *Večerní České slovo*, 16.6. 1934.

s OUN, D.S.), neodpustil si národně socialistický deník dvojsmyslně dodat - „*organizované po vzoru bojůvek, jimiž před 30 bojoval Pilsudski proti ruskému samoděržaví; prostředky si má opatřovat rovněž (sic) loupáním vládních peněz a bojovat terorem.*“⁷²¹ Atentát dal plně vyniknout autoritářské podstatě Pilsudského režimu, když byl zvláštním dekretem vytvořen v běloruské etnické oblasti koncentrační tábor, naplněný záhy podezřelými Ukrajinci, komunisty a členy polské opozice.⁷²² Slovo si vytrvale všímalo všech pohybů směrem k polské diktatuře a posilování jejího vojenského charakteru doplněním vlády o armádní důstojníky. Neméně pokrývalo nárůst polských justičních represí ve východní Haliči. Postačí, když se tu omezíme na titulky „*Politických vězňové do bažin v Polesí*“ nebo „*159 poprav za pouhé tři roky. Kalvárie slovanského národa pod germanofilským (sic) režimem*“.⁷²³ Červencový článek „*Polský koncentrační tábor se naplňuje (...)*“ rozváděl útrapy uvězněných, převážně ukrajinských intelektuálů, na nějž v září barvitě navazovala reportáž přímo z místa internace: „*Pracují mlčky, ale na tváři zrači hrdost. Ve městě je plno ‚tajných‘ na kolech. (...) Vojensky seřazeni, s čísly na zádech, obklíčení silným kordonem stráží a táhnouce polní kuchyň s lopatami na ramenou vraceli se internovaní do tábora. Rychle, mlčky přešel tento průvod nešťastníků a zmizel za ohybem silnice.*“⁷²⁴

Polské ministerstvo zahraničí zatím dalo české straně ultimátum, které mělo prověřit její ochotu urovnat vzájemné vztahy. Československo jako údajná zahraniční báze ukrajinských teroristů bylo vyzváno k vyhoštění patnácti osob udaných Poláky jako nebezpečných jejich státním zájmům. Již 13. září 1934 mohl velvyslanec Grzybowski hlásit do Varšavy, že všichni jmenovaní byli zatčeni.⁷²⁵ Policejní místa zaměstnaná bezpečnostními otázkami mohla tento impuls vítat. Uvedení Ukrajinci se v zemi zdržovali ilegálně a ke každé osobě se uvádělo zdůvodnění tohoto českého kroku. Jedné osobě byl adresován do Prahy list, ze kterého vyplývala jeho pomoc třem uprchlíkům z Polska, kteří v rámci své činnosti v OUN přepadli polskou poštu. Usvědčujícím materiálem se staly i tiskoviny obsahující volání po „*Velké svobodné Samostatné Ukrajině*“ zasílané na adresu jiného vyhoštěnce.⁷²⁶ Mnozí z vytipovaných byli posluchači pražské techniky. Jednomu z evidovaných bylo dokonce povoleno prodloužení pobytu, aby mohl před vyhoštěním dostudovat, souhlas však ministr Beneš podmínil tím, aby v těchto případech byl Ukrajincům vrácen původní Nansenův pas.⁷²⁷

⁷²¹ *Večerní České slovo*, 23.6. 1934.

⁷²² „Koncentrační tábor v Polsku,“ *Večerní České slovo*, 18.6. 1934.

⁷²³ *Večerní České slovo*, 3.7. 1934.

⁷²⁴ „V Bereze Kartuzské,“ *Večerní České slovo*, 12.9. 1934.

⁷²⁵ Kozeński, *Czechosłowacja w polskiej polityce zagranicznej...*, s. 121.

⁷²⁶ PZÚ-AMV 207, 207-1584-1.

⁷²⁷ PMV AMV 225-1280-2, č. 99.

Ve věci se záhy vyskytly „nečekané“ zádrhele. Zhruba polovina z patnácti vyhoštěných se opět vracela do Československa, a to opakovaně. „Přijali prý resoluci, že v ČSR je nejpříhodnější terén a činnost odtud nepřenesou. Bude-li kdo vyhoštěn čs. úřady, vrátí se zpět do ČSR. Při dopadení nemůže se mu státi nic, než-li že bude na 14 dní zavřen. Budou se vraceti tak dlouho, až to čs. úřady omrzí je vyhošťovati a odstraňovati z ČSR“ – psala bezradná policie.⁷²⁸ Velvyslanec Grzybowski pochopitelně vyjádřil svou nespokojenost před Benešovým zástupcem Kamilem Kroftou. Policie seznámila zahraniční resort s poněkud kuriózní podstatou problému, vyplývající z faktu, že se odstraňování osob do třetí země – jmenovitě Rakouska - muselo dít ilegální cestou a „odstranění v Rakousku přirozeně nesnaží se ujíti pozornosti rakouských úřadů a jsou rakouskými orgány pak vraceni do ČSR nebo se sami jinde tajně vrací.“⁷²⁹

Poláci si přesto nemohli stěžovat. Československo jim navíc poskytlo důležité dokumenty, které česká policie zabavila při razii v Praze – tzv. Senykův archiv obsahující obsáhlé informace o činnosti OUN.⁷³⁰ Vzdor klopotné snaze čs. bezpečnostních struktur byla polská nedůvěra k jižnímu sousedu zakořeněná již příliš hluboko. Varšavský dopisovatel Prager Presse, listu založeného za účelem správného informování cizí veřejnosti o Československu, se ještě po roce rozhořčeně ohrazoval proti setrvačnému protičeskoslovenskému psaní polských žurnálů, které je tentokrát oprášily při příležitosti soudního procesu s dopadenými organizátory atentátu: ČSR poskytovala ukrajinským emigrantům azyl, ale nikdy na svém území netrpěla činnost teroristů. Bezohledně všechny takové vykazovala a nestavěla se do cesty polským úřadům: polská vláda dokonce vyjádřila čs. úřadům oficiální poděkování. Chmelař pohrozil stížností v Ženevě na polské bojůvky v těšínském pohraničí, jestliže se články podobného obsahu měly nadále objevovat.⁷³¹

Podněty nevznášeli jen Poláci. K návrhu v této věci tradičně agilního Václava Girsy z Varšavy, sympatizanta ukrajinské levice, aby bylo v ČSR zastaveno vydávání časopisu Rozbudova Naciji, se vnitro muselo odvolat na chybějící právní předpoklady. Časopis (k 31.10. 1934) totiž nebyl nikdy zabaven a soud tudíž ani neměl příležitost ho zastavit. Od srpna 1934 začal vycházet ke všemu jen šestkrát ročně, čímž ztratil periodický status a byl podle zákona o periodickém tisku nepostižitelný.⁷³² Akceschopnost ministerstva vnitra se tak zdála být nakonec omezena na dílčí zásahy nevelkého dosahu, kupř. na cenzurní zásah proti

⁷²⁸ PMV AMV 225-1280-2, č. 60.

⁷²⁹ PMV AMV 225-1280-2, č. 85.

⁷³⁰ Torzecki, *Kwestia ukraińska...*, s. 137.

⁷³¹ Josef Chmelař, „Der Pieracki Prozess,“ *Prager Presse*, 20.11. 1935.

⁷³² PMV AMV, 225-1280-3, č. 32.

brožůře *OUN i seljanstvo*, z níž byla vyňata vadná místa jako věta „*vyhlídky na úspěch může mít pouze taková osvobozovací akce, která obsáhne veškerá okupovaná území.*“⁷³³

Nelze nicméně přejít, že se hostitelské české země poprvé staly pro ukrajinské podzemí horkou půdou. Polský protiúder činnost Organizace ukrajinských nacionalistů na území Polska až do vypuknutí druhé světové války prakticky paralyzoval. Češi podnikli represivní opatření více pod tlakem diplomatické nutnosti, šroub byl ale utážen i na východním konci státu, a to v zájmu vnitřní bezpečnosti. Odpovídala tomu i aktivní proruská etapa vládní politiky v kraji. Neméně tu proti ukrajinské konspiraci pracovaly i širší mezinárodní souvislosti: přízrak vzkříšené německé východní politiky, vyzdvihující Ukrajinu jako hlavní položku Hitlerova expanzivního plánu, a v neposlední řadě československé spojenectví se Sověty coby pojistka proti německé agresi. Shrnující by zde snad mohla být slova čtenáře Karla Šmída pro anketu ‚Poláci a my‘ vypsanou na podzim 1934 Peroutkovou Přítomností: „*Myslím, že v budoucnosti se Rusko, Polsko, Československo a snad i Rumunsko nevyhnou nutnému řešení ukrajinské otázky, ale až bude čas. Nyní, když dobrodružní fantastové ukrajínští šilhají do Berlína, ten čas rozhodně není. Je také chybné, když z přílišné shovívavosti trpíme nějaké podkopné ukrajinské rejdy v Československu. Tu je také něco, co se Polákům s jejich ohromnou menšinou maloruskou nelíbí.*“⁷³⁴

2. Obávaný spojenec: čs.-sovětské sblížení a ukrajinská otázka

Na prvním mezinárodním setkání po Pařížské mírové konferenci v Janově (duben-květen 1922), jež se zabývala otázkou poválečných hospodářských poměrů, ministr zahraničí Beneš předložil Masarykovo memorandum, navrhuující, aby sice sovětské Rusko nebylo uznáno *de iure*, ale aby mu byla poskytnuta potravinová pomoc a z ČSR bylo vytvořeno centrum ruské emigrace. Brzy po Janově Čs. republika navázala hospodářské styky se sovětským Ruskem a sovětskou Ukrajinou.⁷³⁵

Jestliže začátkem roku 1924 se pro uznání SSSR vyslovili pouze sociální demokraté pod vlivem anglických labouristů, situaci počal nahlodávat locarnský pakt, pro Československo nepříznivý - negarantoval totiž hranice východních sousedů Německa. S výjimkou národní demokracie se koaliční strany posléze vyslovily pro uznání, čemuž byly nakloněny i průmyslové kruhy, mající zájem na vývozu do SSSR. Edvard Beneš postupoval s ohledem na vlivnou opozici proti jeho záměrům obezřele a roku 1926 zahájil jednání

⁷³³ PMV AMV, 225-1280-3, č. 36.

⁷³⁴ „Poláci a my,“ *Přítomnost*, 12.9. 1934.

⁷³⁵ Srov. „Janovská konference,“ in Pečenka, Luňák (eds.), *Encyklopedie moderní historie*, s. 202.

s pražským zastupitelstvím SSSR o navázání diplomatických vztahů.⁷³⁶ Jednání se však táhla bez konkrétního výsledku a záhy byla odročena; Beneš tou dobou ještě nepředpokládal, že svůj plán uznání SSSR *de iure* uskuteční až na jaře 1934.

„*Varujeme před uznáním sovětského Ruska de iure, považujeme za nezdravý zjev, že takovouto politickou krátkozrakostí trpí i naše ministerstvo zahraničí, jehož šéf usiluje o uznání Sovětů již od převratu,*“ psala měsíc před naplněním Benešova snu revue pravicových intelektuálů *Národní myšlenka*. Pro uznání Sovětů se operovalo dvěma důvody; *Národní myšlenka* oba - hospodářský a politický – zpochybnila. SSSR podezírala, že vyváží jen proto, aby získal peníze pro industrializaci, a dalo se čekat, že jeho export brzy poklesne. Politicky pak byl Sovětský svaz nespolehlivý, „*vždyť jeho ideologii je světová revoluce. Náš národ by nebyl politicky mravný, kdyby zapomněl nesmírných obětí ruského národa, jež zaplatil za naši samostatnost. Nelze uznat sovětskou vládu dříve, než ji uzná sám ruský lid.*“⁷³⁷

V Benešově pojetí byla normalizace styků se SSSR politickou nutností, neboť situace ČSR se nástupem Hitlera velmi zkomplikovala a Beneše dokonce vedla k úvahám o válce v horizontu dvou let. Jeho politika tentokrát nacházela podporu i ve vládní koalici zbavené národní demokracie, jež z ní vystoupila v únoru. Naplnění jeho záměrů tak nese historické datum 9. června 1934, přičemž cesta byla volná ke konečnému podpisu čs.-sovětské smlouvy o vzájemné pomoci v květnu roku následujícího.⁷³⁸ Neměnný postoj pravice zde polemicky zahrnoval i ukrajinský problém. „*A tu se bojím, že na naší budoucnosti bude těžkým balvanem ležeti, čím jsme se provinili proti Rusku, že nepomohli jsme mu osvoboditi se od krvavých tyranů, že podporujeme separatismus Ukrajinců doma i na Podkarpatské Rusi, což je pro Rusko i pro nás největším nebezpečím*“ – nechal se slyšet Karel Kramář, který diplomatickému průlomů věnoval sérii polemik.⁷³⁹ „*Slovanská zrada je dokonána. Spáchán je největší zločin slovanský*“ – komentoval naše uznání Sovětů. Kletba všech těch, kteří se obětovali pro naši svobodu, měla podle Kramářova patetického vyjádření věčně ležet na budoucnosti slovanských států.⁷⁴⁰ „*Národu oznámeno uznání Sovětů, když římský zápas zaujal všechnu pozornost české veřejnosti a pražské ulice jásaly, když byla pochována veliká budoucnost našeho národa ve Slovanstvu. Naše slovanství bude nyní representovati oficielní ukrajínofilství a slovanský ústav s německými slavisty.*“⁷⁴¹ Kramář si svou poslední narážkou vzal poněkud lacině na mušku řádné členy Slovanického ústavu německé národnosti;

⁷³⁶ Herman, Sládek, *Slovanská politika...*, s. 66.

⁷³⁷ *Národní myšlenka*, roč. XI. (květen 1934), č. 8.

⁷³⁸ Tamtéž, s. 75.

⁷³⁹ Karel Kramář, „Naše zahraniční politika,“ *Národní listy*, 27.5. 1934.

⁷⁴⁰ *Národní listy*, 10.6. 1934.

⁷⁴¹ Karel Kramář, „Po našem uznání Sovětů,“ *Národní listy*, 17.6. 1934.

evidentně z něj ale promlouvala zatrpklost, které dal průchod i v rozhovoru s novinářem Odonem Párou několik týdnů před svou smrtí [*Ostatně se dělalo beze mne i tam, kde jsem si myslel, že jsem měl přece jen trochu právo, abych u toho byl* („narážka patrně na Slovánský ústav, kam dr. Kramář nebyl povolán,“ pozn. autora (O. Páry)].⁷⁴²

Nastávající velké otázky mezinárodní politiky stále výrazněji začaly zahrnovat i doposud zanedbávané téma: pozornost zahraničněpolitických úvah se po Hitlerově nástupu počala všeobecně upírat k německým východním plánům, napřeneným k tušenému nejslabšímu článku (sovětského) Ruska, Ukrajině. Již krátce po londýnské hospodářské konferenci konané v létě 1933 si Národní osvobození, bezvýhradně ctící zahraniční program ministra Beneše, povšimlo německého zájmu na „nejcitlivějším bodu“ Sovětského svazu.⁷⁴³ Existence německé ukrajinské politiky se stávala hotovou věcí a zdrojem sílících obav. V protikladu k oportunistu říšského kancléře v národnostních otázkách východní Evropy zůstaly pohledy Alfreda Rosenberga, novopečené hlavy zahraničněpolitického úřadu NSDAP, neměnné a působily jako zdroj několika diplomatických nedorozumění. V květnu 1933 podnikl Rosenberg polooficiální cestu do Londýna a Locarna, během níž seznámil britské a italské diplomaty se svou vizí rozdělení Ruska na samostatné národnostní celky, s Ukrajinou jako prvním mezi rovnými. Na londýnské konferenci o měsíc později tento názor zdůraznil, když uvedl, že Ukrajina měla být předána Německu, tak aby tato „původně germánská země byla využita vhodným způsobem.“⁷⁴⁴ Spolu s tzv. Hugenbergovým memorandem, nazvaným podle průmyslníka Alfreda Hugenberga, žádajícím pro Německo volnou ruku na Ukrajině, šlo o značně zneklidňující náznaky. Sovětský svaz okamžitě reagoval protestní notou, na kterou německá místa odpověděla s tím, že se dotyčný výrok nekryl s oficiální německou linií a představoval názor jednotlivce. Podobně vyjádřily své pobouření nad Rosenbergovými výroky při jiné příležitosti polské úřady.⁷⁴⁵

Tribuna československých legionářů tato fakta zaznamenala v době, kdy pěstovala čilou kampaň za uznání SSSR, podepřenou pozitivním zpravodajstvím o úspěších „divukrásné země“. Nejen pro Julia Fučíka, nýbrž i značnou část české inteligence se země, „kde zítra již znamená včera,“ stala zdrojem nekritických nadějí, přičemž působnost „jakési“ ukrajinské emigrace na československém území pro ni v této souvislosti představovala rušivý moment.⁷⁴⁶

⁷⁴² Odon Pára, „Poslední rozmluva dr. Kramáře o věcech slovanských,“ *Národní listy*, 30.5. 1937.

⁷⁴³ „Sovětské Rusko a střední Evropa,“ *Národní osvobození*, 4.8. 1933.

⁷⁴⁴ Bojko, Goněc, *Nejnovější dějiny Ukrajiny*, s. 130.

⁷⁴⁵ Robert Cecil, *The Myth of the Master Race. Alfred Rosenberg and Nazi Ideology* (London: B.T. Batsford 1972), s. 172.

⁷⁴⁶ Srov. Zilynskyj, „Uprchlíci ze „Stepní Helady“ v srdci Evropy,“ s. 253.

Zmínku si proto jistě zaslouží zpráva čs. vyslance v Moskvě V. Smetany, která je na české poměry nezvykle objektivní a předvídatvá. Nebyla však zveřejněna a sloužila pouze jako prostředek interní komunikace mezi vyslanectvím a ministerstvem. Smetana v roce 1933 informoval o probíhajících stalinských čistkách zaměřených proti ukrajinským politickým a kulturním elitám. Předák ukrajinských komunistů Mykola Skrypnyk (v jeho podání nesprávně uveden jako „Skrypkin“) se nezastřelil ze zbabělosti, ale šlo o mužné gesto. V době, kdy velký ukrajinský hladomor přecházel český tisk bez povšimnutí, Smetana sděloval, že hlad byl největší podporou nacionálního uvědomění na Ukrajině, jejíž lid nemohl vládě zapomenout, že v obilnici Ruska polovina obyvatelstva umírá hladem. Aby se ospravedlnila z hladu a bídy země, využila Moskva německého memoranda na londýnské hospodářské konferenci a spojila německé plány s projevy ukrajinského nacionalismu. I Smetana uznával, že politika Moskvy může vést k zapojení ukrajinského nacionalismu do služeb německých plánů na odtržení Ukrajiny.⁷⁴⁷

Varování vycházející z internacionalizace ukrajinské kauzy vycházela tím spíše zprava, kde se rozkládal tábor zapřísáhlých odpůrců Benešova prosovětského směřování. Sovětské zřízení zde nebylo nahlíženo jako partner ve společném boji s pangermánskou hrozbou, nýbrž jako žába na prameni ruské životaschopnosti, která svou domněle protinárodní politikou bezděčně vycházela vstříc Hitlerovým choutkám.

Roli jakéhosi (v leninské terminologii) „užitečného idiota“ hrálo v této optice Polsko, které si němečtí plánovači hleděli získat opakovanými nabídkami na společný postup proti SSSR, za nějž by II. Rzeczpospolita byla odměněna sovětskou Ukrajinou. Pilsudski tento návrh nicméně prozíravě odmítl z obav před riskantní válkou, v níž by Polsko neslo hlavní břímě bojů.⁷⁴⁸ Polsko přesto tvořilo ochotný článek řetězu nepřátelských států, jenž od nástupu nacistů začal obtáčet Československo. Sovětský svaz - pro pravici pro změnu staré dobré Rusko - byly i ve své protikladnosti chápány jako jediné východisko z pocíťované hrozby ze západu. Ať již byli stoupenci Ruska v první uvedené podobě v daný moment vítězové a rusofilští nostalgici bezmocně protestovali proti jeho uznání, šlo o jednu a tutéž územní entitu, jejíž osudy byly závislé na výbušné ukrajinské otázce.⁷⁴⁹

⁷⁴⁷ PMV AMV 225-1280-4, č. 221.

⁷⁴⁸ Hrycak, *Narys istoriji Ukrajiny*, s. 201. Podobné návrhy však zaznívaly z německé strany po celá 30. léta. Při návštěvě Berchtesgadenu v lednu 1939 byly polskému ministru zahraničí Beckovi nabízeny Hitlerem sovětské části Ukrajiny výměnou za Gdaňsk. Viz Arnold Šlepakov, *Ukrajina v planach mižnarodnoji reakciji naperedodni druhoji svitovoji vijny* (Kyjiv: Deržavne vydavnyctvo polityčnoj literatury URSR 1959), s. 10.

⁷⁴⁹ „Jenom proto, aby nebyl usnadňován útok nového pangermanismu proti nám a mírové Evropě chtěl mít dr. Kramář silné národní a slovanské Rusko a proto také stavěl a staví silné národní, ale protibolševické Československo.“ „Rozčilení není program,“ *Národní listy*, 3.1. 1937. Šlo také o to, že Hitler čs.-sovětské spojení neustále propagandisticky zneužíval proti ČSR.

Německo-polská dohoda doplněná o příklon Říše k Japonsku nenechávala strážce situace na pochybách, proti komu bylo namířeno ostří německé východní politiky. „*Páně Rosenbergovy plány se zeměmi baltickými a s Ukrajinou nejsou pouhou knižní fantazií, pokud jsou v Rusku pány bolševici. Nebylo by přitom ani podivné, kdyby, jak se dost všeobecně soudí, Polákům slibovali Ukrajinu, ač sami Němci po ní dávno touží. Patrně myslí, že by Ukrajina byla podle zkušeností z východní Haliče největší slabostí velikého Polska, tím spíš, že Ukrajinci měli vždy nejbliže k Berlínu, před válkou i po ní. Proto pangermánští Němci dojistá věří, že by jim nebylo tak těžké své (...) polské spojence potom vyprovodit z Ukrajiny a snad i odjinud.*“⁷⁵⁰ Stárnoucí Kramář se do konce svých dní nezbavil jistého obdivu k vitální síle fašismu, třebaže v jeho pangermánské, hitlerovské formě. V článku nazvaném ‚Německo baštou proti bolševismu‘ správně předvídal, že by si Ukrajinou, bez níž by Rusko bylo zmrzačeným torzem, Německo rádo dalo své „idealistické gesto“ draze zaplatit. Tím déle by pak trvalo vzpomínání „neodpuštělného nevděku“ těch druhých, zejména osvobozených Slovanů (tedy Ukrajinců, D.S.).⁷⁵¹

Autoři podobně laděných komentářů zaznamenávali všechny pohyby polské politiky směrem k Německu. Ostražitost však přestávala být doménou konzervativního bloku a prostupovala celou politickou scénou. Polské východní politice naslouchaly soustavně také Lidové noviny: „*Maršálek Pilsudský, u něhož stará nenávist k Rusku nabyla vrchu nad opatrností a politickým smyslem, uvrhl Polsko do náručí Německa, (...) myslí si tento pán Polska vážně, že odvrátí německé nepřátelství, navrhne-li Německu nějaké fantastické dělení Ukrajiny a baltických zemí?*“⁷⁵² Berlínská návštěva Józefa Becka jako představitele země po zesnulém Pilsudském o něco později vyvolala v Národních listech poznámku: „*Duch starého maršála posiluje jeho dědice v myšlence vybudování Velké Polky a odtržení Ukrajiny. Ve Varšavě bedlivě sledují vývoj věcí v sovětském Rusku a tato pozorování zvyšují její chutě.*“⁷⁵³

Zajímavé shrnutí situace podával v NL Vladimír Sís. Po řadu let se v Polsku věřilo, že bude možné asimilovat Ukrajince, kteří jako národně-politický činitel vděčili za svůj vznik „jedině Berlínu“. Sís psal svůj příspěvek počátkem roku 1936, kdy Polsko zažívalo období tzv. „normalizace“, etapy neformálního urovnání menšinového problému cestou dílčích kompromisů. Přispěly k němu faktory vnitřní, plynoucí z těžkostí světové hospodářské krize, neméně i prudce se zhoršující národnostní pozice Ukrajiny a jejího obyvatelstva ve stalinské říši. Sís správně pochopil, že centralistická a protiukrajinská politika Sovětů nad Dněprem

⁷⁵⁰ Karel Kramář, „Londýnský pakt,“ *Národní listy*, 10.2.1935.

⁷⁵¹ Karel Kramář, „Německo baštou proti bolševismu,“ *Národní listy*, 31.3. 1935.

⁷⁵² „Polsko vazalem Německa?,“ *Lidové noviny*, 8.3. 1935.

⁷⁵³ „Drang nach Osten,“ *Národní listy*, 20.7. 1935.

Varšavě „otevřela oči“. Poláci shledali, že získat si svou nejpočetnější menšinu bylo nutné pro případ konfliktu s východním sousedem. Přitom se ovšem netajili svou nelibostí k Čechoslovákům a - dle autora právem – české straně vytýkali, že jim její politika na Podk. Rusi posiluje za zády ukrajinství. „*Jsou nuceni měniti svůj politický kurz, nepřejí si však, aby bylo ukrajinství, tento plod propagandy předválečné a válečné rakousko-německé, směřující nejen k trhání Ruska, nýbrž i k oslabování Polska, v jejich týlu posilováno a povzbuzováno naším neodůvodněným a státní zájmy poškozujícím ukrajinoфильstvím na Podkarpatské Rusi.*“⁷⁵⁴

O rok později nebylo důvodu ke změně nálad, a tak tentýž autor v únoru 1937 pokračoval. „*Šovinistickým a Berlínu nejvíce podléhajícím Ukrajincům*“ šlo o to, aby se stali sousedy spojeneckého Maďarska a uzavřeli tak plně železný kruh kolem naší republiky. Ovšem hlavním cílem Německa, k jehož dosažení měla „*důvěřivá Ukrajina v germanofilském zaslepení*“ dopomoci, bylo zmrzačení Ruska, oslabení ruské říše o 45 milionů obyvatel, odříznutí Ruska od Černého moře, odkázání jeho hospodářského života na nepatrný kus pobřeží Baltu hermeticky uzavřeného německým loďstvem a na Tichý oceán střežený loďstvem japonským. Sís po tomto katastrofickém, ovšem co do Rosenbergova projektu nikterak scestném výčtu poněkud paušálně podsouval Ukrajině „*zaslepené germanofilství*“, aniž by byl obeznámen s mentálním klimatem panujícím v její ruské (resp. sovětské) části.⁷⁵⁵ Jistou útěchou mu – paradoxně – byla stalinská politika stavící na myšlence jednotné ruské říše. Proto i bolševici zapojili do boje uveřejněné dokumenty z německo-rakouských fondů v kyjevských archivech, které kompromitovaly předáky Centrální rady z r. 1918 (v české provládní publicistice jim vděčně popřál sluchu legionář Václav Cháb; viz citace jeho článku v kap. *Brestlitevský syndrom*).

Sovětské Rusko svou obavu o Ukrajinu přiznalo v druhém moskevském procesu, kde nejtěžším vykonstruovaným obviněním odsouzených „*trockistů*“ bylo spolčení s nepřitelem usilujícím o odtržení Ukrajiny od Sovětského svazu. K uznání stalinismu ale Sís jít nechtěl, a proto zapochyboval, zda bylo Rusko v rukou bolševiků před útočností Německa bezpečné. „*V roce 1918 bolševici ochotně vydávali Ukrajinu v ruce Němců. Šlo o dosažení a zabezpečení moci v Moskvě. Dnes jsou obviňováni trockisté, že znovu nabízejí Ukrajinu Němcům, jen když jim dopomohou, aby se vrátili k veslu. V boji o moc nevyhledávají bolševici poctivé zbraně. Jsou vždy ochotni zaprodati zájmy ruské země.*“⁷⁵⁶ Podezíral Stalina, že se

⁷⁵⁴ Vladimír Sís, „Poláci a Ukrajinci,“ *Národní listy*, 14.1. 1936.

⁷⁵⁵ Vladimír Sís, „Bouřící Don“.

⁷⁵⁶ Tamtéž.

v případě potřeby snadno smluví s Němci. „*Je proto tedy jedině Rusko národní, nebolševické, neinternacionální, Rusko ruské a slovanské jedinou obranou proti německé výbojnosti, jež je nebezpečím pro všechny Slovany, (...) stejně pro Velkorusy jako Malorusy. A dokud to Rusko bude bolševické, nepřestane býti předmětem útočnosti německého Drangu na východ.*“

Závažnost ukrajinského problému usnadňovala také demokratickým, avšak vůči sovětským svodům ve své době nikterak imunním Lidovým novinám, uvěřit závěrům Stalinových monstrprocesů. Redakci se do rukou dostaly oficiální protokoly nedávného moskevského procesu. Žalobní spis na jednom místě tvrdil, že Trockij pokládal v zájmu své koncepce světové revoluce za nutné odstoupení ruských území Japonsku a Německu – tedy především Ukrajině. „*Všechny pochybnosti, jež byly vysloveny o moskevském procesu, nemohou otrástit faktem, (...) že to logicky zapadá do plánů a myšlenkového světa oné radikální levice komunismu, která v Rusku nyní se likviduje a jež pro uskutečnění svých cílů počítá s pomocí Berlína.*“⁷⁵⁷

Česko-ruské přátelství, jak lze také zjednodušeně pojmenovat psychologické vyústění čs.-sovětského diplomatického procesu, pochopitelně oslabovalo pochopení pro všechny složitosti rusko-ukrajinského poměru. „*Bylo zajímavé pozorovat, jak smýšlejí vlastenečtí Ukrajinci o východním paktu. Obrannou smlouvu mezi SSSR, ČSR a Francií potkalo mezi ukrajinskými nacionalisty mírně řečeno neporozumění. Ukrajinci mají nevyřízené účty se starým carským absolutistickým Ruskem, to však zmizelo a na troskách vyrostl SSSR. Je věcí samotných ukrajinských vlastenců odůvodnit před celým světem své zvláštní stanovisko k SSSR, zvláště proč sovětské Rusko považují v národnostní politice za následovníka Ruska carského.*“⁷⁵⁸

Slibný spojenec daleko na východě uklidňoval kolektivní psýché českých demokratů, a tak se mnohé příspěvky pozdních 30. let vyznačují výrazným sklonem doufat ve vítězství dobra nad odvěkými nepřáteli. Zatímco snaha o zabezpečení evropského míru pomocí východního paktu narazila na odmítavé stanovisko horečně zbrojícího Německa a nespolehlivost Polska – loučilo se s rokem 1935 Národní osvobození - vystoupil na druhé straně SSSR jakožto silný činitel a spojenec mírové politiky. „*A když bezdůvodná nevraživost polské zahraniční politiky orientované do služeb odvěkého nebezpečného souseda Německa (...) začala se vyvíjeti proti naší republice, bylo to šťastné uzavření spojenecké smlouvy vojenské se SSSR, které naši mezinárodní pozici a bezpečnost vydatně posílilo.*“⁷⁵⁹ A

⁷⁵⁷ „Náš pakt se sověty a mír,“ *Lidové noviny*, 28.2. 1937.

⁷⁵⁸ „Hlas podkarpatského Ukrajince o přátelství SSSR s Československem,“ *Lidové noviny*, 12.8. 1935.

⁷⁵⁹ K. Hřivna, „Loučíme se s rokem 1935,“ *Národní osvobození*, 31.12. 1935.

v atmosféře odporu proti rozmáhajícímu se fašismu a pravicovému autoritářství, kterému dodal dominující výraz antifašismus lidových front, Václav Cháb používal někdejší Centrální radu a její renegátství jako příměr ke španělské občanské válce: „*Tak se reaguje na takovou politiku, jakou tam dělala vláda, která si proti svému lidu pozvala cizí pomoc. Tak konec konců reaguje i dnešní Španělsko. (...) Kdo se v Evropě obírá sny o intervenci na cizím území, tomu by bylo čtení dokumentů ukrajinské občanské války z roku 1918 zdravé. Na takovou politiku odpovídá národ všude na světě velkým vzepětím sil, (...) zatímco činy těch, kdo okupanty a interventy zvou do země, budou v lidech navěky v opovržení.*“⁷⁶⁰

3. Loučení s Podkarpatskem: Češi a boj o Rusíny 1931-1938

Nepříjemné mezinárodní postavení nutilo československé vlády hledat tím těsnější spojení ve svazku Malé dohody. Podkarpatská Rus měla v tomto případě prvořadou důležitost. Její pozici již nepodřývalo maďarizované duchovenstvo, jehož značná část nakonec spojila své působení s republikou, nýbrž oba hlavní tábory, které se v důsledku dovolávaly opory v zahraničí. Autonomističtí rusofilové se namísto uniátů dostávali ve 30. letech do hledáčku maďarských revizionistů, kdežto Ukrajinci prahnuli po „soborné Ukrajině“, ať již v sovětském, či antibolševickém smyslu slova. To vše v letech světové hospodářské krize, která nejzaostalejší část republiky zasáhla obzvláště tvrdě a působila ve prospěch politické nesnášenlivosti. Nejschůdnější volbou se nyní zdál domácí národnostní směr vázaný na československou státnost a odolný vůči všem zahraničním svodům. Za ohlášení obratu lze považovat Benešův užhorodský projev v květnu 1934 a jeho již slavná slova „*o osudu Podkarpatské Rusi je rozhodnuto na celá staletí*“; Češi ji budou v případě nutnosti bránit „*krví a železem*“. Autonomii ale ministr svěřil budoucnosti.⁷⁶¹

Snaha osvětového podkarpatského pracovníka a loajálního ukrajinofila Avhustyna Štefana, který se v r. 1930 pokusil formulovat na sociologickém a geografickém základě domácí rusínský směr jako samostatnou jednotku s výlučně kladným poměrem k republice proti dosavadnímu ukrajinství a moskvofilství, byla sice na některých místech přijata s porozuměním jako možné východisko ze složité situace, ale zápas obou hlavních tendencí se naopak stupňoval. Štefan nebyl v tomto úsilí osamocený; řada zvučných jmen (Frant. Tichý, Frant. Hlaváček, Flor. Zapletal i Masaryk) viděla v Rusínech segment ukrajinského národa, který byl přesto ve svém ukrajinství odlišný od zbytku národa. K této škole lze přiřadit i komunistické literáty I. Olbrachta, S. K. Neumanna, Zd. Nejedlého. Ant. Hartl ve druhé

⁷⁶⁰ Václav Cháb, „Bachmač a intervence na Ukrajině“.

⁷⁶¹ Ivan Pop, *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech* (Praha: Libri 2005), s. 344.

polovině desetiletí pro *Le Monde slave* napsal, že Rusíni jsou součástí ukrajinského národa, avšak chybí jim podstatný znak – totiž vědomí této příslušnosti, vyjádřitelné německým *Volkswillen*.⁷⁶² Připomeňme si, že podobní učenci stáli před nelehkým úkolem. Čeští obrozenci jako K. Havlíček, Karel Zap, František Řehoř, jejichž názory ožívaly v prvních letech republiky, přijímali pod vlivem uvědomělých Ukrajinců ze Lvova, Černovic a Vídně pohled prohlašující slovanský etnos na jižních svazích Východních Karpat za odlehlou součást ukrajinského národa. Když se pak po roce 1918 čs. orgánům nabízela i tato varianta pro národnostní profilaci země, byla pro údajné maďarónství svých exponentů odvržena jako riskantní.⁷⁶³ Museli ale samozřejmě odrazet i útoky z druhé strany, jako ten, který vedla „Podkarpatská Rus“: „*Vězte, že není rusínského národa. Termínem Rusín označuje se ‚syn Rusi – Rusi syn‘. V samotné češtině označení Rusín neznamena národnost, nýbrž jen teritoriální vytčení obyvatelů Malé Rusi, jmenovitě Podk. Rusi, na rozdíl od obyvatel Velké Rusi, čili tak zvaných Velkorusů a Malorusů. Jest jen jeden ruský národ a mluví jako všichni ostatní národové jeden společný jazyk spisovný.*“ Demagogie listu šla daleko: lid na Podkarpatsku si nepřál takzvaný ukrajinský jazyk, importovaný k nám za Rakouska Němci a Maďary a v současnosti vnucovaný „socialistickým školským režimem“. „*Tomuto jazyku zdejší lid nerozumí, neboť jest to jeden z ruských dialektů, od nichž se zdejší dialekt nápadně liší.*“⁷⁶⁴

Záměry Prahy sdílel i v těchto intencích jmenovaný guvernér země Konstantin Hrabar. „*My jsme před převratem neměli ani ponětí o jazykové otázce. Četli jsme, psali jsme, hovořili jsme ‚po svomu narodnomu‘, řekl v rozhovoru. Místní jazyk čerpal ze ‚zřídla staroslovanského‘, a jeho zásluhou bylo, že Rusíni unikli usilovné maďarizaci. ‚Po převratě zavítal k nám nevídaný host – jazyková otázka (...) nastal neúprosný boj, sváry, které vyčerpaly mnoho užitečné energie.*“⁷⁶⁵

Počátkem vážného pokusu rozlousknout jazykový oříšek byla inspekční cesta ministra školství Ivana Dérera na Podkarpatskou Rus o prázdninách 1930. Netrpělivě očekávaný projev v parlamentu však nepřinesl nic nového: Dérer nerozhodně zopakoval známá fakta o složitosti problému a vyslovil se pro jazyk vycházející z lidové mluvy (což deset let před ním zrovna tak pochopil a uskutečnil i I. Paňkevč). „*Z Prahy nelze nadiktovati Podkarpatské*

⁷⁶² Ant. Hartl, „Deux problèmes de la Russie subvarpathie,“ *Le Monde slave*, sv. XIII., č. 2 (Paříž 1936), cit podle Magocsi, *The Shaping...*, s. 221.

⁷⁶³ P.R. Magocsi, *Encyclopedia of Rusyn History and Culture*, s. 80.

⁷⁶⁴ „Čemu slouží čechisace na Podkarpatské Rusi,“ *Podkarpatská Rus*, 1.9. 1932.

⁷⁶⁵ „Rozhovor s guvernérem Podk. Rusi Konstantinem Hrabarem.“ *Podkarpatoruská revue*, 25.2. 1936.

Rusi, který jazyk má pokládati za spisovný a vyučovací. Právo to má pouze národ podkarpatoruský zabezpečeno již v ústavě; až bude na Podk. Rusi provedena autonomie, bude si moci rozhodnouti i jazykovou věc,“ nechal se slyšet ministr a přislíbil ustavit komisi ze zástupců obou směrů a odborníků, která by otázku jazyka prostudovala, ovšem bez práva vynést definitivní rozhodnutí.⁷⁶⁶

Na Dérerův projev navázala v některých částech řeč senátora I. Curkanoviče, hovořícího za opačný tábor. Podle něj se národnost neurčovala bezvýhradně podle jazyka, ale zásadní byl národnostní cit. Curkanovič se opřel incident při právě končícím sčítání lidu na Podkarpatské Rusi, při kterém obyvatelstvo v některých okresech protestovalo proti snaze komisařů pokoušejících se v souladu s předpisy zapisovat jejich národnost jako „rusínskou“. *„Žádné rusínské národnosti neznáme a k ní se nepřiznáváme, neboť naše národnost je ruská“* - tvrdil všude náš karpatoruský prostý lid.⁷⁶⁷ Aktivizaci projevoval i obecně slabší ruský směr požadavkem na zavedení literární ruštiny na všechny stupně škol a mobilizovalo i podkarpatoruské studentstvo, jehož sjezd v baště rusofilů Mukačevu spojil jazykové požadavky s výzvou k uskutečnění autonomie a úpravy slovensko-podkarpatoruských hranic.⁷⁶⁸ Na českou stranu dolehla lavina kritiky obou táborů, zahrnující široké spektrum neřešených potíží problematického regionu. Vystupovala z ní také výrazná stížnost na čechizaci Podkarpatska, kterou doprovázel nárůst škol pro české děti úředníků a z toho vycházející tlak na zavedení autonomie, jak to odpovídalo původnímu závazku Československa. Češi při svém šestiprocentním podílu na populaci Podkarpatska zaujímalí 65 procent všech úředních míst a podíleli se na čtvrtině tamního hospodářského obratu.⁷⁶⁹ K této věci panoval v politice nestejný přístup; zatímco sociální demokraté a lidovci tento proces kritizovali, agrárníci se za trend postavili s poukazem na pedagogické poslání české školy. Jazyková politika sociálního demokrata a oddaného čechoslovakisty min. Dérera se u nich z tohoto titulu setkávala s negací pro svou přílišnou blízkost k ukrajinizaci.⁷⁷⁰

V březnu 1931 uspořádal Dérer anketu o vyučovacím jazyce pro obecné školy. Komise byla tripartitní, složená za účasti zástupců Prosvity (Paňkevyč, Vološyn), ruského Duchnoviče (Fencik, Stripskyj) a odborníků zastupovaných M. Weingartem a J. Polívkou. Obě znesvářené strany snášely zdůvodnění, proč právě jejich představy by se měly uskutečnit,

⁷⁶⁶ Viz Stenografický záznam řeči Ant. Hajna na 150. zasedání Poslanecké sněmovny NS RČS ve voleb. období 1929-35, 28.11. 1931, in <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/150schuz/s150003.htm>, dále *Slovanský přehled*, roč. XXIII. (1931), s. 138.

⁷⁶⁷ Stenografický záznam řeči I. Curkanoviče na 71. zasedání Senátu NS RČS ve voleb. období 1929-35, 16.12. 1931, in <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/se/stenprot/071schuz/s071012.htm>.

⁷⁶⁸ *Slovanský přehled*, s. 137.

⁷⁶⁹ Torzecki, *Kwestia ukraińska...*, s. 157.

⁷⁷⁰ Tamtéž, s. 139.

přičemž každá svým způsobem hovořila za „většinu“ obyvatelstva. Vološyn stál za jazykem lidovým, který byl v užívání dosud a přitakával přirozeně ukrajinštině; vyslovil se také proti často opakovanému mínění, aby otázku definitivně řešilo až autonomní shromáždění, neboť choval pochybnosti co do jeho možného politického složení. Rusofilové zopakovali svůj letitý argument o umělosti ukrajinského jazyka. Oba směry se však shodovaly, že výchozí musí být živý lidový jazyk. Prof. Weingart nadhodil kuriózní otázku zavedení latinky, proti ní však stály rozhodně oba směry, neboť v cyrilice viděly podstatný znak své *ruské* a *slovanské* tradice.⁷⁷¹

Nezdar těchto iniciativ byl však uložen v samotných jejich základech. Pojem „lidový jazyk“ nikdy nebyl definován a průvodním jevem těchto zmatků se stala snůška nesourodých mluvníc, slovníků a čítanek. Shodu na „lidovém jazyku“ znemožňovala i zatvrzelost rusofilského fóra: „*Na základě čeho takové rozdělení, když ruské obyvatelstvo činí na Podk. Rusi většinu skoro dvoutřetinovou? Tak si sám pan ministr podkosil svou myšlenku, která snad mohla přinést užitek,*“ nechaly se slyšet Národní listy.⁷⁷² Oblast podle jeho mluvčích měla svůj jazyk, jakým psal Duchnovyč a do roku 1919 také Vološyn. „*Ukrajinštiny nebo pankievičtiny, o které pan ministr nemluvil, zde nikdo neznal a nežádal.*“ Schůze učitelského tovaryšstva v letech 1920, 1921, 1922 a dále jednohlasně plédovaly pro tuto jazykovou formu. „*Páni Aliskijevič, Pankievič, Birčák a jiní přišli z Haliče, neměli míti práva suspendovati zdejší jazyk a nahrazovati ho svým dialektem plným polonismů.*“⁷⁷³ Protežování toho kterého směru pak odviselo od toho, jaká strana držela ministerstvo školství a jeho užhorodský referát. Ruské učebnice byly fakticky v oběhu již před jejich schválením koncem r. 1936, což otvíralo cestu jazykovému schizmatu, v němž si oba směry vychovávaly své příslušníky. Filologické ohledy narážely na politicky organizovaný odpor. Ministr Dérer ustoupil na podzim 1932 delegaci vedené Curkanovičem a svolil k užívání neaprobovaných ruských učebnic, aby finančně šetřil obyvatelstvo. Knihy byly zavedeny v pěti stech tříd, ale na nátlak ukrajinského tábora byly opět staženy.

Dérerovo lpění na liteře Generálního statutu si vysloužilo pro změnu opovržení odpůrců z druhé strany, kteří v něm viděli prostředek, jak oddálit Podkarpatsko od vlivu ruské kultury.⁷⁷⁴ Ti chtěli osud generálního statutu svěřit do kompetence podkarpatského sněmu,

⁷⁷¹ *Slovanský přehled*, s. 295.

⁷⁷² „Z Podkarpatské Rusi,“ *Národní listy*, 5.10. 1930.

⁷⁷³ „K exposé ministra dra Déreera o školské a jazykové otázce na Podk. Rusi,“ *Podkarpatská Rus*, 18.11. 1931.

⁷⁷⁴ „Zastaví min. školství dr. Dérer propagaci ukrajinství na Podk. Rusi?,“ *Podkarpatská Rus*, 10.11. 1932. Zmíňme tu i bezprecedentní postavení Gen. statutu jako aktu, jenž nebyl vydán formou zákona, nýbrž pouze jako proklamace vojenského velitele gen. Edmonda Hennocque jménem vlády. Tento fakt usnadňoval vládám

revoltovali proti vměšování Prahy a ani na chvíli nezapochoybovali, že učebnice v místním dialektu byly psány „v duchu ukrajinství“. „*Jsou to ta znamenitá díla neméně znamenitého pana Vološína, (...) z toho se dítě doví jen, že Nestor byl „ukrajinským“ letopiscem, že „Slovo o pluku Igorově“ líčí pochod Ukrajinců.*“⁷⁷⁵ Pro každého slovansky neotupělého Čecha bylo pobuřující, když viděl čs. ministra (výtka Dérerovi a Benešovi), jak vědomě či nevědomě „*sám kuje další článek řetězu německého Drang nach Osten – když vidí člena naší vlády táhnout či tlačit tohoto trojanského koně na naše území!*“⁷⁷⁶

Demagogie tohoto druhu nepřipouštěla skutečnost, že centru již nic nebylo vzdálenější; počalo se pracovat s úmyslem vychovat si na východě autonomní živel odolný vůči nátlaku z obou stran. Jisté obecné předpoklady zde existovaly: Rusíni nebyli chápáni jako národnostní menšina a jako takoví tvořili de facto součást „československého národa“. Obývali kompaktní území a etnicky zasahovali i do sousedních slovenských krajů. Především šlo o identitu blízkou prostému venkovskému lidu daleko od městských center, kterému byl cizí zuřící jazykový boj o jeho identitu. Praha na svém cíli začala pracovat financováním řady institucí sloužících novému trendu. Jmenujme jen Národohospodářský svaz pro Podkarpatskou Rus, zahájení zvláštního rusínského rozhlasového vysílání (1934) či založení podkarpatského Národního divadla, které od r. 1936 pořádalo představení v místním nářečí.⁷⁷⁷ Vláda také přikročila k opatření, v dějinách první republiky bezprecedentnímu: v roce 1933 byl ministerstvem vnitra vydán zákaz používat ve vztahu k obyvatelstvu Podkarpatska a jeho jazyku název *ukrajinský*. Tento krok byl o dva roky později potvrzen nálezem Nejvyššího správního soudu (přípustný byl jen obrat „*rusínský*“ či „*maloruský*“).⁷⁷⁸

Došlo tak ke stvrzení situace, která se v podobě neformální autocenzury projevovala již o něco dříve, dáme-li slovo jistě ne zcela nestrannému, na každý pád ale bystrému pozorovateli Olbrachtovi. Komunisté a ukrajínští nacionalisté se pro rozporuplnost označení *Zakarpatská Ukrajina* na veřejnosti uchýlovali k jeho politicky korektnějšímu opisu *Zakarpatsko* (Velkorusové volili *Zakarpatskou Rus*).⁷⁷⁹ Opatření vzbudilo odpor na podkarpatské půdě i v blízkém zahraničí. Odmítnutí ministerstva vnitra zaregistrovat bývalé Tovařystvo ukrajinského učitelstva - nyní „Učitelskou hromadu“ pro slovo „*ukrajinský*“ ve spolkových stanovách (tutéž obstrukci činilo i Prosvitě), se setkalo s nesouhlasem haličského

lavírování při plnění mezinárodních závazků směrem k Podk. Rusi. Viz Peter Mosný, *Podkarpatská Rus. nerealizovaná autonómia* (Bratislava: Slovak Academic Press 2001), s. 75.

⁷⁷⁵ Tamtéž.

⁷⁷⁶ Ant. Hajn, „Samostijná Ukrajina vid Kavkaza do Berlína,“ *Podkarpatská Rus*, 26.10. 1932.

⁷⁷⁷ Magocsi, *The Shaping...*, s. 223.

⁷⁷⁸ Tamtéž, s. 229. PMV AMV 225-1280-4, č. 221.

⁷⁷⁹ Olbracht, *Země bez jména*, s. 73.

pravcového Dila. Rozhodnutí mělo zůstat „černou skvrnou v historii mladé demokratické republiky.“ List došel k závěru, že je diktovala obava z ukrajinské národní jednoty. Lidové noviny stály za vládou: „Připustíme-li nějakou výtku, pak jen československému zákonodárství, že by mohlo pamatovat na synonyma Rusín, Malorus, Ukrajinec.“ Ale k ČSR se připojili dobrovolně podkarpatská Rusíni. Kromě toho nebylo v tehdejších dobách zřejmé, jak se u nich vyvinou národnostní a jazykové poměry. „Ze všeho vysvítá, že nakonec jen vývoj rozhodne, jsou-li podkarpatská Rusíni dále jen Rusíni, nebo Ukrajinci a Rusové. Že to dodnes rozhodnuto není, potvrzují jejich národnostní a jazykové tahanice.“⁷⁸⁰

Z komunikace mezi policejním ředitelstvím v Užhorodu a policejním prezidiem v Praze vyplývá, že po roce 1935 byly bezpečnostní orgány státu nakloněny nekompromisnímu postupu i vůči samotné podkarpatské kulturní výspě ukrajinské komunity, spolku Prosvita. Konstatovala se zřejmá stagnace její činnosti a naznačovalo se, že odepření státních subvencí by mohlo vést k úspěšnému podvázání její činnosti. Rozbor psaný v roce 1937 poukazyval na milionové subvence, jichž byla do předešlého roku Prosvita příjemcem. Těch bylo použito ponejvíce na politické cíle, ačkoliv vedoucí činitelé předložili vždy řádné věcné vyúčtování. Ukrajinci měli okázale předvádět loajalitu k čs. státu, čímž jen zakrývali šovinismus a nenávisť k Čechům, aby si zabezpečili dobrá místa ve státních úřadech. Jejich heslem bylo ‚Ven s Čechy‘ a nenávisť proti Čechům a Slovákům se na venkově čile projevovala.⁷⁸¹ Policejní spis si tu všiml důležité skutečnosti: mladou ukrajinskou inteligenci v této době ovládla nespokojenost daná působením převážně českého administrativního aparátu na Podkarpatské Rusi, který namnoze bránil v uplatnění místním, již dostatečně kvalifikovaným silám. Rusínští studenti navracející se od raných 30. let domů z pražských studií zde našli místa obsazená Čechy, kteří nejevili nejmenší ochotu vzdát se své obživy.⁷⁸² Ve skupině podkarpatských Ukrajinců zdržujících se v Praze začal v polovině 30. let i z výše uvedeného důvodu výrazně působit nacionalistický náboj. Nejvýznamnější představitel této tendence, studentský vůdce a redaktor protistátně zaměřeného měsíčníku Probojem Stepan Rosocha, byl ve spisech označen za ukrajinského fašistu.

Od konce r. 1935 zaznamenáváme i důležité politické posuny ve vztahu k ukrajinství. Předně jde o odliv podpory u dosud nejspolehlivějšího spojence Ukrajinců, podkarpatské sociálně demokratické strany. Ta se uchýlila k vylučování některých významných členů, jiné, jako aktivního ukrajinofila Julijana Révaye, zbavila důležitých funkcí (Révay předsedal

⁷⁸⁰ „O název ‚ukrajinský‘ na Podkarpatsku,“ *Lidové noviny*, 13.11. 1936.

⁷⁸¹ PMV AMV 225-1280-5, č. 21.

⁷⁸² Zilynskyj, *Ukrajinci...*, s. 38. Srov. Magocsi, *Encyclopedia of Rusyn History and Culture*, s. 81.

Učitelské hromadě, organizaci ukrajinských učitelů). Strana se tímto posunem vnitřně rozdělila, neboť významná část jejích struktur stála již pevně za ukrajinstvím.⁷⁸³ Strana zároveň prohlásila, že tímto rázným vystoupením proti - slovy Lidových novin - „*podněcovatelům ukrajinských šovinistických choutek*“ není nijak dotčena její rusínská (tedy provládní) národnostní směřnice na Podk. Rusi.⁷⁸⁴

Někteří stoupeneci vyloučených Ukrajinců našli pro změnu útočiště ve straně agrární, v níž se ukrajinské křídlo svou agilností naopak domohlo vlivného postavení kolem novin *Zemlja i volja*, které strana v tradicích svého pragmatismu ukrajinské frakci vydržovala.⁷⁸⁵ Po komunistech byli státotvorní agráři druhou velkou stranou, jejímuž postupu začal dominovat ukrajinský proud. Strana oficiálně potvrzovala ruský kurz, přitom však svým Ukrajincům dovolila samostatnou kandidátku do zemských voleb v r. 1935 na zkoušku jejich vitality. Výsledek byl překvapivý - ukrajinská agrární kandidátka dostala 12 000 hlasů a pomohla tak zčásti mírnit krutý propad, který strana zaznamenala.⁷⁸⁶

Počátkem října 1936 zaznamenali Ukrajinci první trpkou prohru, když ministerstvo školství pod vedením Déerova nástupce Jana Krčmáře schválilo ruské učebnice pro místní školy. Vláda se tím postavila na neutrální pozici v rusko-ukrajinském klání a dala ruskému směru možnost konkurovat opačnému táboru. E. Beneš při poslední návštěvě kraje hovořil pro demokratické řešení čímž jen udržoval vyčkávací stanovisko s odvoláním na budoucí autonomní sněm. Rozhodnutí mělo zklidnit situaci tím, že uspokojilo rusofily a dalo věcem volný průběh, než rozhodne autonomie.⁷⁸⁷ Zainteresované kruhy nicméně překvapil široce organizovaný odpor a nevybíravá agitace zahájená ukrajino-fily mezi lidem. Ta nebyla omezena na útoky proti táboru odpůrců, nýbrž vinila pražskou vládu z čechizačních úmyslů právě tak, jak to činil ruský směr, dokud nebyly povoleny ruské učebnice. „*Je to charakteristické a svědčí to o absolutním nedostatku objektivního a demokratického způsobu myšlení. (...) Jedni i druzí si přejí, aby vláda přísně zakročila, ale proti odpůrci. Zapomínají však, že nestranný pozorovatel vidí dvě sporné strany, nikoliv jedinou, a že těžko se mu rozhodnouti pro toho či onoho, když oba bojující směry mají na Podk. Rusi existenční oprávnění a bude věcí vývoje, která kulturní orientace nakonec získá převahu,*“ napsala

⁷⁸³ „Rusínský tisk o vánocích,“ *Lidové noviny*, 8.1. 1935.

⁷⁸⁴ *Lidové noviny*, 22.11. 1935.

⁷⁸⁵ Al. Raušer, „K otázce jazykové,“ *Podkarpatoruská revue*, 25.2. 1936.

⁷⁸⁶ „Boj v agrární straně na Podkarpatsku,“ *Lidové noviny*, 25.8. 1935. Z voleb vyšli vítězně komunisté (24%), autonomistický protivládní blok sklídl 63 procent hlasů. Soc. demokracie zaznamenala jen mírný nárůst na 9 procent. Agráři se propadli od posledních voleb o 10% hlasů. Viz Pop, *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*, s. 346.

⁷⁸⁷ „Ruské učebnice pro národní podkarpatské školy schváleny,“ *Podkarpatoruská revue*, 20.10. 1936.

Podkarpatoruská revue stojící za třetí, tedy rusínskou cestou, ukazujíc tak výmluvně náladu v rozháraném národnostním prostředí.⁷⁸⁸

Rusínský politický prvek se ocitnul mezi dvěma kameny s tomu odpovídající životností. Podle rusofilů nahrával Ukrajincům, neboť otupoval ruské cítění lidu. Komunisté stojící na ukrajinském stanovisku ve shodě s Moskvou v něm viděli služebníka československé panující třídy, a pro progresivní ukrajinofilů šlo o zabeďněné „nediljašnyky“ (podle novin Nedilja vydávaných v l. 1935-38), kteří ještě lpěli na své zemské identitě, zatímco drtivá většina jejich soukmenovců ze svého rusínství přešla na vyšší, ukrajinský stupeň. Oba směry pak společně odmítaly domácí směr jako garanta neustáleného dialektu, po stránce slovní zásoby nebohatého a nepostačujícího.⁷⁸⁹ Vládním prizmatem se ovšem jevíly jejich obavy podezřelé a posilující tušení, že oběma hlavním blokům „záleželo více na vztazích mimo Podkarpatsko“.⁷⁹⁰ Místnímu tisku se také vytýkalo, že pro jazykové pŕtky pomíjel bídu v kraji, což byl opakovaný, nicméně naivní postesk státotvorného tisku. Za vzor tu sloužil žurnál Živaja mysl (1932-36) Ivana Andraška, který se snažil tišit ŕabomyšíc boje kompromisním prosazováním koexistence obou směrů. Lidové noviny mu vyslovily uznání, že správně pochopil vládní úsilí: nikdo nechtěl rozmnožovat zmatky novou rusínskou jazykovou orientací, rusínství mělo sloužit jako pojítka národní pospolitosti, „*kdežto zarytí nacionalisté buď jak buď chtějí namluvit světu pravý opak, což arci je diskuse nepoctivá.*“⁷⁹¹

Ukrajinské hnutí si mělo vypít další kalich hořkosti rok po aprobaci opovržených Sabovových učebnic. Bylo jím referendum uspořádané z popudu ministerstva školství, které dávalo rodičům školou povinných dětí na vybranou mezi Paňkevyčovou a Sabovovou gramatikou. Výsledkem bylo ohromující čtyřpětinnové vítězství Sabovovy učebnice; ironií zůstává, že plod Paňkevyčovy práce zůstával mnohem blíže rusínské mluvě. Hlasování odhalilo scestnost každého pokusu alibisticky převádět jazykovou otázku na politický proces. Paňkevyčovy šance byly významně ztenčeny již tou skutečností, že jeho mluvnice nesla při volbě označení „*malorus'kyj (ukrajins'kyj)*“, zatímco Sabovova měla epiteton „*ruskij*“,

⁷⁸⁸ I.A., „Ruské učebnice a jazykový boj,“ *Podkarpatoruská revue*, červen 1937. Měsíčník Podkarpatoruská revue pod vedením moravského básníka Jar. Zatloukala jako orgán Klubu přátel Podk. Rusi (zal. v červnu 1935) odrážel novou politickou orientaci vlády. Zastával nedělitelnost republiky složené ze tří rovnoprávných částí včetně Rusínska se samostatnou národnostní identitou. Rusínskému čtenáři zprostředkovával pohled na problémy regionu z české strany.

⁷⁸⁹ Magocsi, *The Shaping...*, s. 230-231. Srov. též „Zastaví min. školství dr Dérer propagaci ukrajinství na Podk. Rusi?“ *Podkarpatská Rus*, 10.11. 1932. „Přehled problémů veřejného života na Podkarpatské Rusi,“ *Podkarpatoruská revue*, 20.3. 1936.

⁷⁹⁰ „Rusínský tisk o vánocích,“ 8.1. 1935.

⁷⁹¹ „O podkarpatské rusínství,“ *Lidové noviny*, 30.1. 1935.

foneticky zcela zaměnitelný s rusínským *russ'kyj* (tedy *rusínský*).⁷⁹² Jisto je, že plebiscit ukázal cizost slova *ukrajinský* v rusínském prostředí a mohl stejně tak dobře naznačovat potenciál pro pěstění separátní autochtonní identity.⁷⁹³

Jestliže vláda usilovala vést s ukrajinstvím boj do všech důsledků, nemohla si vybrat lepší způsob. V říjnu 1937 se konal protestní svaz Prosvity, na němž se výrazně projevovali krajní nacionalisté. Stepan Rosocha pronesl slova „*Nepotřebujeme autonomii od Čechů, ale nezávislý ukrajinský stát.*“⁷⁹⁴ Kultivovaně a věcně naopak oponoval ve sněmovně Julijan Révay: ačkoli měli o jazyku rozhodovat odborníci, předložila školská správa věc k rozhodování nedostatečně informovaným rodičům. Zastání našel i mezi Čechy, což dokládá hlas v Lidových novinách: „*Plebiscit, forma význačně demokratická, je v tomto případě zcela nevhodný, neboť svaluje odpovědnost na ty vrstvy, které nemohou vésti, nýbrž mají být vedeny.*“⁷⁹⁵

Otázkou dne zůstával status Podkarpatské Rusi. Česká vláda od prohraných voleb v kraji v květnu 1935 musela tuto otázku vážit dvojnásob odpovědně. Koncem roku informoval K. Hrabar o plánu prezidenta Beneše přikročit k první etapě zaváděné autonomie. V červnu 1937 parlament schválil nepřesvědčivý zákon o dočasné úpravě právního postavení guvernéra Podkarpatska. Ten rušil funkci zemského prezidenta a přidělil guvernérovi jisté pravomoci, omezené nicméně zemským úřadem a pozicí viceguvernéra. Konečné slovo měl beztak ministr vnitra v Praze. Schválený zákon nikoho neuspokojil a radikálům dodal další položku do jejich agitační zbrojnice. Jeho aplikaci, již tak neochotně odsunovanou, předběhly pohyby mezinárodní politiky.

4. Ukrajinská otázka v posledním roce republiky

V dubnu 1938 se zformoval karpatoruský autonomistický blok jako první výdobytek dočasné národní svornosti. Ta byla napřena k dosažení autonomie jako dlouhodobého cíle a podpořena událostmi na středoevropské scéně. V červenci slíbil premiér Hodža podkarpatské delegaci vypsání voleb do autonomního sněmu do konce roku; na ústupnosti Prahy se určující měrou podepisoval tlak, jakému byla vystavena ze strany nacistického Německa s jeho ultimativními požadavky v otázce čs. pohraničí.

⁷⁹² Magocsi, *The Shaping...*, s. 226. Jak upozorňovala pravicová Podkarpatská Rus, Rusín řekne, že je *ruské*, nikoli *rusínské* národnosti. Adjektivem od sl. *Rusín* bylo pak vždy *ruskij*. Viz „Čemu slouží čechisace na Podkarpatské Rusi,“ 1.9. 1932.

⁷⁹³ Srov. Pop, *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*, s. 353.

⁷⁹⁴ Tamtéž.

⁷⁹⁵ Frant. Trávníček, „O spisovnou mluvu Podkarpatské Rusi,“ *Lidové noviny*, 16.2. 1938.

Účelem této práce není popisovat do podrobností překotný vývoj v podkarpatské věci na sklonku roku. Podzim první republiky – v kalendářním i symbolickém smyslu – nastolil na teritoriu reflektovaném v tužbách ukrajinských nacionalistů, autonomů i demokratů nové poměry, které našly v těchto komunitách i jejich zámořských výběžcích značnou psychologickou odezvu. Je příznačné, že ukrajinská otázka – v celé významové šíři – nacházela v českém prostředí během roku pokrytí menší, než by se čekalo. Češi stáli před naléhavějšími výzvami. V rovině symbolické dodávala nicméně dílčí inspiraci publicistice, která s ohledem na nástup mezinárodního fašismu a německého expanzionismu apelovala na vojenskou čest a připravenost k protiútoky, byť ve vzdáleném Španělsku: V. Cháb ve svých vzpomínkách na Ukrajinu např. uvedl hetmana Skoropadského jako ukrajinského předchůdce španělského generála Franca (viz kap. *Brestlitevský syndrom*).⁷⁹⁶ Ve smyslu politickém byla tato kauza zastíněna většími otázkami a probírána byla tedy převážně již v mezinárodním kontextu. Zaznamenáváme odliv stereotypizace a resentimentů a zaujmutí věcného stanoviska po vzoru evropské (zejména britské) žurnalistiky, která v běhu dramatického vývoje ve střední Evropě stočila svou pozornost i dále na východ a vyzdvihovala význam Ukrajiny jako dalšího cíle Hitlerovy teritoriální politiky. Zajímavé je, že ukrajinskou otázkou se od poloviny roku téměř výlučně zabýval již jen pravicový tisk (Národní listy), zatímco s výjimkou obsáhlého vstupu v prosincové Přítomnosti byl na stránkách demokratických deníků tento problém odsunut stranou. Mohlo by se jednat o ilustraci toho, že ukrajinská otázka figurovala v českém diskurzu jako setrvačné téma v prostředí, jež se tradičně vyznačovalo důrazem na slovanské hodnoty, spíše než v prostředí realisticky pojímané agendy liberálního tisku, kterou zaměstnávala naléhavější témata.

Když ukrajinská menšina v Polsku, dvakrát tak početná jako ta německá v ČSR, vystoupila se svým autonomním programem, který byl věrnou kopií Henleinova plánu, pohřbila tím dosavadní dorozumivací kurz, který nabídl v roce 1935 Ukrajincům premiér Marian Koscalkowski (viz kap. *Obávaný spojenec*). Vladimír Sís mohl s ohledem na územní nároky severního souseda s jistou škodolibostí napsat „*Bumerang vržený na ČSR se vrací*.“⁷⁹⁷

Že staré problémy neutichly ze dne na den, dokládá i přetrvávající diskuse nad jazykovým charakterem Podkarpatska. Kniha Františka Tichého *Vývoj současného spisovného jazyka na Podk. Rusi* dávala prvenství dynamické lidové ukrajinštině před „aristokratickou“ ruštinou. „*Jako filolog má, připustíme, pravdu. Ale demokracii strkat už i do*

⁷⁹⁶ V. Cháb, „Před dvaceti lety a dnes,“ *Národní osvobození* (příloha Legionářský týden), 3.3. 1938.

⁷⁹⁷ Vl. Sís, „Národnostní statut a menšiny našich sousedů,“ *Národní listy*, 14.6. 1938.

filologie je přece jen málo vhodné. V kultu jazyka nutno dávat přednost aristokratickému duchu, tedy v jazycích východních Slovanů duchu Puškinovu před kostrbatým jazykovým demokratismem ukrajinštiny, jež sama potřebuje ještě mnoho vývojového zdokonalování, aby se stala opravdu spisovným jazykem, který by mohl hrát úlohu jednotícího prvku v karpatoruském národě,“ komentoval dílo Vl. Sís, aniž by si v tuto chvíli připouštěl, že ukrajinské ambice v této části státu stály před svou brzkou, i když málo životaschopnou realizací.⁷⁹⁸

Po odstoupení pohraničních oblastí československého státu vynuceného koncem září 1938 na konferenci v Mnichově nadešla v hranicích územně a morálně zdecimované republiky hvězdná hodina podkarpatských autonomistů. Nominální rusofil, v reálu maďarský agent Andrej Bródy (Brodij) jako předseda první autonomní vlády setrval ve funkci pouhé dva týdny (11.10. – 26.10. 1938), než byl po soustavných protičeských provokacích, především ale pro svůj záměr uspořádat referendum, jež by rozhodlo o setrvání oblasti v pomnichovské federaci, v Praze zatčen a uvězněn.⁷⁹⁹ Zamýšlený krok jasně vycházel vstříc Maďarům i Polsku a jejich plánu společné hranice, jež by dokonale izolovala zbytek toho, co kdysi bývalo Československem. Kuriózním se v širších souvislostech jeví, že Bródyho kroky zaštiťovala vláda, jež po dohodě ruské a ukrajinské frakce držela čtyři křesla z šesti ve prospěch rusofilů.⁸⁰⁰ Po Bródyho sesazení přešly otěže Karpatské Ukrajiny, jak se ještě neformálně, ale s o to větší vehemencí mladý útvar nazýval, do rukou ukrajinské strany v čele s A. Vološynem. Vyrval jí je až maďarský vpád v březnu 1939, kdy také definitivně skončila koexistence Čechů a Rusínů-Ukrajinců v jednom státním útvaru.

Jestliže se staroruské křídlo neukázalo tak státotvorné, jak se po celá dvě desetiletí zapřísahali jeho apologeti v Praze, s Vološynem rozhodně nepřišel duch příznivější hodnotám první republiky. Postupně vznikající krize ve vztahu ukrajinských emigrantů k československé státnosti, jež nyní tak žalostně ztroskotala, oživila úvahy nad správností versailleského systému jako takového, jehož se Ukrajinci cítili být obětí.⁸⁰¹ Karpatská Ukrajina se stala oslavovaným zárodkem ukrajinské státnosti, který převážně na sever od karpatského hřebene nacházel až fanaticky oddané následovníky, přicházející z Polska zapojit se do jeho výstavby vlastními silami. Nedocenitelný psychologický význam měla pro Chust okolnost, že po dvou desetiletích existence v Československu měla zaostalá a národně nevyhraněná země náskok před haličskou Mekkou. OUN nyní dostala jedinečnou příležitost

⁷⁹⁸ Vl. Sís, „O spisovný jazyk na Podk. Rusi,“ *Národní listy*, 9.8. 1938.

⁷⁹⁹ Mosný, *Podkarpatská Rus...*, s. 114.

⁸⁰⁰ Pop, *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*, s. 361.

⁸⁰¹ Zilynskyj, *Ukrajinci...*, s. 40.

projevit svou státočinnost, předznamenanou již ženevskou deklarací jejího vůdce Andrije Melnyka, v níž tento vyzval ukrajinský národ k vynaložení „maximální energie v boji za ukrajinský karpatský stát.“⁸⁰² Zhruba ve stejné době se samozvaná zahraniční delegace Karpatské Ukrajiny vedená S. Rosochou obrátila v memorandu na Hitlera, aby podpořil její boj za Velkou Ukrajinu. Říšského kancléře nebylo nutné v tomto směru přemlouvat; zřízení německého konzulátu v Chustu a Ribbentropovo ujišťování o německé podpoře Vološynově vlasti byly jen dílčí náznaky toho, že vývoj pod Karpatami zapadal do představ významného segmentu nacistických špiček, tím spíše, že agilní OUN pracovala plně v jejich službách.⁸⁰³ Většina řadových rusofilů, ale také Rusínů se nesmířila s pořádky nastolenými nesnášenlivými Ukrajinci a demonstrovala své pohoršení v Praze. Stojí za povšimnutí, že prezident Emil Hácha byl v roce 1936 hlavou Nejvyššího správního soudu, jenž zamítl nárok Prosvity na používání přívlastku „ukrajinský“ ve svém jméně. Tehdejší staroruský tisk jeho postoj ocenil.⁸⁰⁴ Nyní to byl Hácha, kdo po nástupu do úřadu jmenoval dvě ukrajinské vlády Karpatské Ukrajiny pod Vološynovým vedením. V reakci na prudkou ukrajinizaci tamního veřejného života do ní nicméně nasadil i generála Lva Prchalů, který měl plnit roli hlídacího psa proti všem separatistickým procesům. Ten však na protest Chustu musel vzápětí odstoupit.⁸⁰⁵

Krise Československa a podkarpatská autonomie dodaly ukrajinské otázce na aktuálnosti. Dosud nepříliš známá země a národ se staly objektem složitých diplomatických jednání a tématem pro úvodníky zahraničního tisku. Přetřásala se hypotéza, že po Podkarpatské Rusi byla na řadě polská východní Halič, které by tvořily zárodek Velké Ukrajiny namířené proti Moskvě. Šlo by o stejný postup vůči Polsku, jaký Berlín uplatnil v československém případě; z pohledu mnoha analytiků měla plnit polsko-ukrajinská území pro Němce s jejich osvědčenou záminkou národního sebeurčení shodnou úlohu.⁸⁰⁶ Tím se i vykládalo úsilí Polska zmařit tento záměr v samotném zárodku připojením Karpatské Ukrajiny k Maďarsku.⁸⁰⁷ V Hitlerově kurzu byla role Ukrajiny omezena na dvě možné funkce: měla sloužit jako objekt ve vyjednávání s Maďarskem a Polskem v období předcházejícím hlavní kampani, posléze se měla stát cílovou oblastí německé kolonizace. Obecný postoj na západě byl nakloněn obnovení nezávislé Ukrajiny pod německým

⁸⁰² Pop, *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*, s. 362.

⁸⁰³ Magocsi, *The Shaping...*, s. 242. Srov. Hrycak, *Narys istoriji Ukrajiny*, s. 202.

⁸⁰⁴ Tamtéž, s. 243, 449.

⁸⁰⁵ Torzecki, *Kwestia ukraińska...*, s. 162. Vasyl Chudanyč, „Dijal’nist’ avtonomnoho urjadu Karpats’koji Ukrajiny v 1938-1939 rr.“, *Zakarpatská Ukrajina...*, s. 111.

⁸⁰⁶ L.Lucyuk, B.G.Kordan, *Anglo-American Perspectives on the Ukrainian Question* (Kingston-Ontario-Vestal-New York: The Limestone Press 1987), s. 23.

⁸⁰⁷ Nedvěď, „Nové thema pro úvodníky světového tisku.“

protektorátem – možností, která byla v podstatě považována za hotovou věc.⁸⁰⁸ Samotný Stalin dal najevo svou nejistotu z německých záměrů na XVIII. sjezdu strany v Moskvě, když věnoval poznámku i Zakarpatské Ukrajině: snahu učinit z kraje o 700 tisících obyvatel gravitační centrum pro třicetimilionovou sovětskou Ukrajinu přirovnal k pokusu „slít slona s komárem.“⁸⁰⁹ Německou sankci maďarskému vpádu pak uvítal jako Hitlerův ústupek a v srpnu téhož roku stvrdil všeobecně známým paktem.

Doba plodila jisté paradoxy, když za úřadování ukrajinské garnitury v Chustu s jejím krédem Ukrajiny od Kavkazu po Poprad zamítal Vladimír Sís v Národních listech nátlak Poláků na řešení podkarpatské otázky ve prospěch Maďarska: „*Chápeme polské stesky: susedství samostatné Podkarpatské Rusi s Haličskou Rusí volající po samostatnosti k Varšavě a opírající se o 30 mil. Malorusů volajících k Moskvě po samostatné Ukrajině – to je jistě Polsku velmi nepřijemné. Proč ale máme my pro polské zájmy obětovat samostatnost Podk. Rusi a vydat ji maďarské porobě?*“⁸¹⁰ Je zřejmé, že ukrajinské Podkarpatí muselo být pro sebezatrzelejšího nepřítele „maloruského“ separatismu přijatelnější variantou nežli jeho pohlcení Maďarskem, jehož teroristické expedice intenzivně zaměstnávaly čs. ozbrojené síly v kraji.⁸¹¹ Ke stejnému závěru jako Sís, avšak již z třídně marxistických pozic, došel Jan Slavík, jenž polský postup vstřícný k Budapešti vykládal namísto geostrategickými motivy „sobeckou třídní politikou“ vládnoucí strany v Polsku.⁸¹² Vincenc Charvát a Slovanský přehled obecně zůstali ukrajinství věrni i v těžkých dobách. Jeho poznámka o rusínském lidu, jemuž odborníci přisoudili ukrajinský charakter a který politici ze sobeckých příčin donedávna obtěžovali uměle vnášenou velkoruskou myšlenkou, vyšla krátce poté, co Národní shromáždění odhlasovalo ústavní zákon o autonomii Slovenska a Podkarpatské Rusi.⁸¹³

Malodušnost nastávající doby a rozbití dosavadních plánů a nadějí českých rusofilů jako by mírnily neurotické obavy, jež přízrak Velké Ukrajiny doposud vyvolával. Fámy, které dusná atmosféra setrvačně plodila, v kontrastu s postoji o několik let dříve umožňovaly dívat se na věci s lehkostí a jistou ironií. V odpovědi na články přinášející zvěsti o chystaném protimoskevském povstání na Ukrajině („Evropa zneklidňována novými spory“ v tomtéž čísle) a reportáže o tvoření ukrajinského vojska (Daily Express) bylo lze se nyní dočíst: „*A Ukrajina? To je věc, o níž řekněme bez rozpaků, že je teprve ve stádiu zárodečném, mlhovinovém. A sovětská Ukrajina? To je vůbec neznámá pevnina, kde si může fantasie*

⁸⁰⁸ Bojko, Goněc, *Nejnovější dějiny Ukrajiny*, s. 132.

⁸⁰⁹ *Narys istoriji Ukrajiny*, s. 202.

⁸¹⁰ Vl. Sís, „Lavina v pohybu,“ *Národní listy*, 13.12. 1938.

⁸¹¹ Jiří Sedlák, „Stopy maďarských teroristů,“ *Přítomnost*, 2.11. 1938.

⁸¹² *Slovanský přehled*, roč. XXX., č. 9, 22.11. 1938.

⁸¹³ V. Charvát, „O životě Podkarpatské Rusi,“ *Tamtéž*.

*politických básníků bájit ještě co chce. Proto se také dovídáme se stejnou vážností, že Stalin chystá na její obranu blok s Polskem i Rumunskem, jako naopak, že se chystá dát jí úplnou autonomii, poněvadž chápe marnost ji držet. Na doplnění můžeme ještě sdělit, že jsou tam již statisícové tajné revoluční armády a že Německo se chystá ještě do vánoc (!) vpadnout do Polska.*⁸¹⁴

Jak poznamenal autor Pavel Horn taktéž v Národních listech, psát o ukrajinské otázce se stalo svého druhu módou; zdálo se mu však, že tato móda byla poněkud ukvapená a nevykrytalizovaná. Ruský národ dovedl vždy osvědčit „*velmi pozoruhodný cit pro státnost*“, každá ukrajinská vláda byla v prvních letech revoluce nakonec lidem opuštěna. Důvodem bylo hlásání separatismu bez přesně vymezených etnografických hranic na jihu, na východě a na severu, v zemi, jejíž obyvatelstvo bylo etnicky promícháno s „Velkorusy“. Území, jež bylo kdysi střediskem, z něž vznikl ruský stát, mělo prý velmi malé vyhlídky na politickou samostatnost. Autor vyvozoval, že problém ukrajinský v SSSR byl správně-kulturní, nikoli skutečně politický.⁸¹⁵ Jan Slavík pro změnu velebil Sovětský svaz, kde moc patřila lidovým masám a samotná polská menšina tam měla požívat značných práv. Polská vláda si podle Slavíkově výkladu získávala ukrajinský zámožnější selský stav a buržoazii poukazem na sovětské nebezpečí. Tato politika usilovala paralyzovat národnostní příbuznost polských Ukrajinců se sovětskými Ukrajinci obranou třídních zájmů, společných vyšší vrstvě polské a ukrajinské.⁸¹⁶

Na publicistice pomnichovské republiky zachycující posuny a prognózy v ukrajinské otázce se hmatatelně podepisovaly naděje, které v Rusko – třebaže to bolševické - vkládali jednotliví autoři nehledě na svou ideologickou profilaci. Jestliže Národní listy spoléhaly na pevnost sovětského zřízení a „*pozoruhodný cit pro státnost*“, názory zleva přisuzovaly národnostnímu vývoji na východě podstatně utěšenější kvality, než jaká byla skutečnost, a podkládaly je „*pokrokovým*“ charakterem sovětského zřízení. Vývoj se nakonec ubíral jiným směrem, než toužili ukrajinští nacionalisté spoléhající na Hitlera, ale také proti očekávání mnohých těch, kdo u německého vůdce počítali s pragmatickým zohledněním ukrajinských národních ambicí (mnozí z oklamáných patřili dokonce k okruhu jeho nejbližších spolupracovníků). Nelze tyto úvahy podrobovat paušálnímu odsudku, neboť vznikaly v souvislostech překotného evropského dramatu. Je nicméně třeba říci, že v nich nacházíme

⁸¹⁴ P., „Týdenní rozvaha,“ *Národní listy*, 11.12. 1938.

⁸¹⁵ Pavel Horn, „Ukrajinci,“ *Národní listy*, 31.12. 1938.

⁸¹⁶ Jan Slavík, „Polsko-sovětské sblížení?,“ *Slovanský přehled*, roč. XXX., č. 9, 22.11. 1938.

až příliš mnoho zbožných přání, které z této publicistiky dělaly abstraktní pojednání bez ochoty vidět reálně a bez příkras skutečné postavení a tužby ukrajinského národa rozdrobeného mezi čtyři státy. Jestliže pak české úřady na přelomu let 1938 a 1939 zaznamenaly větší pohyb ukrajinských emigrantů směrem na východ (tedy Podkarpatí)⁸¹⁷, máme před očima symbolický obraz odcizení, jaké mezi dvěma slovanskými komunitami po dvaceti letech demokratického soužití nakonec nanovo zavládlo.

⁸¹⁷ Tejchmanová, „Politická činnost ruské a ukrajinské emigrace v Československu v letech 1920–1939,“ s. 14.

ZÁVĚR

Od mnoha u nás žijících Ukrajinců lze zaslechnout povzdech nejen nad tím, jak se k nim veřejnost chová dnes; mnozí, zejména ti starší z nich, nacházejí spojitost mezi českým pohledem dnešním a zkušenostmi minulých ukrajinských generací. Pokud mne tíží mé současné postavení, může být nazření jeho historických souvislostí svým způsobem osvobozující: rámuje naše nevalné zkušenosti dlouhodobou tradicí a dodává odpovědi.

Tato práce se nesnažila odpovědět na beztak vágní otázku, zda měli Češi v daných letech Ukrajince „rádi“. Šla do hloubky oné „tradice“ - dodejme však, že tradice v národnostním a politickém významu. Jaké byly převažující tóny, zaznívající v české společnosti od počátku století až po nástup první totalitní nesvobody na adresu politizujících Ukrajinců? Nikoli tedy Ukrajinců všedního dne, pracovníků v manuálních profesích, kulturních činitelů či akademiků, nýbrž *Ukrajinců* jako rozsáhlého zobecňujícího pojmu označujícího sebeidentifikaci druhého největšího slovanského etnosu?

Na toto téma, jak jsem se snažil ukázat, panovala mezi českými politiky, učiteli a novináři rozprava sice nestejně intenzivní, ale v závislosti na okolnostech přeci jen sdostatek patrná a zneklidňující. Lze snad i vzhledem ke skutečnostem rozvedeným v této disertaci říci, že také mlčení v této věci bylo mnohdy mlčením úmyslným, prozrazujícím nervozitu. Práce nese ve svém titulu slovo „boj“, neboť právě ono vyjadřuje střet protikladných tendencí, a to nejen vně, ale i uvnitř té které názorové platformy.

Spolupráce s Vídní, kde rakouští Ukrajinci hledali zastání proti polským nárokům ve východní Haliči, předem zaujatým posuzovatelům této kauzy bohatě stačilo, aby Ukrajince nařkli z neloajality. Ukázali jsme si, že se tak dělo již v polovině 19. století, otázka drobení Ruska však ještě nebyla na pořadu dne. Dá se i říci, že veřejných zastánců rusínské emancipace na Polácích bylo v Čechách více než jejich odpůrců. Ti v Rusínech sice viděli obdobně jako později rusofilové národnostní falzum, jeho zlomocné působení bylo u nich ovšem omezeno na kritický rok 1848. V této miniaturní přehlede pozdějších polemik byla záporná role připsána hraběti Stadionovi, resp. vídeňským oficiálům, poškození měli být haličtí Poláci. Ve srovnání s dramatem Brestu Litevského o 70 let později šlo takřka o idylu. Diskuse také nemohla přetrvat revoluční období a později utichla. Přesto v ní prosakovaly nadčasové argumentační způsoby. Vznikající národ byl označen za umělý a jeho údajná konstrukce viděna jako nástroj nenáviděného vládnoucího centra.

Jak bylo uvedeno, v prvních letech 20. století pozorujeme dílčí reaktivaci austroslavismu formou tzv. novoslovanství. Ukrajinci v duální monarchii se opět domáhali

zastání u centra, navíc však v době vzestupu hospodářské a vojenské moci Německa a všenecke agitace ve střední Evropě. V této éře zostřené národnostní napětí i velmocenských rozdílů vystupoval do popředí faktor velkého Ruska jako psychologické opory české pospolitosti proti pangermánskému nátlaku. Ten dodal polemice nad ukrajinstvím závažný obsah, jenž přetrval fakticky až do konce masarykovské čs. republiky. Na rozdíl od zárodečné diskuse v období jara národů již kauza probouzejícího se etnika vstupuje do konfrontace s mýtem jednoho všeruského národa, mj. i jako uzurpátor jeho slavné minulosti.

Demokratická fronta obhajující v duchu liberálního světonázoru národnostní svébytnost Ukrajinců byla však již natolik silná a vyspělá, že mohla rozvíjet dědictví převzaté po Havlíčkovi, Palackém aj. a pustit se do polemik s proruským táborem. Vyjmenovali jsme dva základní přístupy této polemiky ke kritériím národní svébytnosti: jazykově-etnický, držený rusofily jako argument pro všeruskou jednotu, a sociálně-psychologický (pozitivistický), patrný např. v Masarykově vídeňském proslovu z r. 1908. Od počátku také vyvstávala skutečnost, že vědecký diskurz v ukrajinském případě kolidoval (nejen v českých zemích, nýbrž i v Rusku samém) s politickou naléhavostí daného tématu. Byl tedy průběžně medializován a používán jako zbraň oběma stranami. To však alespoň u nás nenarušilo jeho objektivitu. „Podvrženými“ národy s jejich „dialekty“ se východoevropský nacionalistický slovník jen hemží, v poměru Čechů k Ukrajincům ovšem musíme vést v patrnosti, že se tyto námitky k ukrajinské otázce u nás vznášely ve třetí osobě, že jejich upotřebení nesloužilo českým velmocenským, nýbrž abstraktním, ryze *psychologickým* cílům.

Celková neobliba carského režimu nahrávala nadějším českých demokratů, že se ukrajinskou otázkou podaří vyřešit ve prospěch demokratizace a tudíž i stabilizace ruské říše. První světová válka logicky obnažila různoběžnost českých a ukrajinských představ, hovoříme-li o habsburské říši. Ruskou březnovou revolucí ovšem tamní Čechoslováci i Ukrajinci vítali jako přitakání nadějším na obrodu Ruska. Mír v Brestu Litevském, uzavřený ukrajinskou vládou z důvodů taktických, nikoli principiálních, jako by dal zase za pravdu těm, kteří v ukrajinství viděli nástroj Vídně a Berlína. Teprve od této chvíle měli přesvědčení rusofilové v ruce usvědčující důkaz o ukrajinské náchylnosti sloužit německým plánům. Fronta obhájců ukrajinských práv se však nerozpadla, nýbrž hledala útěchu v nových ruských pořádcích nastolených Sověty.

České hledisko směrem k ukrajinství bylo v l. 1918-1938 rozděleno podle míry akceptace ruského federálního projektu – shodou okolností ovšem realizovaného sovětským režimem. Konzervativní rusofilové ztráceli v sovětském Rusku solidní oporu a toto hledisko promítali i do svého nazírání na Ukrajince, jejichž federální existenci v sovětském rámci

vnímali jako jeden z příznaků slabosti bolševismu a jeho rozkladné role. Pozice Ukrajiny je v těchto souvislostech symbolická: určující měrou indikovala „velmocenské zdraví“ Ruska v českých očích a také jeho niterný obsah. Federální projekt byl na rozdíl od konzervativců pro české liberální publicisty cestou, jak smířit národnostní svobodu Ukrajinců s všeruskou stabilitou. Od prvopočátků české diskuse tu šlo o nejzazší myslitelné východisko z ruské národnostní situace, přičemž možnost ukrajinské státnosti byla zamítána již v samotném zárodku (Masaryk a Centrální rada). Již tyto mantinely stanovené ukrajinské politice českým demokratickým myšlením postavily můstek k morálnímu kompromisu, jehož se ve 30. letech v důsledku začleňování sovětského Ruska do evropského obranného systému česká demokratická scéna dopouštěla přezíráním brutálních rysů stalinského zřízení (v tomto případě vůči Ukrajině). Češi byli ochotni uznat ukrajinský národ a jeho svobodný rozvoj do té míry, pokud neohrožovaly celistvost Ruska. V případě nutnosti mělo pak prioritu ono Rusko jako mocenský faktor, bez ohledu na jeho politické vlastnosti. Česká akceptace ukrajinských snah podléhala primární české potřebě Ruska jako záchytného bodu v případě ohrožení. Vyhýbám se v této souvislosti nepřesnému pojmu „rusofilství“, neboť ten označuje mentální stav, nikoliv potřebu garanta mezinárodního pořádku. Zajisté se však obě tyto věci doplňovaly.

Přítomnost Podkarpatské Rusi osvěžila rozpravu novými podněty. Podkarpatsko plnilo strategickou úlohu a volba národnostní politiky se musela pohybovat v těchto intencích. Pro značnou část české veřejnosti oblast ale znamenala i jakousi slovanskou laboratoř, kde se v praxi mohlo uplatnit české slovanské krédo. Rusofilové si zde cvičili své ideologické zbraně proti ukrajinství, jež poprvé zasáhlo do českého politického teritoria (průnikem z Polska a svou propagandou mezi Rusíny), kdežto oficiální politika mu čelila jakožto hrozbě státní integrity. Nebránila se ovšem postupnému sblížení Rusínů s Ukrajinci a sama mu významnou etapou své politiky nahrávala. Boj o ukrajinskou duši uvnitř jednoho tábora se zde projevil v rozporu mezi benevolentním poměrem k identitě podkarpatských Slovanů, jež měla blízko k ukrajinství, a fobickým strachem z „Haličanů“ – tedy nacionálně radikálních Ukrajinců z Polska a jejich vlivu. Mj. i používání tohoto termínu odraželo reminiscence z habsburské éry, která dala vyžrát Haliči jako ukrajinskému „Piemontu“. Nacházíme je pak i v dílech osobností (Kramář, Masaryk) či v odborné publicistice (H. Bočkovskij atp.).

Odsud se dostáváme k závěru: český demokratický intelekt byl nakloněn ukrajinské národnostní emancipaci, sám jí živě napomáhal a disponoval i potřebným základem pozitivních stereotypů (ukrajinské a české plebejství). Nebyl však ochoten jít za meze reálného evropského uspořádání a potvrdit tuto vstřícnost i uznáním ukrajinského nároku na

vlastní státnost. Ekvilibristické traktování Ukrajinců jako „samostatného“ národa jsoucího ovšem součástí „velikého národa ruského“ (ministerstvo školství 1919, kap. *Podkarpatská Rus jako aspekt ukrajinské otázky 1919-1923*) nebo spisovně „maloruštiny“ jako nářečí jazyka ruského (T.G. Masaryk, tamtéž) pouze otvíralo dvířka „realismu“, jaký určoval český vztah k ruskému faktoru. Stranou zde zůstává, že ani ukrajinská strana neformulovala tento požadavek za vymezené období srozumitelně a jednoznačně a federalistický projekt u vůdců ukrajinské revoluce let 1917-1921 převažoval. Češi nebyli připraveni přijmout stále naléhavější ukrajinskou otázku do všech důsledků a svěřovali její osudy celoruskému vývoji, v jehož demokratické vyústění doufali. Slovo samostatnost nepřestalo označovat relativní stupeň volnosti, jaké Ukrajinci požívali v kterémkoli režimu svobodnějším než byl ten carský. Je charakteristické, že diskuse o hloubce a autenticitě ukrajinské národní identity se zastavovala před problémem, jaké důsledky z ukrajinských specifíků vyvodit politicky. Z hledisek globálně-strategických odpovídal český přístup perspektivám dohodových států v zájmu zachování pevného Ruska proti německé hrozbě. V kontextu českého slovanství šlo ovšem o potlačený a neurotizující problém, jaký vlivem své nepříjemné svázanosti se samotným pilířem slovanských nadějí, Ruskem, nabyl závažného politického významu.

Druhá světová válka nejenže drasticky pozměnila populační strukturu rozsáhlých evropských území a s ní i podobu ukrajinské diaspory v českých zemích, ale zdála se i petrifikovat dávné české předsudky vůči ukrajinskému nacionalismu a naplnit je novým ideologickým obsahem. Nová geopolitická i mentální situace, jimž v českých zemích vévodil vítězný Sovětský svaz, vyztužily přesvědčení, jaké se vyskytovalo v předkládané práci a jež přisuzovalo ukrajinskému nacionalismu zlomocný progermánský náboj. Míněna je zde spolupráce ukrajinského nacionalistického podzemí s německými ozbrojenými složkami, jaká pochopitelně stavěla jeho boj do protikladu k většinovým představám českého národa. Nehledě na miliony Ukrajinců, kteří se zúčastnili tažení sovětské armády do nitra Evropy, měla nyní myšlenka ukrajinské samostatnosti o to těžší postavení, které v českých zemích, ostatně i v početných akademických kruzích na západ od našich hranic, přetrvává namnoze podnes. Tento fakt však již v geopolitické realitě studené války sehrával úlohu podružnou, vytěžovanou nanejvýš propagandisticky a ideologicky inspirující činnost tajných služeb komunistického Československa podle sovětského zadání. Jakkoli válečné drama po šesti letech skončilo pro většinu Evropy zdánlivě šťastně, již od prvních chvil se množily hrozné náznaky toho, že bariéra, která mezi Čechy a Ukrajinci tradičně čněla a jejíž prostupnost se měnila v závislosti na vývoji, bude na dlouhá léta zpevněna ostnatým drátem železné opony.

Teprve po jejím pádu, který jen potvrdil diskreditaci dávného českého snu o ruském bratru, se ukrajinská státní idea mohla prosadit v ovzduší pochopení a nadějí.

SHRNUTÍ

Na prahu dvacátého století byla ukrajinská otázka ve stínu ostatních priorit české slovanské politiky. Rýsovala se pouze kontextuálně, skrze polsko-ukrajinský spor v Haliči. V kontrastu s mladočeským rusofilstvím, nacházejícím značnou ozvěnu v české společnosti, vystupovala ukrajinská politická reprezentace v intencích polsko-ukrajinského sporu loajálně k Vídni, která napjaté haličské reality strategicky využívala. Byla to tato politika, hledající proti polské přesile dovolání u vládnoucího centra, kterou si Ukrajinci vysloužili pověst škůdců slovanské vzájemnosti. Oproti zřetelně ukrajinofobním českým nacionalistům, kteří tíhli k velkému Rusku a o ukrajinské emancipaci se vyjadřovali jako o „výtvoru Berlína a Vídně“, nacházeli Ukrajinci zastání v sociálnědemokratickém a liberálním tisku.

První světová válka pro diametrálně odlišná směřování české a ukrajinské národní komunity mezi oběma vytvořila nepřeklenutelnou propast. Nejblíže si zástupci obou národů byli po vyhlášení haličského manifestu císaře Františka Josefa, vydaného v roce 1916 a zřizujícího v souladu s polskými tužbami autonomii korunní země Haliče. Okamžitý ústup ukrajinské parlamentní delegace do opozice doprovázelo zmírnění napětí mezi českou a ukrajinskou politikou a obě pobouřené strany zahájily vzájemná jednání o společném postupu.

Brest-litevský mír z března 1918, v jehož důsledku se čerstvě vyhlášený ukrajinský stát stával politickým svěřencem Centrálních mocností, zdiskreditoval ukrajinský program v očích Dohody, českou společnost nevyjímaje. T.G. Masaryk uznal sice autonomní ruskou Ukrajinu v duchu III. Univerzálu, ale již po vyhlášení její plné nezávislosti IV. Univerzálem odvolal dohodu o modu vivendi československého vojska na Ukrajině. V silném Rusku spatřoval jedinou záruku toho, že malé státy na západním okraji impéria včetně Polska nebudou v područí Německa. Pochopení Masaryka-myslitele pro ukrajinské snažení ustupovalo na východě záměrům Masaryka-politika.

Mladá československá republika se od počátku musela vymezit vůči neustálým poměrům ve středo- a východoevropském regionu. České země se za přispění vládních míst staly jedním z hlavních center ukrajinského národního života v meziválečné době, kdy v Praze i jiných českých městech vznikaly desítky ukrajinských vzdělávacích, kulturních a vědeckých středisek, vydavatelství a spolků. Bez osobního postoje prezidenta Masaryka by tento vývoj nebyl možný.

Přístup k ukrajinství jako politickému programu procházel prověrkou na konkrétním příkladu Podkarpatské Rusi. Ze strany vlády bylo zpočátku patrné tápání, proto se v dotyčné

oblasti do poloviny 20. let orientovala velkorusky, později přistoupila na kurz ukrajinský. Každý projev ukrajinského nacionalismu však nazírala se značnou nedůvěrou jako element hrozící separatismem. V tomto bodě se české stanovisko k ukrajinství ocitalo na průsečíku konkrétních politických zájmů doby a tradičních sentimentů, které se k ukrajinské otázce vztahovaly šířeji a opíraly se o náš principiální vztah k Rusku.

V hrubých obrysech se domácí politická scéna v poměru k ukrajinství dělila po linii levice-pravice, se socialistickými směry blízkými Hradu přitakávajícími právu Ukrajinců na sebeurčení a konzervativními silami lnoucími k představě Ruska ve starých hranicích. Toto schéma odpovídalo předválečnému ideovému rozdělení české politiky. Podpoře vlád se těšily socialistické proudy emigrace. Ukrajinci našli řadu kvalifikovaných zastánců – stejně jako odpůrců - v české vědě a publicistice, zaměřených na toto téma zejména počátkem 20. let.

S nástupem druhé dekády existence československého státu se český pohled na ukrajinskou emigraci a její ambice politizoval. Své přitom sehrála především mezinárodní situace, nelehké soužití s polským sousedem, rostoucí tendence čs. zahraniční politiky ke sblížení se sovětským Ruskem a v neposlední řadě vyostření národnostních rozporů v nejvýchodnější části republiky. V druhé polovině desíletí se s radikalizací významné mladé ukrajinské generace dostavuje i zvýšená pozornost bezpečnostních složek. Krátce před německou okupací Čech a Moravy Praha potvrdila vítězství ukrajinské myšlenky na autonomním Podkarpatsku.

Období česko-ukrajinského porozumění bylo jen krátké a neobstálo proti tlaku vnějších i vnitřních okolností. Češi museli před obnovenou německou agresí opět hledat oporu v Rusku, čímž se ukrajinství nanovo stalo rizikovým faktorem. České myšlení let 1900 – 1938 tak nepřekonalo zkladní dilema: bylo ochotno přiznat Ukrajincům národní práva, zároveň však nenašlo odvahu přiznat jim plné právo na vlastní státnost.

SUMMARY

At the very beginning of the 20th century the Ukrainian question was pushed aside by other urgent matters of the Czech Slavic policy. It was viewed in the context of the Polish-Ukrainian conflict in Galicia. By contrast with the Russophile attitudes of the Young Czech Party which had a profound impact on the Czech society, the Galician-Ukrainian political representatives were acting in a loyal manner with regard to Vienna which made profit from the ongoing national conflict in Galicia in the sense of divide-et-impera policy. It was this policy of looking for support from Austrian governments for which the Ukrainians gained notoriety as traitors of Slavdom. While being despised by the clearly Ukrainophobic Czech nationalists leaning towards Russia and viewing the Ukrainian emancipation as a “product of Berlin and Vienna”, the Ukrainians met with sympathies of the socialist and liberal press.

The First World War brought a deep split between the Czech and Ukrainian national community given their opposite political paths. The political representatives of both nations reached a vivid rapprochement after the Galician Manifesto was proclaimed by the Emperor Franz Joseph in 1916 granting the Austrian Crownland of Galicia autonomy according to the wishes of the Poles. As the Ukrainians immediately joined the parliamentary opposition, the tension between the Czech and Ukrainian political views eased.

The March 1918 peace treaty of Brest Litovsk resulting in the loss of the border areas of former Tsarist Empire made the temporary Ukrainian independence reality, while at the same time it had constituted the young state as a vassal of the Central Powers and discredited the Ukrainian idea in the eyes of the Entente including Czechs. Though having acknowledged an autonomous Russian Ukraine in the spirit of the IIIrd Universal of November 1917, Masaryk, dwelling in Kiev in the critical days, nullified a modus vivendi agreement concerning the Czechoslovak armies located in Ukraine as soon as Ukrainian independence was declared two months later. He saw a strong Russia as the only guarantee preventing the little states on its western fringe from falling into German economic and political sphere of influence.

From its very first days the young Czechoslovak Republic had to take a clear stance toward the instable conditions in Central and Eastern European region. With the support of the governing circles the Czech Lands became one of the major centers of Ukrainian national existence in the interwar Europe. There were dozens of educational, cultural and scientific

Ukrainian institutions rising in Prague and other cities. This would not be possible without President Masaryk's personal contribution.

The Czech attitude toward Ukrainedom as a concrete political program was challenged by the case of Subcarpathian Rus'. At first there was much confusion on the part of the government which is why it chose to support Russophiles in the early 1920's. Later the government changed its mind in favor of the Ukrainian movement. At the same time, however, every sign of Ukrainian nationalist spirit was considered by the authorities as a separatist threat. At that moment the Czech standpoint concerning Ukrainians reached a crossroads of topical political interests and traditional reminiscences related to the Ukrainian question and originating in the fundamental Czech relationship with Russia.

With regard to Ukrainianism the domestic political scene was roughly divided along the Right-Left division line. While the socialist parties aligned with the 'Castle' were supportive of the Ukrainians' right of self-determination, the conservative and nationalist platforms were attracted to an idea of Russia within pre-revolutionary borders. This scheme corresponded with the prewar political fragmentation of the Czech political environment. The Ukrainian exile socialist groups enjoyed a special support from Czechoslovak governments while the rightist Cossack, Monarchist or nationalist factions were kept under surveillance. The Ukrainians found a number of qualified apologists – as well as rivals – among Czechoslovak historians, Slavists and publicists who focused on the topic in the early 1920's.

With the onset of Czechoslovakia's second decade, the Czech view on the Ukrainian exiles and their ambitions got politicized. The reason behind this was the changing international situation, the problematic Czechoslovak-Polish relations, a growing pro-Soviet orientation of Czechoslovak foreign policy and last but not least the worsening national conflict in the easternmost part of Czechoslovakia. The necessity of coming to terms with Poland correlating with radicalization of younger Ukrainian generation attracted attention of the state intelligence. Shortly before the German invasion of Bohemia and Moravia, Prague had to accept the victory of Ukrainian national idea in autonomous Subcarpathia.

The period of Czech-Ukrainian understanding was not long enough and did not endure the outer and inner pressures. Due to Nazi Germany's growing pretensions the Czechs had to seek an ally in Bolshevist Russia which made Ukrainedom an unwelcome issue again. The Czech political and cultural thinking of the 1900's – 1930's thus did not manage to solve the basic dilemma: it was ready to acknowledge the existence of Ukrainian national rights, at the

same time, however, it lacked courage to recognize the Ukrainians' right to their own statehood.

BIBLIOGRAFIE

Sekundární bibliografie, články v časopisech a sbornících

- Bělič, Jaromír. *Karel Havlíček Borovský a Slovanstvo*. Praha: M. Stejskal, 1947.
- Bočkovskij, Olherd Ippolyt. *T.G.Masaryk. Nacional'na problema ta ukrajins'ke pytannja. Sproba charakterystyky ta interpretaciji*. Poděbrady: Ukrajinská hospodářská akademie, 1930.
- Bočkovskij, Hyppolit. „Ukrajinská otázka I.-III.“. In *Slovanský přehled*, roč. XII.-XIII. (1910-1911).
- Boháč, Antonín. „Slovanský svět prof. L. Niederle“. In *Slovanský přehled*, roč. XIII. (1911).
- Bojko, Oleksandr. Goněc, Vladimír. *Nejnovější dějiny Ukrajiny*. Brno: Jota, 1997.
- Bryk, Ivan. „Masaryk a ukrajinská otázka“. In *Masarykův sborník: časopis pro studium života a díla T.G. Masaryka*. Sv. VI. *Vůdce generací*. II. díl. Praha: Čin, 1932.
- Bryk, Ivan. *Slavjans'kyj zjyzd u Prazji 1848 r. i ukrajins'ka sprava*. Lvov, 1920.
- Budín, Viktor. *Podkarpatská Rus očima Čechů*. Praha: Česká expedice, 1996.
- Černý, Adolf. *Masaryk a Slovanstvo*. Praha: Čas, 1921.
- Černý, Adolf. „Nové volby v Rakousku a Slované“. In *Slovanský přehled*, roč. IX. (1907).
- Doubek, Vratislav. *Česká politika a Rusko (1848 – 1914)*. Praha: Academia, 2004.
- Doubek, Vratislav. *T.G. Masaryk a česká slovanská politika 1882 – 1910*. Praha: Academia, 1999.
- Drápalová, Daniela. *Podkarpatská Rus 1919-1924: maďarská iredenta a boj o autonomii*. Diplomová práce. Praha: Ústav hospodářských a sociálních dějin FF UK, 2000.
- Harbul'ová, L'ubica. „Ruská porevolučná emigrácia a Zakarpatská Ukrajina“. In *Zakarpatská Ukrajina v rámci Československa (1919-1939)*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2000.
- Herman, Karel. Sládek, Zdeněk. *Slovanská politika Karla Kramáře*. Praha: Akademia, 1971.
- Hnat'uk, Volodymyr. „Z haličské Rusi (Záležitosť rusínské university ve Lvově)“. In *Slovanský přehled*, roč. IV. (1902).
- Hrycak, Jaroslav. *Narys istoriji Ukrajiny*. Kyjiv: Vydavnyctvo Heneza, 2000.
- Hrycak, Jaroslav. *Strasti za nacionalizmom. Istoryčni eseji*. Kyjiv: Krytyka, 2004.

- Hýbl, František. Mušinka, Mikuláš. *Florian Zapletal. Život a dílo*. Přerov: Muzeum Komenského v Přerově, 2005.
- Joukovsky, Arkadij. *Histoire de l'Ukraine*. Paris: Editions du Dauphin, 1993.
- Kappeler, Andreas. *Kleine Geschichte der Ukraine*. München: C.H. Beck, 1994.
- Kodera, Pavel. „Čeští vědci v Naukovem tovarystvu im. Ševčenko ve Lvově“. In Ďurčanský, Marek (eds.). *Slovanství a věda v 19. a 20. století*. Praha: Archiv AV ČR, 2005.
- Kozeński, Jerzy. *Czechosłowacja w polskiej polityce zagranicznej w latach 1932 –1938*. Poznań: Instytut zachodni, 1964.
- Lewandowski, Krzysztof. *Sprawa ukraińska w polityce zagranicznej Czechosłowacji w latach 1918-1932*. Wrocław, Warszawa, 1974.
- Lustigová, Martina. „Předválečné rusofilství a slovanství Karla Kramáře“. In Hojda, Zdeněk (ed.). „*Slavme slavně slávu Slávov slavných*“. *Slovanství a česká kultura 19. století*. Praha: Koniasch Latin Press, 2006.
- Lytvyn, Volodymyr. *Ukrajina: mížvojenna doba (1921-1938)*. Kyjiv: Vydavnyčyj dim Al'ternatyvy, 2003.
- Magocsi, Paul Robert. *A History of Ukraine*. Seattle: University of Washington Press, 1997.
- Magocsi, Paul Robert. *The Shaping of a National Identity. Subcarpathian Rus', 1848-1948*. Cambridge: Harvard University Press, 1978.
- Moravcová, Mirjam (ed.). *Pravda, láska a ti na „východě“*. Praha: UK FHS, 2006.
- Orton, Lawrence D. *The Prague Slav Congress of 1848*. New York: East European Quarterly, 1978.
- Partacz, Czesław. *Od Badeniego do Potockiego: stosunki Polsko-Ukraińskie w Galicji w latach 1888-1908*. Toruń: Adam Marszałek, 1996.
- Pasák, Tomáš. *Český fašismus 1922-1945 a kolaborace 1939-1945*. Praha: Práh, 1999.
- Peroutka, Ferdinand. *Budování státu*. Sv. III.-IV. Praha: Lidové noviny, 1991.
- Pop, Ivan. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha: Libri, 2005.
- Raušer, Alois. „Připojení Podkarpatské Rusi k Československé republice“. In Zatloukal, Jaroslav (ed.). *Podkarpatská Rus*. Bratislava: Klub přátel Podkarpatské Rusi, 1936.
- Sládek, Zdeněk. „Ruská emigrace v Československu“. In *Slovanský přehled*, roč. 79 (1993), č. 1.
- Slavík, Jan. „O slovanskou politiku,“ *Slovanský přehled*, roč. XIX. (1927).

Šulhyn, Aleksandr (Oleksandr). „Masaryk a Ukrajina za světové války“. In *Masarykův sborník: časopis pro studium života a díla T.G. Masaryka*. Sv. VI. *Vůdce generací*. II. díl. Praha: Čin, 1932.

Tejchmanová, Světlana. „Politická činnost ruské a ukrajinské emigrace v Československu v letech 1920–1939“. In Veber, Václav (ed.). *Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR v letech 1918 – 1945*. Praha: Seminář pro dějiny východní Evropy při Ústavu světových dějin FF UK, 1993.

Uhlíř, Dušan. *Anály ze Spálené ulice*. Praha: Mladá fronta, 1979.

Vlček, Radomír. „Masaryk, Světová revoluce, Rusko a české rusofilství“. In *T.G. Masaryk a Světová revoluce: sborník příspěvků z XI. semináře Masarykova muzea v Hodoníně 16. listopadu 2004*. Hodonín: Masarykovo muzeum v Hodoníně, 2005.

Wilson, Andrew. *The Ukrainians: Unexpected Nation*. New Haven, London: Yale University Press, 2000.

Zabrovarnyj, Stepan. „Zakarpattja v polityci II. Rečipospolitoji,“ In *Zakarpatská Ukrajina v rámci Československa (1919-1939)*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2000.

Zahradníček, Tomáš. *Jak vyhrát cizí válku. Češi, Poláci a Ukrajinci 1914 – 1918*. Praha: ISV, 2000.

Zapletal, Florian. *Rusíni a naši buditelé*. Praha: Kolokol, 1921.

Zilynskyj, Bohdan. *Ukrajinci v Čechách a na Moravě 1894 – 1994*. Praha: X-egem, 1995.

Zilynskyj, Bohdan. „Uprchlíci ze „Stepní Helady“ v srdci Evropy“. In *Revolver Revue*, č. 22 (1993).

Tištěné prameny

Bílek, Jan (ed.). *Korespondence T.G. Masaryk – Karel Kramář*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2005.

Bidlo, Jaroslav. Boháč, Antonín (eds.). *Slovanstvo. Obraz jeho minulosti a přítomnosti*. Praha: Jan Laichter, 1912.

Bočkovskyj, Olherd Ippolyt. *Ukrajina a ukrajinská otázka*. Praha: Svaz pro osvobození Ukrajiny, 1915.

Dnistrjanskyj, Stanyslav. *Ukrajinci Čechům*. Praha, Kyjev: Ukrajinské vydavatelské družstvo Čas, 1919.

Dürich, Josef. *V českých službách. Vypsání mého pobytu za hranicemi 1915 – 1918*. Klášter nad Jizerou, 1921.

- Holeček, Josef. *Prvé třiletí československé republiky. Pohledy na současné události*. Praha, 1922.
- Kramář, Karel. *Na obranu slovanské politiky*. Praha, 1926.
- Masaryk, Tomáš Garrigue. *Národnostní filosofie doby novější*. Praha: Melantrich, 1919.
- Masaryk, Tomáš Garrigue. *Nová Evropa (Stanovisko slovanské)*. Brno: Doplněk, 1994.
- Masaryk, Tomáš Garrigue. *Rusko a Evropa*. I. díl. Sv. I. Praha, 1930; Praha: Ústav Tomáše Garrigua Masaryka, 1995.
- Masaryk, Tomáš Garrigue. *Slované po válce*. Praha: Stanislav Minařík, 1923.
- Masaryk, Tomáš Garrigue. *Světová revoluce: za války a ve válce 1914-1918*. Praha, 1925.
- Nečas, Jaromír. *Politická situace na Podkarpatské Rusi (rok 1921)*. Praha: Společnost přátel Podkarpatské Rusi, 1997.
- Nečas, Jaromír. *Prosím za jeden slovanský národ*. Brno, 1918.
- Nečas, Jaromír. *Uherská Rus a česká žurnalistika. Neuzavírejte kruh našich nepřátel!* Užhorod, 1919.
- Nečas, Jaromír. *Ukrajinská otázka*. Brno, 1918.
- Nečas, Jaromír. *Upřímné slovo o stycích česko-ukrajinských*. Kyjiv-Praha: Čas, 1919.
- Nečas, Jaromír. *Východoevropská tragedie a Ukrajina: Její vývoj a životné síly*. Praha, 1919.
- Papoušek, Jaroslav (ed.). *Masarykovy projevy a řeči za války*. Sv. II. *Dokumenty k Masarykovu pobytu v Rusku*. Praha: Stanislav Minařík, 1920.
- Pokorný, Jiří. *V Ukrajině a o ní. Několik vzpomínek s aplikací na dnešní politické poměry*. Praha, 1920.
- Polsko a Československo: Kde hledat příčiny rozporů polsko-československých?* Praha: Čs. výbor polsko-československé tiskové dohody, 1934.
- Romanczuk, Julian. *Rusíni a jejich odpůrci v Haliči*. Praha: Rusínsko-ukrajinská hromada, 1902.
- Smal-Stockyj, Stepan. *Vyhliďky pravé vzájemnosti Československa a Ukrajiny*. Praha: Čas, 1919.
- Šapoval, Mykyta. *Mižnacional'ne stanovyšče ukrajins'koho narodu*. Praha: O. Šapovalova, 1934.

Šolle, Zdeněk (ed.). *Vzájemná neoficiální korespondence T.G. Masaryka s Eduardem Benešem z doby pařížských mírových jednání (říjen 1918-prosinec 1919)*. Sv. II. Praha: Archiv Akademie věd České republiky, 1994.

Slovníky a encyklopedie

Kubijovyč, Volodymyr. Struk, Danylo Husar (eds.). *Encyclopedia of Ukraine*. Vol. I.-VII. Toronto: University of Toronto Press, 1984-2001.

Magoesi, Paul Robert. *Encyclopedia of Rusyn History and Culture*. Toronto, London: University of Toronto Press, 2002.

Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí. Sv. I.-XXVIII. Praha: Jan Otto, 1888-1909.

Ottův slovník naučný nové doby: dodatky k velikému Ottovu slovníku naučnému. Sv. I.-XII. Praha, Jan Otto, 1930.

Pečenka, Marek, Luňák, Petr (eds.). *Encyklopedie moderní historie*. Praha: Libri, 1995.

Vykoupil, Libor. *Slovník českých dějin*. Brno: Julius Zirkus, 2000.

Internetové zdroje

<http://citanka.cz/>

<http://encyklopedie.seznam.cz/>

<http://www.nkp.cz/seminar/>

<http://www.rusyn.org/>

Periodika

Čas

České slovo

Hlas národa

Lidové listy

Lidové noviny

Národní listy

Národní myšlenka

Národní osvobození

Podkarpatská Rus

Podkarpatoruská revue

Právo lidu

Přítomnost

Rudá zář (denní příloha Rudého práva)

Slovanský přehled

Slovan

Venkov

Tribuna

Archivní prameny

Národní archiv v Praze, fondy Presidia zemského úřadu v Praze (bývalý Archiv ministerstva vnitra)

Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, www.psp.cz